ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ШЕСЕТ ДРУГА КЊИГА

ГОДИНА СЕДАМНАЕСТА

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“
Димитрија Гавриловића (пређе А. М. Станојевића)
КНЕГИЊЕ ЉУБИЦЕ УЛ. БР. 6.
1912.

LIBRARY
APR 30 1969
UNIVERSITY OF TORONTO

САДРЖАЈ LXII КЊИГЕ

I. КЊИЖЕВНОСТ.

II. НАУКА.

IV. УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

V. ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

VI. ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

VII. ХРОНИКА.

VIII. БЕЛЕШКЕ.

САДРЖАЈ LXIV КЊИГЕ

I. КЊИЖЕВНОСТ.

ДЕЛО

Књига 62. ЈАНУАР 1912 ГОДИНЕ Свеска 1.

У СТАРОМЕ КАШТЕЛУ

Тога језивога сутона при западу није се сунце показало, али на мјесту, гдје ће да утоне у море, било је небо у пламену боје задоцнила лишћа на виновој лози у позној јесени. Олуја је била необична, заметала се у судару двају противних вјетрова, што се очајно боријаху за првенство.

Мајка је забринуто гледала кроз прозор у олују; ја сам се купио око њених скута и замолио је да ме подигне на столицу да и ја кроз стакло гледам на море.

Пучина је била у густоме диму, а отргнути и побјешњели валови, који се међу собом боријаху, удараху свом снагом у истрошене, поткопане бедеме нашега Каштела. Затим долажаше удар за ударом, мукло, немилосрдно, убојито...

Мајка и ја гледамо и — ћутимо. Над нама неки језиви, одјелити јаук хучи и испуња побожним страхом наше душе.

Ја се подајем олуји и, у дјетињој уобразиљи, видим у раскиданим облацима, који јуре на западу, уобличене, искрснуте свете иконе. Тугаљиво погледаше на ме и — пројурише...

Наједном удар вјетра помамно навали, потресе Каштелом и махом раствори прозоре. Мајка ме закрили и тражи помоћи. Отац и старија браћа пожуре да причврсте расклимане капке, а дјед на вас глас Богу се моли.

Ноћ се шуња по тамним ходницима и одајама, и са тмином долазе јачи гласови ноћи и олује. Сједимо на окупу око камина, ватра тек што живи, а лампа шкиљећи једнако дрхти. Ослушкујући олују, страшимо се и стрепимо, а одјелити, болни, очајни фијук држи наше душе у једноме одређеноме саосјећању. Потражих мајчину руку и осетих се — сигурнијим.

Изнебуха дјед престаде да се моли. Погледавши нас редом, запита за Странца. Нико не знаде што да каже. Није се видио цијелога дана у кући.

— Камо је? — у себи се упитасмо.

Привинувши се уз мајку, мишљах на њ, па као да га већ давно нијесам видио, долази ми пред очи његово лице осуто морском посолицом, влажна коса као морска трава, а мале разрочне очи једва се запажају испод густих, просједих обрва. И дође ми на памет дједово причање, да је Странац родом негдје из Италије. Бијаше већ давно капетаном трговачке лађе, што је настрадала међу шкољима наше кршевите обале. У чамцу спасио је го живот.

Не знаде што да почне, и хтио је да и даље остане капетаном, па макар било то капетаном мале пловидбе.

Одсле пловио је својим малим чамцем поред обале нашега продора, тражећи помњиво и устрпљиво потопљене отпатке, што их је море за јаких јужина избацивало на жало уоколо пустих рата, по драгама и шкољима, — купио их и бацао у чамац те продавао у оближњем граду. Кад би пак та зарада, као и остале нузгредне, издала, ловио је рибу, пекао је на жалу и њом се хранио. За љепших времена спавао би у морским пећинама и заклоницама; а кад би зачестала студенија и грђа, затворио би се у наш стари Каштио. Спавао би под пространим стубама и гријао се с дједом који је волио туђе, непознате људе.

Нијесам га волио, али опет пријатно ми је било кад би за тамних јужних дана долазио кући, па под стубама у тмини угледао искру свјетлости из његове луле: — јавио бих му се и страх би ме минуо. Али на једном сину ми мисао: да није он сада на мору у олуји? — Валови, високи као Каштио, дижу чамац и падају с њиме у дубину. Странац сједи мирно у њему, подвргнуо се удесу и својим леденим, закриљеним очима гледа у смрт...

Бдијемо дуго у ноћ.

Мајка ме пољуби и положи у постељу. Слушам како стари Каштио запомаже. Бог зна колико је он досада издржао овакових олуја. Дјед их је неколико јаких упамтио, а вели, давно још прије њега, отраг шест стотина година, стојао је он у олуји цио и јак. Сада у ноћи чујем над њим очајан јаук, а доље из бедема силно море једнако нешто извлачи и котрља.

У слатком, ћудљивом расположењу не могу да заспим, и дуго и дуго ослушкујем олују....

И, у олуји, дубоко у ноћ, слушам латинске псалме што их дјед, бичевајући се конопцем по голоме тијелу, на глас, разговјетно изговара.

Заспао сам у шуму мора и у посљедњим наглашеним ријечима псалма, гледајући пред собом на пучини, у олуји, закриљене, ледене Странчеве очи.

Некако пред сунце пробудише ме јаки, мушки гласови у ходнику. Неко, лупајући у врата, зваше оца. Па повика:

— Странчев чамац избацила је олуја на жало! — а је ли он код куће?

— Није — одговори из постеље отац.

— Онда га је море ноћас прождрло! — повика њих неколико и похиташе низа старе, простране стубе.

Обукао сам се у хитњи и пожурио напоље. Дочекао ме ведар, испран зимњи дан. Море дахће у сунцу које се рађа. Изваљени чамац лежи на жалу. Гледам на широку, обасјану пучину: нигдје трага ноћашњој смрти. И моја дјетиња душа, тек што часом пожали ноћашњега топца, радосно поздрави Сунце и Море.

Иво Ћипико.

ПРОЛЕТЊИ ДИТИРАМБИ

— Г-ци Б. —

I.

Никада појмити нећеш
ову безмерну нежност,
која к'о танани превез
љубав обвија моју . . .

Вечито остаће тајна
Радост дубока моја:
студенац поноћне туге,
врело јутарњих суза . . .

II.

Као ови први будаласти дани,
кад се сунце меша са снегом и кишом, —
исто тако и ти несталне си ћуди:
радост мешаш с тугом, а осмех са сузом . . .

Чудно! Али крити истина се не дâ
баш несталност ова привлачи ме к теби;
сфинга ти си за ме, која у самоћи
мени пропаст спрема и најдубљу срећу!

III.

Ја те ипак волим! И ма каква да си,
волећу те вечно као судбу своју;
нећу да се срдим ни на срце хладно:
примићу што бациш као милостињу —

Као што се прима све што Бог удели:
награда и казна срцем пуним хвале.
Ти си за ме Господ, идол ком се молим:
Љуби ме ил' мрзи, — ја те ипак волим?

И кад једном будеш читала те речи,
појмити их нећеш;
смејаћеш се њима, као што се дете
глупостима смеје.

Ал' за мене, веруј, глупости су ове
животворне силе;
јер та вера тврда, да си пропаст моја,
држи ме и крепи.

V.

Чудна је та љубав што ме за те веже!

Зликовац што грозно убија и мучи —
жртву своју воли. Воли и ти мене!
Нека је та љубав свирепа и грозна,
крвљу покапана — воли и ти мене!

Као да ме судба оковима стеже:
прикован за тебе, носим те са собом;
мислим мишљу твојом, дишем твојим дахом:
радујем се теби — силно патим тобом:

Црна је то љубав што ме за те веже!

Ваљево. 1911.

Давид С. Пијаде.

УМЕТНОСТ РЕНЕСАНСЕ У ИТАЛИЈИ

У XV веку изврши се у Италији, у области уметности, један моћан преображај који се крсти именом ренесанса. Она обухвата једну од најзначајнијих периода у хисторији уметности и може се још једино упоредити са златним веком Перикловим. Може се слободно рећи, да човечји дух не беше доживео грандиозније револуције од онога доба, откако се хришћански свет беше утврдио на развалинама паганскога света. У ренесанси се обично гледа подмлађивање човечјега духа: слобода мисли беше извојевана, а са њом дође полет науке, префињеност цивилизације, узвишена тежња за уметничком лепотом и тријумф уметности. Учмали дух Средњега Века беше се пробудио; мисао, спутана црквом, збаци окове; наука, пређе у служби теологије — ancilla theologiae, — доби сада неслућени полет; друштво се из основа препороди; уметност даде своје најлепше плодове. Обично се тврди, да је тај преображај наступио под утицајем поново пробуђенога античкога света. Под његовим окриљем изврши се овај препорођај науке и уметности. Ренесанса би означавала једну горостасну, снажну струју, која хришћанству одузе његову подлогу. Тежиште хришћанства лежало је у загробноме животу, у животу на небу. Тај живот је и у уметности Средњега Века био глорификован. Ренесанса је ово тежиште пренела у овоземаљски живот.

Било би, доиста, веома погрешно, кад би се одрицало, да је студија античкога света у XV веку играла врло значајну улогу. Тада се са грозничавом ревношћу тражило све оно што је било античко. Изгледало је, као да се људи поново крећу у атмосфери старога света јелинскога и римскога. У Фиренци се оснива Платонова академија. Велики философ, који је у љубави према лепоме гледао и тежњу за идеалним и добрим, био је у нарочитоме уважењу. У академији су се критички пропраћала Хоме-

рова дела. Ту се коментарисала учења грчких и римских философа. Ту се учио стари јелински језик. Стари новци, старе статуе, старе књиге, стари записи, све се то збирало са свих страна Европе, Азије и Африке. Cosimo dei Medici беше дао нарочита подстицаја за ово прибирање старина. Уметници XV века живе у таквој атмосфери и осећају веома жив интерес за античку уметност. У архитектури се пиластри, оштри луци и крстасти сводови замењују стубовима и архитрафима, полукружним луцима и касетираним таваницама. Орнаментика показује безброј елемената античких. Уметници долазе у Рим на поклоњење. Ту стичу нове импулсе за уметничку делатност своју. Није било скоро ниједнога вајара или сликара, који не би дошао у Вечни Град, да се на самоме извору упозна са уметношћу о којој је сањао. И у њиховој уметности осећају се одјеци антички. Ту су античке гирланде и аморете у вајарским делима, ту су античке руине у сликама појединих сликара.

Ну пре свега погрешно би било мислити, да Средњи Век није имао никакве уметности и да је уметност, пошто се на крају Старога Века угасила, тек сада у XV веку поново отпочела и оживела. Ми нећемо да подсећамо на сликарство и вајарство Средњега Века, али хоћемо да укажемо на оригиналност готске архитектуре, чија појава фрапира. И ако би се когод, доиста, могао осмелити па изаћи са тврдњом да уметност Средњега Века не заслужује пажње, јер је стојала веома ниско, моћне катедрале у Паризу, Шартру, Ремсу, Амјену, Буржу, у Келну, Штрасбургу, Фрајбургу, у Милану, у Бечу, у Базелу и т. д. најочитије би га утеривале у лаж.

Исто је тако погрешно тврдити да се суштина уметности ренесансе састоји у античким елементима, које она беше у себе апсорбовала. Једном приликом беше Ciriaco d' Ancona, коме Cosimo dei Medici беше дао неограничено пуномоћство, да прикупља најразноврсније старине у Европи, Азији и Африци, запитан у Египту од једнога свештеника, који беше видео како он прибира старе новце и прецртава старе записе, „шта ради“, на шта он одговори: „Мој се посао састоји у томе, да умрле васкрсавам из гроба“. У ствари то је био посао свеколике уметности у периоди ренесансе. Никада се, доиста, није покушало било оживљење величанственијега мртваца, него тада, ну не сме се никако заборавити, да је ренесанса антику упознала тек у ономе тренутку, када је престала бити ренесанса. Исто су тако људи у XIV веку ми-

слили, да је Ђото учинио нешто нечувено у уметности, кад поче сликати природу онакву каква је. Ну већ сликари XV века, којима пође за руком да упознаду законе перспективе и да разреше проблеме осветљења, морали су на откровење Ђотово гледати сасвим другим очима. Архитекти XV века живели су у заблуди, да су њихове грађевине проста репродукција старе архитектуре римске и јелинске. Требало је да прохуји цео један век, па да се увиди разлика.

У тежњи, да се уметност античка оживи, лежао је само један сићушан део славе и величине ренесансе. Суштина њена није лежала никако у томе. Не би се смело сметнути с ума, да је уметност античка кроз цео Средњи Век остала образац, на који су уметници беспрекидно погледали и да је управо уметност XIII и XIV века у Италији била у већој мери задахнута антиком од уметности XV века.Ваља се сетити полета, који доживе скулптура у Пизи у то доба. У чувеноме кампо-санту Пизанскоме и дан данас лежи велики број римских саркофага претрпаних рељефима. Једноме вајару XIV века, Niccolo Pisano, дадоше ови саркофази инспирације. Његове фигуре нису ништа друго до копија фигура са ових споменика античких. Слике Ђотове не осташе поштеђене од античких примеса. Многобројни мотиви антички ту се дају запазити (храм Минерве, коњи са цркве Св. Марка, античко посуђе у палати Иродовој, нага Венера, Викторије са палмама и др.). Амброђо Лоренцети у својој грандиозној слици у Сијени наслика алегориску фигуру Мира, која је у својој грациозној пози слична фигурама из Помпеја. У надалеко разглашеној слици из Пизанскога кампо-санта, Trionfo della morte, има врло много античких реминисценција. Ту су крилати пути, који држе једну таблицу са записом; ту су гениjи смрти, који, са буктињама окренутим на ниже, лебде изнад љубавних парова. Није, дакле, само уметност XV века та, која се одушевљавала античком уметношћу и која је њене елементе у себе апсорбовала.

Сасвим би пак погрешно било уметност ренесансе уподобљавати уметности античкој. Она је задахнута античким духом, али она се развија независно од ње. Њена величина и лежи у њеној оригиналности. Њена полазна тачка је, истина, античка уметност, али она на сасвим оригиналан начин разреши проблеме, које ново доба беше поставило. У томе погледу уметност ренесансе је ехо своје епохе. Њена појава је сасвим у складу са свеколиком духовном атмосфером тога доба, јер уметност, као што

је познато, није нешто случајно и самоникло. Она се увек има замислити упоредо са религијом, философијом, литературом, политиком, друштвеним животом, свога времена. Она би била биљка, која се најбоље даје познати на самоме терену своме, у домашају свих сокова, који су је хранили, у средини свих осталих изданака што избише на истоме земљишту, под небом, које им даде заједничку физиогномију.

Отуда је појмљиво, да мора бити разликâ између схватања Ренесансе и схватања Антике. Разлике су условљене најразноврснијим околностима, које време беше са собом донело. У XV веку, на пр., настаје једно сасвим ново схватање човечје фигуре, како у Средњем Веку беше непознато. Ми ћемо, истина, наћи да се уметност тога времена са предилекцијом подухвата представљања наге фигуре и тиме се уметност ренесансе додирује са уметношћу античком. Ну обе периоде разликују се веома у начину, на који се Наго схвата.

Истина је, да се и у античкој уметности човек јавља много више наг, него што је то у животу био случај. Ну код старих Јелина на наго тело се гледало сасвим другим очима. Лепо развијено наго тело тада је сматрано као етичка и као политичка потреба. Одело Старога Века никада није ишло на то да наготу сасвим сакрије. Тек доцније је у Средњем Веку потиснут тип античкога одела и замењен другим типом, који је имао за задатак да наготу сасвим сакрије. На наго тело гледало се са презирањем и са стидом, стога је било потребно да се оно што боље оделом сакрије. И док је Антика, представљајући наго тело, репродуковала оно што јој је сам живот пружао, дотле је Ренесанса морала да уклони безбројне препреке, које живот беше поставио. Нагота се још увек сматрала као нешто недопуштено, представа њена се на једноме месту могла схватити као атентат на морал и благе обичаје, а на другоме, где се гледало на њу наклоњенијим очима, као еманципација од наслеђених навика и обичаја. Она није могла да стече много популарности, јер се представом њеном покушавало да здере вео, који је живот грчевито подржавао. Представа Нагога одводила је лако чулности, отуда је морала у уметности да буде нарочито мотивисана. Уметности ренесансе недостајала је у студији наге фигуре она пространа основа Старога Века.

Отуда се сретамо у периоди ренесансе са оригиналном појавом, да је после једне кратке периоде времена, у којој је пред-

става нагога тела славила своје триумфе, наступала најоштрија реакција. Религија би се увек умешала као чуварка морала. Црква би загрмела својом анатемом на непријатеље наравствености. Тежње за представом Нагога нису, пак, никада престајале, и ако су долазиле у опреку са црквом. Лука Сињорели, као доцније Микеланђело, беше тако страсно наклоњен представљању нагога тела, да се нагом човечјом фигуром служио чак за чисто декоративне сврхе. Човек, који за насилну смрт свога младога сина нађе утехе у томе, што прецрта до најситнијих детаља наго мртво тело синовље, ишао је у својој пасији према представи нагога дотле, да он своје фигуре покаткад не лиши само њихова одела, него и њихове косе. Све оно што би сметало упознавању чистих форама човечјега тела морало је бити уклоњено. Ових тежња за представом Нагога било је и другде. И баш онда, кад ове тежње беху достигле свој врхунац, појави се моћна фигура у лицу доминиканскога монаха Ђиролама Савонароле са громовном проповеди против изопачености у моралу и у животу. У почетку епохе Медичиа нико није мислио на небо, на пургаторијум и на пакао. У најшаренијим бојама ређали су се једно за другим турнири, карневалске процесије, светковине сваке врсте. Ну за неколико месеца пламене проповеди суморнога доминиканца са предикаонице у катедрали фирентинској изменише све из основа. Религиозни делириум обузе масу као негда за време крстоносних ратова. Медичи бивају изгнани. Исус Христос бива проглашен за краља народа фирентинскога, а Савонарола за његова намесника. На „ломачу таштина“, која беше подигнута на Piazza della Signorià отмене госпе ставише све своје луксузне ствари, посипајући своју косу пепелом, а уметници сва своја дела, чија садржина не беше у складу са строгом религиозношћу. Тако је за једно време пресечен полет тежњама за профаним и за представом Нагога. Ну, као што је познато, времена се врло брзо променише и пламен ломаче прогута самога Савонаролу. После овога краткога доба реакције доживе представљање наге фигуре свој златни век. У XVI веку слави оно своје највеће триумфе. Ваља се само сетити Ђорђона, Тицијана, Коређа, Микеланђела и других. Ну ни овоме покрету не би суђено, да се учврсти за читава столећа. Опет се Црква и Света Инквизиција окомише на њега. Реакција, која сада следује, обухвата уметност периоде Барока. Може се рећи, да је са Микеланђелом прохујала и Vita Nuova Италије. Пролеће, како је

насликано у Дантеову „Новом Животу“, како Ботичели прослави у својој Примавери, како је Рафаел носио у својој души, беше ишчезло са својим цвећем и својим мирисним дахом. Цркве из XVII века; једре, лимфатичне, сочне и незграпне фигуре Рубенсове одговарале су потпуно „црквеноме“ идеалу онога доба, ну оно чисто хришћанско осећање, какво се оваплоћава у импозантним катедралама готским, у сликама једнога Дућа и једнога Фра Анђелика да Фиезоле, беше се за навек утулило.

Као што смо већ видели, схватање наге фигуре различно је у периоди ренесансе и у Староме Веку. Лука Сињорели сања о чистој човечјој фигури, о човечјој фигури као таквој какву Антика није познавала. У античкој уметности нема безимених фигура. Једна се зове Аполон, друга Афродита, трећој је име Перикле, четвртој Цицерон и т. д. У чувеној процесији великих Панатинеа, илустрованој на Атинскоме Партенону, срећамо се, истина, са фигурама, које немају своје особено име, али се зна, да је то младеж Атинска, млади људи и младе девојке стидне лепоте и т. д. Фигуре ту имају једно заједничко име. Уметник је ту, као и на другоме месту, хтео, управо, да пружи нешто конкретно. Исти принцип руководи и уметност Средњега Века. У религиозним представама, било са библиским мотивом или са темом из светих легенада, увек се има посла са једним конкретним случајем. Друкчије је то у уметности ренесансе. Наге фигуре Луке Сињорели не представљају човека какав је сада или какав је био у прошлости или какав ће бити у будућности, већ представљају једну идеално замишљену човечју фигуру без места и без времена. Ваља се исто тако сетити безимених фигура Микеланђелових на подножју споменика Јулија II (т. з. „Робови“ — у Лувру) или оних безбројних младих, нагих фигура на таваници Сикстинске капеле у Ватикану и др.

Схватање наге фигуре у периоди ренесансе било је у основи различно од црквенога схватања у Средњем Веку. Ма да се Црква тешко могла помирити са представом Нагога, ипак је било тема, у којима је она морала добити места. То је био случај са Распећем, са Страшним Судом, и др. Позната је на пр. стереотипна композиција Страшнога Суда у живопису Запада. Горе Христос као судија света, окружен апостолима и хоровима анђелâ, праведника и светитељâ. Сасвим доле умрли устају из гробова под звуцима труба Страшнога Суда. Затим на једној страни грешници, који се стрмоглаве у Пакао, а на другој пра-

ведници, које примају у рајско насеље. Пошто је према појмовима Средњега Века нагота означавала беду и нешто достојно презрења, у овим су представама Страшнога Суда наги били представљани само грешници. Становници Раја — праведници — снабдевени су оделом. Одело, које покрива наготу, у складу је са моралним захтевима и означава наравственост. Како далеко од овога схватања стоји Лука Сињорели, који представи потпуно нагима и праведнике и грешнике! Можда уметника при томе нису руководиле само чисто уметничке тенденције и предилекција за представом Нагога, већ и извесно осећање, да су у смрти сви људи једнаки. Хаљине су пак нешто случајно, беспрекидно подложно промени. Правога човека не показују хаљине које се непрестано мењају, већ наго тело његово. На својој колосалној слици Страшнога Суда у Сикстинској капели оде Микел Анђело још даље. Он уклања ту скоро сваки костим и задржава само лаку, слободну драперију. Па и од ове чини он врло ретко употребу, да би заклонио оне партије тела, које би вређале осетљивост и стид. Ту се сретамо са дотле нечувеним случајем, да је и фигура Христа насликана била потпуно нага. Ну оволика смелост изазва већ у данима Микеланђеловим протесте. И ту се Црква побуни против „неморала“ у уметности. Монашки строг папа Павле IV хтео је да се униште фреске Микеланђелове. Ну уметници га преклињаху — један сликар паде чак папи пред ноге — да одустане од своје намере и тада папа нареди сликару Даниелу да Волтера, да слику учини моралнијом тим, што ће извесне наге партије покрити насликаним драперијама. Микеланђело беше одбио да то учини, те Даниеле да Волтера оконча тај незахвални посао. Отуда беше добио надимак „braghettano“ (онај што прави гаће).

Као што се из овога види, у уметности ренесансе боре се два света идеја. Један је религиозан, други је профан. Први није могао никако да се помири са представом Нагога и тако је стојао у опреци са другим, који је наслеђен из Антике. Уметност ренесансе, претежно хришћанска, имала је да помири оба ова света и да љубав према лепоме споји са Идеалним и Моралним. Њен задатак био је узвишенији од задатка античке уметности, можда и зато, што би етички идеал старога света тек у светлости хришћанства засијао величанственим сјајем.

Један од битних елемената уметности ренесансе јесте откровење човека. Може се рећи, да је после безбројних, бес-

плодних покушаја Средњега Века, тек у XV веку у уметности човек поново откривен. Овоме откровењу несумњиво је допринела и античка уметност, ну ми смо већ констатовали, како је стара јелинска уметност гледала другим очима на ствар него ли уметност ренесансе. Откровењу човека у највећој мери припомогоше велики песници италијански из XV века: Данте, Петрарка и Бокаћо. Они су, управо, претече ренесансе. Спиритуализам Средњега Века држао је затворене очи пред још неоткривеном лепотом човечјега тела. Поменути велики песници италијански допринеше много откровењу човека. Ово откровење беше веома плодоносно за уметност. Оно је, управо, један од главних узрока препорођају уметности у XV веку. Откако људи из периоде ренесансе почеше не само да наслућују и издалека осећају лепоту природе, већ и да је анализују и представљају, нису уметници могли више ћутке и затворених очију пролазити поред лепоте свога сопственога тела. Данте није нигде своју Беатричу тако прославио као тамо, где слика само рефлекс што се од њена бића одваја и пада на целу околину. Петраркини сонети, посвећени Лаури, беспрекидна су химна лепоти. Бокаћо, творац Декамерона, први је, који улази у појединости женске лепоте. Он, најзаљубљенији од свих песника, био би први, који нам донекле пружа слику о идеалу лепоте у XIV веку. Он слика једну плаву и једну црномањасту женску и ту као карактерне црте лепоте сретамо пре свега „пространу и дугачку главу“ (la spaziosa testa e distesa); обрве, које нису више сведене у два лука, као што то беше идеал у Византинаца, већ у једну повијену линију; нос сличан орловскоме; пуна прса; не одвећ дуге руке; боја руку подешена тако да чини ефекат према хаљини пурпурне боје; равно чело; озбиљно, дугуљасто, црно око; заобљен врат; мале ноге и т. д.

Изгледа, да сличних анализа лепоте није било у XV веку. Тек се у XVI веку сретамо са описима идеала лепоте. Један отмен човек, кога Рафаел обесмрти у једноме своме портрету, граф Балдасаре Кастиљоне беше написао свога „Cortigiano“, једно дело, које у оно доба беше веома запажено, и данас је од врло велика интереса. Оно је верно огледало дворскога и друштвенога живота онога доба. Ту се слика идеалан друштвен човек, са васпитањем, које је оно доба замишљало као идеално. Кастиљоне се детаљно задржава на захтевима за лепоту човечје фигуре. Он ову лепоту ставља далеко изнад лепоте осталих створова на зем-

љиној кугли и слави је као сунчани зрак, који проистиче од самога Божанства. Лепота тела била би само одсјај једне више лепоте духовне, којој би требало сви да тежимо. Ну у томе погледу веома је интересантно дело оригиналнога опата Ањола Фиренцуола, који дође на оригиналну идеју, да дамама из Прата, пружи забаве једним делом, коме даде наслов: „Discorsi intorno alla bellezza delle Donne“ („Разговори о лепоти дама“). Дело је резултат опсежних студија и сопствених проматрања, које је вршио на женама и девојкама из Прата. То су била нека врста предавања, која је он држао својим дамама из Прата. Он се детаљно задржава на боји коже и косе и плавој боји („biondo“) даје преимућство. Коса мора бити густа, дуга и са витицама; чело мора бити ведро и два пута дуже него шире; кожа мора бити бела; обрве тамне боје, меке као свила, у средини најгушће а према крајевима утањене. Белизна у оку треба да је лако плавкаста, зеница не сасвим црна, и ако сви песници црне очи славе као дар Богиње љубави, док је плава као небо боја била својствена само богињама. Око мора да буде крупно и да је мало испупчено. Очни капци морају бити бели, крвни судови на њима могу бити само једва видљиви, а трепавице не смеју бити ни сувише густе, ни одвећ дугачке, нити много тамне боје. На лепоту очију се тада нарочито много полагало. Један дворски песник са Ферарскога двора беше у својим дистисима прославио очи Лукреције Борђие. „Час се њен поглед разбукти у огањ, час је у стању да скамени. Ко би дуго гледао у сунце, ослепео би; ко би посмотрио Медузу, окаменио би се; ко би пак погледао у лице Лукрецијино: fit primo intuitu caecus et inde lapis (прво би ослепео, онда би се скаменио).“ Другоме једноме песнику опет њен поглед изгледа нежан и охол. Боја њена ока беше плава. Фиренцуола наставља даље анализу идеала лепоте, какав он замишља, па вели: слепе очи морају бити беле боје, не смеју бити испупчене и одвећ узане. Како се изглед слепих очију модификује фризуром косе, Фиренцуола допушта себи један комичан екскурз на овоме месту против сувишнога кићења косе цвећем, при чему лице изгледа „као лонац пун каранфила или као један део јарећега печења на ражњу“. Даље Фиренцуола тражи, да се руменило образа повећава са повећавањем облине њихове. Нос се мора на више постепено сужавати. Уста морају бити узана, усне не одвећ танане. Кад се уста случајно отворе (дакле не при смејању или говору), сме се видети највише шест

горњих зуба. Нарочито деликатно изгледа јамица изнад горње усне, лепа набубрелост доње уснице и дражесан осмејак у левоме углу усана. Зуби не смеју бити одвећ сићушни и морају бити боје слонове кости. Брада мора бити заобљена. Јамица даје бради особиту драж. Врат мора бити бео и обао, пре сувише дугачак него сувише кратак. Котлац и јабучица морају бити само лако назначени, а не јако истакнути. Рамена морају бити широка. Ширина и пунођа прсију представљају највиши захтев лепоте. Не сме се видети ниједна кост. Нога мора бити дуга, а стопало кратко, боје беле као алабастер. Рука мора бити пуначка, свежа и чврста; прсти дуги, нежни и на крајевима неприметно тањи, са ноктима чистим, мало повијеним и не одвећ дугим и четвороуглим.

И за Фиренцуолу је телесна лепота само одсјај духовне лепоте. Његова је појава, свакако, веома оригинална. Овде онде наћи ће се код њега духовитих опазака и оштроумних проматрања. Макако да изгледа као један од најчуднијих типова свога времена, он ипак остаје наш најважнији извор за познавање идеала лепоте XVI века.

Са откровењем човека ишло је руку под руку о т к р о в е њ е п р и р о д е. Овоме откровењу беху такође припомогли велики људи из претходнога столећа. Никада није душа једнога хришћанина живела у интимнијој заједници са природом него што је то био случај са душом Ф р а н ч е с к а д' А с и з и. Цео живот његов сличан је једној дугачкој лирској песми. Његове песме усхићавају се природом. Легенде, којима је његов живот окићен, сликају најтешњу срођеност његову са природом. Он зове својом браћом и својим сестрама животиње у шуми и тице под небом. Он црве склања с пута, да их нога пролазника не би згазила и подсећа на речи Спаситељеве, које једном приликом беше изрекао: „Ја сам црв, ја нисам човек"; он на зимској студени храни пчеле вином, да се на цичи не би укочиле. Какав леп цвет довео би га до усхићења. У лепоти његовој он угледа одсев онога, који беше произишао из корена Јесејева. Он се упушта у побожне разговоре са цвећем и сакупљеним тицама држи смерне проповеди. Ласте по крововима; цврчак, који би слетео на његову руку, певају похвалну песму Богу. Све, што на свету живи, преузноси Творцу своју захвалну химну.

Ни Дантеова „Божанствена комедија" не би се могла замислити без овога религиознога и поетскога усхићења, које пре-

жимаше Франческа д' Асизи и његове следбенике. И као што једном фра Еђидио беше узео земљу за сведока своје проповеди, па три пута удари палицом својом по њој и три крина из земље никоше, тако би и све три уметности (архитектура, сликарство, вајарство) биле најјасније сведочанство о утицају, који на уметност ренесансе учинише Франческо д' Асизи и његови последници. Данте је у врло тесној свези са духом тога покољења. Опис природе и њених лепота нађе у његовим песмама пространа места. У своме Пургаторијуму наслика он ненадмашном вештином јутарњу атмосферу и светлуцање, које подрхтава на тихо усколебаноме морскоме огледалу, што се пружило у недоглед. Он исто тако наслика провалу облака и набујалост река. Улазак у густи гај Раја подсећа песника на борову шуму код Равене, на чијим врховима одјекује јутарња песма тица. Петрарка схвата природу у потпуно модерноме духу. Она је та, која постаје повереник његових болова и његових радости. Она плаче заједно с њим и он осећа потребу да се исплаче на њеноме крилу и да од ње тражи лека за крваве ране свога срца. Нико дотле не беше тако дирљиво као Петрарка осетио драж самоће једне шуме или меланхоличну тишину једне долине.

Требало је пак да прође више од једнога столећа, па да се и италијанска уметност заинтересује за природу и њене лепоте. Ђото чини почетак. Ну његово представљање пејзажа још је наивно, још је у духу византиске уметности. Њему још непрестано недостаје оштро око, те да на природан начин формира стене, које се у његову пејзажу појављују. Успеха је могло бити тек пошто уметници упознаше законе перспективе. А било је уметника, који скоро цео живот свој посветише студијама ове врсте. Такав беше Брунелески, такав беше Паоло Учело и Андреа Мантења. Требало је исто тако да се око уметника васпита за боје, да осети драж светлости и чар боје. У Нидерландској због тога представа пејзажа стоји високо већ у XV веку. У овоме правцу чини почетак Масаћо. Фра Анђелико да Фиезоле још је наиван. Његова позађа са стеновитим пејзажима необично су груба. Његов ученик Беноцо Гоцоли оде један корак даље у сликању пејзажа, ну тек је сликарима из Умбрије пошло за руком, да са успехом у уметности даду места пејзажу. Пјетро Перуђино уводи пејзаж у велику уметност Италије. Поља Умбрије, којима је негда корачала нога Франческа д' Асизи, појављују се у позађу слика умбриских мајстора.

Она ће се овде онде појавити и у бесмртним творевинама Рафаеловим. Дражи пролећа прослави велики сликар фирентински Сандро Ботичели. Његова Примавера могла би бити символичка слика пролећа уметности, које обухвата велика епоха ренесансе. Она би могла означавати један „Нов живот“ (Vita Nuova“), који Италија проживе од Дантеа до Рафаела.

Откровење човека и откровење природе била су два велика момента, који допринеше препорођају и процвату уметности у периоди ренесансе. Све се беше у то доба стекло, да припомогне брзоме развоју уметности. Све је давало полета фантазији уметника и пружало хране њихову духу. Друштвени живот XV века створи једно веома погодно земљиште за успешан развитак уметности, књижевности и науке. Жена у то доба заузима у друштву веома угледно место. Она даје инспирације за велика дела. Уз то читав низ дарежљивих људи прихвата уметнике и даје обилна средства за подизање уметности. Никада, можда, нису прилике биле подесније за развитак уметности него тада.

У Италији се врло рано беше извршило потпуно изједначење сталежа. Витешка каста не беше никад овде достигла ону висину, коју беше достигла у Француској и Немачкој. Стварању једне моћне аристокрације, која би у својим рукама имала и земљу и законодавну власт, као што то беше у Енглеској, сметало је то, што у Италији слободни градови доживеше нагли процват и што грађанске слободе веома рано беху извојеване. Једнакост, братство и слобода беху демократски принципи онога доба. Ништа није сметало, чак и у сталежу духовника, да се један човек најнезнатнија рођења попне до највишега достојанства. Ми видимо, да се неколико најзнатнијих папа из периоде ренесансе рекрутовало из веома нискога сталежа. Папа Никола V, познат под световним именом Томазо Парентучели, беше син некога незнатнога хирурга из једнога малога места (Сарцано). Младост своју проведе он као сиромашни учитељ, који је једва имао шта да једе. Његов чувени савременик кардинал Nicolaus Cusanus био је син једнога сиромашнога рибара. Франческо Ровере, доцније папа Систо IV, био је син једнога убогога лађара, а Феличе Перети, познији папа Систо V, чуваше као дечко свиње. Ово изједначавање разлика у сталежима морало је бити од благотворна утицаја на развитак образовања и давало је подстицаја личној иницијативи.

Племство у Венецији не беше никаквом преградом одвојено

од народа. Они су ту сви трговци и не устручавају се да, после завршених послова државних, заседну у својим дућанима на Риалту. Исти је случај и са племством у Фиренци. Оно се беше формирало у XIII веку и имађаше да покаже звучна имена као Медичи, Пити, Строци, Ридолфи, Рикарди и т. д. Ово изједначавање сталежа није било по укусу демократије наших дана, која тражи, да се образованији сталеж спусти на ниво нижега сталежа (ваља се сетити само наших учитеља у сељачком оделу), већ је, сасвим на против, ишло на то да се нижи сталежи увуку у више слојеве друштва. Углађеност у опхођењу са људима, префињеност осећања имају се у највећој мери приписати томе благотворноме изједначењу класа.

И у финансискоме погледу Италија тада није стојала рђаво. Фиренце, Ђенова, Венеција воде једну трговину великога стила и довлаче безмерно богаство у земљу. За кратко време подигоше се у њима господствене палате, а у њиховим кампањама величанствене виле. Оне стоје у директној свези са далеким Истоком и скупоцене производе његове довлаче у Италију. Врло брзо се у овим градовима разви необичан луксуз, који никакви прописи законски нису били више у стању ограничити. И ова раскош допринесе много развитку једне префињености, којом су се Италијани тога времена нарочито одликовали међу осталим народима у Европи. Отменост, углађеност, грациозност сретају се на свакоме кораку у животу и у уметности. Нарочито неговање конверзације и дискутовања припомогли су у велико, те се разви осећање за такт и за грацију. Т. з. „Sante Conversazioni" („Свети разговори") најјасније показују утицај овога, а ваља се сетити и оних величанствених композиција Рафаелових у станцама Ватикана („Disputa del santissimo sacramento", „Scuola d' Atene") у којима воде свечане разговоре људи углађени и отмени. И Леонардова Тајна Вечера подсећа на ове узвишене конверзације. Овакви су производи били могућни само у једној земљи, у којој су биле укорењене навике на друштвену пристојност и на отмене, углађене форме у саобраћају.

Свакако је и жена у Италији тога доба играла врло значајну улогу, кад је реч о уметности и о лепој књижевности. Она тада беше себи извојевала врло високо место у друштву. Није тешко погодити откуда у покољења онога времена оне префињености осећања, оне отмености покрета, оне поузданости у такту, које тако јасно избијају на видик и у његовој литератури

као и у уметничким творевинама његовим, кад се човек сети толиких отмених и племенитих жена оних великих дана. Већ дворски живот Средњега Века, витештво и култ љубави беху допринели врло много, да се жена сматра као средиште, око кога се друштво окреће. У трубадурској поезији формиран је један идеалан тип жене, којој се подноси пред ноге све, што човек има. Дантеова Беатриче доста је слична томе трубадурскоме идеалу жене. То је „donna angelicata", чији је осмејак („sorriso") одсјај божанске љубави и доноси блаженство овоме покољењу људи. Овај тип идеалне женске природе одржао се дуго времена у уметности Фиренце, Сијене и Умбрије и појављује се оваплоћен у мадонама тога времена. Несумњиво је, да је Беатриче била само идеално замишљена жена, каква се може појавити у живој фантазији једнога песника. Као што, према једној старој причи, шкољка на обали морској упи у себе зраке јутарњега сунца да би их у дубини морској преобразила у бисер, тако и Данте апсорбује у себе слику своје „donna di cortesia" и у дубини његове душе њена се слика преобрази у божанство. Она се ту узвиси до висине небескога идеала. Ну овај идеал није могао дуго времена остати на тој висини. Већ код Петрарке идеално женско биће не стоји онако високо. Његова Лаура није више анђелак Дантеов, већ личи на јунакињу какве пасторале Теокритове. Она, као нимфе Теокритове, лута по усамљеним шумама, гази по бистроме поточићу и у своје крило хвата пљусак од цвећа. Само се кратко време одржа још тип Donna angelicata. Сликари мадона у XIV веку, једним делом и у XV, имају пред очима једну лепу канцону тосканску, у којој се Богородица слави као чиста, непорочна звезда даница; као умилни цвет рајски, као нежни, лепи анђео, који под погледом онога, кога воли, стидљиво обара доле своје лепе очи. Бокаћо са својим заједљивим опаскама о женама није успео да поколеба идеалну висину, на којој још стоји жена, ма да се она беше већ спустила један степен ниже.

У XV веку жена у Италији добива светско васпитање. Њен је интерес сада многостручан. У отменим кућама не прави се разлика између синова и кћери. Обоје добива исто научно образовање. Жена почиње узимати интензивна учешћа у студијама научним, у политици и у књижевности. Добро васпитане даме говоре и пишу латински, живо учествују у усменим и писменим расправама људи о уметности, поезији и старини. Лукреција Бор-

ђиа, осим шпанскога и италијанскога језика, говорила је још латински, грчки и француски и писала је на њима. Жене се и у стиховима надмећу са људима. Таква беше Венецијанка Касандра Феделе, (1455.—1558.), таква беше гласовита Виторија Колона. Жене се и у науци такмиче са људима: Такве су Изота и Ђиневра Ногарола и Олимпија Морато. Веома значајну улогу играју жене са многобројних дворова у Италији, које скупљаху око себе људе од пера и уметнике. Таква беше Лукреција Борђиа, херцогиња од Фераре († 1502.), коју прослави Ариосто у својим песмама. Таква беше Изабела од Есте супруга Франческа Гонцаге, чији је двор у Мантови био прибежиште научника, песника и уметника. Све су то биле жене, под чијим окриљем сакривени таленти изиђоше на светлост дана. Оне су давале хране фантазији уметника и песника и подстицале их на ону племениту утакмицу, чија последица беше необичан процват уметности у Италији тога доба. Ваља се сетити само, како је узвишену улогу у томе правцу играла песникиња Виторија Колона, супруга маркиза од Пескаре. Она беше пријатељица читаве плејаде генијалних и врлих људи у данима папе Павла III. Она беше нарочито наклоњена Микеланђелу, а и он је према њој гајио нарочитих симпатија. Изгледа, да никада дотле женска није играла тако племениту улогу као у то доба.

Уз то су се и Црква и Држава и многобројна приватна лица просто утркивали у подизању уметности. Колико је то од благотворнога утицаја било по развој уметности, најбоље је сведочанство нагли процват њен у XV и у XVI веку. Најплеменитији Мецена остаде за све то време Црква. Рана ренесанса, истина, није затекла папе у Риму, ну и тамо на Рони у својој мрачној палати у Авињону папе су се окруживале уметницима и људима од пера. Када папе опет дођоше у Рим, одмах први од њих Никола V (1447.—1455.) настаде живо, да подигне Вечни Град. Он поче зидати Ватикан и имађаше још безброј лепих пројеката у глави. Један песник онога доба тврдио је да све папе укупно за последњих хиљаду година нису у Риму подигли били толико цркава, палата и др. колико подиже овај папа за непуних десет година свога понтификата. Град тада доби сасвим нови изглед. Оно што је он сањао да подигне уз припомоћ многобројних архитеката, вајара (а највећи архитекта тога доба, Леоне Батиста Алберти стојао је уз њега) и других уметника, изискивало је времена од читавога једнога столећа. Под Систом IV пре-

образи се Рим из основа. Чувена Сикстинска капела у Ватикану, коју украсише сликама најбољи сликари онога доба: Перуђино, Сињорели, Ботичели, Гирландајо и Розели, његово је дело. Иноkентије VIII подиже Белведере. Алесандро VI Борђиа преобрати Хадријанов маузолеум у тврђаву и подиже познати appartamento Borgia. Ну златни век свој папство прослави за понтификата папе Јулија II и Леона X. Јулије II беше највећи Мецена уметности. Случај је хтео, да му за извођење планова на расположењу стоје уметници као што беху Микеланђело, Рафаел и Браманте, снаге, какве ниједна друга епоха у историји није могла једновремено показати. Слике на таваници и зидовима сикстинске капеле и у станцама Ватикана, пре свега у т. з. camera della segnatura, приказују нам добро смишљен и јасно формулиран програм овога великога човека. Philosophia veritatem quaerit, theologia invenit, religio possidet то су биле његове основне идеје. Изгледа, да слике у camera della segnatura (нарочито Scuola d' Atene и Disputa), и нису ништа друго, до илустрација ових идеја. То је требала да буде као нека врста одговора једноме револуционарноме кардиналу, који још жешће него Савонарола беше устао против свега паганскога у тадашњој литератури, философији и уметности (кардинал Adriano di Corneto † 1521.).

Упоредо са Црквом на подизању уметности радила је и државна власт. Безбројни слободни градови у Италији надметали су се у дарежљивости према уметницима. У томе погледу владаше ривалство између Ђенове и Пизе, између Ђенове и Венеције и др., исто онако као што између њихових господара беше беспрекидних размирица. Ове унутрашње размирице беху у политичкоме погледу кобне, јер им је завршетак био обично у пропасти народне слободе и у превласти туђинаца, ну ова суревњивост градова беше за уметност плодоносна. Процват појединих слободних градова дугује се племенитој утакмици њиховој, да блеском и сјајем својих јавних грађевина надмаше све остале. Тако постадоше велике катедрале и величанствене црквене грађевине, палате и општинске куће тосканских и ломбардиских градова. Венеција стојаше испред осталих градова са својом црквом Св. Марка. Затим дође чувена Луждева Палата, на којој се радило нешто више од три столећа (1301. -1610.) и друге величанствене грађевине, које затварају чаробну пијацу Св. Марка. Фиренце није изостајала својом ревношћу у подизању уметности.

Арнолфо ди Камбио беше подигао Santa Croce и чувени баптистеријум. Беше се ударио темељ новој катедрали Santa Maria del fiore, чије ће кубе смелошћу конструкције прославити име Брунелескија. Затим Santa Maria Novella и San Spirito, а године 1295. основа се и Palazzo dei Signori. У Фиренци постоји нарочити одбор, који се брине за подизање јавних грађевина и за улепшавање града, а таких одбора несумњиво беше и у другим градовима (у Пизи, у Сијени и др.) На челу ових слободних градова, стојали су велики и мали тирани, којима је веома много било стало до славе и до власти. Све што су они починили и што уди њихову гласу било је због власти и због славе. Ну ови диктатори имађаху необично развијено осећање за уметност. Они постадоше њене ревносне Мецене. Такав беше Малатеста у Римини, такав беше Бентивољо у Болоњи, Висконти и Сфорце у Милану и Пезару, Есте у Ферари, Монтефорте у Урбину, Медичи у Фиренци, Гонцаге у Мантови, Борђие и т. д. Сви се они труде да придобију за своја предузећа велике уметнике, којима стављају на расположење обилна средства. Лодовико Моро и Чезаре Борђиа остали су озлоглашени са својих тиранских поступака, али су они умели себи привући и једнога Леонарда да Винчи.

Беше и међу патрицијама слободних градова, међу доглавницима појединих владара, међу црквеним високодостојницима и прелатима безброј одушевљених пријатеља уметности. Са једном беспримерном дарежљивошћу они иду на сусрет уметницима. Фиренце има да покаже многобројне трговачке породице, које се показују као Мецене уметности. Медичи стоје на челу. Пити, Рикарди, Гвадањи и др. следују примеру њихову. Венеција има да покаже имена: Гримани, Контарини, Ђустиниани, Вендрамин, Корер, Веннер и др. У Милану су ту Тривулци, Боромеи; у Ђенови Брињоли, Балби, Андреа Дориа подигоше господствене палате и показаше се као велики заштитници уметности; у Риму се сретамо са именима: Колона, Орзини, Боргезе, Барберини и др.; у Болоњи: Болоњини, Пеполи и т. д.

Свакако се не би смела превидети једна врло значајна околност, која припоможе процвату уметности у Италији. Уметност је ту налазила обожавалаца не само у вишим круговима већ и у најнижим слојевима друштвеним. Колики интерес за уметност беше у масе XIV веку најбоље нам је сведочанство догађај у Сијени

са сликаром Дуђом († 1319). Ђото беше својим сликама прославио Рим, Асизи и Падову. И Сијењани су хтели да у своме граду имају један споменик, који би га прославио. Они дадоше прилике Дуђу, да у томе смислу своје име круните славом. Дуђо одиста наслика једну грандиозну слику која је у тајанственој полутами старе катедрале сијала одозго изнад олтара као право узор-дело. Напред беше насликана **Maestà**, победоносна Богородица са малим Исусом на руци. Свуда уоколо беху насликани анђели и светитељи. На задњој страни беше насликана у двадесет и шест поља хисторија Страдања Христова. Предела је напред показивала апостоле, а позади осамнаест догађаја из живота Исусова. Цео град пратио је са највећим интересовањем рад Дуђов на овој слици. Кад она беше довршена, пренеше је из атељеа сликарева у катедралу у једној свечаној процесији уз клицање свега становништва, уз звоњење звона и уз звуке труба. Све радње беху у граду затворене тога дана. Напред је ишао епископ са многобројним свештенством, затим девет Сињора из магистрата градскога са свима званичницима општинским, а за овима се таласала непрегледна маса народа. Мало и велико, жене и деца узеше учешћа у овој помпезној литији. Са запаљеним свећама у рукама кретала се у највећој скрушености ова величанствена поворка људи за сликом, која је напред ношена. Цели тај дан био је посвећен молитвама и давању милостиње убогима и беднима. Ова интимна свеза између уметника и народа остаде и у XV веку, у периоди ране ренесансе. Са XVI веком ствар се беше већ изменила.

У своме чувеноме спису **Симпосиону** хтео је бесмртни Платон да нагласи, како љубав према лепоме стоји у свези са Идеалним и Наравственим. Може се рећи, е је ренесанса учинила била покушај, да ову свезу оваплоти у лепој уметности. Њен програм од Ђота па до Рафаела састојао се, у главноме, у томе.

Dr. Влад. Р. Петковић.

Из предавања на Универзитету. Литература: F. X. Kraus; J. Burckhardt; J. Lange; R. Mutther.

О СЛОБОДИ ШТАМПЕ

— Макс Нордау[1] —

У ранија времена било је јавно мњење нешто неприметно; оно није имало одређену форму нити пак јасне контуре. Данас је јавно мњење напротив чврсто организована власт, која има свој орган, признат од целог света за опуномоћеног заступника, и тај орган је штампа. Значај штампе у модерној култури је огроман; њено постојање, место које она заузима у животу појединца и целине, даје далеко више карактер нашем времену, него сви изванредни технички проналасци, који су из основа преобразили материјалне и духовне услове човечјег живота. Високо развиће новинарства поклапа се са овим проналасцима и може се сматрати као једна последица тих проналазака. Стога је тешко и замислити данашње новине, одвојено од поменутих проналазака. Али, да учинимо тај покушај. Преставимо себи наше столеће са железницама, телеграфом, фотографијом, Круповим топовима, али без других часописа, сем недељних огласних и рецензионих листића; и затим, преставимо га са старим поштанским колима, десетодневним удаљењем између Берлина и Париза, лојаном свећом и фењером, топом се каменим ђуладима и старинским пушкама, али да има данашње политичке дневне листове. Тада ћемо наћи, да би наше доба у првом случају далеко више личило на ранија времена, него у другом, и да та једна црта, коју присутност данашње штампе уноси у физиономују савремене културе, јаче одликује ту културу од свих ранијих култура, него све остале црте, које карактеришу модерни живот.

[1] Извађено из дела Макса Нордау „Die conventionellen Lügen der Kulturmenschheit“, из одељка „Allerlei kleinere Lügen“ (Leipzig, 1909).

Значај штампе није ни са једне стране оспорен. Један француски државник назвао ју је „четврта власт у држави“, наиме једна власт, која поред других трију, круне, сената и парламента, даје законе и управља друштвом, изрека, коју су превели људи што не знају француски, са „шестом велесилом“. Извесно је, да данас трајно ни у једној држави европској не може да се влада без суделовања штампе и мимо штампу. Други један Француз, Жирарден (Girardin), у неком парадоксалном ћудљивом расположењу, порицао је моћ штампе. Површно посматрање даће му за право, дубље пак слећи ће на то раменима. Истина, извесан лист у једном одређеном случају често неће моћи да оствари своју вољу. Али, кад сви распрострањени листови те земље истрајно теже извесном циљу, када не сувише конкретне, већ нешто опште изражене мисли неуморно понављају, месецима, годинама, стално доводе своје читаоце на своја гледишта, тада нема доиста ничега, што они не би могли најзад да остваре; нема те управе, закона, обичаја, па чак ни погледа на свет, који би се њима могли одупрети.

На чему почива културни значај штампе, на чему њен утицај? Покушало се, да се као њена најважнија улога истакне посредовање у пословном промету. Са оним, који гледа културни значај новина у њиховим огласима, излишно је упуштати се у излагање. И та околност, што штампа објављује новости, не даје јој њену моћ. Само као хроника дневних догађаја, новине би биле у истом положају, као и један берберин на ћошку, који је на овом пољу, бар што се тиче месних догађаја, супарник штампе. Лист, који би се састојао само из извештаја у сувом, објективном излагању, тешко да би икад узнемирио какву влада, али без сумње никад не би заталасао публику. Најзад се говори о штампи као учитељици маса, и као да она шири у народ резултате чисто научних испитивања. Па и тиме није њено дејство ни из далека исцрпљено, јер на првом месту популарисање науке дневном штампом је скорашњег датума, а друго, искуство нас учи, да и најбољи популарно - научни лист несразмено мањи утисак чини на дух својих читалаца, него најгори политички пиљарски листић намењен у напред за завијање сира. Не, ни огласи, ни новост, и чак ни популарно поучљиви чланци не дају штампи њену снагу у држави и њен пресудни утицај на културу, већ то чини њена тенденција, политичка и философска мисао, на којој је она заснована и која се изражава не само у уводном чланку, већ више

мање и у избору и груписању новости, у начину излагања најудаљенијих вести, у објашњавању свих означених догађаја и факата. Када би штампа била само приповедачица догађаја, она би стојала на прилично ниском ступњу једног прометног средства, и њено место у цивилизацији било би веома незнатно. Али она је критична мотриља дневних догађаја; она је узела на себе, да даје суд о радњама и о речима, па чак и о неизраженим намерама људским; да их жигоше или да их велича, да се заузима за њих или да их напада; да их на њену препоруку целина или заволи и прихвати или да их означи као предмете за гнушање и презирање. Штампа оличава у себи јавно мњење, она присваја његова права, врши његову власт кажњавања чак и у оном најстрожем облику, у облику гоњења и моралног уништења; она се начинила носиоцем објективног категоричког императива, огласила је себе за јавну савест целине.

Овде се намеће питање: ко је тај, који има најузвишеније атрибуте јавног мнења? Ко му даје те атрибуте? Одакле добива он овлашћење, да у име заједнице управља, пресуђује, да обара постојеће установе, да поставља нове идеале у моралу и законодавству? Од кога добива један новинар свој мандат? Ово су питање постављали управљачи при првој појави штампе, која је требало да делује у име јавног мњења; и зато што одговор никад није могао бити по њиховој вољи, гонили су увек штампу, тежили да је униште, или бар да је држе под својим дизгинама, да је ућуткају и да је окују. Инстинкт масе био је увек противан овим тежњама влада, а слобода штампе је један од првих и најбурније истицаних захтева народних. Тај, као и сваки други народни инстинкт, био је сам по себи оправдан и основан у интересу целине; али се он у својој примени показао као сасвим рђав логичар. Када су народи тражили слободу штампе, они су веровали, да тиме изражавају ову представу: „Јавно мњење, т. ј. удружена мисао и удружени осећај, правна свест и савест свију је у свима питањима највиши ауторитет, последња инстанца народног суђења. Неприродно је хтети, овом највишем ауторитету одузети или ограничити слободу речи, ову последњу инстанцу спречити да објављује свој суд. То би значило насиље над свима, дрскост појединаца или мањине, да своју вољу насилно стави место опште воље, а то не може трпети заједница, чији су чланови „слободни људи“. Народи тако резонујући, учинили су тешку логичку погрешку, да своје закључке изведу из једне по-

ставке, за коју су претпоставили, да је доказана, док је баш суштина створи у томе, да се тачност те поставке докаже. Претпоставка, од које народни захтев за слободу штампе полази, јесте ова: да су јавно мњење и штампа једно исто. Али је то баш оно, што су владе увек најодлучније оспоравале, несумњиво са куд и камо већим оправдањем, него што су то народи тврдили.

Пред јавним мњењем клањају се владе, сасвим као и појединци, када се оно летимично и несумњиво испољи. Али, да ли и штампа изражава несумњиво и легитимно јавно мњење? Ко хоће да одговори на ово питање, нека предочи себи, шта су новине, како постају, како се стварају. Макар какав човек са улице, носач, пропали геније, спекулант, може, ако има новаца или добије какво наследство, или нађе командиторе, да издаје новине највећег стила, да око себе сакупи у редакциони штаб многобројне новинаре од позива, и тако рећи одједном да постане силом, која врши страховит притисак на министре и парламенат, на уметност и литературу, на берзу и трговину. Приговор овоме очигледно би се састојао у томе, да, ако нове новине постају једном силом, то само могу под условом, да нађу велики одзив, а то претпоставља опет, да у њима пишу таленти и да износе мисли, које су публици симпатичне. С једне стране изгледа невероватно, да ће се таленти подати туторисању и претежном утицају какве бедне индивидуе. У томе је јемство за морал оснивача новина. С друге стране пак не може се претпоставити, да ће се публика у масама претплаћивати на један лист, с чијим се уредницима не слаже. У томе се има и јемство за то, да ће новине заиста изражавати јавно мњење. Чим се читалац претплати на једне новине, одмах и одређује њену редакцију за свога преставника. Листа претплатника је мандат редакције. Свако обновљење претплате значи у исто време обновљење пуномоћија уреднику, да говори у име свију претплатника. То звучи тако јасно, али је од прве до последње речи нетачно. Искуство нас учи, да се за новац увек и свуда може купити сарадништво некарактерних талената. Зна се за толико примера, где су бивши скупљачи огласа и разносачи новина, кајишари и банкроти, кажњени злочинци и коцкари, демагози и грубе незналице, покретали велике листове, придобивали сјајна пера у своју службу и управљали својим предузећима у духу своје сопствене ниskости, бестидности и неразмишљености. И аргумент о броју претплатника не може издржати критику. Несавесном новинару потребно

је само да спекулише на бедне и ниске инстинкте, који се налазе у маси, поред племенитих и добрих особина, па ће бити сигуран, да ће му се лист читати и куповати. Ко се не сећа листова, који негују порнографију или су се одали клеветничком оговарању приватних лица и приватних односа, или пак теже да се истакну скандалозним испадима у начину писања, или срамним сликама да изазову похотљивост читалаца, или просто да пруже лутрију и обећавају читаоцима добитке или друге премије? Сви ови листови могу се са таквим, више мање срамним средствима, растурати у великом броју и доћи до исто тако великог утицаја. Чак је вероватно, да ће њихова распрострањеност а тиме и њен утицај бити већи, него утицај озбиљних листова, који само износе оно што знају, и поучавају само о ономе, о чему су и сами обавештени; који имају непоколебљива морална начела и никад не ласкају простачким инстинктима масе, већ се труде да развијају њихове идеалне особине. Да ли је сад овај утицај оправдан? Да ли има уредник порнографског листића или листића за приватне скандале стварно један пуноважан мандат, да пред сто хиљада читалаца напада владу, да суди о раду једног грађанина, да даје тон и јавно мишљење заведе једним одређеним правцем? Ту се налазимо пред једном најчудноватијом противречношћу савремене културе. Модерно гледиште буни се против сваког ауторитета у држави, који није народ поставио. Не одржава се чак у монархији ни оно „по милости божјој“, већ се ограничава моћ краља, добивено рађењем, бар теориски, вољом бирача. Министра поставља државни поглавар, али он мора бити примљен од парламента. Посланик мора да придобије гласове својих суграђана. Само новинару, чија је власт стварно једнака влашћу законодавца и владе, није потребно да га ико поставља и да га ико бира. Он је једини ауторитет у држави, коме није нужна потврда од ма које стране. Он сам себе подиже до свога положаја, употребљује своју власт, како хоће, ни најмање не одговарајући за своје злоупотребе, или најтеже заблуде. Не може се рећи, да је ова слика претерана. Лакомислени и несавесни новинари припремали су и директно и изазвали и револуције и ратове, нанели су самом свом народу или страним нацијама несрећу и пустош. Да су били краљеви, разјурили их би, да су били министри, извели би их пред суд. Као новинари остали су сасвим неузнемирени и били су једини, који су нетакнути изашли из опште пропасти, коју су сами створили. Зар није чудновато, да се таква самовоља, такав

деспотизам трпи, без и најмањег покушаја једног отпора, док се против свију других тиранства страсно води борба? Аномалија није незнатнија, ако пређемо преко политичког и задржимо се на друштвеном утицају штампе. Судији, коме дајемо овлашћење, да располаже нашом чашћу, нашим имањем, нашом слободом, неопходно је потребно правилно постављење после озбиљних студија и многогодишњег вежбања. Он је везан строгим законима, његове заблуде и испади су неумољиво кажњавани у већини случајева, па и поправљани. И новинар је у стању да упропасти част и имање једног грађанина, чак да их сасвим уништи; он може и његову личну слободу да сузи, чинећи му немогућим бављење на одређеном месту. И он врши ову судску власт кажњавања, и ако га нико није поставио за то, не дајући никакве доказе о својим претходним студијама, не пружајући ни јемство за непристрасност и савесно истраживање. Истина, тврди се, штампа лечи ране, које наноси, и грађанин је начелно заштићен од новинара законом о штампи. То тврђење и ови наведени факти стоје на слабим ногама. Напад у новинама против приватних лица може томе лицу да нанесе неизлечиву несрећу. Све исправке и опозивање нису у стању, да му даду потпуно задовољење; јер многи ће читалац прочитати напад, а неће му доћи до руке одбрана, која ће изаћи у другом броју тога листа, а понеки при површном прелиставању неће је ни опазити, и у сваком случају остаје нападнути при мањем или већем делу публике, пред којом су унижени његова част и његов углед, трајно и без наде оцрњен. Тужба коју би приватно лице подигло против новина има сличну судбину. Лист има хиљаду срестава, да појединцу учини живот несносним, а да му не пружи основа за тужбу, и чак када би новинар био тако неумешан, да се изложи осуди, и у том случају не стоји казна редовно ни у каквој размери према кривици.

То стање ствари објашњава што су не само сви реакционари, већ чак и многи слободоумни људи отворени или тајни непријатељи штампе, и у толико огорченији, у колико их моћ штампе натерује, да скривају своје осећаје и да се показују као њени пријатељи и поштоваоци. Већина људи увиђа да се у штампи не огледа увек јавно мњење, пред којим би се само они хтели поклонити, већ исто тако често, а можда још и чешће, незнање, лакоумље, пакост, ограниченост или бестидност појединаца, па ипак су из кукавичлука прихватили лаж, да је штампа опуномоћени орган јавног мњења, па чак да је она идентична с

јавним мњењем. Како оборити ову лаж? Како спречити, да неовлашћени узурпатори приграбе једну власт, за коју би само стварно јавно мњење преко свог изречно опуномоћеног преставника имало право да врши? Ово је једно од најважнијих политичких и културних питања садашњости, које су владе столећима узалуд тежиле да реше. Свакако је погодно срество, ограничити слободу штампе, али ово срество није паметно и не води циљу; неморално је и ставља просто самовољу једног чиновника место самовоље новинара. Немогуће је законима ограничити слободу мишљења и то би само припомогло општем лицемерству и лажљивости, кад би се спречавали људи да отворено искажу све оно што мисле. Али оно, на што је целина овлашћена, јесте да забрани појединцу, да то што он мисли, износи у име целине, место у своје сопствено име, и да тиме својим индивидуалним мислима да ону вредност и уважење, које им никако не припада. Тај ће дан вероватно доћи, када ће сви читаоци бити довољно образовани и увиђавни, да сами направе разлику између јединачног гласа и громке речи јавног мњења. Тада ће само они листови бити читани, у којима се стварно огледа јавно мњење, а они остати незапажени, у којима индивидуална уображеност ужива у свом сопственом брбљању. Тада ће само они новинари, којима је народ, због њихових умних и карактерних особина признао право да проповедају, поучавају и пресуђују, имати утицаја, док ће други, због свог насилног наметања, као јавних гласила, бити просто исмејани. Тада ће и бити излишно право лекарске праксе ограничити на нарочито призната лица, пошто ће људи бити толико паметни, да траже савета само код људи од науке, и да избегавају надрилекаре. Тада ће већина закона бити непотребна, пошто су они обично имали за циљ, да недовољну увиђавност појединаца поправе мудријом увиђавношћу законодавца. Али, докле се год опште образовање и моћ расуђивања не буде развило до ове идеалне висине, оправдана је и основана умерена заштитна мера законодавства. За књиге, брошуре, објаве и поједине летеће листове, у којима једно лице, под својим сопственим именом, или под јемством и одговорношћу издавача или штампара, ступа пред публику и жели да је задобије за своје личне назоре, не треба да постоји никакво ограничење. Сваки нека овим путем говори својим суграђанима и нека сме све да им искаже, што му на срцу лежи. Ако се ко огреши о приватну част једног грађанина, клеветајући га неистинитим твр-

ђењима, тада нека буде присиљен, да јавно и усмено измоли опроштај, и да дâ исправку, која ће или излазити месецима у свима листовима тога града, па чак и провинције, или бити објављена у свима зидним плакатима, или извикана на јавним местима. Ако не може трошкове да поднесе за овакво публиковање, тада нека буде осуђен на дуг принудни рад, чиме би се покрили ови трошкови. Друкчије би стојала ствар код периодичних списа, који се обраћају једном у напред одређеном кругу својих претплатника и имају у неку руку готову трибуну слушалаца за све оно што је у њима изнесено. Таква је трибуна јавна установа, она треба да подлежи јавној контроли, као и све друге јавне установе које су од значаја за телесно и духовно добро грађана. Да се оснује јавна школа, болница, позориште, потребно је одобрење, које се може добити, само ако су испуњени извесни услови, постављени у интересу целине. Новине би несумњиво требало изједначити бар с таквим јавним установама. Да се оснује и покрене известан лист, требало би да се добије извесна дозвола, али не дозвола од власти, већ мандат од народа. Требало би законом утврдити, да кандидат, који жели да добије мандат за новинара, мора да наврши извесан број година, као јемство за његову зрелост, да буде потпуно непорочан и да мора доказати извесну меру образованости. Само ко има такве особине, смео би се преставити својим суграђанима и од њих тражити, да га изберу за уредника. Тај би се избор вршио већином гласова оних, који би имали право гласа. Чим би добио овај мандат, смео би да пише као новинар све што му се свиди. Он би му био одузет, кад би био осуђен због приватне клевете, а обнављао би се од прилике сваких десет година народним избором. Тако би једно непознато лице или заступник мишљења, која су већини грађења супротна, тешко дошао до новинарског мандата, али би овом несрећном кандидату остало, да као самостални писац ради за своје назоре. Ономе, који добије мандат, било би вероватно много лакше да нађе једне новине, него што је дипломисаном лекару, адвокату, учитељу и инжињеру да дођу до праксе или службе. Мандат би важио за ону административну јединицу, из чијег би главног места био издат, за државу, дакле, ако би престоничко грађанство, за провинцију, ако би грађанство њиховог првог места, вотирало избор. Да улазим у даље појединости, као да израдим формални пројект закона о овом предмету, зато немам способности. Ја сам хтео само у великим потезима да оцр-

там систем који, кад би био остварен, новинар би имао фактички право да говори у име целине, да његов ауторитет с правом буде поштован, као ауторитет судије, учитеља, народног заступника; јер би му народ у сваком овом односу дао овлашћење да буде његово гласило. Тада би штампа и била у ствари оно, зашта се сада лажно издаје: законити орган јавног мњења, и она би с правом заузела у култури и државном животу оно место, које је данас узурпирала.

Превео с немачког
Т. Марковић.

ВОЛУ

Теглио си плуг и кола
Преко брда, преко дола;
Ретко ти је одмор дош'о —
Добри вошо!

Била жега или цича,
Тебе прати друштво бича.
Кроз многе си руке прош'о —
Тужни вошо!

Кад остариш, нећеш лећи;
На пању ће тебе сећи;
У живот си људма пош'о —
Јадни вошо!

Божа Весић.

ПОКВАРЕНО ПИСМО

Тмурник 16-XI-1911, 11 сати у ноћи.

Ваше сам красно писмо примила и велика Вам хвала на њему. Да знате како ме Ваша писма развеселе, писали бисте ми чешће. Кад ми у среду пошта једно донесе, као што ме оно обрадује, тако ме растужи помисао да ћу у суботу узалуд, чим устанем, непрестано очекивати поштара. Он ће тада проћи испод прозора моје ниске школе, носећи пред собом значајно и побожно велику кожну торбу, и стидљиво погледати унутра, јер зна да ће га сусрести, над скамијама, моја два суморна и разочарана ока. А како се исправи тај добри човек када ми доноси писмо, из далека, са познатим рукописом. Он тада пред степеницама отреса уквашене тешке опанке, кашље и весело куца на врата, као дете када се игра „куц-куц"; и онда несташно тура главу кроз упола отворена врата, влажни и накострешени бркови поигравају му, а очи му се безазлено светлуцају као два седефска дугмета. Ја вазда, у таквој прилици, порумeним, не знам зашто, а он се смеје својим тешко пригушљивим и добродушним смехом и тајанствено ми гура у руке писмо: „Ево, фрајлице, — ту је!" И онда се, намигујући дискретно осмехује и прелази преко сокака и расквашене иловаче да за добивени петпарац попије код чивут-Марка чашу ракије.

А деца већ знају; ослободе се на својим местима и почињу своје разговоре, јер ја седам за свој сто и читам Ваше писмо.

А како страхујем да ће бити прекратко! Па кад у хитрини видим да се прострло и на четврту страну, прво прегледам летимице цело, па онда читам реч по реч, а дечји се жагор слије у мојим ушима као музика, као цвркутање узаврелих пролетних птица, и ако по замагљеним окнима већ клизе дебели млазеви, а

на бресту пред школом њуња се усамљена грана под покислим и крештавим свракама.

Врло сам Вам захвална на прекорима и на утешним речима због оне моје „јеремијаде“ на крају мога последњег писма. Опростите ми, али Вас уверавам, да је такво нерасположење код мене само тренутно.

Код нас је сада јесен. А она је мутна и тужна као поглед ока, које је превучено сивим велом. Киша непрестано сипи, невидљива киша у густој магли, која се у долини колеба, те се чини да та киша — измаглица и не пада из висине, из облака, већ се цеди из магле, што се по котлини, у којој се скрило наше разбијено село, ваља као распарана мешина. Наше су кише дуге, оне успављују невољним, уморним сном, када се леже са уздахом, сања о мртвима, а устаје изломљено, да се разочарано и без циља и видика блене у замагљене прозоре, иза којих иста киша капље као и синоћ. Наше су кише досадне, јер су веома жалосне, као жене, које стално болују од мигрене, трбобоље и зубобоље.

Је ли чудо, дакле, што ме је обузело онакво расположење, које раствара све у једну пљоснату, мрку површину, без изгледа и без топлине? У мени је цикнуо онај делић мога школованог и разборитог срца, који још неће да се покори разлозима стварности и да утрне, већ се још, и баш у таквим кишовитим данима, згрчи и трже, и цвили као голуждраво тиче, пало из гнезда на мокри камен. Но верујте, ако се још који пут и тргне и цепне, глас му је већ замукао.

Не, не — нисам ја незадовољна, не маштам ја о немогућем ослобођењу и о лабудову чуну, који би ме спасао ове тешке дужности. Ви имате право. Ја морам да се навикнем на ред, и ја то чиним, гледајући око себе отвореним очима све онако, како јесте. Ја говорим сама себи уз свакодневну молитву: „Буди паметна; не очекивај никакво чудо, већ се уживи у овај тихи, плодни живот, схвати га као срећу, тим више, што га сама ствараш себи; и ако га будеш примала и проводила као срећу, то ће бити твоје рођено дело, а не као срећа твојих других савременица у градовима, чија је срећа дар видљиве судбине.

О, срећна сам ја у својој школи и међу своја четири зида! Када се усправим и станем испред клупа, из којих се упиру на ме парових округлих очица, које у почетку летају и лутају по угловима, лепршају као расејани плахи лептирови, похватани по шареноме пољу и пуштени из мреже у затворену одају; па када

их својом речју, напрегнутом пажњом, попустивши и угушивши све што је лично моје, предавши се ствари и њима свом својом душом, умирим, да се зауставе на моме гласу као шеталице кад стану, — о — то је срећа, која је мени само, учитељици, дата, и са којом ја морам да се задовољим и да се задовољавам.

На удају не мислим, а и кад помислим, морам да се смешим. што је код мене веома, веома близу суза. Али ако дође и до тога, и то ћу дочекати мирно и трезвено. Имам овде једног колегу у оближњем селу, он нам долази сваке недеље. Скроман, обичан човек, са нешто неспретности, што ми сведочи да је добра срца и да му се свиђам. Од њега сам и добила ону књигу, Тургењевљева Фауста, о чему сам Вам писала. Он ће ме можда и узети, али прво морамо наћи место, где ћемо обоје бити заједно са службом. Тако ћемо лакше живети, иначе не би имало смисла. Сутра ће и опет доћи, шетаћемо испред школе, а моја ће нас мати гледати задовољно с прозора и зваће нас унутра да не бисмо сувише покисли. Он ће говорити о председнику општине, о успеху у школи, али ће му речи бити равнодушне, док ми не рече да имам лепу косу и да су ми очи као у песми. Ја ћу се обрнути, искрено ћу се наљутити, и он ће ме молити промењеним гласом да му опростим, и рећи ће: „Зашто сте тако озбиљни?"

А ја нисам озбиљна; не, ја сам у тај мах жалосна и срдита, јер нећу да ме нико воли — нећу да ме воли нико, кога ја не волим! Нека ме поштује, нека ме узме за жену, и ја ћу поћи за њега, ако је честит човек; али нека ме не љуби, кад му ја то не могу вратити. А нећу никоме, па ни њему, да сам дужна ни љубављу. Нећу да мислим на другог, док ми дршћућим прстима стиска руку и пита да ли га љубим; — јер ја бих мислила тада на другог, ја бих морала да мислим само на — Тебе.

— — Драги мој, реке и брда нас растављају, и — што је дубље од свих мора и кршније од свих кршева — промашени се живот испречио између нас, и ми се никада више ни видети нећемо, а ја ипак само тебе волим. Хоћу да ти кажем, мој далеки и изгубљени, што сам досада тајила и мртвој хартији: све што ми је тешко, болно и дивно у мојој души, од чега ево црвеним под овом немом лампом — и ако ти ово нећеш никада читати.

Све што сам ти досад писала, све је то лаж, све је то обмана. Не, не — нисам ја срећна, мене дави овај живот стегнут

и узак, као просек у пустињи. Тешка је и очајна моја борба са дужношћу, јер ја нисам учитељица, ја сам — девојка. Шта се мене тичу туђа деца, туђи људи, кад се моје руменило гаси, моје очи тамне и моје косе опадају! Моја се душа опире разуму; ја нећу, ја плачући нећу, да будем разборита; ја бих да сам луда и дрска; ја нећу тихе прорачунатости, ја хоћу бучног протеста, ја хоћу љубави! Не спуштам ја своју главу на душек мирне савести, јер ја сам учинила своју дужност; ја је бацам усијаних слепих очију, левајући сузе своје, и у сласти раздирући срце своје успоменама на наше безазлене састанке и на твој последњи дуги поглед.

Сећаш ли се, злато моје, како смо се упознали код твоје сестре, кад си нам поправљао задаће? Био си званичан и мргодан; ниси нас, тако рећи, ни гледао, а говорио си тако разложно као професор, да те ја ништа нисам разумела, само сам слушала твој осамнаестогодишњи глас, у коме је звонио понос и одлучност зрелог човека. Сећаш ли се како си нам говорио о тешким књигама, које смо ми узимале олако као лопте, ми, које смо уз педагогику носиле исповеднике и споменице, и под расцветаним липама ђачког шеталишта позајмљивале једна другој безбројне свеске „Племића и жене из народа?“ И сећаш ли се како си одонда чешће пролазио с дебелим књигама испод пазуха нашом улицом на гробље, које је притисло весело и сочно „кисело дрво“, гледајући, чинило ми се, силом равнодушно кроз, као стари чешаљ, непотпуне летве у наше мале прозоре, иза чијих смо се длакавих жалфија и побожних босиљака ми, тобож предано, вежбале у трилама духовског стихира на увесељавање старога управитеља, и како смо се први и последњи пут нашли насамо, кад нас је твоја сестра на часак оставила.

Ти си говорио о оном заљубљеном оцу, у некаквој Горковој причи, чији се глас разлева са сплава над таласима широке руске реке, а ја сам везла и гледала у тебе. Кроз црвене руже, на завеси стаклених врата, сијало је јунско сунце преко моје цицане сукње, а у сунчаним се зрацима играла позлаћена прашина са занесеним мухама. Ти си се усред причања одједном загледао у моје очи, ја их нисам могла отргнути, игла ми је стала до пола, а ти си ућутао. Шеталица је ходала, куцао је сат, један је пијани бумбар зукао у прозору, а ми смо се гледали. И кад сам ја потражила иглу у ђерђеву, ти си устао, загледао се напоље, где се павит, заштићен од сунца, свио и где су на первазу од

ходника гукали голубови чекајући да дан одахне и да наставе љубљење. И тада си, окренут леђима, рекао тихим гласом: „Ваше су очи прозрачне — као црни ћилибари“.

После више никада нисмо говорили. Само смо се опростили. Јеси ли ти мислио на мене толико, у те дане ђачке напрегнутости и нервозе, као ја на тебе? О, ја не знам да ли ико тако љуби, или се тако само у тим годинама љуби; али ја нисам помишљала на себе, на своју будућност, већ само на тебе, и видела сам тебе, јака и славна, у оној својој влажној соби на ћурчијем перју, док остале другарице бунцају у сну, цитирајући мађарску химну као пред изаслаником на матури; ноћу сам плакала од среће и у уверењу да ће ти руже цветати у коси. У једном свом писму велиш: „Сви ми морамо да се задовољимо разлозима својих мисли и свога маштања. Сви смо ми на подстрек једног љубљеног прста створили и проосећали један одређени ток живота; сви смо ми били вртлогом отргнути од те личности, која нам је пружила огледало да загледамо нашу бољу страну, и сви смо ми уверени да, једино под сјајем те сугестивне личности, коју љубимо и којом су стопљене наше присне мисли, можемо развити своја крила; али смо ипак немилосрдним разбором померили непремостиви јаз и апсолутне препреке које нас раскидају, те се сви, погружене главе, измирили са разломком, да сачувамо барем топлу и светлу успомену на њу, која ће у ситничарском животу одржавати дух наш у извесној висини“. Ја мислим да се не варам, када и у овим твојим класично извитопереним реченицама назирем, да си се и ти, двеста метара од мене, у истим жарким ноћима пуне засејане равнице, хрвао са сличним сновима у бесаници.

Ускоро смо се иза нашег јединог разговора и опростили. Сви смо се на станици смејали, а ми се нисмо ни погледали. Тек пред полазак си ми шапнуо: „Као ћилибари с бисером“ јер су ми очи биле пуне суза.

И ти си отишао у свет, а ја сам сишла у село, иза јасне, непрегледне равнице, у замагљена брда, која оживљавају веровање у утвари. Тада смо се растали, да се никада више ни не састанемо. Ти си можда променио неколико пролазних љубави, али ја знам да у твојим сновима засветли понекад чедна светлост црних ћилибара. Мој је живот пуст и мрачан, и ја само своје ноћи озаравам оним дугим погледом.

О, како сам ја луда! Колико се пута у школи ухватим за

уши, јер као да чујем твој глас, који јеца, јер те је једна, мени непозната, жеља ражалостила! Колико пута ми одлети први сан, јер ми се чини да те видим, како си заспао на једној туђој облој руци! И ја знам, и то ме боли, да то све тебе неће усрећити. Ја осећам, читајући по сто пута твоја хладна, мудра писма, да из њих веје врући дах умора и грознице, да те она стају напора и савлађивања, да оне савете изговараш раскрављена и разочарана срца себи самоме. Не, не — наше су душе заједно процветале, оне су се раскинуле, и са њих незалечених капље кап по кап, и капаће док не свиснемо.

О, како сам луда! Колико пута пожелим да те талас живота раздроби, као чун о хридину, и да те избаци у мој чунић. Ја бих те примила у своје крило; и да су ти голени изломљене, ја бих за тебе ходала; да су ти руке узете, ја бих за тебе радила; да су ти очи испијене, ја бих за тебе гледала. И тада би се вратила глатка румен са мојих увелих образа; моје би, неисплаканим сузама изједене, очи и опет заблистале као црни ћилибари; моје би, неижљубљеним пољупцима сасушене усне, и опет зацрвениле. Или бисмо отишли далеко, далеко, где руже не прецветавају и где се, злато моје једино, магле пре уранка преливају у росу и у цветни мед....

— Маро, Маро, шта ти је? — одјекну у сред влажне ноћи у уској земљаној изби тихо забринути глас Марине мајке, из постеље.

— Ништа, мати,... покварила сам писмо — рече Мара дигнувши чело са писма, на које се била уморно нагнула.

— Па поцепај га и хајде да спаваш.

— Хоћу, мати.

И Мара поче лагано цепати писмо у комадиће. Затим устаде, отвори прозор и просу снег од хартије у црну ноћну кишу. Није се хтела ни осврнути, сувих очију, пуна јогуности и поноса, као онда када се при растанку повукла са железничког прозора.

Вељко Петровић.

СОЦИОЛОГИЈА И ПРАВНА ФИЛОСОФИЈА

— Јозеф Колер[1] —

Од вајкада сам ја сматрао историју културе као врло важну помоћну науку за упоредно право и правну философију. И доиста, право је једна културна појава, али и само једна од културних појава. Оно је једно средство за унапређење културе, али опет само једно од средстава којима се култура унапређује. Изучавање права мора стога да има у виду целокупну културу. Њиме треба да се утврди, како право у крилу човечанске културе постаје и развија се, а једновремено врши и свој утицај на ту културу. Никад се не може доћи до дубоког познавања права, ако се не проучава и религија и привреда и језик појединих народа.

Али историја културе је на првом месту историја, и зато има као и свака историја њену особину непроцењивих и непредвиђених чињеница. При историском проматрању не могу се утврдити никаква стална правила, пошто је свака историја условљена хиљадама случајности, а ти услови код историје нису само особине раса, ни утицај даровитих и недаровитих личности, ни утицаји природе, земљишта и мора, већ су то и случајности сукоба и судара. Такве случајности и играће и мораће играти одсудну улогу.

Поред историје културе појавила се од пре неколико десетина година социологија, која се од историје културе на првом месту тиме разликује, што је то не само једна историјска наука, већ

[1] Предавање држано на конгресу Међународног Друштва за правну и привредну философију и оштампано у органу друштвеном Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, Bd. IV. (1911) S. 558—563. О истом питању на том конгресу држао је предавање и један мађарски професор Шомло чији је чланак такође преведен и штампа се у Архиву за правне и друштвене науке, свеска фебруарска 1912.

и наука о законима, т. ј. наука, којом се имају открити закони, по којима се социолошке појаве развијају. Да би се ти закони сазнали, тежи се не само да се продре до првих времена из живота човечанства, већ да се сиђе и у само царство животиња, да би се ту испитало и утврдило, по каквим се начинима врши удруживање органских бића. На тај начин тежи се томе, да се извесан ред појава, које су од важности по човечји живот, утврди као такав ред, при коме владају одређени закони, као да постоји неки нарочити план у њихову кретању.

Наравно, да ова истраживања никад не могу обухватити целокупну историју, пошто је органско удруживање само један од многих елемената културног покрета. Поред тога може се и утицај земљишта, формације земље и брда, реке и мора истраживати и на извесна начела и законе свести. Према томе, социологија не обухвата чак ни све од случаја више или мање независне историске факторе. Она садржи само један фактор: удруживање и образовање група и начела по којима се врши ово стварање група.

С правом се прати овај нагон за образовањем група све до царства животиња. Већ ту налазимо скупове јединака у стада и групе, у којима појединац престаје бити појединцем и по самом нагону се потчињава целини. Исто тако је и човек од самог постанка свог један друштвени створ. Он живи у стадима, хордама и групама и у групи као целини индивидуа игра улогу само као део једне чврсте и уређене целине. Било би врло занимљиво утврдити, како појединац на целину и целина на појединца утиче, и каквим делањем се једна индивидуа доводи у везу са другима. Ово се покушава психолошким путем да утврди, а у психологији игра религиозна психологија главну улогу, као што то показује установа тотемизма. Али и психологија језика и других срестава општења овде се узима у обзир, а поред њих стоји и општа народна психологија, која показује, како појединци несвесном сугестијом утичу једни на друге. У залеђу пак штрчи читав ред загонетака, које се до сада нису дале решити, и чије нам решење са нашим сфествима емпиричког истраживања готово немогуће изгледа. Већ код животињских група постоји често један чврст ред, један утврђен поредак, жртвовање целини, као да појединци, који чине једну групу, нису индивидуе, већ делови једног органског бића, задахнутог јединачном животном снагом. Тешке загонетке остају нерешене, али ипак истраживање

напредује непрестано. Оно показује људске заједнице у периоду једног вишег развитка, како се морал и обичаји развијају, религиозне преставе формирају и како све инстинктивно, као под утицајем једног чаробног штапића, долази до одређеног делања. С времена на време пробије се једна идеја власти и једно лице савлада цео народ, један друштвени ред издиже се над другим, један народ подчини други народ.

Све ово проучавање и истраживање има своју велику драж и велику научну вредност. Историја културе ослобађа се, ако не потпуно, а оно делимично, од разних случајности, и по нешто, што нам је изгледало неразумљиво, следује сад више мање одређеним и сталним законима.

Као што се види, социологија при свем том стоји на вишем ступњу него историја културе, код које баш никаквих закона нема, али је она ипак, и то ће и остати, само наука која истражује и излаже један од многих културних фактора.

Понекад је и то социологија покушала, да историју права узме под свој скут,[1] као што се раније покушавало, да се историја права прелије у историју културе. То је неправилно, као што сам ја још пре толиких година против Виндшајда изнео. Јер, ма како да право стоји у тесној вези са осталим културним факторима, и ма како да је оно једна изјава социјалног духа људског, ипак оно неодложно захтева посебну студију. Само онај, који се удуби и у право данашњег времена, само ће тај бити у стању, да право ма ког другог времена схвати и његову технику разуме. Ко хоће да има правилно мишљење о својини, заложном праву или тражбеним односима, мора исто тако познавати модерно право и његове особене облике, као што и онај, који жели да ради на историји музике код појединих народа, мора бити вичан у модерној музици. Ко није музичар, треба да се остави писања историје музике. Исто тако треба и неправник да теме из историје права остави правнику, јер све нарочите особине права и правног развитка само ономе јасно изилази пред очи, који тај развитак свакодневно прати. Баш оне често пута загонетне црте ранијих времена само су таквом истраживачу разумљиве, који зна шта ти правни облици значе у историји права. Цвеће и плодови данашњег времена казују нам, какав су управо

[1] О томе односу писали су нарочито талијански правници, као Carle, Anzilotti, Vanni, Frangapanne. Против овог покрета најновија студија: Kantorovicz, Rechtswissenschaft und Soziologie (1911).

значај имали ранији облици који су клица данашњих. Сасвим је погрешна претензија социологије, кад она од правника хоће да издвоји правног историчара и да ту страну права себи присвоји, ма да је иначе тачно то, да се правник на граници своје науке има да заустави и обазре на остале културне факторе, и да и њих проучава, у колико они имају утицаја на право.

Добро ће бити то имати на уму и обзирати се на остале културне факторе. Овде се може указати на једну велику заслугу социологије. Бављење социологијом води нас пре свега изван контрактуализма. Контрактуализам је хтео раније да сагради мост од индивидуе ка целини и да објасни како од појединачних бића постају органске групе и како се у њима право створило. Контрактуализам у овом смислу, у смислу старог природног права, је давно напуштен. Он је напуштен у том значењу, као да је он историска стварност и да нам показује постанак државе[1]; али је он и у том смислу напуштен, као да садржи погодну слику, којом би се социјалне појаве учиниле разумљивим. И то је наопако схватање узети, да је уговор једино природно средство удруживања, тако да се остали елементи везаности, да би се у опште објаснили, морају појавити у форми уговора. Пре извесног времена покушали су неки да бране ново-контрактуализам, као да је бар данас у модерном свету, при органском државном раду, споразум људи један елеменат, који ствара право.[2] То је толико тачно, што је за здрави развитак модерног државног живота од велике користи, кад појединци приме у своју вољу и своје тежње социјалну целину, па се с љубављу и оданошћу посвете проблемима који се тичу целе заједнице.[3] Тако се и појаве грађанског права најбоље развијају, кад дужник осети у себи свету дужност да своју обавезу испуни, и кад се учесник једног друштва са великом ревношћу посвети задацима друштвеним. Али у томе не лежи основа права, нити пак објашњење

[1] Најзначајнији разлози против тога налазе се код Хегела, Rechtsphilosophie § 29 и 258 (издање Ласоново § 42, 196): пошто су то само безидејне апстракције, довеле су оне (у француској револуцији) при покушају остварења до најстрашнијих и најгрознијих догађаја.

[2] О томе видети Spencer, Fouillé, de Greef, Bovio, Frangapanne, Dallari, Cosentini.

[3] Упоредити изврсно излагање о патриотизму код Hegel, Rechtsphilosophie § 268 и 269 (Ausgabe Lasson § 205, 238) на супрот Fichte-ову мишљењу, да државни механизам мора тако да се удеси, да држава постоји макар да су сви чланови државе угурсузи (Schelme).

његове владавине у друштву, већ у томе треба гледати само једну психолошку драж, којом се унапређује право. И овде важи она песничка реч о религији:

Nehmt die Gottheit auf in Eueren Willen,
Und sie steigt von ihrem Weltenthron

Ако примите божанство у своју вољу,
Одмах ће се оно спустити са свог престола света.

Стога неоконтрактуализам и у једном и у другом облику треба одбацити.

Према овоме социологија потпомаже право и то треба са захвалношћу признати, али она никад не може да замени историју права. Али још мање је допуштено уклонити правну философију и хтети је заменити социологијом.[1] Социологија стоји на земљишту емпиризма и позитивизма и сме на том гледишту стојати, јер њен задатак лежи у свету појава и њено излагање има да покаже, како се појаве развијају и које облике узимају. Правни философ је међутим философ. Он има да изиђе изнад света појава и да доспе до онога што се вије над појавама. Ако су неки раније са обзиром на теорију сазнања и њене законе, мислили да све, што се налази ван света појава, недостижно је људском духу, од појаве Хегела и Ничеа то се више не сме чинити. Везом субјекта и објекта у једну идеју и излагање како иза света појава влада идеја, указан је пут којим правна философија има ићи. Њен је задатак, да културна збића престави као изјаве божанскога ума и да у историји истражује и утврђује значај еволуције. На тај начин сазнајемо како у случајностима културне историје с једне стране, и у датима социологије с друге стране, влада божански нагон за стварањем, који као укупна животна снага човечанства од појединачних утицаја чини један укупни утицај и преко лутања и скретања води човечанство вишим циљевима.

Врло се често истицала наравствена слобода као највише добро чввечанства. Ја тражим највиши циљ човечанства у и н т е л е к т у а л и з м у, у науци, у стваралачкој снази уметности и у сили и моћи технике која влада целим светом. Наравствени елеменат има само тај значај, што човечанство оспособљава да тежи том циљу и да ради на његовом постигнућу. Са тога станови-

[1] Видите о томе најновији покушај, код F a l c h i, Le esigenze metafisiche della filosofia del diritto.

шта ми гледамо у држави једну установу највишега ранга, која човечанству ствара могућност, да интелектуалне и материјалне ресултате постиже, да их одржава и увећава. Али ја не могу посматрати државу у духу хегелизма, као највиши ступањ у развитку идеје, ма да је то схватање Хегелово врло благотворно утицало, и ма да је оно далеко изнад свих ранијих покушаја да се држава објасни. Још мање се могу сложити с Хегелом у томе, да се један одређени облик државни може сматрати као крајњи идеал. Хегел је у овом питању одступио од својих сопствених идеја о развитку и релативности свих облика, па је мислио да овде, као и у другим неким стварима, може да утврди апсолутност, док се међутим све налази у покрету, у стварању. Наша философија треба да покуша да у овој тачци изведе даље Хегелове идеје и да и тамо открије релативност свих културних појава, где је Хегел мислио да је достигао крајњу мету.

Ако са овог ступња бацимо поглед натраг на културну историју и социологију, моћи ћемо решити све загонетке, о којима је горе био говор: загонетку случајности у историји културе и нерешену загонетку социологије, која нам никада не може потпуно да објасни социјалне облике. То су тачке у којима историја и социологија својим најдубљим коренима прелазе у метафизику, то су тачке у којима, на супрот природних закона, влада „la contingence“[1] и ту се показује релативност и метафизичких појмова.

Социологију пак ставити на место правне философије, значило би учинити једну велику погрешку и не водити рачуна ни о природи једне, ни друге науке.

Превео
Dr. Л. М.

---

1 Закон случајности: да нешто може бити, а може и да не буде. (Прим. прев.)

О МАКЕДОНСКИМ СРБИМА

I

Преглед најновије литературе. Пет тврђења академика Ј. Цвијића. Њихове слабе стране за решавање питања. Односни успех погледа Цвијићевих и мишљење René Pino. Пет противних тврђења професора софијскога универзитета А. Иширкова и њихова неоснованост. Најновија књига београдскога публицисте Ивана Иванића. „Македонія“ академика Н. П. Кондакова.

Начини „решавања“ питања, да ли су македонски Словени Срби или Бугари, показују колико је штетна политика кад се уплете у научна испитивања. У ово питање уплетана је и „равнотежа словенских народности“ (кијевски професор Т. Флорински) и „економски интереси“ и „начела „балканскога империјализма“, — све само не истина. Српски географ Цвијић обнажио је сву несавесност и неоснованост „научних података“ о овоме питању, али се ни сам није могао у свему ослободити научних грешака. Побијајући мишљења ранијих писаца, он је сам упао у једну велику погрешку. Ми имамо на уму његово тврђење да маћедонски Словени нису ни Срби ни Бугари.

Ну, ипак је академик Цвијић учинио извесну услугу људима који се овим питањем занимају: његова су тврђења освежила устајало море шовинистичке литературе о етнографији македонских Словена. Његова тврђења гласе овако:

„1. Нетачан је појам о Македонији. Скопска и тетовска „област спадају у Стару Србију.

„2. Народна маса македонских Словена нема одређеног на„родног осећања и народне свести, ни српске ни бугарске, и ако „су врло сродни и са Србима и Бугарима.

„3. Име Бугарин којим се македонски Словени по правилу „називају, није етнографско име и не означава етничког Бугарина.

„4. Стране, немачке, француске, енглеске и друге етнограф„ске карте Македоније нису етнографске, нису ни говорне ни је„зичне (Sprachkarte) већ су колорисане једино на основу погрешно „схваћеног имена Бугарин.

„5. Статистичке таблице су неистините или нетачне“.[1]

Поред свега тога што етнографска проматрања српскога професора нису много кретала питања напред, она су имала извеснога успеха у јавном мњењу. На првом месту његови погледи имали су успеха код извеснога, независнога дела македонске интелигенције. Неко је негде рекао, да је васпитање народност. Ово је тачно кад се тиче васпитања појединаца ван народнога оквира. Васпитајте из малена Арбанашче у Паризу, оно ће доцније бити добар Француз. Маћедонска интелигенција плод је националистичкога пропагандскога васпитања. Само људи који не познају прилике у Македонији, могу осуђивати појаве као што је, на пример, ова: да је један брат убеђени Србин, други Бугарин, трећи Грк, четврти Румун. Све зависи ко је кроз какву школу прошао. Али народна маса, и ако раздељена на верско-пропагандске партије, свесна је своје заједнице. Јачи, независнији образовани људи, обично држећи се једне или друге странке, такође се издижу изнад осталих школованих људи средње спреме и средње способности и теже к извесној спони и заједници свију, већином вештачки створених „македонских елемената“. У вихору револуционарне борбе свију противу свакога, пред прогласом уставнога режима у Отоманској царевини, поред вештачки, са стране инспирисане „аутономне Македоније“ и „македонске народности“, код овога одабранијега истина врло ограниченога, дела македонске интелигенције, сазрело је било сазнање, да треба свима размирицама учинити крај, истичући име „Македонац“ као заједничко народно обележје. Бугарски професор, Македонац Мисирков, још пре Цвијића, покушао је био да докаже да „Македонски Словени толико су исто Срби колико и Бугари или пре да нису ни једно ни друго и да чине засебни словенски народ, средину између Срба и Бугара“. Противу овога покрајинскога имена не би имао нико ништа да каже, као што се не може рећи, на пример, противу покрајинских имена: Херцеговац, Црногорац и т. д. Баш у доба јачања ове идеје појавила се књига д-ра Цвијића и његово тврђење, да маћедонски Словени нису ни Срби ни Бу-

1 Ј. Цвијић: Основе за Географију и геологију Македоније и Старе Србије. Издање Српске Краљевске Академије Београд, 1906. Књига II, с. 513. Одељак „Неколико проматрања о етнографији Македонских Словена“ из овога дела преведен је на француски и на руски (два превода). Један је руски превод рускога консула Орлова.

гари, а сродни, „врло" сродни једнима и другима, — прилично се угнездило у Македонији. На један околишни начин ова тежња самосталнога живота испољена је и у последњој интерпелацији битољскога посланика Панча Дорева (март, 1911 г.), који се раније истицао као ватрен и искључив бугарски патриота.

Ова идеја, идеја да су македонски Словени само Словени, ни Срби ни Бугари, допирала је из ових крајева и у европско јавно мњење, те је оно одмах, чим су изашла на француском језику етнографска проматрања Цвијићева, почело да рачуна с гледиштем његовим. Најугледнији и најтемељетији француски публициста Рене Пино прихватио је ово „ново учење". „Да ли су „— пита он — македонски Словени Бугари или Срби? Ја се решавам да одговорим, да они нису потпуно ни Срби ни „Бугари. Питање је и сувише тешко, ако није скоро немогућно, „пошто се Србин и Бугарин споразумевају један с другим сваки „на своме језику, што не бива увек код два француска сељака „из две различите области. У толико пре Србин и Бугарин разу„меју сељака Македонца, те је сасвим природно да становништво „у северним крајевима, ближе Србији, говори језиком који се не„што више приближава српском, а међутим у пределима, ближе „Бугарској, забележена је обрнута појава".[1]

Укорењивање оваквога мишљења, макар да оно само неутрализира питање, није годило софијским политичарима; они су на њега одмах реагирали „научним доказима" којима је прокрчен и утрвен пут шовинистичкој литератури ортодоксалних балканских шовиниста код свију балканских народа. На „Remarques sur l' ethnographie de la Macédoine" професора београдскога Универзитета J. Цвијића одговорио је професор софијскога универзитета А. Иширков са „Études ethnographiques sur les Slaves de Macédoine".[2] Он није ништа ново рекао, али је, тако рећи, кодифицирао својим супротним тврђењима, на супрот тврђењима д-ра Цвијића, званично бугарско гледиште, разуме се, — чисто политичко.

Ми се овде не занимамо политиком, али пошто гледиште уваженога софијскога професора претендује на научност, морамо се упознати и са његовим тврђењима, односно супротним тврђењима. Ево и њих:

1 Les questions actuelles de politique étrangère en Europe. Conférences organisées à la Société des anciens éleves de l' École libre de Science politique, Paris, 1907., p. 178.

2 Le Dr. A. Ichircoff, Étude ethnographique sur les Slaves de Macédoin. Réponse à M. J. Zvijitch, Paris 1908.

I. „Име Југозападне или Западне Бугарске, које је један „велики део бугарских научара предлагао за Македонију и које „изгледа много природније него име Стара Србија, ма коме се „делу (Македоније) оно придавало, није примљено у бугар-„ској књижевности. Македонија је синоним бугарске отаџбине, „кад говоримо о „целој Бугарској“, којој су границе обележене „у Светом Стевану на основу колосалне етнографске литера-„туре (!!) и после славне руске победе. Иначе ми се придржа-„вамо класичнога имена — Македонија, јер је оно тесно везано „за наш народни препорођај и нашу упорну верску борбу. Сад „ово славно име означује један предео Европске Турске, чије „су границе оцртане крвљу толиких македонских синова.

II. „Бугарска народна свест македонских Словена манифе-„стује се:

„1. Под турским јармом пре 1878 године македонски Сло-„вени били су по своме географском положају подједнако близу „Дунавској Бугарској и Тракији као Старој Србији, али су они „своју судбину везивали не са судбином Срба отоманске царевине „већ са судбином Бугара. И сада, кад се Македонија и Стара „Србија налазе у истом положају према Турској, ове две земље „немају ничега заједничкога, изузимајући административне по-„деле Косовскога Вилајета. Старања Срба у последње време да „споје Стару Србију с Македонијом — старање је тендециозно „и за осуду је, јер у ствари међу њима не постоји никаква веза, „ни интелектуална, ни политичка.

„2. Македонски Словени водили су битку за верску сло-„боду и бугарску националну цркву раме уз раме са Бугарима „Дунавске Бугарске и Тракије.

„3. Више од три четвртине македонских Словена припада „бугарској цркви, чине бугарску заједницу, имају бугарске школе „и јављају се пред турским властима као Бугари, не гледећи на „злостављања којима су подвргнути са свију страна.

„4. Македонски Словени одржавају много тешње везе са „кнежевином (сада краљевином) Бугарском но с краљевином Ср-„бијом, не гледећи на то што главни пут слободних држава, „Србије и Бугарске пут Солун—Скопље—Ниш—Бугарска, води „најпре у Србију. Македонски су Словени више код своје куће „у Бугарској но у Србији. Статистика македонских емиграната „у Бугарској и Србији показује несразмерну разлику. Само у „Софији број рођених у Македонији пење се на више од 10.000.

„5. Македонска револуционарна организација, не гледећи „на њену жељу да постане интернационална, остала је као бу- „гарска, јер је бугарско становништво подржава.

III. „Име Бугарин било је распрострањено код македонских „Словена од стране Бугара из Мизије који су упадали у Маке- „донију још за време Крума и који су под Борисом и Симеуном „побеђивали целу земљу. Уједињење Словена с обе стране Рила „и Осогова диктирала је политика бугарских краљева. Стара бу- „гарска књижевност, створена у овоме добу, постала је општа „за све Словене широке бугарске краљевине, а такође се раз- „вијала у источној Бугарској и на обалама Преспанскога и Охрид- „скога Језера. Заједница политичкога живота, заједница књижев- „нога и црквенога језика, заједница историје створила је у току „од четири века у границама Бугарске, Тракије и Македоније „један народ који се зове бугарски народ, једну земљу која се „зове бугарска земља, Бугарска“.

Одговор професора Иширкова на IV и V тврђење д-ра Цвијића не даје ништа ново и, пошто географске карте нити што доказују нити имају каквога значаја за питање које је пред нама, ми не рачунамо за потребно ни да излажемо његове погледе. Био у праву професор Иширков или Цвијић ствар се апсолутно не мења. Још мање има смисла говорити о статистици, која, поред тога што је јавно лажна, такође ништа нема заједничкога с питањем, да ли су ти „милијуни“ македонских Словена Срби или Бугари. Али има једна друга, по нашем мишљењу, најбитнија тачка у овој научно-политичкој бугарској кодификацији „доказа“ и ми је издвајамо у засебну, четврту тачку, која гласи:

„IV. Језик македонских Словена само је дијалекат бугар- „скога језика.“

После књиге професора Иширкова дошло је археолошко дело рускога академика Н. П. Кондакова „Македонія“ [1] Већ по самоме начину постанка ове књиге, њој се мора поклонити нарочита пажња. Сам писац, на првој страни свога научнога дела, каже да му је председник руске Академије Наука, велики кнез Константин Константиновић, поверио 1900 године састав научне експедиције у Македонију. Из самога састава експедиције (професор словенских језика П. А. Лавров, доценат руске историје Н. П. Миљуков,

[1] Македонія. Археологическое путешествіе Н. П. Кондакова. Издање Рус. Акад. Наука, С. П. Б. 1909.

архитектор П. П. Покришкин, сликар-фотограф Д. А. Крајњев и он, Кондаков, археолог) види се да је ово била нека врста научне експертизе. У задатак експедиције, вели он, спадало је — „скупљање материјала на месту за будућа историјско-„етнографска изучавања најважнијих места и тачака у Македо-„нији“, као и тежња да се утврде такви „историјско-археолошки „и филолошки научни основи, који би могли у будуће послу-„жити за решавање крупнога политичкога питања“.

Као археолог првога ранга и као експерт за словенску археологију у Македонији, академик Кондаков, у исто је време и најауторитативнији судија у археолошким споровима. Његова строга научна пресуда, написана у овој арехолошкој студији, гласи: у Македонији нема других словенских културних споменика осим српских. Он резимира овако своју студију: „У историји Балканскога Полуострва најзнатнија политичка „улога јавно припада Бугарској, а широки културни развитак „Срба и вештине њихове, као најважнија грана византијских ве-„штина после руских, чине историјско наслеђе српскога народа“ (290). Његова књига и занима се овим српским наследством у у Македонији, које, како он констатује на два-три места, сатиру Бугари из шовинистичко-пропагандских разлога.

Али, на жалост, уважени археолог, истина не претендујући да има права да решава историјско-етнографска питања, као што је маекдонско, он није могао да се уздржи а да и сам не гласа. По његову мишљењу, које он, понављамо, не рачуна компетентним, историјско-етнографски „Бугарима припада готово цела Македонија, изузимајући неколико њених северо-западних крајева који су ближе Старој Србији“.

Као савесан научар, Кондаков је хтео и ово своје узгредно мишљење да оснује на личном историјском истраживању. И овде је он солиднији од свију који су о овоме питању писали, али се његова истраживања не мире с горњим његовим мишљењем: она иду у корист мишљења да су македонски Словени Срби. Ми ћемо се с њима сретати на нашем даљем путу тражења истине.

После књиге академика Кондакова јавила се књига журналиста Ивана Иванића.[1] Овој опсежној књизи, написаној на основу богатога материјала, недостаје научна методичност. Али овај

[1] Иван Иванић, Маћедонија и Маћедонци, Нови Сад, 1910.

формални недостатак надокнађује тврдо убеђење писчево, да су македонски Словени Срби као што је он сам. Његови су докази једноставнога тврђења — да је код македонских Словена све српско — много озбиљнији него докази софијскога професора А. Иширкова.

Ми се у „политици географије" не разумемо. Кад је у питању народна заједница, ми не можемо да разумемо поделу народа по картографији, као што не можемо да разумемо „природне" границе за деобу једнога народа. Али пошто је академик Цвијић један од најпосвећенијих људи нашега доба у географским питањима, ми примаму ову поделу — на Скопску Стару Србију и Македонију — као тачну, као резултат науке. Ово нам, разуме се, не смета, да одмах ослободимо професора Иширкова од зебње, да ми овим неопходним попуштањем ауторитету навраћемо воду на своју воденицу; јер, ако је словенско становништво не само до Шара Планине него и иза ње бугарско, оно је бугарско па ма како се историјско - географски звале земље у којима оно живи.

На прво супротно тврђење професора Иширкова не би требало ни да одговарамо, јер је оно лишено сваке научности. Али, на велику жалост, оваква је „наука" о македонском питању, и ми морамо с њоме да рачунамо. За питање које нас интересира апсолутно је свеједно хоће ли бугарски „научари" (ми стављамо наводнице јер не знамо који су то научари) звати Македонију — Југозападна, Западна Бугарска или просто „царевина Бугарска". Ако би се „усвајањем" имена појединим земљама, која би предлагали „научари", стварали народи, онда не би било разумнога разлога не „усвојити" Африци назив Југоисточе Бугарске и т. д. Ближе смо реалности, кад поштовани софијски професор рачуна овај „предео Европске Турске" делом „Санстефанске Бугарске". Она, истина, никад није постојала стварно, али је постојала на хартији од Санстефанскога Прелиминарнога Уговора до Берлинскога Конгреса. Али ипак историјски реалнији је српски журналист Иванић кад сву Македонију, на основу царовања Душанова, зове Старом Србијом. Иширковљева Бугарска била је нацрт, десен; Иванићева Стара Србија историјска реалност. Али још би био реалнији назив „Турска" свима балканским државама, на основу недавне стварне прошлости.

Јасно је као јасан пролетњи дан, да ова игра са речима и називима нити шта доказује нити одриче, кад се пита: јесу ли

македонски Словени или — да се изразимо званичним турским језиком — румелиотски Словени Срби или Бугари? То, разуме се, схвата уважени софијски професор, па не оставља своју широку и поетичну дефиницију Санстефанске Бугарске без научне аргументације. Границе Санстефанске Бугарске, вели он, обележене су „на основу колосалне етнографске литературе“, а границе „славнога бугарскога имена“, Македоније још су „обојене крвљу толиких македонских (бугарских) синова“.

Кад оставимо на страну овај патетички драматизам цртања граница крвљу, пошто он нема везе с научним истраживањем истине, остаје нам „колосална етнографска литература“, на основу које је нацртана на карти Санстефанска Бугарска. Ово је, разуме се, једна — нека нам не замери уважени професор за мало оштрији израз, — и сувише слободна измишљотина, ближа далеко берзанској игри него научном доказивању.

Јер ако би отомански и руски опуномоћници доиста разграничавали нове балканске државе на основу етнографскога матеијала у Сан-Стефану, њихов би рад саставио епоху у развитку идеје правичности у међународном праву и у Сан-Стефану; сад би стојали највеличанственији споменици турским и руским дипломатама, окићени и затрпани најскупоценијим венцима свију народа, нарочито малих и немоћних народа. Поштовани професор софијскога универзитета, који је својим положајем упућен да исстражује у свему научну истину, свакако се овде шали. Или, ако се не шали, онда је у најсрећнијем случају, могао претпостављати да је гроф Игњатијев могао бити обавештен о етнографији отоманских Словена. Ово би ипак било нешто налик на научни доказ. Ако је тако, онда да чујемо „громадно етнографско-литературно“ мишљење грофа Игњатијева, јер и ако оно не може имати за нас, за Иширкова и мене, научнога значаја, ипак ће бити корисно, нарочито за уваженога бугарскога професора.

Беше то године 1903, кад бејаху наступили страшни дани за све, без разлике вере и народности, у Македонији. На свечаној седници Петроградскога Словенскога Друштва реферисано је о добротворном раду госпође Бахмећеве, жене руског посланика у Софији за пострадале Македонце. Стари гроф Игњатијев, у присуству великога броја Бугара и, ако нас не вара памћење, бугарскога посланика Станчева, откри јавно свој политички завештај — своје интимно политичко „вјерују“ овим речима: „Обраћам се „вама (руском посланику Бахмећеву) и изјављујем, да сам ја ства-

„рао Велику Бугарску ради руских интереса на Истоку. Срби су незадовољни мојим радом, али мени није стало било за то што „ће стотине хиљада Срба припасти Бугарској, јер сам ја стварао „Бугарску за Русију“.

Али могао је гроф Игњатијев однети ову своју „тајну“ на онај свет, па ипак да нас двоје, професор Иширков и ја, знамо, да Велика Санстефанска Бугарска није ни „изуметак“ енергичнога и частољубивога грофа Игњатијева, који је умро у слаткој заблуди, да је он творац нове Бугарске, ни плод изучавања „колосалне етнографске литературе“. Као добар заштитник штетне по бугарску будућност политике шовинизма, он, разуме се, мора да зна какво је „научно убеђење“ господарило код руских политичара онога доба. О овој „дипломатској етнографији“ морао је читати уважени софијски професор у делу рускога генерала Овсяни — „Болгарія и Болгары“, — и уверити се, да је за политику цара Александра II на Балканском Полуострву имало одсудан значај мишљење његова доглавника кнеза В. А. Черкаскога о балканским народима. А ево његов „основни факт“ како гласи: „Бугари су и по вери, и по језику и по пореклу народ који је „најближи Русима. Њега је подигла наша култура, он се духовно „одгаја нашим образовањем, од нас црпе елементарна начела „науке. То је наше дете које неће никад устати противу нас; „њему је суђено да се развија само у тесној заједници с нама. „Бугари гледају на нас као на очеве, спасиоце и просветиоце. „По политичким тежњама они себе сматрају за легалне наследнике турскога наследства на Балканском Полуострву и готови „су да униште свакога ко им стане на пут. Овај основни факт „треба поставити као темељ свију наших одлука. Било да је у „питању потпуна независност балканских земаља или само делимична њихова аутономија, не треба сметати с ума, да ће „све што се откине од Бугара припасти Грцима“.

За овако „колосално“ познавање и политичких и етнографских прилика на нашем Полуострву, уважени софијски професор оборио би на испиту за први разред гимназије и цара Ослободиоца и све његове доглавнике; и у Русији нема више оваквих безазлених етнографа — политичара.

(Наставиће се)

Марко Цемовић.

ПИРОТСКО ЋИЛИМАРСТВО

Кад би се истраживало, шта је који народ дао оригиналнога људској култури, наш би се народ могао јавити са својим т. зв. пиротским ћилимовима. Ћилимови ове врсте су управо наши ћилимови, са свим оригинални, а пошто они имају и извесну естетичну и употребну вредност, ми се можемо њима слободно похвалити. Посматрајући ма који пиротски ћилим и ма коју врсту ћилимова, не може се одвојити хвала квалитета од хвале његове естетике. Садржина, основа му је добра, облик му је леп, шаре су му такође лепе, боје су му живе, добро распоређене, не уступају ни размештају боја у природи. Кад се човек нађе у соби окићеној овим ћилимовима, на њега ће живе боје утицати исто тако, као што утиче на њега и шумско зеленило и пољско шаренило. То су разлози, зашто су пиротски ћилимови толико на гласу не само у Србији, већ и изван ње. То су разлози, што се пиротски ћилимови сада могу видети како у обичној, средњој кући, тако и у богатој; како по салонима, тако и по собама, како по двориштама и црквама, тако и по џамијама. Нема готово светковине, а да се место светковине не окити пиротским ћилимовима.

Цео српски народ има право да се поноси овим ћилимовима а не само Пирот, али ипак првенствено право и највећа, најоправданија је заслуга Пирота и Пироћана, управо оне најсиромашније класе Пироћанка, којој израда ћилимова служи за исхрану, за насушни хлеб. Сиротне, најсиромашније Пироћанке имају и највише заслуга за овај наш најлепши, најоригиналнији и најчистији народни производ.

I. Историски постанак пиротског ћилимарства.

Да би се схватио историски постанак ове гране народне радиности, треба имати у виду онај општи утицај, који има географски положај једне земље на нар. привреду. Србија је на

таком географском положају, на коме има и довољно талога атмосферског и доста шума и река и пашњака и улар-земљишта. Србија је или била сточарска или земљорадничка земља. Она је то и данас у главном, њена се привреда највише састоји из земљорада и сточарства. Да је српски народ претежно земљораднички, познаје се и по његовој етнографији и према стварима, којима намирује своје потребе. Његово је одело од грубе тканине и то од чисте вуне. Кад се оде у који крај Србије, свуда ће се видети, да је одело народно од вуне, са том разликом, што је негде бело, негде црно, негде чађаво. Па не само одело, већ и сама кућа, унутрашњост њена, намештена је вуненим тканинама. Нарочито се пак истичу т. з. губери вунени и черге, т. з. шаренице, у свима крајевима Србије. Шаренице се свуда виђају, само некуд су шаре на шареницама лепше, компликованије, а негде простије, грубље, негде су остале у свом првобитном стању, а негде су се усавршиле. У Пироту су се толико усавршиле, да су те шаренице — ћилимови — обратиле народу пажњу и околине и целе Србије, па чак и страначку пажњу ван Србије. Оне су постале предмет опште израде и од прихода тог се хране хиљаде кућа.

Пиротски крајеви по своме географском положају упућени су од вајкада на сточарство као главно занимање. Пирот се налази у средини Сићевачке Клисуре, коју је просекла Нишава од Цариброда па до Ниша. Са једне и са друге стране стена, крш и планина. На средини те клисуре у једном пољу налази се Пирот. То поље нити је мало, нити велико, а сво је мочарно, просеца га Нишава и многи потоци. У њему не може ништа да успева, сем траве. Око Пирота нема или је врло мало земље за улар и то по околним бреговима, стога није ни чудо, што се околна села одала сточарству, а Пирот трговини и то локалној јер је он био од вајкада пролазно место са запада ка Цариграду. Најкраћи пут за Цариград био је кроз Пирот. Пирот је био на томе путу главна станица, и ништа није требало Пироту, него само тај додир са страним светом, поглавито Турцима, па да од трговине има велике користи, и трговина и занатлиство да му буду главна занимања. Пирот је доиста у то време цветао, био на врхунцу свога богаства.

Али када се потребе увећале и када је прошла железница кроз Пирот, онда су сељаци своја огњишта напуштали и одлазили у печалбу, а Пирот се умртвио; његове купце носила је

железница муњевитом брзином кроз поље пиротско и крајеве варошке. Пирот се умртвио, трговина се свела само на околину, занати такође. Од тог времена Пирот је почео да опада и данас се може сматрати за најсиромашнију варош у Србији, а и сама му спољашњост то показује: пиротске улице са историским блатом и уџерицама ниским и неокреченим постале су чувене. Већи напредак и нови полет добио је Пирот тек поновним подизањем ћилимарства.

Интересантно је испитати, од када су се појавили у Пироту ћилимови и који је узрок њиховој појави баш у Пироту. Ћилимови су у Пироту стари, као и све шаренице у српском народу, али, судећи по чистом, белом, лепом оделу сељана пиротске околине и самих Пироћана, може се са поуздањем тврдити, да су шаренице у Пироту и околини његовој много лепше биле, него ли у другим крајевима Србије. У осталом то је разумљиво и с тога, што је вуна са Суве Планине понајбоља и што је једино занимање околине Пирота било сточарство; жене су навикнуте на разноврсну употребу вуне, а нарочито за шаренице и одело. Да се доцније те шаренице развију у садашње лепе ћилимове, узрок је у главном био и сам положај Пирота на путу ка Цариграду, а где су највише Турци пролазили, који су први и пронели глас пиротским ћилимима. Љубитељи удобности, Турци су тражили да купују и ћилимове. врсте као и персиске и азиске. Наши знајући за своје шаренице, нудили су им исте, а у исто време примали и наруџбине. Пироту је пружен изненада добар доходак. И жене су сад почеле више да помажу људима око одржања куће. Њима није било тешко задовољити те тражње турске, јер су биле већ привикнуте ткање. Мало им је теже било, да уносе нове шаре, али после многих поруџбина, оне су биле вештакиње и за то. Отуда се и тумаче турски називи шара и појединих облика ћилимова.

Ето од тог времена пиротске шаренице одскачу од других, које остају старе несавршене шаренице, док су пиротске постале чувени ћилими; нису више остале у кући, већ су по поруџбини из куће излазиле, па после пошле на пијац, сајам, па онда ван Пирота, а данас чак и ван Србије.

У опште рад и труд око подизања пиротског ћилимарства може се поделити на три фазе. Прва би фаза била за време Турака. У то време производња ћилимова стајала је на доста знатној висини, производња је била доста јака, потрошачи су били Турци. Њих је било

доста; потреба ћилимова код њих је била велика, потрошња је била велика. Израда ћилимова била је и по поруџбини и без поруџбине; производило се и за пијацу. Пијаца је била сајам пиротски, пазарни дан у Пироту и у опште Пирот, станица путу Запад-Исток.

Кад су Турци потиснути на југ, кад се Србија ослободила, а доцније кад се и Бугарска ослободила, кад је бугарска граница смањила потрошачку област Пирота, настаде друга фаза у производњи ћилимова. Та је фаза била један велики и нагли прелом у производњи, која је била готово угушена; производило се врло мало, јер је потрошња и тражња била мала. Турци више нису били купци, па ако је било мало купаца, тај број је тако незнатан био, да није ни утицао на саму производњу; требало је нове купце стварати и тражити, а то је било врло тешко. У прво време после ослобођења сваки је свео потребе на минимум, све је прегло да оно мало имовине стечене и сачува. Али слобода је била мила и она је благотворно утицала на духове. Они су се почели мало по мало на слободу навикавати и своје стање сталожавати. После државне организације, после конституисања саме државе, Србија је почела више да се култивише. Потребе су почеле да су множе, тражило се на свима странама живота пријатно живљење. Поред многих осталих потреба, тада се појавила и потреба за ћилимовима. Створили су се нови купци, а и сама држава и појединци негујући целокупну радиност у земљи, почеше обраћати већу пажњу на пиротске ћилимове и њихову производњу. Појавио се покрет, да се та грана привредне културе што боље обради и да јој се осигура опстанак. Од тог времена настаје трећа фаза у производњи ћилимова, која је дала, како нама изгледа, сјајне резултате.

Пиротски ћилимови и њихова производња срећно су пребродили најопасније стање свога живота, када за њих није било купаца. Производња је тада била сведена на најмању меру. Сада пак, више нема опасности да ће ћилимарство пропасти. Сада је цела Србија постала купац њихов, а трговина и на страни ствара нове купце. Дужност је наша, да ту радиност још више усавршимо, да јој дамо новог живота и новог полета.

II. Данашње стање ћилимарске радиности у Пироту.

Данашње стање производње и трговине пиротских ћилимова, та трећа фаза у развитку пиротског ћилимарства, и интересантна је и поучна.

1. Почетак ове фазе је појава Трговачког Удружења Пиротских Ћилимова. Ово удружење постоји од пре 15 година. Трговачко је Удружење једно јавно трговачко друштво од четири члана — трговаца, са капиталом од 6000 динара. Са тим капиталом ово друштво купује ћилимове од појединих ткаља, и то или иду сами ортаци њима или им пак ткаље доносе ћилимове у радњу. Чланови друштва не воде много обзира, да ли су шаре нове или старе, да ли су добре или не, купују робу само по квалитету, циљ им је само добит. Са таквом купљеном робом они тргују као сви други трговци. Продају је скупље или јевтиније, према купцима, главно је да увек теже да продају по што скупљој цени, но што су робу купили. Продају врше или у вароши самој, или по Србији. Београдски трговци ћилимова понајчешће набављају ћилимове од овог удружења. Трговачко Удружење продаје ћилимове и у Босни и у Турској, а највише у Солуну, Скопљу, Битољу. Удружење нема никаква правила, већ само између чланова, т. ј. четири ортака постоји уговор за добит и штету. Обрт им је годишњи 80.000 динара. Помоћу овог удружења пиротски ћилимови задржавају своју првобитну мануфактуру — домаћу, кућевну.

2. Пиротска Ћилимарска Задруга. Након 7—8 година од оснивања Трговачког Удружења јавља се ова установа са много ширим и по саму производњу много значајнијим задатком, јавља се Пиротска Ћилимарска Задруга. Пиротска Ћилимарска Задруга основана је 1902 године, са задатком, да у својој околини развија и унапређује ћилимарску радиност (чл. 1) и да сачува шаре и боје, које су у Пироту од старине уобичајене (чл. 23. тач. 2). Као што се види, задатак ове задруге је похвалан: не да, да угине радиност ћилимарска, а у исто време жели, да сачува старе боје и старе шаре, т. ј. оне боје и оне шаре, које су пиротским ћилимовима и стекле глас. Задруга је мало конзервативна; она сматра, да су ћилимови дошли и са бојом и са шаром до савршенства, и да су до сада покупљени сви мотиви, како турски, тако и српски. Међутим ово не стоји. Српских мотива у орнаментици има још врло много. Данас наши уметници проналазе и пронашли су многе лепе чисто српске мотиве, којима красе велелепне сале и дворане, и не би ни мало од штете било, кад би се и ови ново-пронађени мотиви применили на пиротске ћилимове. Задруга се бојала, а имала је донекле и право, да се у ћилимове не увуку страни мотиви, као што је и

било случајева са шаром „венци од немачких кутија". Па ипак и поред свега тога задругин је задатак добар, јер би примајући нове српске мотиве могао наступити случај, да се старе шаре потпуно изгубе, што не би требало ни у ком случају допустити. Задруга је према томе добро урадила, што је ставила себи у задатак, да их чува и одржава.

Пиротска Ћилимарска Задруга је организована на начелу заједничке производње и заједничке поделе добити од производа, према уделу у производњи; она је кооперативна задруга за производњу и продају — трговину. Задругара има редовних и почасних. Редовни задругари могу бити све раденице, све ткаље ћилимова, које хоће. Њихови удели чине основни капитал, а сваки је удео од 50 динара. Једна радница може имати колико хоће удела, али и поред свега тога на годишњој задругиној скупштини има само један глас. Своју удеоничку књижицу задругар не може пренети на другога без писменог одобрења управног одбора, а из чланства може иступити кад год хоће, или кад се исели из Пирота, а може га и одбор управни искључити из задруге.

Пошто су редовни задругари обично сиромашне раднице, које нису у стању свој удео одмах да исплате, остављен је рок од 200 недеља, да се сваке недеље уплаћује по 0·25 динара. На овај начин створена је могућност, да свака ћилимарка може бити члан задруге, а да ниједан радни дан не изгуби без зараде. Она може да ради колико хоће, њој се плаћа за тај рад, а у исто време и добија свој део према уделима од чисте добити годишње производње свих задружних чланова. Ова страна задругина је необично добра. Она се својим задатком потрудила, да ову радиност свога народа сачува и њен опстанак загарантује, а овим начином рада и поделом добити створила је могућност, да сироте Пироћанке буду увек награђене за свој рад. Задруга их на тај начин чува, да не буду са разних страна експлоатисане и да производе продају по повољној цени.

Задруга је изабрала један врло подесан начин, да њени задругари израђују ћилимове. Знајући да су њени задругари, ћилимарке, сиромашне и да нису у стању да набављају сировину и да је боје, јер је то релативно врло скупо, она им набавља и боји сировине, а у исто време даје им новчану позајмицу ради потребних трошкова при изради ћилимова. Почетак задругина рада, када су тек почеле раднице да улазе у задругу и када

су тек почеле својим малим сумама од 0·25 дин. недељно улагати у основни капитал, тај је почетак био врло тежак. Ради набавке сировина потребан је био огроман капитал, а оснивача је на броју било само 31; они нису могли дати тај почетни капитал у довољној мери и зато је задруга потражила помоћи од државе. Држава се одазвала и задрузи дала из Класне Лутрије помоћ од 50.000 динара, на зајам за 10 година без интереса. После ове помоћи задруга је већ у велико почела да ради и да живи. Сада задруга има тих 50.000 динара државног зајма и чланских улога 13000 динара. Овај капитал она употребљује врло корисно. Купује сировину, боји је, даје својим члановима на израду, помаже их новцем за трошкове око израде, а чланови јој дају израђене ћилимове. Задруга тад наплати сировину и позајмицу, а остатак им, према вредности ћилимова у Пироту, доплаћује у готовом новцу. Те ћилимове задруга продаје и чисту зараду сваке године, према уделу задругара, дели међу задругаре.

Органи задругини су Управни Одбор, Надзорни Одбор и Скупштина Задругарска. Рад и поступак је истоветан, као и на другим скупштинама задруга ове врсте или акционарских друштава, само са том разликом, што овде сваки задругар има само један глас, без обзира на број удела, који глас он лично мора да употреби.

Из чисте добити према годишњем билансу 25% одваја се за резервни фонд, а остатак добити се дели задругарима. Министар Народне Привреде има право надзора над тачним вршењем правила задругиних и у опште над целокупном радњом задругином.

Са оваквим уређењем и са оваквом организацијом задруга је и могла оволики успех свој постићи. Она данас има своје трговачке филијале свуда по Србији, у свакој готово вароши: у Крушевцу, Ваљеву, Шапцу, Крагујевцу и др.; затим, она је своју трговину раширила и ван граница Србије; има филијале своје у Лондону и у Женеви, а продаје ћилимове и у Бугарској, Аустро-Угарској и Турској, у последње време и у Румунији. Има толико много поруџбина, да их не може све примати, јер нема толико раденица — чланица. Обрт Задругин је годишњи око 170000 динара, а годишња производња око 55000 дин.

Задруга овај наш артикал поред својих филијала шири и преко појединих изложба. Године 1905 учествовала је у Лијону на изложби и однела ћилимове у вредности 20.000 динара; све

је продала. Године 1907 у Лондону на Балканској Изложби продала је ћилимове у вредности 19.000 динара; у Милану 1906 године однела је ћилимове у вредности 3500 динара и све их је за три дана продала; у Туркоану 1906 године продала је за 6000 динара. На свима овим изложбама пиротски ћилимови добили су „Grand Prix“. Прошле године изложила је у Турину.

Као што се види, Пиротска Ћилимарска Задруга постиже свој задатак и свој циљ необично добро. Она и себе помаже и своје чланове и свој народ. Она је многим народима доказала, да је српски народ способан за културни рад на пољу производње и да се српски народ може с правом похвалити својим радом и својом естетиком у тој области.

3. Поред Трговачког Удружења, које има заслугу, што је прво дошло на идеју да помаже ћилимарство трговином и доказало, да је трговина једна грана, један елеменат неопходно потребан за успех производње, и поред Задруге, која производњу пиротских ћилимова штити самом производњом и трговином и која се прва сетила сиротних Пироћанка и њиховог бедног положаја, постоји још једна установа, која својим симпатичним радом и својим скромним приходима ради упоредо са овим двема установама на зидању општег дела, на унапређењу ћилимарства пиротског. Та установа је установа Женског Београдског Друштва.

Женско Београдско Друштво је 1907 године у Пироту основало школу и радионицу пиротских ћилимова. Одавно се била осетила потреба, да се раднице, ткаље, усврше у своме ткању, да израђују солидније, и што је најглавније, да се усаврше боје и саме шаре ћилимова. Није се требало бојати, да ће нове шаре, нове боје, нов распоред боја и шара одузети лепоту ћилимова. Дух је данас савршенији. Дух човеков је измакао далеко, он је постао и творачки; не задовољава се само старим, већ проналази ново и оживљује старо, напуштено или заборављено. Зато је баш у интересу напретка пиротског ћилимарства било, покушати и нове комбинације са шарама и бојама.

Све старе шаре пиротских ћилимова или су пореклом српске, као што нам имена казују: огледало, гуштер, лале, корњаче, гугутке, крстови, венци од девет кубетија, дирецп, литије и т. д., или су пореклом турске, чиме се и доказује, да су Турци помагали и унапређивали ово наше ћилимарство: пламенови, лист палме са истока, ченђели (турска реч), анадолска плоча (из Азије), октаподи, низамчићи од низама, турског војника, нарови

— нар, јужно воће, смирјанска шара из Смирне, мираб — где Турци клањају и т. д. Поред ових старих српских шара, које су сачуване, и ових турских, које су потребне да се сачувају као историски документ, почеле су се међутим увлачити и страначне шаре као „венци од немачких кутија“ и др. Претила је опасност, да пиротски ћилимови не изгубе своју националну боју, јер су Пироћанке врло лако схватиле све нове шаре по поруџбини. Са тих разлога Задруга Ћилимарска својим циљем и задатком сачувала је старе шаре, а Женско Друштво је прихватило други задатак, који је исто тако важан, да нове народне мотиве проналази и да их усађује у ћилимове. Поред овог задатка, Женско Друштво се стара, да изучи и усаврши ткаље у раду, да им даје потребна упуства у раду — ткању, како би то њихово ткање припомогло, да ћилимови буду што лепши.

Женско Друштво је својом иницијативом и отворило школу у Пироту, али изгледа да и поред те своје патриотске жеље тавори с дана на дан. Помоћи ни са које стране није добило. Држава није увидела значај његовог племенитог циља и до данас му није дала помоћи, која је неопходно потребна. Оно има да се бори са многим незгодама у остварењу свога задатка. На првом месту не може да набави раденице — ученице. Ниједна раденица неће лако да се прими, да ради нове шаре, јер је то нов посао, за који је потребно ново учење и ново студирање. Старе шаре оне раде певајући, а нове тако не могу. Стога Друштво мора много више да плаћа раденице, него ли Трговачко Удружење, Задруга и приватни трговци — купци. Овим се ствара нова тешкоћа, јер Друштво мора да повиси цену ћилимова, а тиме губи купце. Због тога је Женско Друштво принуђено, да нове, лепше шаре, бољи квалитет сировине, даје по истој цени, као и она два удружења — установе. Зато Друштво својим добитком једва подмирује трошкове, који су несразмерно велики.

Друштво нове шаре прикупља из Босне, Сарајева и Дубровника. Школа има 12 разбоја и 15—20 ученица. Ученице су или почетнице, или старе раднице. Почетнице раде на мањим радовима. У школи има једна учитељица и једна надзорница. Друштво и једну и другу плаћа месечно; ученицама плаћа по 2—14 динара на аршин; на једном аршину раде увек по две раднице, сврше га за 1—3 дана. Израђује и по поруџбини и за трговину — Базар у Београду. Наруџбина има толико много,

да школа није у стању све да изради. Увек има наруџбина толико, да је потребан рад за три године. Техника у раду је иста као свуда изван школе. Разбоји су исте конструкције, начин рада је и овде, као и свуда спор, ако не и спорији, због велике пажње на квалитет, облик и шаре ћилимова.

Све чланице Женског Друштва сматрају ову школу као своју највећу тековину; брижљиво се старају о њој и подносе све жртве за њу. Ниједнога тренутка оне не губе наду на бољу будућност и поред тога, што их држава ни до данас није ничим помогла. Сваког месеца обилази школу по једна чланица и води надзор над радом. Годишња производња је 5000 динара. У Лондону је школа учестовала на изложби а исто тако и у Турину 1911.

*

Поред горњих устанвоа за израду и продају ћилимова, има много слободних радница у Пироту; оне израђују или по поруџбини трговаца, или по поруџбини појединаца, или за пијацу. Оне су неорганизоване, њихова је надница понајмања. Може се замислити, како је њихова бедна надница, кад се узму у обзир наднице ових установа и њихова ниска цена.

Остаје на крају да се каже неколико речи и о техничкој изради ћилимова. Ћилимови задовољавају разне потребе: или су застирачи пода или стола, или су јастуци или покривачи кревета, или су за зид више кревета, или су као зидни украс или завесе и т. д. Према потреби, коју задовољавају, они су разне величине, ширине и дужине. Али поред свих нових имена и поред услуга, које чине они човеку, ћилимови су задржали своја стара имена и то већином турска, тако: сиџаде, дужина 1·50 а ширина 1 m, шестак 2 и 1.50, сметењак 2.60 m : 2 m, батал 4 m : 3.50 m (батал се зове тако с тога, што је тај ћилим толико велики према осталим, да су ћилимарке морале рећи „батали и сувише велики“, турска реч), мерка, неодређена величина — према мери — „мерка се“, Јан, седало за миндерлук 1.50 m : дужини по потреби; чаршав 1.20 m², завесе 0.75 m широке, а дужина према потреби и т. д.

Свима овим предметима је заједничко: а) реса, жице пресечене и уресене по ивицама ширине, б) спољни ћенар т. ј. један узани рам по ивицама ћилима, в) плоча, која казује која боја преовлађује у целом ћилиму, г) унутрашњи ћенар т. ј. један шири

рам око поља и д) поље, најлепши део, састављен је из делова шара, које се налазе у свима ћилимовима, главне шаре, само што су разно комбиноване.

Шаре се могу мењати: оне се и усавршавају, додају се нове, као што чини Ж. Друштво, али техничка израда остала је иста, стара — разбоји. Разбој је врло проста направа од неколико неуређених дрвета, наслоњених на зид у соби или лети испод стреје. Како се радило пре неколико деценија, тако и сада. Нису се никакви покушаји чинили за усавршавање овог разбоја, а изгледа да се и не може усавршити. Али, ако се са те стране не може помоћи, потребно је, да би ћилимови били још лепши и да би се брже радило, да наши сликари, орнаментичари, приложе овој радиности драговољно своје проналаске из народа, да сами праве комбинације од народних мотива и пруже их Ж. Друштву, да би оно лакше постигло свој циљ, јер је оно и његов рад недовољан за ту сврху и нема те спреме.

У колико смо у праву да похвалимо садржину, облик, естетику и у опште пиротске ћилимове, у толикој истој мери морамо се пожалити на живот и бедно стање ткаља. Са које год стране посматрали једну ткаљу, из чијих руку излазе ови живописни ћилимови, ми ћемо је видети у страшној слици. Уђемо ли у собу, где ради, нећемо моћи издржати онај загушљиви ваздух, пун прашине, ни пола часа: соба ниска, неокречена, по земљаном поду асура прострта, у једном крају њена бедна постеља од старих и изношених материја; деца се играју по земљи боса, прљава, неочешљана, а са друге стране ткаља, не са скрштеним ногама, већ са превијеним ногама на левој или десној страни удара својим чешљем у ћилим, руке јој се просто ломе од брзине превијања, а прсти лете по жицама; са једне стране деца у прашини, а с друге стране ћилим диван са плавом, црвеном, белом бојом просто расте испред ткаљиних руку. Она такође у бедном стању, како са здравствене, тако и са интелектуалне стране. Бледа, испијена, намучена, пресавијена. Ако је упитате, као посетилац, одговориће вам на питање и продужиће рад, а ако је упитате, колико може дневно да заради, она уздахне и каже: од 0.30—0.80 пара динарских. Са таквом зарадом, надницом, а издржавати ако не целу, а оно половину куће, није ли чудо, што су јој деца готово гола и боса, а она испијена и сме-

журана. Није никаква реткост, да се у свакој другој ткаљиној кући види женско дете од 10, 9 па и 8 година, сагнуто крај разбоја и премеће жице, баш као и жена од 30 и 60 година, јер крај разбоја има и баба са наочарима.

Просечна је надница од 0·10 пара дин. па до 0·80 пара динарских. Истина десет пара имају деца, али то није никаква утеха, то је баш зло. Дете одвојено од школе и ваздуха, па привезано за разбој и још долази десет пара динарских за један дан рада! Мала је разлика у заради код Задруге, а о заради у школи Женског Друштва не треба ни говорити, кад се има у виду број ученица 15—20 и никако више. Све друге ткаље, којих је пун Пирот, свака друга кућа, живе најбеднијим животом, животом, који се може наћи само по великим варошима европским. Са оваквом малом надницом добро је оцртан и интимни живот тих породица, чији је главни доходак од ткања.

Да би се то стање колико толико поправило, треба на првом месту израдити ценовник свих артикала. Тај ценовник требао би бити заједнички, а не као до сада, сваког понаособ, и по томе ценовнику да се подигне цена ћилимовима, како би се на тај начин Пироћанке — ткаље — наградиле боље и за своје заслуге и за свој труд, јер као што се повело рачуна о ћилимовима и њиховој изради у опште као народној тековини, тако би требало повести рачуна и о оним бедним и сиротним ткаљама, а то се може заједничким договором учинити тим пре, што је продаја и промет знатно порастао и изашао изван граница Србије.

Драг. Ђ. Здравковић.

ЛАЖИ

— Пол Бурже —

I
Паланка у Паризу

„Господине“, рече кочијаш нагињући се са свога седишта, „вратнице су затворене...“

— „У девет и по часова?...“ одговори један глас из кола. „Какав крај! Нема смисла возити се даље... Тротоар је сув, ићи ћу пешке...“

Врата се на колима отворише и из кола изађе један млад човек, који зимогрожљиво диже јаку од крзна на свом капуту и ступи на калдрму својим плитким ципелама. Ове лаковане ципеле, свилене чарапе, црне панталоне и чохани шешир показивали су да ово лице носи под бундом на себи потпуно одело за соаре. Кола су била један од оних фијакера без нумере који се налазе на улазу серклова, и кочијаш, умирујући свога коња, ненавикнут на овај маловарошки кут Париза, стаде загледати као и са̂м његов пасажер, овај улазак једне, заиста ексцентричне, улице, макар што је била на ивици предграђа Сен-Жермен. Али у ово доба — године 1879 и почетком фебруара — ова улица Коетлогон, која везује асашку улицу са ренском, одвајала се од осталих тиме што су је затварале једне решеткасте вратнице и, ноћу, што ју је осветљавао фењер, обешен по старинској моди о једно попречено уже. Данас се физиономија овог места много променила. Нестало је тајанственог здања, с десне стране, сазиданог попреко у башти и у којем је без сумње водила свој мирни живот каква удовица којој је то остало од мужа. Гас је заменио фењере. Једва ако неравна калдрма обележава место дирека на којима су шкрипала врата кад су се увече притварала. Млади

човек није дакле морао звонити да му се отвори; али, пре но што се упути у тесну уличицу, заустави се неколико тренутака пред призором који је образовало ово мрачно ћор-сокаче, врт с десне стране, у лево линија од кућа где је светлост била готово свуд угашена, у делу смешане масе недовршених грађевина, старински фењер у средини. Горе, хладан зимски месец сијао је на трагичном небу, небу пространом, по којем су брзо јурили покретљиви облаци. Они су пролазили, пролазили поред тог сјајног месеца, и покривали као неким велом, свакипут његов метални сјај, који као да је постајао живљи кад су се ове покретљиве паре изненадно дубиле у једном парчету простора потпуно слободног и црног.

— „Да дивна украса за једно збогом!“ — рече полугласно млади човек и додаде говорећи гласно самом себи:

До часа кад се угледају
Мрачне очи месечеве.

Да је на тротоару било кога пролазника, који уме да опажа, познао би књижевника по начину на који су изговорени ови стихови од Ига. Заиста то је био човек који је у то време имао угледно име у књижевности. Али кад их нестане, они се брзо заборављају у вихору нових дела, непрестаних реклама, импровизованих реномеа које брише неуморно булевар, где успеси од пре десет година изгледају далеки и неодређени као из неког другог века. Две драме из модерног живота, нешто одвише инспирисане Александром Дима сином, биле су задобиле тренутну наклоност овом младом човеку — имао је тридесет и пет година, али би му човек једва дао тридесет — и још није изупотребљавао свој потпис, своје звонко и дрско име Клод Ларшер, стављајући га на крај спртљаних чланака и случајних романа. Он је био у то доба писац Вампира и Међу Прељубницима, комади неједнаки, с песимизмом често пута конвенционалним, јаки комади ипак због извесне оштрине у анализи, због опорости дијалога, болне ватре од Идеала. Године 1879 ове драме имале су већ три године, и Клод, који се био пустио расипном животу, почињао је да прима плодне и лаке послове, неспособан да се подухвати каквог новог напора с дужим дахом. Као многи писци аналитичари, био се навикао да студира и суди самог себе, макако да ова студија и суд нису имали никаквог утицаја на његов рад. Најситнији детаљи су му служили као изговор да се врати

на себе самог и своју судбину, али једини ресултат овог сталног удвајања било је то што га је оно одржавало у некорисној и болној јасноћи свих тренутака. Због тога су му изглед мирне улице и спомен на Виктора Ига и изазвале непосредно одлуке о повučености живота и утврђеном раду које је већ месецима узалуд стварао. Сетио се да је обећао једну новелу једном књижевном листу, једну драму неком позоришту, хронике једним новинама, и у место да је сео за сто у свом стану у варенској улици, он јури Паризом у десет часова у вече у оделу једног беспосленика и светског човека. Провешће крај ове вечери и један део ноћи на забави коју даје контеса Комов, једна велика руска дама настањена у Паризу, чија су примања у њеној огромној кући у улици Бел-Респиро, била колико чувена толико и мешовита. Спремао се да учини нешто још горе. Пошао је да потражи још једног књижевника да га води контеси, писца млађег од себе десет година, и који је водио досад, у једној од кућа ове повучене, ове ћутљиве улице Коетлогон, заиста племенит живот стрпљивог рада, чија носталгија обузимаше и њега самог. Рене Венси — тако се звао млади колега — баш се био наједанпут појавио на велико сунце јавности, захваљујући једном од оних срећних случајева у литератури који се не дешавају ни два пута у једној генерацији. Једна комедија у једном чину и у стиху, Кавальер, дело фантазије и сна, писано без помисли на практичан успех, било га је за дан начинило славним. То је било, као некад с Пролазником Франсоа Копеа, изненадно обожавање блазираног Париза, општи пљесак руку у Театр-Франсе, а сутрадан једна општа хвала по чланцима у новинама. Од овог чудног успеха Клод је могао тражити свој део. Зар он није први имао у рукама рукопис ове драме? Није ли га однео својој љубазници, Колети Риго, чувеној глумици из Ришељеве улице? И Колета, занесена у улогу коју је назрела у комаду, раскинула је све препреке. Баш главом Клод Ларшер, на питање г-ђе Комов о избору једне комедије која би се дала у њеном салону, указао је на Кавальера. Контеса је пристала на ту идеју. Игра се код ње овај помодни сејнет баш вечерас, и Клод је, примивши се да уведе писца, долазио сад да га узме, у уречен час, из стана у улици Коетлогон где је Рене Венси становао заједно са својом удатом сестром. Ова крајња предусретљивост једног већ зрелог писца према једном почетнику није била без примесе нешто мало сујете и ироније. Клод Ларшер, који је проводио време оговарајући богати

и космополитски свет, у коме је била и контеса Комов, и посећујући га без прекида, осећао је лако голицање самољубља што ће своме другу изнети пред очи своје односе са високим животом. У исти мах, наивно чуђење песниково, једна врста детињске забезекнутости у коју га је бацала ова магичка и празна реч: Свет, — занимала је пакосног подсмехивача. Већ је уживао, као на некој благо комичној престави, у срамежљивости, коју је Венси показао при првој посети коју су учинили заједно контеси, ономад, после ручка; и мисао на грозницу с којом га Рене чека, натеравала му је осмех, док је правио неколико потребних корака до врата куће, где је живео његов млади пријатељ.

— „Па кад човек каже да сам и ја био детињаст као он“, мислио је Клод, сећајући се да је било и за њега, као и за Ренеа, првих излазака ове врсте. Помисли још: „Ето једног осећања за који зна мало ко од оних који су одрасли за салоне и у салонима, и како је уосталом апсурдно да идемо, ми, тим људима!..“

Све тако философирајући, Клод сê заустави пред неким другим вратницама, у лево, које су биле затворене, те зазвони. Ове вратнице су биле на улазу у једну алеју, која је водила некој троспратној кући, одвојеној од улице једним уским вртићем. Вратарев стан налази се под сводом који је завршавао алејицу. Да ли је вратар изишао некуд или трзај звонца није био довољно јак? Увек је Клоду требало да по два пут вуче дуги ланац са зарђалом алком на крају, који је замењивао жицу. Имао је времена да расмотри ову кућу, црну и као мртву, где се светлио само један прозор, у приземљу. Ту и у том стану, чија су четири прозора гледала у уски врт, становала је породица Фресно. Госпођица Емилија Венси, сестра песникова, била се удала за некога Мориса Фресно, приватног професора, кога је Клод познавао као колегу из првих дана свога живота у Паризу, из покушаја сиромашног писца, који су натеривали стид у образе слављеном писцу Вампира. Колико би више волео да је прождрао своје наслеђе по седницама у клубу или код девојака! Ипак је задржавао редовне везе са својим бившим колегом, из захвалности за новчане услуге које су му негда учињене. У почетку се заинтересовао за Ренеа због овог старог друга из злих дана; затим, подлегао је дражи младићеве природе. Колико је пута долазио, уморан од свог извештаченог живљења, сав у болној лењости и горким страстима, и одмарао се за који час у скромној соби коју је заузимао Рене, баш до оне којој је сад

видео осветљени прозор и која беше трпезарија! За кратко време, што је раздвајало ова два трзаја звонца, и захваљујући брзини маште својственој занесењачким уметницима, ова соба се наслика од један пут пред очима Клодовим — као символ живота који је његов пријатељ водио досад само у сновима. Песник и његова сестра сами су прикуцали о зидове нешто мало црвене материје, из које се издвајале, овде онде, гравуре, које је пробрао рафинован укус усамљене сањалице: композиција Алберта Дирера, Елен од Густава Моро и његов Орфе, неколико о-форта од Гоајеа. Гвоздена постеља, библиотека испуњена књигама, црвенило плочица које су изгледале као рам тепиху у средини, — колико је Клод волео овај интимни украс, и на вратима ова фраза из Имитација, коју је Рене детињски исписао златним словима: Cella continuata dulcescit! Изазивање ових слика промени изненада мишљење пишчево, који се осети да од ироније прелази у жалост, на помисао да у ствари овај улазак у свет кроз врата од салона Комовљевих јесте један велики успех за једно дете од двадесет и пет година, и које је увек живело овде. Какву душу одхрањену идеалом однеће оно у ово друштво раскоши и препредености, које је контеса саставила.

„Никад по мом мишљењу“, рече у себи и трже се из своје замишљености кад брава зашкрипа. Он гурну врата... „Пошто сам га ја саветовао да изађе и да се обуче за вечерас“. Доиста, био је одвео Ренеа код свога кројача, свога продавца рубља, свога обућара, свога шеширџије да би се извршило оно што је у шали називао својом инвеституром... — „Требало је раније мислити на опасности овог сусрета с раскошним Паризом. И како је жалосно предвидети оно што је најгоре! Представиће га четир-пет женама, биће позван на ручак два или три пута, заборавиће да остави карте, заборавиће... и њега ће заборавити“.

Ушао је у алеју, па је зазвонио на првим вратима у десно, која су била на стану породице Фресно, пред вратарском собом. Овај чудни распоред места објашњавао се постојањем још једног вртића и друге куће, која се такође служи вратницама на улици Коетлогон. Лице, које му отвори, било је нека дебела и трома девојка од тридесет година, кратког струка, четвртастих леђа, с лицем као од једног парчета, које је уоквиравала једна повезача као оне које се носе у Оверњу, и које су осветљавала

два црна ока проста као у животиње. Ова сеоска физиономија изражавала је инстинктивно неповерење, као и покрет којим је девојка отшкринула у пола врата место да их отвори ширимице, као и жмиркање њених трепавица док је дизала петролеумску лампу нешто у висину да би бацила пуну светлост на посетиоца. Она позна Клода, и њено широко лице засја благом радошћу, која је откривала наклоност што ју је писац уживао у породици Фресно. Девојка се осмехну показујући беле и мале зубе, животињске зубе; по један јој је недостајао иза сваког очњака.

— „Добро вече, Франсоаза“, рече млади човек; „је ли готов ваш господин?

— „Гле... господин Ларшер“, узвикну весело служавка; „готов је“, додаде, „и љубак је као Исус... Наћи ћете друштво у трпезарији... Чекајте да вас ослободим капута. Ах, Маријо, Јосифе! Мој јадни господине, како вас ова животиња мора притискивати на леђима!“...

Фамилијарност ове служавке према свима у кући, која је стигла право код Фреснови из села у Оверњу, одакле је био професор, и остала у кући петнаест година као да је код својих, занимала је увек Клода Ларшера. Он је био од оних учених људи који сувише размишљају, који лудују за природношћу без сумње што их то одмара од сувог и непрестаног рада њихова сопственог мозга. Дешавало се да му је Франсоаза говорила о својим пословима у изразима обилне шале, или изражавала, изванредном наивношћу, страх који ју је обузимао да је драмски писац не метне у који позоришни комад. Или понекад она је додавала литерарним фразама, скупљеним о ручку, ону чудну моћ извртања сопствену људима из народа. Клод се сећао да му је једном рекла да би похвалила ревност Ренеову за рад: „Он се идентфризује са својим јунацима.“ Још се смејао кад се тога сети. Гомилу речи тако извртала је, што је писац бележио у један од својих безбројних бележника, за неки роман који неће никад свршити. Стога се обично забављао, изазивајући ово ћаскање. Вечерас то не учини, обузет утиском меланхолије, коју му је причинила изненадна помисао на своју улогу светског искушавача. Док му је Франсоаза вешала капут на чивилук, он је разгледао ходник, који је међутим познавао тако добро, и у који су гледала врата разних соба. Песникова соба, у дну десно, била је окренута југу. Фреснови су се задовољавали другом собом, тешњом, окренутом северу, поред које се налазила

соба њихова сина, детета од шест година, које је Емилија мање волела него Ренеа. Узроке ове страсне наклоности сестре према брату, Клод је знао, у појединостима, као што је знао историју ове породице. И та дирљива историја, скромна и проста, само је оправдавала грижу савести што је дошао да отргне овом уточишту онога у којем се оно садржава цело.

Отац Емилије и Ренеа, адвокат у Вузијеу, умро је бедно од претераног пића. Пошто се продала канцеларија, платили дугови и захваљујући продаји нешто непокретног имања, удовица овог провинцијског трошаџије скупи тако једно педесет хиљада динара. Бављење у Вузијеу ју је подсећало на свирепе спомене, те дође са своја два детета, још врло мала, у Париз. Она је ту имала једног брата, опата Таконе, врло отменог свештеника, ранијег ђака Нормалне Школе, који се покалуђерио изненада, и како никако није могао објаснити својим друговима ову одлуку, они га видеше, са исто толико пренеражења и готово одмах по његову изласку из Сен-Сиплисе, да отвара, у улици Касет, један васпитачки завод. Убеђен католик, али врло либералан и готово галиканист, опат Таконе беше разумео да много породица из богате буржоазије оклевају између чисто световних и чисто верских колежа, не налазећи ни у једном ни у другом одговора за своју двоструку потребу традиционалног хришћанства и модерног развића. Обукао је мантију само да би што лакше остварио план сагласности између ове две супротне струје. Сва се његова амбиција задовољи на дан кад основа, у друштву два млађа свештеника, један свештенички екстернат, чији су питомци требали да посећују предавања у лицеју Сен-Луј. Успех ове школе Светог Андрије — опат Таконе ју је крстио по имену свога патрона — би тако брз, да већ треће године два мала омнибуса са по једним коњем беху потребна да узимају ђаке из њихова стана и да их тамо доводе. Могућност, да да своме сину, који је тада имао десет година, изузетно васпитање било је један од разлога који су одлучили Гђу Венси да изабере Париз за становање, у толико више што је Емилија, која је тада имала шеснаест година, обећавала мајци одличну помоћ у одржавању нове куће. На савете опата Таконе, који се управљањем свога колежа научио доброј администрацији, она пласира педесет хиљада франака од свог имања у талијанску ренту, која је вредела у то доба шездесет пет динара. Удовица је сад имала две хиљаде осам стотина динара годишње за кућу да троши. Тајна идолског обо-

жавања којим је Емилија окруживала свога младог брата долазила је сва из гомиле свакодневних жртава представљених овом цифром прихода. У животу срца трчи се за својом патњом, као што се при картању трчи за новцем. Гђа Венси се разболе готово одмах пошто су се настанили у Паризу, што је било године 1863, у овој кући у улици Коетлогон, али на трећем спрату. До 1871, године кад је умрла сирота жена, девојка је морала стигнути на ове три стране: неговати своју мајку у постељи, бринути се кућом, где је и педесет пара представљало једну своту новаца, пратити васпитање свога брата час по час. И она је вршила овај тешки задатак до краја, а умор од тако вођеног живота, који је испирао руменило њених утањених образа, није јој отрзао ниједне жалбе. Она је наличила на оне раднице из старих француских песама, које нису мариле за умор опорог и сталног рада само ако би имале један развијен цвет на ивици свога прозора. Њен цвет је био овај млађи брат, мило дете с лепим, живим очима, који је одмах награђивао добру Емилију за њену оданост својим успесима у колежу, — свечане радости за жене из средњег сталежа, којима тако оскудевају светковине. Врло млад, овај брат је почео да пише стихове, и срећна Емилија била је повереница првих покушаја младићевих. Тако исто, кад јој је Фресно затражио руку, шест месеци после мајчине смрти, она стави своме пристанку као први услов да професор, који је добио диплому пре кратког времена, не оставља никако Париз, и да Рене живи и даље с њима, не правећи друге каријере изузевши књижевничке. Фресно прими овај захтев радосно. Он је био од оних врло добрих и врло простих људи који знају да воле, то јест који пристају, без препирке, на и најмање жеље оних које воле. Допала му се љупкост Емилијина, не смејући јој ништа о том рећи, од доба кад је познао породицу Венси, случајно као учитељ Ренеов, у школи Светог Андрије, године 1865. Овог човека, већ близу четрдесете, привукла је девојци чудна заједница судбине. Зар се и он није одрекао са своје стране сваке саможиве наде, свих личних аспирација, да би само платио дугове свога оца који је био пао под банкротство? Од 1858 до 1872, кад се оженио, професор је отплатио неких двадесет хиљада динара, а живео је — од лекција које су му доносиле пет динара једна на другу! Кад се дода броју часова посла, који такав резултат представља, збир потребног времена за спремање предавања, поправљање задатака, трчање тамо амо, — дешавало се Фресноу да за једно исто пре

подне има једну лекцију у улици Касет, другу у Терну а трећу у Планту, — имаће се биланс једне од ових егзистенција, које се често сусрећу у приватној настави, које истроше најјаче организме. Страст за Емилијом била је роман овог живота, дотле сувише абсорбованог да би сањање нашло места у њему. Опат Таконе склопио је овај брак, и Рене Венси добио је једног роба више за свога генија.

Клод Ларшер је знао све ове чињенице, које су све имале своју важност за развитак талента и карактера младог песника. За тренутак, док Франсоаза вешаше његов капут, и бацивши само један поглед на ходник упола осветљен, најмањи прозор овог заједничког предсобља имао је за њега једно морално значење. Он је знао зашто се у зупцу клајдерштока намештеног иза врата, види, поред једног великог кишобрана од алпаге с тешком дршком, који је професор употребљавао, елегантно дрво једног танког енглеског кишобрана, који је госпођа Фресно изабрала за свога брата. Он је знао да је ова иста рука идеалне сестре дала Ренеу онај фини штап с главом од корњачевине који је стао свакако тридесет пута више од солидне и просте батине коју је Фресно употребљавао за време лепих дана. Знао је да су књиге професорове, пошто су дуго биле изложене у овом ходнику и на даскама једног рафа од црног дрвета свима случајевима прашине, најзад прогнате чак и из ходника у један таман собичак, и овај ходник је предан декоративним фантазијама Ренеовим, који је украсио зидове цртежима по свом избору. То је био цео низ дивних литографија Рафеових о великом Императору, што је бунило републиканца Фресноа. Али је Клод знао исто тако да би се Фресно последњи чудио сталном жртвовању целе кућице ради овог брата, од кога је он начинио свога Бога, из нежности према Емилији, као и служавка, као и сам стриц; јер опат Таконе је претрпео такође утицај природе и талента младићева. Он је говорио себи, пошто његов синовац има мале ренте, која у том часу као сиротна сума метнута у талијански зајам, а после скакања папира, у друге хартије добро изабране, доношаше три хиљаде динара, да ће му и он оставити слично имање. Хришћанско васпитање Ренеово није ли било јемство да ће се његов списатељски дар употребити у службу идејалне Цркве? И свештеник је са своје стране допринео упућивању песника на тежак пут литературе, где је ово привилеговано дете дотле сретало само срећу. И свој овој срећи, састављеној од

чисте оданости, нежне наклоности, породичног мажења, млако поверење које подгрева, Клод је разумевао цену боље него ико, он који је морао, у двадесетој години, сироче без оца и мајке, да се бије против прљавштина и свирепости живота сиромашног уметника у Паризу. Није долазио никад код Фреснових а да не осети извесну разнеженост која му је стезала срце, овог пута поново, разнеженост која га је обично наводила да се смеје врло гласно и да развија најсувљи скептицизам. Био је тако одвише раздражен да га је најмање узбуђење болело до срца и, из очајања да ће икад укротити ову претерану осетљивост, клеветао је своје срце што је више могао.

II

Просте душе.

Клод уђе с насмејаним, готово подсмевачким лицем у тесну трпезарију где се налазило скупљено „друштво“ како рече Франсоаза: Рене најпре, јунак онога што се у целој кући сматрало као изванредна авантура; госпођа Фресно и њен муж, најзад госпођа Офарел, жена једног вицешефа канцеларије у министарству војном, са своје две ћерке, Анжеликом и Розалијом. Ових шест лица била су се поређала око стола од ораховине и седела по столицама од истог дрвета које је покривала нека материја од црне длаке, усијана од дуге употребе. Овај намештај у трпезарији, који је провинциски адвокат купио још кад је отворио канцеларију, сачувао се цео од одласка из Вузијеа, захваљујући чувању до крајности изведеном. Покретна пећ, уведена у камин, отежавала је атмосферу собе, иначе тесне, и доказивала је штедљу домаћичину. Емилија је ложила дрвима само у соби Ренеовој. Једна порцуланска лампа обешена о бакарне ланчиће осветљавала је кругове од глава, које се окренуше тамо одакле се појавио посетилац, и њени последњи одблесци издисали су на зиду превученом цветном хартијом, на којима се сијаху неколико старинских тањира. Под овом светлошћу, разне игре физиономија појавише се живље писцу који је улазио. Уосталом, симпатије и антипатије крију се мало у малом свету. Људска животиња је ту мање упитомљена, а стална лаж учтивости мање ју је слабила. Емилија пружи руку Клоду, што је она ретко чинила према другим људима, с отвореним осмехом на срећним уснама, с једним зраком у њеним црним очима. Цело њено биће изражавало

је њену слободну радост што види некога, преко кога она осећа свога љубљеног брата.

— „Зар му хаљине не стоје лепо?“... То је била једна од првих речи које је рекла госту, пре но што је овај још измењао прве поздраве с присутним и нашао места у кругу. И доиста, Рене је представљао у овоме тренутку један потпун примерак оне врсте људи тако ретких у Паризу: један леп млад човек. У двадесет петој години, писац Кавальера нудио је још погледима оно чело без бора, оне образе свеже, она чиста уста и оне очи бистре које сведоче о потпуној души и ненападнутом темпераменту. Наличио је много медаљону, мало познатом, који је израдио вајар Давид према Алфреду де Мисеу као младићу. Али густа коса Ренеова, његова плава и обилна брада, његова четвртаста леђа, поправљали су, изгледом јачине и здравља, оно што маска песника Ноћи чува нешто слабо, готово сувишно, ломно. Очи нарочито, које су обично биле врло затворено плаве, издавале су овог тренутка срећу наивну и без примесе, те се усклик Емилијин оправдавао урођеном милокрвношћу која се видела чак и под вечерњим зраком и у овој неуобичајеној тоалети. Брига нежне сестре ишла је дотле да је мислила на златне дугмиће за прса од кошуље и манжетне, која је купила код једног златара у улици Де ла Пе, пошто је потајно питала Клода за савет. Она сама завезала је Ренеу кравату, она сама надгледала је ову свечану тоалету с истим бригама којима је, пре четрнаест година, надгледала тоалету за прво причешће свога обожаваног брата.

— „Сирота сестра“, рече овај, лепо се осмехнувши, те показа своје врло беле и врло добро уређене зубе, „опростите јој, Клоде, ја сам њена једина кокетерија“.

— „Е, но! Ви нас још заваћате, Рене?“ рече са своје стране Фресно, узимајући за руку Ларшера. Професор је почињао да сéди. Био је велики и тром, с косом рђаво очешљаном и брадом необријаном. Он је био раширио пред собом и покрио белешкама писаном оловком листове хартије с широким ивицама, његове сутрашње задатке. Он их скупи додајући: „Ви не знате више за овај кулук поправљања ђачких задаћа, срећни човече!... Хоћете ли једну чашицу да се згрејете?“ Он подиже један бокалчић, до пола напуњен ликером и који беше остао пошто је кафа однета, на столу ове собе која је служила место салона, у обичном току живота. — Прави салон, који се налазио такође с предње стране куће, отварао се само у свечаним приликама... — „Једну цигарету?...“

додаде Фресно пружајући му један суд пун неког жућкастог дувана који је стрчао око свеске папира.

Клод одби једним покретом и у исти мах поклони се поздрављајући три друге даме, а ниједна му од њих не пружи руку. Оне су радиле, мајка једну чарапу од плаве вуне коју је плела чешући се с времена на време иглом по глави, две девојке везле су на једном зеленом увоштањеном платну. Косе у мајке биле су сасвим седе, лице изборано и четвртасто; кроз наочаре које се на једвите јаде држаху на њеном носу нешто кратком, њене очи послаше госту један поглед пун дубоке одвратности. Једна од ћерки, Анжелика, стеже један осмех, јер писац, седајући између Емилије и Ренеа, беше рекао: „Ја ћу се посадити овде...“ и изговорио ј а ћ у с е као да је ћ било ч, — непоправљива грешка коју је млада особа опазила одавно. Она је припадала са својим црним очима, у исти мах лукавим и смерним, са својим црвенилом толико лаким колико и њен смех, великој врсти плашљивих подсмевачица. Што се тиче друге сестре, Розалије, она је климнула главом не дижући своје лепе очи, исто тако црне као и у њене сестре, али с изразом благим и плашљивим. Неколико тренутака доцније, трепавице, које су заклањале њене очи, раширише се, она погледа у правцу Ренеа, и њена игла задрхта међу њеним рукама идући по нацрту коју је показивала мустра веза. Она још више саже главу, и њене кестењасте косе засветлише према лампи. Ништа од овог малог покрета није измакло Клоду. Он је познавао одавно навике и карактере „ових Офарелових“, како је говорио Фресно с обликом чисто провинцијским. Оне су морале доћи око седам часова, одмах после своје вечере, коју су узимали у свом стану улица Бање, ту близу. Чича Офарело их је довео. Одатле је отишао у кафану Табуреј, на углу Одеона, и ту читао савесно све новине. Клоду није требало много муке, па да погоди да стара госпођа Офарел гаји сан о браку између Розалије и Ренеа; он је сумњичио свога младог пријатеља да је храбрио сву наду инстинктивном наклоношћу за романтичне ствари, и није сумњао да се и Розалија ухватила, озбиљније него што би требало, пред привлачношћу духа и лепушкасте физиономије песникове. Он је осећао врло добро да га је млада девојка волела и да га се бојала, њега — Клода Ларшера. Волела га је јер је био одан Ренеу; бојала га се јер је водио овог последњег у ток нових догађаја. За невино дете, као за све чланове овог малог круга, забава код госпође Комов представљала је једну далеку експедицију, у неку

фантастичну и неиспитану земљу. Свак је ту имао шимеричне наде и луда страховања. Емилија Фресно, која је увек гајила за свога брата претеране амбиције, видела га је налакћеног на један камин, где говори стихове усред гомиле војвоткиња, задобивајући једну „руску кнегињицу“ коју ће доцније узети за жену! Кад је она изговарала ове две речи, непознавање свих друштвених супериорности развијаше се пред њеним сновима. Розалија, она беше жртва најоштрије видовитости, видовитости жене која воли. Очи Ренеове плашиле су је, мада је она себи то приговорала, због потпуне радости коју су остали изражавали што ће продрети у један свет, где она, његова полувереница, не може да оде. Они су били тешње везани него што је то Клод замишљао, обећавши се једно другом тајно, једне пролетње вечери прошле године. Рене, у том тренутку, био је непознат. Она га је имала за себе саму. Њему се чинило све дивно код ње, и све глупо без ње. Данас је она назирала, из дубине незнања које је осветљавала њена несвесна љубомора, каква опасна упоређења јој прете. Са својим хаљинама, кројеним код куће и где се рђаво налазио њен лепи струк, с ципелама које су купљене готове и у којима се губила њена ситна нога, са скромношћу својих белих крагна и својих радних маншета, она се осећала као понижена при помисли на велике даме које ће срести Рене. Ето зашто је њена игла дрхтала, зашто су њене трепавице ударале брже, зашто се њено срце стезало од неког неодређеног страха, док се професор трудио да Клод прими чашу ликера и савије цигарету марилана:

— „То је красна јабуковача. Један ми је од мојих ђака послао из Нормандије... Баш нећете?... Али ви сте је волели некад?... Сећате ли се кад смо предавали код Ванабоста?... Четири часа дневно, четвртком такође, па и задаци. Сто педесет динара месечно!... Ал' смо били весели тада!... Имали смо четврт часа између два разреда. За то време водили сте ме у улицу Сен-Жак. Видим још малу кафанску салу, где смо пили по чашицу ове ракије да се поткрепимо. Ви сте то називали отврдњавањем артерије, под изговором да је човек стар колико и његове артерије и да алкохол смањује њихову еластичност...“

„Ја сам био дванаест година млађи“, рече Клод смејући се овом спомену, „и без реуматизма...“

— „Није свакако врло здраво — прихвати кисело Г-ђа Офарел — излазити свако вече, и ти велики ручкови, са њиховим финим вином и зачињеним јелима сагоревају вам крв“.

— „Остав'те“, рече Емилија живо, „ми смо имали задовољство да нам г. Ларшер буде на ручку, ви не знате колико је умерен... И затим, може се лећи и нешто доцније кад је човек слободан сутрадан да остане дуже у постељи. Рене нам је рекао да је ваша кућа тако мирна“, додаде она обраћајући се писцу право, „и врло мила...“

— „Тако мирна, да... Ја сам открио један мали стан у неком старом здању у улици варенској, где сам данас случајно једини кирајџија. Кад спустим завесе, могу мислити да сам усред ноћи. Чујем само звоњење звона једног манастира који се налази одмах ту, и хуку Париза, тако из далека, из далека“.

— „Ја сам увек слушала да један сат спавања пре поноћи вреди више него два после“, прекиде стара госпођа, коју је благост Клодова доводила у очајање. Она га је мрзела не разумејући добро прави разлог, мање због утицаја који је имао на Ренеа него по природној дубокој атипатији. Она је осећала да је студира ово лице с инквизиторским очима, с траженим манирима, с осмејцима за њу несхватљивим; она се због тога осећала на незгоди, те јој је то изазивало нагле нападе. Она додаде: „Уосталом, Г. Рене неће се моћи тако одморити овде. У колико ће се сати свршити то вече код те контесе?...“

— „Не знам“, одврати Клод, кога је забављала рђаво скривена пизма његове непријатељке, „играће се Каваљер око десет и по, а вечераће се око дванаест и по, један сат...“

— „Г. Рене ће лећи дакле око два сата“, прихвати Гђа Офарел с оним видљивим задовољством људи који воле да нападају, па млатну саговорника каквим необоривим разлогом, „па како Г. Фресно одлази око седам часова, а од шест Франсоаза је ту да лупа...“

— „Ех, ех, једанпут не чини бог зна шта“, рече Емилија с извесним нестрпљењем и пресече рач гунђалу, предвиђајући какав испад, те промени тон разговора ласкајући једној слабости старе госпође: — „Нисте нам рекли да ли се Сандријона вратила коначно?“

Сандријона је била нека сива мачка коју је Гђа Офарел поклонила неком њихову младом пријатељу, неком Г. Жаку Пасару, професору цртања, кога је заједничка наклоност за аквареле спријатељила са вицешефом канцеларије. То су била два недостатка ове куће: сликарство за мужа, који је прао своје пејзаже чак и у канцеларији; мачји народ за жену, која је

имала до пет питомица ове врсте у стану улица Бање, — приземље као код Фресонових, с једним вртићем такође. Жак Пасар, који је гајио према Розалији несрећну љубав, беше се врло често помео у усклицима пред Сендретом или Сандринетом, како је говорила Гђа Офарел, да му је ова најзад дала мачкицу. После бављења од три месеца у соби коју је држао Пасар на петом спрату у улици Шерш-Миди, мала Сандријона добила је мачиће. Од три мачета, убили су јој два, те се она спасла поневши са собом треће. Пасар се није усуђивао говорити о овом бегству. После два дана, Г-ђа Офарел је чула неко гребање на баштенским вратима. „Чудновато", рекла је пребројавајући своје мачке изваљене, једна на њеној постељи, друга на једином канабету, последња на мермеру од камина. „Овде су све три, а чује се гребање". Она отвори врата, и Сандријона уђе, дижући њушку, кривећи леђа, чешући главу о своју стару газдарицу, указујући јој најзад хиљаде љубазности које су очарала стару госпођу. Затим, у јутру, нема више Сандријоне. Ова посета, која је постала још тајанственија кад Пасар признаде да је био немарљив у надгледању ове драгоцене мачке, била је синоћ предмет бескрајног разлагања Гђе Офарел Емилији, и то што јој о том није говорила још ове вечери показивала је сву важност коју је мајка Розалијина придавала уласку Ренеову у лепи свет, како то она још говораше.

— „Ах! Сандријона!..." прихвати она мешајући своју садашњу жучност са одушевљењем које јој је уливао спомен на ову милу животињу. „Али да ли је се господин Рене сећа само?" И, на знак младог човека да није заборавио ову интересантну особу: „Е, да! она се вратила, јутрос, са својим младунцем, кога је држала у зубима и метнула пред моје ноге нудећи ми га... Да, гледала ме је... Она је била дошла, ономад, да види да ли ми још треба, и сад, тражила ми је да јој узмем и маче... Вреди више волети животиње него људе", додаде она као закључак, „оне су верније".

— „Красно обележје инстинкта! кликну Фресно, који је поново шарао своје задатке кабалистичким знацима. „Ја ћу га цитирати на свом предавању..." — Бедни радник на парче, врста оног професора Жака, предавао је философију у једној припремној школи за матуру, једном приликом и латински, даље опет историју, па све до енглеског, који је једва знао изговарати. У таквим приликама он је стекао навику да „приређује

предавања" до бесконачности и у свакој прилици, као стари професор универзитета. Овај чудни повратак Сандријонин у рођени дом даде му прилике да разлаже бескрајно. Причао је једну анегдоту за другом, заборављајући своје задатке — бар се тако чинило; јер овај красни човек, и тако слаб да није умео држати један разред од десет ђака на миру, налазио је за себе све потанкости обсерваторске кад је била у питању његова жена. Док је његова писаљка ишла по сплету ђачких задаћа, он је јасно разумео непријатељство Г-ђе Офарел и погодио по нагласку Емилијином да није сигурна у исход тако заподенутог разговора. И професор је продужавао свој монолог да би дао времена живцима огорчене грађанке да се утишају. Један нов удар звона одјекну...

— „То је тата, значи да је четврт до десет!" — узвикну Розалија. Она је такође патила због жучности своје мајке према Клоду и Ренеу. И долазак њеног оца, који је требало да дâ знак за одлазак, појави јој се као ослобођење, — њој којој је обично при одлажењу из куће Фреснових пуцало срце. Али је она познавала своју мајку, и осећала је, више инстинктом него размишљањем, колико је горчина њених примедаба морала Ренеу изгледати ситна и одвратна. Он је иначе имао доста побуда да му се више не допада њихово друштво. Она се диже дакле у исто време кад њен отац уђе у трпезарију. То је био човек дуг и сув, с лицем као испражњеним, који потсећају силом на бесмртни тип дон Кихота: нос као кљун у орла, издубљене слепоочнице, нешто развучена уста и, изнад свега, чело високо, химерично, које изгледа да су му маније и изврнуте мисли издубиле све боре и издигле све чворуге. Он је, поред невине маније за акварелима, имао смешну слабост да непрестано своди разговор на своје уображене болести.

— „Велика је зима вечерас", би његова прва реч; па обраћајући се одмах својој жени: „Аделаида, имаш ли раствор јода код куће? Сигуран сам да ћу ујутру имати кризу реуматизма".

— „Јесу ли ваша кола грејана?" рече Емилија Клоду, на ово јадање.

— „Да, госпођо", рече писац; и гледајући у свој часовник: „Треба да се пожуримо у кола, ако нећемо да задоцнимо..." Док се он растављао са друштвом и док га је Емилија пратила, Рене беше ишчезао, не стегнувши руку никоме, кроз врата која су водила из трпезарије у његову собу. „Свакако је отишао да

обуче свој горњи капут, па ће се вратити“, помисли Розалија; „немогуће је да оде не рекавши ми збогом, у толико више што ме није погледао целе вечери“. И она је продужавала свој рад док Фресно примаше вицешефа канцеларије нудећи му исто што и свом пријатељу:

— „Једну чашицу да истерате зиму?“

— „Капљицу“, рече чиновник.

— „Хвала Богу“, прихвати професор, „ви нисте као Ларшер, који је презрео моју ракију“.

— „Г. Ларшер?“ рече чиновник. „Ви не знате шта он обично пије?... Хе! хе!“ додаде он тишим гласом и обазриво гледајући у правцу ходника, „ја сам шта више читао вечерас један чланак у новинама где је дивно намолован“.

— „Испричај нам то, чича“, рече госпођа Офарел мећући свој рад на колена, за први пут ове вечери, и показујући на свом лицу наивну радост својих рђавих осећања, као што је мало час показала своју наивну наклоност према малој мачки.

— „Изгледа“, прихвати стари човек подвлачећи своје речи, „до, по салонима где одлази г. Ларшер, дају му да пије, место шоље чаја, чаше крви“.

— „Чаше крви?“ упита Фресно, пренеражен од овог чудног оговарања, „па због чега?“

— „Да га поткрепе, дакле“, рече живо госпођа Офарел; „зар нисте видели како изгледа? Ах! Он вам свакако живи красним животом!“

— „Изгледа још“, продужи причало, трудећи се да исприча још неколике анегдоте с оном ниском ватром за лаковерношћу својственом средњем сталежу чим се ствар тиче једне од безбројних клевета завидљиваца чије су жртве познати људи, „изгледа да живи опкољен подворјем обожаватељки, и да је нашао једно сигурно средство да прибави успех и најмањој страници што изађе из његова пера. Он извуче по десетак коректура, па их носи свима госпођама које познаје. Оне их рашире на какво канабе, па онда: Мој мали Ларшер овде, мој мали Ларшер онде, променићете ову реч, избацићете ову реченицу... и он мења реч, и он избацује реченицу, а ове даме уображавају да су оне донекле писци онога што је написао...“

— „То ме не чуди“, рече госпођа Офарел, „изгледа ми по свему неки опасан интригант“.

— „Вере ми“, прихвати Фресно, „ја мало волим његову

литературу, али кад се тиче интрига, то је друга ствар! Нема већег детета од њега, моја сирота госпођо Офарел. Кад видим у новинама да он познаје женска срца... пукао бих од смеја! Ја сам га увек видео да се заљубљује у најгоре опајдаре које је сматрао свесно за анђеле, и које су га варале, које су га вукле за нос!... Рене нам је причао ономад да проводи своје време код оне мале Колете Риго, што игра у Кавал̂еру, једне мангуп жене која му се смеје у очи и која ће му испумпати и последњи марјаш...“

— „Пст!“ рече Емилија, која уђе баш при свршетку ове причице, те мете руку на уста своме мужу. „Г. Клод је наш пријатељ, и ја нећу да се о њему говори... Брат ми је наложио да вам свима пожелим лаку ноћ“, додаде она; „ова господа приметили су да је доцније него што су мислили и отишли су на врат на нос... А мој акварел, што ће представљати последњу сцену из Кавал̂ера, кад ћу га добити?“ упита она вицешефа канцеларије.

— „Ах! време је рђаво за студије“, рече овај, „ноћ пада тако брзо, а ми смо претрпани послом; али ви ћете га добити, добићете га... Шта је теби, Розалија? Ти си бледа као крпа.“

Сиротој девојци је баш било тешко, готово несношљиво, мислећи да је Рене могао отићи тако, без једне речи за њу, без једног погледа. Грло јој се стезало, сузе јој се пеле у очи. Она стеже ипак своје јецаје, и одговори да јој смета топлота од пећи. Њена мајка измења са Емилијом један поглед где се видео тако непосредан прекор, да госпођа Фресно окрену очи уз пркос самој себи. Њој, њој такође, било је тешко, јер је волела Розалију. Али је она била увек против овог брака што није одговарао славољубивим тежњама које је она неодређено гајила за свога брата. Кад се мајка и ћерка дигоше, кад метнуше своје шешире и дођоше да јој кажу уобичајено збогом, млада жена, под овим утиском, загрли Розалију топлије него по обичају. Она је пристајала да је жали што пати због Ренеа, али то сажаљење није ишло без извесне сласти, јер је патња девојчина показивала немарност младићеву, и, кад затвори врата, она рече Франсоази с непомешаном радошћу у својим бистрим црним очима:

— „Ви ћете добро припазити да сутра не лупате?“

— „Колико одбегла девојка“, одговори служавка.

— „Ни ти, мој велики трапавко“, рече своме мужу улазећи у трпезарију, где је професор предузимао поново свој кулук с

ђачким задаћама... „Препоручила сам Констану да се обуче врло полако кад пође у школу"... Она додаде с поносним осмехом: „Какав триумф за Ренеа вечерас, сем ако ти људи из великог света не буду ситничари?" Она је понављала једну реченицу, коју је Клод обично говорио. „Пхи! неће моћи; његови су стихови тако лепи, готово исто толико лепи колико он!..."

— „Знаш ли ти да би добро било да га све те даме не размазе као ти?" прекиде Фресно; „изгубио би најзад главу... Али не", продужи он да би поласкао осећањима своје жене, „тако је дивно видети га како остаје прост, чак у своме успеху".

И Емилија пољуби нежно свога мужа за ту реч.

(Наставиће се)

С француског преводи
К. М. М.

О БИРОКРАТИЈИ ПОД УСТАВОБРАНИТЕЉИМА[1]

„Уставобранитељи“, то су преставници оне политичке странке, која је извојевала устав од 1838. године, оборила кнеза Милоша 1839. и најзад учинила, да кнез Михаило напусти Србију 1842. године. Име ово датира од 1842. године, од борбе тих људи (Вучића, Петронијевића, Симића и других) да се одржи устав. Цео рад ових уставобранитеља обухвата време од пуних 20 година и из расправе о томе Г. Јовановић је прочитао само једну и то врло карактеристичну и интересантну главу: о бирократизму ондашњем, за који се обично каже, да је био одлика уставобранитељског режима. Садржина је у главном ова:

За време владавине кнеза Милоша није било чиновника у данашњем смислу речи. Чиновници су били органи и повереници кнеза Милоша, а не државни органи. Правни положај чиновника није био регулисан законом, чиновници су били у личној служби кнежевој. Однос њихов према кнезу био је чисто приватне-правне природе. Кнез их је сматрао као своје слуге. Последица оваког положаја чиновничког била је та, да су чиновници, поред редовне државне службе, били упућивани на разноврсне, великим делом приватне послове Милошеве. Никакве нарочите поделе у погледу надлежности није било, као што није постојао ни утврђени хијерархијски ред међу чиновницима. Неко право на одређени чин и положај чиновници нису имали. Кнез Милош је могао у свако

[1] На свечаној седници Академије Наука држаној 15. децембра 1911. год. академик Г. Слободан Јовановић прочитао је један одломак из свог академског рада „О уставобранитељима“. Како је тема врло занимљива била, саопштавају се главне мисли in extenso, забележене од стране нашег нарочитог известача. Г. Јовановић је био врло љубазан, да претходно прегледа извештај, да се не би поткрала каква нетачност, на чему му уредништво „Дела“ и овом приликом изјављује захвалност.

доба сваког чиновника да постави на знатно нижи положај од онога, који је тај чиновник дотле имао.

Награде, плате чиновника нису никаквим правилима биле регулисане. Шта је хтео и колико, то је кнез Милош давао чиновницима. Право на пензију није постојало. Чиновници су отпуштани, кад се то кнезу прохтело. Личног угледа чиновници нису готово ни мало имали. Сам кнез Милош понашао се према њима према свом тренутном расположењу: хвалио их је, ценио, грдио и псовао, а врло често им се и подсмевао. Није ни мало претерано рећи, да је кнез Милош сматрао чиновнике као своје слуге. Из свега овог разумљиво је, што се нико није ни отимао да буде чиновник.

Кад се покрет противу кнеза Милоша појавио у одређеном облику, прво што је опозиција тражила, то је промена и поправка чиновничког стања. У место једне свемоћне власти кнежеве, опозиција је тражила, да се створи нарочити ред људи, који ће са кнезом учествовати у влади. Да би се то постигло, неопходно је било потребно учинити чиновнике државним органима, одвојити их од непосредне потчињености и зависности кнезу Милошу. То је учинио устав од 1838. године. По том уставу чиновници су државни органи, са нарочитим правима и дужностима. На основу тог устава издано је доцније неколико уредаба, којима је подробније регулисан правни положај чиновника. Тим прописима учињено је, да су се чиновници одвојили од кнежевог домазлука и упутили на државне послове. Сад је постављено и правило, да не може свако бити изабран за чиновника, већ само она лица, која испуњују нарочите услове у погледу спреме. Даље је утврђена и хијерархија у чиновничким положајима, са вишим и нижим чиновима, које кнез није више могао по вољи мењати. Чин једном прибављени сматрао се као стечено право. Чиновници су добили право на пензију после 10 година службе. За удовице и сирочад чиновничку установљени су нарочити пензиони фондови.

Сваки чиновник добијао је особено звање, са одређеном надлежношћу. Прва и најглавнија дужност чиновника била је, да штите углед државне власти, да као преставници те власти чине само оно, што је у интересу земље. Да би они ту дужност што боље и лакше испунили, подарене су вишим чиновницима нарочите титуле (превасходство, благородије, високоблагородије и. т д.) као и униформе свима чиновницима, којима су се они од осталих грађана имали одликовати. Облачење униформа и изглед лица

ненавикнутих на такво одело пружали су врло занимљиве призоре. На спољашност чиновника обраћала се велика пажња, тако да се једном у интересу чистоте забранило и ношење браде!

Државна служба постала је сад стално занимање. Чиновник је могао изгубити службу само на основу судске пресуде. Чиновничко звање сматрало се као имовина, као стечено право, тако да чиновнику нико није могао одузети то право, па ни сам кнез. То су уставобранитељи желели, па су то и постигли.

Положај чиновника у организацији државној онда је са свим друкчији био од положаја, који данас чиновници имају. Тада су чиновници имали главни утицај на ток државних послова. Они су били ти, који су управљали, а народ је слушао. Данас су чиновници само органи државни, који примају наредбе од народом непосредно или посредно изабраних преставника. Онда су чиновници, као спремнији и паметнији, преставља̀ли државу. Народ је био дужан, да поштује чиновнике и ко би против њих говорио, кажњавао би се. Цензура, која је тада установљена, била је тако схватана, да чиновници имају право, да се о њима лепо говори.

Како су уставобранитељи посматрали однос чиновника према народу види се из изјаве Јеремије Станојевића, министра кнеза Александра Карађорђевића, која гласи: Власт је тутор, а народ је пупила. А Илија Гарашанин тражи, да се народ не меша у правитељство. Народ треба да уважава чиновнике и да их слуша.

Господин Јовановић констатује, да је за остварење и одржање бирократског режима потребна јака полиција. Међу тим власт полиције у оно време била је врло слаба. Та је слабост долазила отуда, што полиција није имала право кажњења. Право кажњавања припадало је искључиво судовима. Овакав систем био је врло незгодан и ауторитет власти почео је све више и више опадати. Уставобранитељи су то увиђали, па су почели да мисле о срествима, којима би се то зло отклонило. Тако се Илија Гарашанин, министар унутрашњих дела, жали, како народ не слуша полицију, нити је се боји, пошто она нема права да казни. Непослушност је била тако велика, да појединци нису хтели ни на позиве власти да дођу. Зато Гарашанин тражи нарочити полицајни закон, који је и донет 1850. године. Тим законом је дато полицији и право кажњавања; па не само то, већ су пресуде, које би изрицала полициска власт, одмах биле извршне. После извршења кажњени се могао жалити. Чим је полицији дато право

кажњења, нарочито право на казну батинања, одмах се поврати ауторитет полиције.

Све ове мере учиниле су у скупу свом, да се у Србији утврди режим, познат под именом бирократски режим. Створена је чиновничка влада, која се ослањала на јаку полицију и ниже чиновништво. Чиновници на врху државне управе учинили су положај чиновнички врло завидним. Сад је сваки хтео да ступи у државну службу и да буде чиновник. Већ 1846. године жали се Министар Унутрашњих Дела, како има врло много молба за чиновничку службу. Младићи почињу учити више школе, само да би ушли у државну службу. Чак и нешколовани људи нуде се, у недостатку школованих, за чиновнике. Чиновнички положај се почео сматрати као синекура. Државна служба постала је богат мајдан. Све је трчало у чиновнике, и кад је ко постао чиновником, он је само мислио на напредовање.

Целокупна подела чиновничких места тако је била изведена, да је сваки чиновник искључиво мислио на аванзовање у служби. Било је много чиновничких класа, али су разлике између појединих класа биле незнатне, тако да је чиновник, чим би добио једну класу, одмах желео и жудео за новом класом, да би напредовање што више осетио. Број чиновничких места био је ограничен (numerus clausus). Што је виши положај, све је мање места било, тако да се цело чиновништво налазило у грозничавој утакмици.

Истакнути положај чиновника учинио је, да су се они веома осилили, па се временом почело помишљати на ограничење њихове власти. Први корак је учињен тиме, што су чиновници за своје кривице предавани редовним судовима на суђење. Али тај систем није показао успеха. Уставобранитељи су увидели незгоде овог система, па су хтели бржи поступак да створе, наиме признавањем права влади, да отпусти чиновника. Тако Илија Гарашанин тражи 1849 године, да се да̂ право влади, да у интересу државне службе може отпуштати чиновнике. Он вели: Што нигде нема, овде је код нас, да су чиновници тако неограничени. По Гарашанину влада треба да има власти над чиновницима, да они дрхте пред владом исто онако, као што народ мора да дрхти пред полицијом, пред чиновницима. Али Гарашанин није успео да приволи Државни Савет на доношење дисциплинског закона, као што је био успео у питању о полициском закону.

Кад није могла добити дисциплински закон, влада је при-

бегла другом једном сресту — премештају чиновника. Услед оскудице саобраћајних срестава премештај се појављивао као права казна. Непријатност и незгоде премештаја још боље ће се уочити, кад се има у виду, да је сваки чиновник водио као малу економију, па му није било лако све то остављати и селити се на други крај земље. Нашавши ово срество, влада се њиме обилато користила, кад би хтела казнити непослушног чиновника.

Али није била влада једина, која се жалила на чиновнике. И народ се на чиновнике жалио. Народу су били у вољи такви чиновници, који би долазили из његове средине, са којима би он био у интимним пријатељским односима. Под уставобранитељима та жеља народна није могла бити испуњена. За чиновнике су постављана страна лица, из других крајева, само ако су имала услове. Чести премештаји међутим чинили су одржавање интимних односа између власти и народа готово немогућим. Док је народ тражио мештане, дотле је влада врло често слала и странце, којима се почела пунити државна служба. Због потребних квалификација за чиновнике многи Срби из Аустрије прешли су у Србију, где су добили најистакнутије положаје. Са тим се народ није могао помирити, тако да се на Скупштини 1848. године подигла читава бура против „неотечствених синова“. Сви су готово окрузи тражили њихово уклањање из државне службе.

Други узрок народног незадовољства према чиновницима потицао је од полицискиx чиновника. Полиција уставобранитељска почела је чинити злоупотребе. Појединцима нису биле дате никакве гарантије у погледу заштите од полициске самовоље. Кад полиција казни батинама и казну одмах изврши, накнадна жалба није практички имала никаква значаја. Сами пак полициски и судски чиновници били су махом неспремни људи, без икакве школе и склони да раде самовољно. Окружни и срески начелници су сами изрицали пресуде на 25—35 штапа, и ако је потребно било и учешће два члана општинског суда. Пресуде су одмах и извршиване.

Осим тога народ се жалио и на велике трошкове око дочека полициских власти. Полициски органи ишли су по народу, обилазили су поједина места и свуда су били дочекивани и частићени, што је скупо коштало и још скупље у рачуне стављано, које је народ морао исплаћивати. И то је учинило, да су чиновници постали непопуларни.

Поред свих ових мана и рђавих страна чиновничке службе и чиновничког реда, кад се стање под уставобранитељима пореди са положајем чиновника под кнезом Милошем, констатује се велики напредак. Чиновници су добили правни положај у држави, а у накнаду зато тражила се од уставобранитељског чиновништва извесна способност. Ту су способност многи чиновници, нарочито професори и лекари, који су из Аустрије дошли, доиста и имали. Неки су чиновници имали и организаторске подобности, која је онда била врло потребна. Државни питомци по повратку у Србију такође су успешно радили у струкама својим. Али ово су све изузетци. Чиновништво у целини није имало ону способност, која му је потребна била. Није реткост била, да су чланови суда били чак и неписмени. Многи су били само полу-писмени. Код полициских чиновника 70% је свршило било само основну школу. Са таким неспремним и нешколованим чиновништвом наравно да се није могло много урадити. Отуда и осуство дисциплине, које је спречавало успешан рад. Сам Илија Гарашанин, који је био врло строг министар, жалио се, како није могао одржавати ред. Томе су у неколико криви и саветници, који су чисто мазили чиновнике, држећи им страну и придобијајући их за себе. Саветници су били подељени, па су се старали за присталице.

И сам кнез Александар Карађорђевић није био строг према чиновницима, пошто и он није стајао добро са Саветом, па је тражио ослонца у чиновницима. Ситуација је била врло замршена. Кнез је био у завади са саветницима, а саветници пак у завади између себе. То време се према томе не зове с пуним правом бирократизмом, јер су само појединци, као што је случај са Илијом Гарашанином, били у суштини бирократе.

Крајњи резиме целокупног излагања овај је: Остварење бирократског режима могуће је под ова три услова: дати правни положај чиновницима; професионалну способност чиновника развити и најзад чиновништво потчинити дисциплинској власти владе. Од ова три услова уставобранитељи су могли само онај први с успехом да остваре.

Саопштио Л.

ЕЛЕМЕНТИ МАТЕМАТИЧКЕ ФЕНОМЕНОЛОГИЈЕ

— од Др. М. Петровића —

— НАСТАВАК —

Неупуштајући се у сва могућа сватања и извођења из горњих основних типова, о којима је реч у овоме делу помињем само, да како форме тако и принципи механички, после унетих нових назива: тежње, тоталитета и др. добијају са свим општији вид и могућност за лакше тумачење и по све диспаратних појава. У самом уводу дела, а доцније у самом делу, примерима многим објашњена је примена генералисаних принципа и закона механике, не само за механичка кретања, већ за физичке, хемијске, неке физиолошке и узгред се помиње тумачење психичких и моралних појава.

Диференцијалне једначине су скуп најбитнијих особина или појава из једнога домена, или аналогих процеса и појава из разних домена. У особинама, које су изражене горњим једначинама, леже и особине природних закона, јер решење тих једначина, њихово интегрисање и доводи у ствари до самих закона, у којима је садржана квантитативна дескрипција појава. На овај начин символи су за шеме, о којима је било речи, саме диференцијалне једначине, јер су оне израз суштине механизама који условљавају јављање, развијање и мењање појава.

Примењена Математичка Феноменологија би имала да реши питање: „ток појава и разноврсне конкретне или аналитичке појединости везане за овај ток, према познатом и унапред датом механизму; или одредити сам механизам појава, према познатом току и разним појединостима везаним за овај ток". Да би се ови проблеми могли решити, појави морају бити дати, за рачунања наша, таквим елементима, да се они могу схватити

као одређена одлика варијације појединих дескриптивних елемената, или да се могу изразити елементима лако мерљивим (скалирање релативних величина елемената). Мерење може бити директно (апсолутно скалирање) или вештачко скалирање (мерење), преко извесних релација између директно могуће мерљивих елемената и тражених величина. Кад је нађен и скалиран систем дескриптивних елемената одлике се његове јављају као сукцесије промена, као функције времена.

Питање решења шематисања механизама разних појава спада у домене појединих наука. Ови се проблеми састоје у прицизирању онога, што игра извесну улогу у изазивању промена, што су активни узроци (силе), отпори инерције и секундарни узроци. Овај је посао за многе појаве свршен а за многе могућ и ако није окончан. Пример наведен: да се активни узроци јављају, према приликама или као атракција, као термичка или електрична тежња, као магнетска сила, фотохемијска акција светлосних зракова, осмотички притисак у органским ћелијама, акција бацила при прогресивном развитку извесне болести — све показује на шта у извесним доменима ваља обратити пажњу да се нађу нужни елементи за шематисање и налажење решења питањима математичке феноменологије. У низу излагања примена општих закона и принципа генералисане механичке, наводи писац појаве, које су продукат безброј многих и неједнако трајних узрока и налази да ту треба водити рачуна, или о препондерантним узроцима, или о закону великих бројава, по коме је потирање велико антагонистичких узрока и решења су наша све лакша, што је број ситних узрока већи (Закон Ципсов).

Овде ћемо изнети у чему је интерес ове науке, по мишљењу самога писца. Безброј данашњих појава, којима се разне науке за механистичко тумачење служе, био би сведен на једну заједничку основу. Ако се неби постигло да се једна теорија општа нађе, којом би се многе данашње сменило, јер је то крајњи, асимптотски резултат наших тумачења, теорије би нове биле општије и носиле у себи могућност примењивања и на појаве, ван онога домена, чије нас је проучавање довело до нађених теорија. За ово имамо примере у принципима и законима Fourier-a, Carnot-a, Mayer-a и др. Кад се дедукцијама, на већ показани начин дође до шема, из њих би се узеле оне хипотезе за тумачење појединих особина појава, које најбоље одгова-

рају правом стању ствари, о чему на крају има експериментисање да одлучи. Експеримент какав може бити повод за извесну шему, као што шема може само тако опстати ако хипотезе из ње не нађу ни контрадикцију у природним појавама.

II

После увода изнети су основи полидимензионалне геометрије, за тим се прешло на ближе одредбе појединих питања, које смо додирнули већ. У првом делу опширно су додирнути дескриптивни елементи појава. Под дескриптивним елементима разуме се одређен скуп елемената, који се мења у току извесне деформације. Дескриптивни елементи иду на одредбу квалитативних особина, конкретних и апстрактних појава. У овој су глави изнета разна скалирања елемената, чиме се преко квантитативних односа међу елементима, који појаву или процесе одређују, улази ближе у квалитете појава. Јасно је изнето како се графички може ући у природу кинетичког тока дескриптивних елемената, из чега се долази до фаза тока у одређеном времену. Код квалитативних и квантитативних дескрипција наговештене су могућности за овакво третирање психичких и социјалних појава, без даљег улажења у примере, којима би се из ближе могла илустровати примена опште механике на поменуте појаве. Поменуте су аналогије, као што су: атавизам и хистерезија електричке и магнетичке, опште ритмичке појаве и осцилиције и т. д.

Описивање шематско појава је одређено описом сукцесија узастопних тренутних стања. Шематисањем се проблем трансформише у слику, где од првобитних елемената дескриптивних остају само квантитативни представници т. ј. параметри, који својим варијацијама илуструју ток узастопних стања. Овде је изнето доста примера за шематске дескрипције. (Кретање чигре по хоризонталној равнини, појава дифракције паралелне светлости, испражњавање електричног кондензатора, хемијске трансформације у мономолекуларним реакцијама, ток једне болести).

У другом делу прве главе су изнети елементи за аналитичку дескрипцију. Скуп $(u_1, u_2 \dots u_n)$, где су $u_1\ u_2 \dots u_n$ дескриптивни елементи, зове се дескриптиван систем. Скуп вредности $u_1\ u_2 \dots u_n$ чини конфигурацију система и она у времену t даје стање система у томе моменту. Ако се $u_1, u_2 \dots u_n$ знају као

функције времена, онда је трајекторија фигуративне тачке M позната. Начин кретања тачке одређује ток појаве (процеса), за што је нужно знати брзину промене елемента u у времену t, $\frac{du}{dx}$, чиме се интензитет појаве у времену t дефинише. Помоћу ових количина је одређена геометријска и кинетичка трајекторија тачке M. Трајекторија даје геометријске елементе, а конфигурација система интензитет појаве и тоталитет елемената — кинетичке елементе. Ово је последње потребно за механистичко тумачење појава.

У другој глави су основи за механизме код појава. Полазни је принцип овде: да су две улоге у истој појави или у двама разним појавама сличне, ако последице од њих имају скупове (е) заједничких особина. Аналогије улога повлаче егзистенцију скупова (е) и тај се скуп назива језгром аналогије. Према овоме, узрок једне појаве јесте стицај свега онога, што игра какву улогу у јављању скупа промена. Са узроцима су сличне и идентичне тежње, односно силе у механици.

Кад активних, реактивних и пасивних улога, према разним појединостима садржаним у језгру аналогије, могу се разликовати многобројне и разноврсне улоге, којих има у механизмима појава. Овде су побројане улоге: изазивача (варнице код експлозија), трепутних узрока (улога механичког удара, наглог осветљења), координантивне улоге (улога магнетског поља при оријентацији система магнетских игала), регулаторске улоге (регулатор код парних махина), улоге терена (утицај масе при распростирању термичког или електричног стања), улога везе (везе исказане законом на пр. Мариотовим), улога препрека (веза која држи једно чврсто тело непомично према спољним узроцима, који теже да га покрену) и т. д.

Аналогије међу улогама могу бити квалитативне или квантитативне, и за последње је најсавршенији тип аналогија међу улогама, што се да изразити математичким аналогијама. Све појаве, обухваћене аналогијама последњег вида, чине један тип, једну аналошку групу, где су улоге везане за хомологе елементе, међу којима постоје облици поменутих квантитативних аналогија.

Природа улоге и њено шематисање у вези је са језгром аналогије. Један низ од n сличних улога у n разних појава огледа се у самоме језгру аналогије, чиме се и сама природа појаве дефинише.

Према изведеном је суштина шематисања: 1) у набрајању и опису онога што један скуп (о) прилика чини, услед чега настају модификације; и 2) у опису појединих улога, свега онога што горњи скуп чини. Шематисање механизама је сведено на шематисање скупа (о) и улога везаних за оно, што чини тај скуп. За две шеме, добивене на показани начин, каже се да су сличне по саставу, кад свакој улози у једној од њих одговора по једна улога сличне природе у другој шеми. Ако су улоге истоветне, шеме механизама имају истоветни састав, и одговарајуће појаве припадају једном и истом типу.

У овој се глави изближе говори о: тежњама или узроцима, јачинама и смислу њиховом, и излажу сви принципи механике, нарочито динамике, измењени с погледом на смењене силе тежњама, са увођењем потребних елемената за шематисање механизама. Овде је такође узето доста примера за тежње разних облика, (узроци по законима разних варијација облика).

У другом одељку је изнета спона између механизама и манифестација појава, што се обухвата особинама диференцијалних једначина. Овде је генералисана основна динамичка једначина између силе и убрзања и изведена примена од обичних простих појава механичких до појава хемијских, које су сложеније од најсложенијих појава обичних физичких. Апелове каноничке форме, општије од Лагранжових, унете су за општије облике и форме из којих се може доћи до обичних и општијих динамичких једначина, са низлагањем потребних система трансформационих при упрошћавању једначина. Све је ово илустровано примерима из појединих области, и изведена примена за холономе и нехолономе системе.

У овом је одељку разрађена партија трансформација једначина за потенцијалне појаве, где су основи теорије потенцијала за тродимензионални простор генералисани за n-димензионални и спроведен систем, већ поменуте генерализације, на питања из ове области. Овде је питање конзервативних, стационарних и интермитентних појава објашњено са довољним бројем примера.

Општи принципи: виртуелних радова, минимума, најмање акције, наслоњени на рачун варијације; једначине и теореме Хамилтонове и Јакобијеве, генералисане су по познатом већ начину.

У трећем одељку су изнети резултати тумачења особина

диференцијалних једначина, као последице схватања појава, наслањајући се на принципе већ изнете у уводу Математичке Феноменологије.

Питања стационарних стања и фаза расветљено је примерима из механичке, физике и хемије и скренута је пажња на стабилитете стационарних стања. Овде је значајно скренути пажњу на примену аналогија код хемијских појава, код којих се од скора методи механички примењују. Случајеви ограничених и неограничених реакција су расветљани примерима и показана зависности стања њихове стабилности од карактеристичних елемената (време, притисак, густина, концентрација и др.). Горња су стања илустрована примерима из физике импондерабилија, где се сретамо са теоремама механичким за стационарна стања у скаларним и векторским пољима. За ово су узети примери из хидродинамике, топлоте, електромагнетизма, светлости.

У другој глави трећег одељка су изнесене теореме о живој сили и примене њене на разне појаве. Рад је обичних сила смењен радом тежња, а рад сила инерције (жива сила) смењен је тоталним радом инертних тежња. Продискутовани су системи слободни и условљени везама и објашњен значај теореме живих сила у аналогијама разним. Како је доста тежак проблем одредбе кинетичке енергије у многим случајевима, на многим са местима она узима у место потенцијалне (рад тежње са промењеним знаком), то је у доста случајева, и то сложених, показано како се формирају изрази за кинетичку енергију и рад обичних тежња. Извођење рада примењених тежња из функција (потенцијал) нарочитих и извођењење теорема о живој сили (први интеграл) и принцип одржања енергија код конзервативних, а слично и неконзервативних појава, по све је аналог са истим истинама из обичне механике. Код обе врсте енергија разликују се делови од механичких тежња (сила) (видљивих кретања) и од чисто физичких: топлотних, светлосних, електричних узрока (енергија утицаја, напона, афинитета и др.). За ово је узето примера из свих области физичких појава и нарочито је истакнута вредност антагонистичких сила, на пр. правих електромоторских, од којих постају индукционе појаве, при примени теореме о живој сили.

У трећој глави овог одељка изложени су утицаји пертурбационих узрока, утицај узрока, који се изненада јаве или

ишчезну, чије је трајање трајно или трепутно. Појаве, услед горњих узрока, чине дисконтинуирност у јављању сукцесивних мена, али како је трајање оваквих пертурбационих тежња тренутно, принцип континуитета, по коме су стања више мање униформно стационарна, од опште је вредности. Утицаји дисконтинуирних узрока и веза изражавају се изразима у којима тежње (силе) и време играју главну улогу, и смењивање веза дисконтинуирних може бити као и континуирних реакционих веза. Једначина $k\frac{dv}{dt} = X$ смењује динамичком једначином $k\,\Delta v = \int_{t_1}^{t_2} X\,dx$, која казује: „да је пертурбација у правцу v пропорционална непосредно импулсу примењене тежње“. (Δ овде означује размак количине v у времену t_1 и t_2). Овде су јасно разликоване фазе, што се свршују са временом $t = t_1$, што одговарају размаку времена $t_1 - t_2$, и што почињу после времена $t = t_2$. Све се ово решава или диференцијалним или обичним и уз то још и линеарним једначинама, где су непознате диференције променљивих елемената (параметара) $\Delta p_1, \Delta p_2 \ldots \Delta p_n$.

У четвртом су одељку, првој глави изнете манифестације појава као последица састава механизама самих појава. Кад се дође до карактеристичних параметара као функција времена, дескрипције појава помоћу овако нађених количина дају квантитативну слику о њима. Свезивање оваквих слика за један одређени тип даје једну општу шему, по којој се, за време трајања једне појаве, нижу сукцесивна тренутна стања из којих се састоји ток појава.

Наведено је доста примера за шеме из разних области појава и процеса. Такве су шеме: за појаве проузроковане узроцима сталне јачине, што резултују из акција узрока независних варијација, или су резултат акција узрока као функције свога непосредног објекта. Овде поред других примера карактеристични су примери за множење једне биолошке феле, опадање особина какве феле услед природне и вештачке селекције, закон множења људства и др.. Појаве могу бити резултат акција депресивних узрока, пропорционалних тоталитету свога објекта или појаве зависне од симултног утицаја два или више узрока неједнаких особина; просте појаве у линеарним феноменским пољима, што резултују из акције једнога узрока пропорционалног дивергенцији поља. У овом одељку су значајне једначине, као последице особина принципа континуитета (Fourier-a, Laplace-a

Poisson и др.), где се аналогије могу лако да пренесу са физичких на социјалне проблеме, ако се питања социолошка: апсорпције, дисперзије, простирања и др. третирају, с погледом на карактеристичке елементе, параметре, којима се енергија, рад и капитал социјални има да изразе. Понуда, тражња, рад. капитал и друге количине доведене у везу са променама у социјалним појавама дале би нам једначине аналоге термодинамичким за простирање топлоте, из којих би лако илустровали масу питања из социјалне динамике.

У шеснаест група шема изнети су примери карактеристични за просте и комплексне појаве, које су резултат акција комплекаса узрока, који се на разне начине мењају са појавом, односно њеним стањем, за случајеве, кад су објекти везани разним везама и степенима слободе.

У другој глави овог одељка изнете су квалитативне слике појава. Овде су изнети случајеви непотпуне дескрипције механизама, услед тога што нису или тачно прецизирани закони активних и реактивних узрока, или су непознати начини мењања коефицијената инерције у току појаве, или су непознати начини зависности појединих фактора и елемената веза у систему. Овде је изнет извесан број случајева, код којих се из познатих особина дескриптивних елемената, којима се појав одређује, може ући у склоп квалитативне слике саме појаве. Овај је одељак разјашњен са шест група примера, од којих су значајни примери који говоре о квалитативности у појава везаних за симетрију и дисиметрију узрока или феноменских поља у којима се појаве дешавају, и група примера за илустровање принципа најмање акције, како их писац назива: квалитативне појединости импозиране егзистенцијом и природом економских момената у појава.

Елементи су симетрије везани за сам механизам појаве, и последице симетричности ефеката долазе од елемената симетрије у узроцима њиховим. Ако са изразом $\varDelta$ обележимо разноврсне комбинације активних и пасивних елеманата и фактора у појавама, онда су појединости тока појаве или процеса изражене једначином $\varDelta = \text{minimum}$. При свакој појави, процесу, елементи од којих зависи појава, у сваком тренутку, чине израз $\varDelta$ мањим, но што би био, кад би се елементи сменили вредностима другојачијим, но што их имају у природним варијацијама. Економија се у природи оцртава изразом нарочите споне, које постоји између тока појаве и њеног механизма. Ди-

ференцијалне, динамичке једначине су само један облик, израз те споне. Ове факторе у Δ, који су везани за извесну појаву, назива писац економским моментима.

Наведени су неки примери од безбројних, пошто има и безбројних момената за једну исту појаву, са познатим законима формације. Тражење минимума нарочитих, карактеристичних интеграла из динамике спада у ову област, јер су ти интеграли, чије се минимуми траже, једни од момената економских у разних појава. Као што су карактеристични изрази Δ, тако је исто и са системима: Δ_1, Δ_2, . . . Δ_n, од којих сваки има свој минимум за случај испуњених услова (с), са чим су у вези и безбројне комбинације Δ_1, Δ_2, . . . Δ_n, из израза Δ_1 Δ_2 . . . Δ_n, које имају своје минимуме у вези са условом (с). Међу бескрајно многим економским моментима, везаних за генералне феноменолошке случајеве, или за поједине специјалне врсте појава, има их таквих, који имају нарочито одређено феноменолошко значење. Такав је случај, где је факт о минимуму везан за специјални облик економског момента, код кретања по Gauss-овом принципу. (Принцип најмањег присиљавања). Факт минимума, безусловног или везаног за скуп погодаба у механизму појаве, имплицира одређене појединости, детаље појава. Принцип најмањег утрошка енергије и најмањег напора у виталним, психичким и социјалним појавама истоветан је са горњим принципом минимума, где он није ништа друго до један нарочито „кондензован израз свих, како квантитативних тако и квалитативних појединости у манифестацијама појаве“.

Велики је број квалитативних појединости везан за егзистенцију економских фактора. Функционисање мишића, према ефекту који има да се произведе, повлачи најмањи утрошак енергије или најмањи могући напор. Перманентна тежња у социјалним еконмским срединама јесте да се потребе подмире утрошком најмањих енергија и т. д.

III

Пети одељак говори о саставу и шемама феноменолошких механизама.

Свака средина, физичка или морална: систем прост или сложен, јесте механизам, који функционисањем обухвата све промене у формама и стањима. Процеси, који се збивају у разним системима као механизмима, бивају по шемама већ изложеним,

које су обележје за каузално свезивање узрока и ефеката. Одредба комбинације улога, што чине механизам, спада у нарочите проблеме појединих наука. Овде су побројане категорије улога и узрока у разних механизама. Атрактивна сила, трансформаторске тежње реагенаса хемијских, осмотички притисак у органским ћелијама, деструктивна тежња бацила при прогресивном развитку болести и т. д. су активни импулсивни узроци. Треће, отпор средине, индуктивна реактивна сила (Lenz), коерцитивна сила магнета, нервна или социјална реакција су реактивни узроци. Инерција механичка при транслацији, центрифугална сила у ротацији, електромагнетска или индуктивна електромоторна сила, социјална инерција (навика, предрасуда) јесу инерције разне. Моментани, напрасни узроци; улоге веза; регултаторске улоге разне; улога терена (распоред маса или других скалара); улоге препрека — пређене су у разним областима појава и показано је, да свега шаренила нестаје, кад су улоге, а са њима и механизми шематизирани и доведени на облик објеката Математичке Феноменологије.

Шеме су нацрт механизама, у њима остају само улоге описане генерално, али довољно одређено, да се из тога могу сагледати суштине појава. Ово је разним примерима из ближе објашњено. Поред многих механизама изнетих истичу се: механизми одбране организама против акције микроба, и механизам нормалних и патолошких појава при продукцији вољних аката. Код првих механизама извесан узрок с (лек какав) врши двогубу акцију: једну на непосредни активни узрок (на активитет микроба) и другу на депресивни узрок (на бактерицидне и антитоксичне особине сокова, на отпор организма). Обе се акције међу собом комбинују по принципима механичким, који вреде за обичне узроке механичких појава и процеса. Код механизма вољних аката, по Ribot-у, имамо комплекс импулсивних и депресивних, дисконтинуирних узрока, чија је акција регулисана једним фактором са одређеном координативном улогом, а врши се у једноме скупу прилика, који при овој акцији игра теренску улогу. Разни односи и услови чине да имамо све фазе, од здравих до патолошких појава у вољних аката.

У другој глави овог одељка се говори о варијацијама активитета у механизмима појава.

Промене су активитета везане за извесне улоге безбројне али се ипак, у својој разноврсности оваквих промена, могу наћи опште законитости, какав је случај са универзалном гравита-

цијом, која се, за безброј механизама, у мањим и већим размерама, какав је случај за механику кретања космичких, као узрок променама може да наведе. Пертурбациони узроци, који често привидно могу уништити ефекат по природи општих, генералних закона, у већини случајева, нарочито за појаве моралне, своде се на нулу, услед потирања ефеката услед тих узрока, због подједнаког броја и јачине диспаратних пертурбационих дејстава њихових. За разне облике закона и квалитативних појединости варијације ефеката узети су примери из разних група. У прву су групу унети, под насловом квантитативни закони варијације активитета: 1) очевидни закони, 2) емпирички и експериментални закони, 3) аналитички изведени закони, 4) хипотетички закони, варификовани својим последицама. У групу квалитативних појединости варијација активитета говори се о приближно довољним подацима за појединe активитете, да се до приближне квантитативне слике дође, да би се појава, њен ток промене и фазе проучиле.

Из прве групе су значајни примери из области физиологије, где се говори о деструктивној акцији једне групе бацила и зависности исте од броја бацила. Зависност извесног активитета, узрока појаве од броја, масе, јачине онога ефекта који се тим узроком производи, важан је за економске и социјалне појаве. Извесна сила, узрок утиче на број житеља, и кад се постигне извесно стање онда је количина становника деструктивни елеменат, супротног дејства првобитном узроку, и израз за однос силе и броја популације добија се по одредбама предвиђених у првој групи, где се колективни активитет једне групе бацила мења пропорционално њиховом бројном стању, или је случај сложенији, али горњем аналог, ако се посматра стање бројно бацила, кад се има посла са разним групама, карактерисаних специјалним одликама.

Емпирички су закони непотпуни прави природни закони, засновани на недовољном броју података из посматраних промена. Статистички су закони један облик тих емпиричких закона, који тек преко аналитичких закона, изведених из хипотетичких узрока, чије се особине нагађају по разним ефектима, појавама, могу ући у разне области и категорије протумачених појава, каквим узроцима, на основу генералних закона. Извођење аналитичких закона везује се за извесна интуитивна правила, од којих су многа у књизи и побројана.

Полазећи од извесне хипотезе, долази се често до каквог

закона, који важи за ужи или шири обим јављања појаве. Један је такав пример гравитација универзална, до које се дошло хипотезом о атрактивним и репулсивним силама, које су доста несхватљиве, али узете као такве тумаче лепо све појаве космичких кретања. Класички је пример оваких закона, закон простирања топлоте (Fourier), где је проста хипотеза, да је топлота, као функција времена и положаја у хомогеним срединама, зависна од разлике температурне два бескрајно блиска делића. Једначина о простирању топлоте: $X = K \Sigma \frac{\partial^2 v}{\partial x^2}$, са граничним условима, садржаним у једначини $K \frac{\partial v}{\partial n} + h(v - vo) = o$, доводи до једначине, где је температура (v) дата изразом зависним од времена t и кордината x y z. Ако се у место топлоте узме ма каква друга енергија, а у место параметра температуре v, узме други параметар, на пр. у место енергије топлотне, капитал (материјални или морални), а у место температуре, тражња (физичка или морална), имаћемо једначину важну за моралне појаве о простирању, подели, размештају: богаства, капитала или ма какве социјалне енергије. Овде не можемо пропустити да не напоменемо, да се из израза математичких, до којих се долази на основу познатих особина узрока (утицаја тежња), губе трагови самих узрока, и остају односи између оних количина које се могу мерити. Кад се у једначини Фурија смени утичај тежње X са $K \frac{\partial v}{dt}$, добија се једначина: $K \frac{\partial v}{\partial t} = \Sigma K \frac{\partial^2 v}{\partial x^2} \partial w + h(vo - v) \sigma ds$. Овај последњи израз даје везу између количина: температуре, времена и положаја (преко x y, z), даје односе међу елементима који се мењају и појаву одређују независно од узрока који је производе.

Изнети су разни начини како се емпиричке формуле могу извести из теоријских (Vant Hoff-а израз $\lambda = H T^{\beta/2} e^{-\frac{a}{2T}}$ из $\frac{1}{\lambda}\frac{d\lambda}{dT} = \frac{\Phi(T)}{2T^2}$). Овде су образложени примерима и хипотетични закони за случајеве варијације активитета код експоненцијалних појава, зависни су на разне начине од величине дескриптивних елемената.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

К. Стојановић.

О СРПСКОМ ИМЕНУ

ПО ЗАПАДНИЈЕМ КРАЈЕВИМА НАШЕГА НАРОДА

— наставак —

1818. год. (4. марта) пише кореннчки прото Јован Прица карловачком владици Мојсију Мијоковићу и каже „По ѡбщемъ согласію и желанію подрꙋчнаго мнѣ протопресвѵтерата Клера, Школа *Славеносербска* дне 1ᵒ М(ѣся)ца сего Марта естъ овде у Корѣници започета“, и да имају наставника Марка Вујаклију, који је недавно дошао из Карловца (добиваће по уговору 120 фор. на годину).[1]

1818. год. (30. марта) каже конзисторија карловачкога владичанства, да је коренички прото јавио, да је 1. марта 1818. године почела радити „Школа *Славено-Сербска*“ (т. ј. кореничка), у коју је дошао неки Марко Вујаклија из Карловца за годишњу плату од „120 f.“.[2]

1818. год. (30. јула) каже конзисторија карловачкога владичанства, да личко свештенство и народ моле, да им се набави „учителъ Нѣмецкія и *Сербскія* Школи“, и конзисторија одређује, да ће се старати да нађе „способное“ лице за то.[3]

1818. год. (17. октобра) пише П. Соларић из Карловца Арсенију Ковачевићу у Задар и каже[4]: „Вѣчна ће међꙋ Сербы ѡстати имена оны, кои се потрꙋде ѡ уведенію *Сербски* Школа у Далмацїи“.

1818. год. (12. децембра) дају предсједник и остали карловачки заклети сенатори („iurati senatores“) Јовану Костићу

[1] У владичанском архиву у Плашком: К. 1812. бр. 33. (т. ј. писмо од 1818. године помијешано је међу списе 1812. год.).

[2] У владичанском архиву у Плашком: „Protocollum Consistoriale Ab Anno 1814. ad An. 820. inclusive“, 1818. год. бр. 33.

[3] У истом протоколу 1818. год. бр. 113.

[4] Драг. Поповић. Споменик срп. кр. акад. 17 (1892) ср. 131а.

тестаменат Карловчанина Симеуна Скелешића „преведен са *срп*-*скога* дијалекта (језика) на хрватски" („ex Serbico Idiomate in Croaticum versum") (овако је написано на два мјеста а на трећем мало друкчије). У њему се оставља „Scoli ovdessni *Szerbszkoj* u fundus 200 fl."[1]

1818. год. каже П. Соларић: „нашега *Сербскогъ* ветхогъ нарѣчїя", „треба да мы *Серби*" наш црквенословенски језик „зовемо *Сербскимъ ветхимъ*"; и ако су га употребљавали и Бугари, ипак „ѿтъ Церногъ до Адрїатскогъ Мора... онъ валя да се зове *Сербскимъ*." „Наше называнье тога езыка *Сербскимъ ветхимъ*, не смета ни малѡ прочимъ Народѡмъ Славенскимъ, да га зовꙋ, акѡ за пристоѝнїе себи сꙋде, ваобще *Славенскимъ*."[2]

1819. год. (25. јануара) писана је у Плашком наредба владичина, којом се наређује, да му се из свега владичанства пошљу ствари за статистику н. пр. да му се одговори, има ли у овој или оној парохији „Школа *Сербска* или нѣмецка".[3]

1819. год. (27. фебруара) говоре свештеници из околине коренпчке о својијем парохијама[4]: Јован Прица каже о кореничкој парохији, да у њој „Школе *Сербске* неима, Нѣмецка обаче на коштъ державный ѿ лѣта 1800 находи се"; Стојан Шобат каже о дебелобрдској парохији, да у њој нема „Школе ни *Сербске* ни Нѣмецке"; Глигорије Маринковић пише о петроселској парохији и каже „Школе же нити Нѣмецке нити *Сербске* имѣет"; небљушки парох говори о својој парохији и каже, да у њој нема ни „Школе Нѣмецке ни *Сербске*"; исто тако каже и бунићки парох Т. Дмитрашиновић; бјелопољски парох Максим Орлић каже о својој парохији, да у њој нема ни „Школе Немецке ни *Сербске*"; мекињарски парох Ћирило Илић каже, да у његовој парохији „нити Нѣмецке нити *Сербске* Школе имѣет"; подлапачки парох Аврам Бањеглав говори о својој парохији и каже, да у њој нема школе „нити Нѣмецке нити *Сербске*".

1819. год. (28. фебруара) говори глински прото о свом про-

[1] У архиву карловачке православне црквене опћине.

[2] П. Соларић, Римляни Славенствовавшїи (1818) стр. 23. 24.

[3] Циркуларни протоколи православне парохије дубравске, плашчанске, примишљанске и вису̀ћке. [Разлика има у правопису. У Примишљу стоји „имали" мјесто: или]. У циркуларном протоколу ријечке православне парохије датум је 22. *марта* мјесто 25. јануара.

[4] У владичанском архиву у Плашком међу неуређенијем списима.

топопијату и каже, да у Петрињи има „*Сербска*“ школа (а њемачка: у Глини, Петрињи и у Малом Грацу).[1]

1819. год. (1. марта) говори кирински прото Гаврило Поповић о парохијама свога протопопијата и каже да у „Стеничњак“-у има „Школа *Сербска* и нѣмецка приватно држи се.“[2]

1819. год. (10. марта) састављено је „Протопресвутерата плашчанскаго Описаніе На лѣто 1819“, на ком је потписан прото Рафаило Бунчић, и у ком стоји да у Плашком „има кућа за *Сербскѵ* школѵ“.[3]

1819. год. (3. априла) говоре тршћански јереји Јован Ђаковић и Никола Медаковић (одговарајући владици карловачком и конзисторији) и кажу, да у Трсту „Има Школа *Сербска* и Немецка“.[4]

1819. год. (8. априла) говори ријечки јереј Павле Поповић о ријечкој парохији (одговарајући владици и конзисторији) и каже, да у Ријеци „Има Школа *Сербска* а в' Мѣстѣ семь и Нѣмацка“.[5]

1819. год. (8. априла) пишу прото Василије Вујаклија и намјесник Павле Мејић о карловачкој парохији и кажу (на питање: има ли школа српска или њемачка т. ј. у парохији): „Има *Сербска* гдѣ юность и Нѣмецки учитъ“.[6]

1819. год. (1. јула) пише у Перни кирински прото Гаврило Поповић карловачком владици и каже, да је Благоје Мркшић из села Чемернице учио код њега „*Сербскій*“ а њемачки у Вргину Мосту, и Петар Пушкар код њега „*сербскій*“ а њемачки у Вргину Мосту, исто тако Ћирило Врга код њега „*Сербскій*“ а њемачки у Вргину Мосту.[7]

1819. год. (1. јула) пише глински прото извјештај о свештеницима глинскога протопопијата и каже за капелана Михаила Чучковића: „у *Србскомь* язику наука имѣеть доста“.[8]

1819. год. (8. јула) пише плашчански прото Р. Бунчић свештеницима шаљући им владичино писмо од 18. јуна 1819.

[1] У владичанском архиву у Плашком међу неуређенијем списима.
[2] У владичанском архиву у Плашком међу неуређенијем списима.
[3] У владичанском архиву у Плашком међу неуређенијем списима.
[4] У владичанском архиву у Плашком међу неуређенијем списима.
[5] У владичанском архиву у Плашком међу неуређенијем списима.
[6] У владичанском архиву у Плашком међу неуређенијем списима
[7] У владичанском архиву у Плашком: К. 1819. год. бр. 109.
[8] У владичанском архиву у Плашком међу неуређенијем списима

године, писано према захтјеву државне власти, и каже, да ту наредбу препишу у циркуларни протокол „како Нѣм(е)ц(к)и такожде и *сербскій*“.[1]

1819. год. (22. јула) састави глински прото попис свештеника у глинском протопопијату, у ком попису на питање „Коими языки говоритъ“ одговара се, да их 15 говори „Нѣмец(ки)“ (а то је скоро половина), сви „хрват(ски)“ и „сербски“, а талијански само један.[2]

1819. год. (23. јула) пише кореничкии прото Јован Прица о свештенству свога протопопијата и на питање: које језике знају?, одговара скоро свуда, да знају само „*Сербски*“. Код једнога каже, да зна и њемачки, а код другога, да зна њемачки и талијански.[3]

1819. год. (27. јула) пише плочански „намѣстникъ“ Петар Драганић о свештенству плочанске парохије и каже за себе: „учился *Серпской сколѣ* у меткꙋ чрез' 3 лѣта“; вели да је плочански капелан Михаило Драганић „учился чрез' 2 лѣта у Госпићꙋ у *Сербскои Школѣ* при учителю Савви Меркалю“ и „Георгій Драганићъ Дяконъ, учился у Госпићꙋ 1 лѣто у *Сербскои Школѣ*“.[4] У циркуларном протоколу у Томину Гају (службено: у Горњем Грачацу) стоји међу писмима од 1810. год. таблица пароха и капелана за 1811. годину, у којој се спомињу плочански капелани Петар Драганић и Михаило Драганић; дакле су у српску школу у Госпићу и Метку ишли прије краја 1811. године.

1819. год. (у јулу) спомиње конзисторија карловачкога владичанства неку објаву тршћанске владе, у којој се помињу оба православна „общества Тріестинская, *Сербское* сирѣчъ и Греческое“.[5]

1819. год. (у јулу) каже конзисторија карловачкога владичанства, да је оточка регимента послала молбу вилићкога свештенства, које се потписало на „200 f.“ годишње плате, да му се допусти „*Сербскую* Школу нормалную“ основати у вилићкој протопопији и младића Симеуна Скендића узети за учи-

[1] Циркуларни протокол муњавске парохије.

[2] У владичанском архиву у Плашком међу неуређенијем списима.

[3] У владичанском архиву у Плашком међу неуређенијем списима.

[4] У архиву плочанске парохије на свршетку протокола исповједника.

[5] У владичанском архиву у Плашком: „Protocollum Consistoriale Ab Anno 1814. ad An. $\overline{820}$ inclusive“, 1819. год. бр. 111.

тења дјеце. Консисторија одређује, да се оточкој регименти одговори, да се „Пароси“ вилићкога протопрезвитерата, који желе основати „Школу *Сербскую*“ обавежу, да ће ту плату давати не само младићу Симеуну Скенџићу него свакоме другоме учитељу, кад овај не би могао или не би хтио бити учитељ.[1]

1819. год. („5/17-^го^“ августа) пише неки Ријечанин карловачком владици и моли га, да пошаље и њима у Ријеку неко упуство „едно у немецкомъ езикѹ а друго у *Сербскомъ* за нашегъ овдашнѣгъ попѹ“.[2]

1819. год. (30. септембра) жали се глинска православна црквена опћина консисторији карловачко-костајничког владичанства на свога пароха, проту Ме(х)анџију и каже, да је „наканила... своґъ учитеља *Србскогъ* непрестанце у Глины одъ сада имати“, а тај прото „каѡ прави *Србльинъ*“ био би дужан опћини у том помагати, а он им пријети, да неће добити учитеља кога желе, док је њега[3].

1819. год. (22. октобра) пише Јован Славић из „Керчева“ (и „Керћево“) карловачком владици Мојсију Мијоковићу и каже, да је пуне четири године био „у *Сербской* Костайничкой Школи“.[4]

1819. год. (28. октобра) пише парох Сава Мајкић у Кукурузарима и каже за Дубичанина Мојсија Бузаџића, да код њега „училсе естъ в' *Сербскомъ* Іазицѣ“ у читању, појању и писању.[5]

1819. год. (15. новембра) пише плашчански прото Р. Бунчић својијем свештеницима шаљући им писмо владичино, писано према захтјеву државне власти, и каже, да је изостао „преписъ“ на њемачком језику, јер многи не знају писати њемачки и „из овога *сербскога* разѹмѣти можетъ доста“.[6]

1819. год. (30. новембра) одговара карловачки владика на писмо костајничкога проте Антонија Медаковића и каже: „вы сте не токмѡ недостотачнѡ извѣстіе ѡ томъ... на *сербскомъ* а не на њѣмецкомъ ѩзыку поднесли“.[7]

1819. год. (8. децембра) пише јереј Симеун Радовић карловачком владици Мојсију Мијоковићу и говорећи о српској школи

[1] У истом протоколу 1819. год. бр. 128.
[2] У владичанском архиву у Плашком: К. 1819. год. бр. 123.
[3] У владичанском архиву у Плашком: К. 1819. год. бр. 172.
[4] У владичанском архиву у Плашком: К. 1819. год. бр. 177.
[5] У владичанском архиву у Плашком: К. 1819. год. бр. 213.
[6] Циркуларни протокол муњавске парохије.
[7] У владичанском архиву у Плашком: К. 1819. год. бр. 213.

у Глини каже, да му је пуковник рекао, да нема никакве наредбе „за Школу *Сербску* ѿ Генералъ Команде“ и да је „общество“ школу направило, у којој он већ станује и да је плаћу „Депоситирало“ код школскога стараоца.[1]

1819. год. састављено је „Описаніе Церквей и Народа за л. 1819.“ у карловачком владичанству[2] и у њему се (на питање: има ли у парохији „Школа *Сербска* или Немецка“) одговара овако: код Стјеничњака (у кипинској протопопији) каже се, да има „Школа *Сербска* и Немецка приватно держи се“; код Петриње стоји, да има „Школа *Сербска* и Нѣмецка“; код Костајнице пише, да „Школе обе имѣютъ“ (т. ј. српска и њемачка). Неки су одговори неодређени, н. пр. код Метка стоји само овакав одговор: „учителъ худъ“.

1819. год.[3] састављено је „Описаніе“ костајничкога протопопијата за 1819. годину, у ком се (на питање: „Има ли Школа *Сербска* или Немецка“) одговара, да у костајничкој парохији „Имѣют Обы“.[4]

1820. год. (29. фебруара) пишу два пароха стјеничка, да њихова црквена општина издржава код парохијске цркве „Школу *Сербску* и Немецку“.[5]

1820. год. (20. марта) пише у Утињи парох Максим Гаћеша своме проти (будачком проти Јовану Славнићу у Војнић) и каже, да је ишао по наредби конзисторије на катихизацију „*Славено Сербскія* Іюности“.[6]

1820. год. (30. априла) пише карловачки владика својијем протама и манастирју Гомирју о свједочанствима крштених, вјенчаних и умрлих и каже, да је обичај у нашој цркви таква свједочанства „въ *славеносербскомъ* язицѣ давати“.[7]

1820. год. (31. маја) спомиње конзисторија карловачкога владичанства неко писмо карловачкога митрополита и каже „Митрополитъ Нашъ *Славенѡ-Сербскїй*“.[8]

[1] У владичанском архиву у Плашком: К. 1819. год. бр. 219.

[2] У владичанском архиву у Плашком међу неуређенијем списима.

[3] Управо нема године 1819. као године писања, него је „Описаніе“... „за лѣто 1819“.

[4] У владичанском архиву у Плашком међу неуређенијем списима.

[5] У владичанском архиву у Плашком: К. 1820. год. бр. 223.

[6] У владичанском архиву у Плашком: К. 1820. год. бр. 44.

[7] У владичанском архиву у Плашком: К. 1820. год. бр. 39.

[8] У владичанском архиву у Плашком: „Protocollum Consistoriale Ab Anno 1814. ad An. 820 inclusive“, 1820. год. бр. 65.

1820. год. (31. маја) каже консисторија карловачкога владичанства, да је будачки прото јавио, да је у Војнићу основао „малую Школу *Сербскую*“ „ѡбученія ради“ православне дјеце, и да је ђакона Павла Шепу одредио за учитеља „по согласію подручнагѡ себѣ Клера“. Консисторија одређује, да се то одобри.[1]

1820. год. (31. јула) каже консисторија карловачкога владичанства, да прото Јован Вујиновић јавља, да неки Симеун Кукавчић, негдашњи учитељ у новој „Градишкїй“, учи дјецу православне вјере под заштитом проте Медаковића и у његовој кући, и пошто костајничка опћина (црквена) има већ једнога учитеља за учење дјеце, те због тога Кукавчића настаје неслога, консисторија одређује да се препоручи костајничком „магистрату“, да забрани другу „Школу *Сербскую*“, коју је Кукавчић основао.[2]

1820. год. (31. јула) спомиње консисторија карловачкога владичанства неку објаву карловачкога митрополита и каже „Мітрополітъ Нашъ *Славеносербскїй*“.[3]

1820. год. (25. августа) пише карловачки владика М. Мијоковић својијем протама и у писму каже „Митрополитъ *нашъ Славеносербскїи*“.[4]

1820. год. (31. августа) пише карловачки владика М. Мијоковић својијем протама и администраторима парохија и у писму каже „Митрополитъ Нашъ *Славеносербсїй*“.[5]

1820. год. (12. септембра) пишу у Осрецима неки свештеници карловачком владици, бране намјесника Јоакима Радаковића од оптужбе проте Д. Будисављевића и кажу, да је намјесник говорио „да се нѣгово дете перво учїй *Србскїи* и пакъ нѣмецки“, а да о осталој дјеци није ништа говорио.[6]

1820. год. (30. септембра) пише карловачки владика Мојсије Мијоковић својијем протама шаљући им писмо митрополи-

[1] У истом протоколу 1820. год. бр. 70.

[2] У истом протоколу 1820. год. бр. 91.

[3] У истом протоколу 1820. год. бр. 106.

[4] Циркуларни протоколи плашчанске, примишљанске, дубравске и мушавске парохије.

[5] У владичанском архиву у Плашком: К. 1820. бр. 106. и у архиву ријечке православне парохије.

[6] У владичанском архиву у Плашком: К. 1820. год. бр. 145.

тово од 14. јуна 1820. године и у писму каже „Митрополитъ *нашъ Славено-Сербскіи*".[1]

1820. год. (30. октобра) писано је писмо карловачкога владике М. Мијоковића као додатак уз писмо митрополита Стефана Стратимировића од 17. јула 1820. године, у ком каже владика пишући својијем протама „Митрополитъ *нашъ Славено Сербски*".[2]

1820. год. (8/20. новембра) каже Н. Соларић у једном писму „tratto, їоще не имамо *Сербски*" и „медьу *нашимъ Сербскимъ* народомъ".[3]

Биљешка. Споменувши гомилу примјера за српско име у Хрватској да кажем шта је о њему писао Р. Лопашић: „Došavši Mušicki u gornju Hrvatsku stao je uvadjati različite reforme u školi i crkvi, počeo je buditi uspomene srbske crkve i širiti po Hrvatskoj ime srbsko medju pravoslavnimi, koji su se prije sami nazivali zbog razlike od katoličkih Hrvata vazda samo vlasi, a smatrali se Hrvati, kažući i danas da hrvatski govore, i tek ovo poslednjih trideset do četrdeset godina nakon ustanka srbskoga, i odkako je Mušicki zavladičio u Karlovcu i Vukova nauka o Srbstvu stala se širiti po naših krajevih, počeše se lučiti od svojih suplemenika rimske vjere, nazivajući se pojedinci izmedju njih Srbi".[4] Мјесто оваке „учености" боље би било, да је Р. Лопашић научио, да се каже: у Смиљану, а не „u Smiljanih"; у Метку, а не „u Medaku"; Пишаћ, а не „Pisac"; хришћанско село, а не „selo hrišćana"; *под* Дебелијем Брдом, а не „u Debelom Brdu";[5] да се говори: Град Мрсињ, а не „Mrzingrad" и „Мрсињски", а не (кнезови) „Mrzinski"; да се људи из Мекињара и Јошана зову *Мекињарци* и *Јошанци* и према томе се не може писати „medje Udbinjanom, Mekinjarom i Jošanom" и „razdieli medju Mekinjare i Podlapčane".[6] И на карти уз књигу „Bihać"[7] има гомила погрешака и у ствари и у језику, н. пр. Mrzin, Zavalja,

---

[1] Циркуларни протоколи муњавске, зрмањске, брувљанске и заложничке парохије (и у Врховинама у циркуларном протоколу крбавске протопопије).

[2] Циркуларни протоколи примишљанске (и плашчанске) парохије и у владичанском архиву у Плашком: К. 1820. бр. 147.

[3] Сербске Лѣтописи (т. ј. Летопис Мат. Срп.) 5 (1826) стр. 155.

[4] Rad. Lopašić, Karlovac (1879) стр. 168.

[5] Karlovac (1879) стр. 161. 167.

[6] Dva hrvatska junaka (1888) стр. 19. 20. 94.

[7] Bihać i bihaćka krajina (1890).

Nebluje (= Небљуси) итд. — Неки Карло Хорват говори о „Власима“ у 17. вијеку и каже „Tako se ti uskoci iz Bosne zovu u svim službenim spisima onoga vremena“.[1] Ово би била истина, кад би се одбацили сви списи, у којима се противно говори. — Што се тиче католика у Лици и њихова хрватскога имена, да споменем само ова два примјера:

1) 1697. год. пише гроф А. Коронини извјештај аустријској дворској комори о јужној Хрватској (у главном о Лици и Крбави) и у њему каже, да у Лици има око 1000 кућа[2] и то: 130 кућа имају покрштени мусломани („Turchi fatti Christiani“), 160 кућа Власи католици („Valachi catholici“), који су дошли из Крмпота и из Св. Ђурђа, 60 кућа Хрвати („Croati“), који су дошли из Бриња и Оточца и 140 кућа Крањци („Cragnolini“). Остало су „Власи шизматици“ („Vallachi sismatici“ т. ј. Срби православне вјере). Њих има дакле око 510 кућа. Треба истаћи, да је према томе извјештају било у Лици око 490 кућа католика, и само 60 кућа, које су према томе извјештају биле хрватске.

2) 1700. год. описује сењски бискуп Мартин Брајковић своју бискупују и у Лици спомиње само 70 кућа, за које каже да су *хрватске*.[3] Каже, да су у Пазаришту становници „Власи католици иначе (названи) Буњевци“ („catholici Valachi alias Bunievczi“) и да у Ловињцу има „80 кућа Влаха Буњеваца“ („80 domus Valachorum Bunyevaczorum“), а у Смиљану 40 кућа Буњеваца; спомиње покатоличене мусломане („neochristiani“) у Перушићу, у Новом и у Бјелају.[4]

(Наставиће се)

В. Ђерић.

[1] Rad jugosl. akad. 160, стр. 60.

[2] R. Lopašić, Spomenici hrvatske krajine, III (1889) стр. 109.

[3] R. Lopašić, Spomenici hrvatske krajine, III (1889) стр. 190.

[4] Испореди у опису Лике и Крбаве од сењскога бискупа С. Главинића, у ком каже говорећи о новској околини, да их за војску има „од нашијех Хрвата 120 лица, а од наново покрштенијех и другијех Влаха шизматика 500“ („ex nostris Croatis 120 personae, ex neoconversis et aliis schismaticis Vallachis 500“). (У истој књизи стр. 50)

ГЕНЕАЛОШКА И МОРФОЛОШКА КЛАСИФИКАЦИЈА ЈЕЗИКА

— В. Поржезински[1] —

А. ГЕНЕОЛОШКА КЛАСИФИКАЦИЈА

1. Индоевропска породица језика

Задаћа науке о језику јесте изучавање историје људскога језика у пуном њеном обиму, а пре свега је потребно одредити родбинске односе међу језицима, који су некада живели и који живе у садашње доба, уколико су они приступни испитивању, и упоредно изучити оне језике, који су везани родбинским везама због произилажења од једнога заједничког претка. Треба напоменути, да одређивање родбинских односа међу језицима, који су негда говорени и који се сада говоре на земљи, није постигнуто у пуној мери. Нису сви језици толико познати науци, да би се могло говорити о њиховим родбинским односима, с друге стране нестало је много језика, која су за собом оставили

[1] Професор московскога универзитета Dr. Виктор Поржезински, ученик и наследник на професорској катедри упоредне науке о језику у Москви познатога научника Фортунатова, издао је, ослањајући се на предавања свога великог учитеља, која штампом још нису објављена, упуство за предавање својим слушаоцима под натписом: „Введеніе въ Языковѣдѣніе. Пособіе къ лекціямъ професора Университета и Высшихъ Женскихъ Курсовъ въ Москвѣ“ — — . (Друго издање исправљено и допуњено, у Москви 1910. Стр. 213.). На позив лајпцишке издавачке фирме Тајбнерове, а по споразуму с писцем, превео је ово дело на немачки Dr. Ерих Беме (Boehme) под натписом: „Einleitung in die Sprachwissenschaft“ von — — , Professor an der Universität in Moskau. Autorisierte Übersetzung aus dem Russischen von — — , Lektor an der Handelshochschule Berlin. Лајпциг и Берлин, Тајбнер, 1910. Стр. 229. Како је руски оригинал рађен с обзиром на руски и друге словенске језике, то су у немачком преводу морале бити учињене измене у јачем истицању германскога и изостављени су или другим замењени примери из рускога и других словенских језика. — Можда ће стручна критика учинити каквих замерака књизи Поржезинског, али она несумњиво може послужити као врло практично помоћно средство за

само врло оскудне споменике, а многи су језици ишчезли чак и без икаквога трага. Кад хоћемо да утврдимо генеалошку везу међу појединим језицима, ми због тога одмах наилазимо на тешкоћу, која стоји до непотпуности материјала, што нам је на расположењу. На тај начин генеалошка класификација језика показује празнине у садашње време а показиваће их и у будућности.

Најбоље је обрађена група оних језика, која се назива „породица (стабло) индоевропских језика“ или „индоевропска породица (стабло) језика“, како ми, Словени, и романски народи зовемо ту породицу језика, док јој немачки научници у садашње време дају име „индогерманска“. Ми немамо никаквих основних разлога за напуштање назива „индоевропски језици“, који је употребљавао и основалац наше науке Франц Боп (Bopp), те је немачки назив „индогермански језици“ несумњиво мање тачан.

Језици индоевропске језичке породице постали су из једнога заједничког језика, који наша наука васпоставља упоредно-историским изучавањем појединих језика ове породице. Индоевропска језичка породица дели се на поједине гране, које се опет са своје стране деле на групе, поједине језике, наречја и говоре, при чем су сви поједини језици сваке гране постали из једнога заједничкога прајезика. Ово су те гране:

1. Индиска грана, којој је најстарији представник с т а р о и н д и с к и ј е з и к у својим наречјима: ведским и санскртским. Староиндиски је најстарији од индоевропских језика, који су дошли до нас, али се наравно не сме можда помислити, да сви факти староиндискога језика без изузетка представљају најста-

увођење у општу и индоевропску науку о језику. Намењен почетницима, овај „Увод“ биће користан не само за њих већ и за друге, а нарочито за све филологе, којима упоредна наука о језику није главни предмет, али без које они, према садашњим захтевима наука и научне приксе, никако не могу бити. У њему су расправљена сва општа, приступна питања науке о језику, што се види из натписа једанаест његовх главиа: Предмет науке о језику; задаћа и методе. Најглавнији моменти из историје науке о језику. Генеалошка класификација језика, I. Индоевропски језици. II Неиндоевропски језици. Физиологија гласа (фонетика). Знаци језика као факти (моменти) душевне делатности. Поједине речи; облици језика; творба облика самосталних речи; формалне класе речи; морфолошка класификација језика. Група од речи и реченица. Промене у језику. Порекло језика. Индоевропски прајезик и преисториска епоха у животу „индоевропском“. — Узели смо, да у преводу прикажемо овде трећу и четврту и последњи одељак седме главе, поделу и преглед свих језика, јер то, чини нам се, може имати општијега интереса а писано је врло лако и разумљиво.

Преводилац.

рији облик у упоређању са таквим појавама код других сродних језика.

Ведским наречјем назива се језик четири зборника Ведâ и најстарије прозне богословске књижевноси, која се наслања на њих. „Веда“ (Nom. sing. vedas, основа veda —) значи управо познавање“ „знање“[1]. Ми имамо четири зборника Ведâ: најстарији по постанку је Ргведа (Rgveda. Веда химни); у њему је 1028 химни, које су раздељене у 10 књига. Али све химне овога зборника не припадају једном истом времену; најстарије од њих састављене су, према мишљењу неких европских научника, око 1500 године пре Христа, док их Јакоби ставља у епоху 4500—2500 г. пре Христа. Други зборник, Самаведа (Sāmaveda, sāman; Веда песама) знатно је мањи по обиму: он чини приближно једну шестину Ргведе и садржи у себи стихове, који су певани при приношењу жртава Соми[2]. При том скоро сви стихови Самаведе налазе се и у Ргведи, само што су они овде уређени другим редом, који је био потребан према литургиским сврхама, често без унутрашње везе. Трећи, Јајурведа (yajus—, жртвена изрека) је зборник жртвених формула у прози и стиховима. Напослетку, четврти зборник, који је најмлађи по времену и који не ужива онакво уважење као раније поменути зборници, јесте Атарваведа (Atharvaveda), зборник у ком су чаробничке формуле и заклињања (Atharvan—, nom. sing. Atharvā име је једне митске личности, сличне грчкоме Прометеју, и име једнога митског свештеничког реда; сам зборник нема никаквог ближег односа према култу ватре.

Ова четири зборника нису дошла до нас у првобитном облику: њихов текст, пре но што је био коначно утврђен, претрпео је читав низ измена. Што се тиче самога језика, он уопште представља једноставну целину, и ако можемо запазити неке хронолошке и дијалектске разлике. То је појмљиво, јер је ово био традициски језик, сачуван у оним свештеничким круговима, који су били носиоци религиских и литургиских предања; због

[1] У овој староиндиској речи исти је корен као у старословенском вѣдѣти, руском вѣдать, вѣдѣніе, немачком wissen.

[2] Сома је пиће справљано од сока неке биљке, које има велики значај у литургиском обреду, јер је према староиндиском веровању давало боговима силу и моћ; они су се могли умилостивити, кад би им се принела на жртву сома. Доцније се већ јавља сома као божанство, чијим је химнама посвећена цела IX књига Ргведе.

тога он у својој целини има првобитну чистоту, коју кваре само сразмерно мало неологизама. У основи му је један месни дијалекат, који се разликује од онога месного наречја, који је извор познијему књижевном језику — санскрту. Али тачније топографско одређивање њихово веома је сумњиво.

Текст ведских зборника дошао је до нас у два облика: један од њих, новији, обавезан је за свој постанак прилично сложеном раду, јер су речи везанога текста васпостављене у оном облику, какав би оне имале саме собом изван везанога говора, где су биле подвргнуте неким фонетичким (гласовним) изменама, — али и први, старији текст носи на себи јасне знаке редакторскога рада дијаскеуаста.

Као што већ у најстаријем зборнику по времену постанка, у Ргведи, налазимо трагове утицаја познијих епоха у развитку језика, тако је број оних случајева, који се поглавито састоје у губитку твορба што су изашле из употребе, још много већи у опсежној прозној књижевности, која се наслања на Веде, и која опет по свом постанку представља низ ступњева, који су по времену долазили један за другим. Супротно канонским књигама Ведâ (које се зову ś r u t i тј. „слушање") ова последња назива се предањем (s m r t i тј. „успомена"). Најстарији њени представници Брахмане (b r a h m a n a) садрже прозне текстове за објашњење уз четири Веде (правила ритуала, догматски коментари, митови итд.). Уз њих иду „шумске књиге" (Aranyaka), „тајна учења" (Upanišad) и „правила" (Sutra). Прве, намењене пустињацима, садрже размишљања о ритуалу приношења жртава, која је требало да им замени непосредно учествовање у тим актима; друге имају философско-спекулативни характер; напослетку, треће су зборници правила, која се тичу разних страна религиског, друштвеног и домаћег живота. У овим последњим делима традициски језик Веде већ је знатно упрошћен у свом формалном саставу и у том погледу скоро је достигао ступањ санскрта.

Друго наречје староиндискога језика имамо у с а н с к р т у, језику опсежне књижевности старе Индије. Већ само име тога језика (s a n s k r t a значи „уметнички, израђени") показује нам, да је то било књижевно наречје, канонизовано на неком ступњу свога развитка од стране граматичара, међу којима је највидније место заузимао Панини (Panini), који је својим делом завршио низ ранијих радова. Живи народни говори додуше су вршили утицај на традициски језик књижевности и виших друштвених кру-

гова, и тај утицај, обогаћујући поглавито речник притицајем свежега материјала из живих језика, створио је чак и неке, углавном незнатне разлике у самоме санскрту. Као што нам показују натписи (најстарији краља Ашоке из III века пре Христа), санскрт већ одавно пре Христова рођења није више био службени језик аката; исто тако и најстарија традиција будиста потпуно игнорује језик виших каста. Али с временом он је добио приступа и у натписе, најпре у облику појединих речи и израза (од I века по Хр.), и у књижевност будиста, који су га испрва такође употребљавали у облику појединих речи и граматичких завршетака; типски пример таквога вештачки мешовитога језика највећма представљају Гате (Gāthās), појетски делови канонских књига у северних будиста. Особито цветање санскртске књижевности пада у епоху реакције брамаствва, који је изгнао будизам из Индије; знаменити песник (епичар, лиричар и драматичар) Калидаса (Kalidasa) живео је, по досадашњем мишљењу, у VI в. по Хр.; сада га стављају у почетак V века по Хр. Свој значај као књижевни језик санскрт је унеколико сачувао и до данас, и ако од X века почиње самостална писмена традиција новоиндиских језика.

Од староиндискога језика у два његова наречја што су дошла до нас ваља нам разликовати с р е д њ о и н д и с к а н а р е ч ј а, тако названа због тога, што у њима имамо познији ступањ у развитку живога језика, који у старијем ступњу познајемо само у облику двају традициских наречја, којима су, као што смо видели, као основа била нека месна наречја. Средњоиндиска наречја опет такође су добила значај као књижевни језици. Овамо иду: језик Пали (p a l i значи „ред", „канон"), који се јавља у списима јужних будиста, и пракртска наречја (p r a k r t a m, „природни, прости језик"), од којих је особито знатно због своје богате књижевности наречје Maharastvi (језик земље Маратâ). Лица из нижих класа у индиској драми а тако и женске говоре пракртским наречјима, при чем се пази на сасвим одређен сталан однос између ранга јунакова и његова језика.

Н о в о и н д и с к и ј е з и ц и су потомци средњоиндиских живих говора, које граматичари за разлику од књижевних језика, израслих на њихову земљишту, означују називом a p a b h r a m ś a, што значи „падање" „пад", овим називом обележено је њихово одступање од традицискога књижевног језика. Овамо иду језици: пенџапски, хиндиски (или хиндостански), бенгалски, синд-

хиски (Sindhi) и неки други. Цигански језик такође припада новоиндиским језицима, и ако је за време дугих лутања Цигана у њ ушло много позајмица из језика разних народа, у чијој су средини живели ови синови Индије, избачени из својега завичаја.

2 Иранска грана. Најстарији представници ове гране јесу два староиранска језика: језик клинастих натписа цара Дарија Хистаспа и његових наследника (староперсиски језик) и језик Авесте, зборника свештених текстова присталица Зороастрове религије; неки научници називају га и старобактриским језиком, полазећи од претпоставке, да му је завичај била стара Бактрија; назив „зенд“, „зендски језик“, који је једно време био много употребљаван, оснива се на неспоразуму: „зендом“ се назива превод на пехлевиски (Pehleviu) језик и коментари Авесте, и према томе назив „Зенд-Авеста“ значи „Зенд“ и „Авеста.“

Староперсиски клинасти натписи, који су нам сачувани на стенама и камењу у рушевинама старих грађевина, дешифровани су тек у почетку XIX века; најзнатнији од њих по обиму јесте тако звани Бегистански (Bagistana, Bisutûn) натпис, који је урезан у стену и који прича о делима цара Дарија.

Авеста у оном облику, у ком је дошла до нас, јесте сразмерно позно састављени зборник, рад научникâ из Сасанидске епохе, који су скупили све остатке и одломке старе традиције. Нису сви делови Авесте подједнако стари; особиту вредност имају оне песме, које се од осталих делова зборника разликују и по старијем облику језика, тако зване Гате (Gātās). Време постанка најстаријих саставних делова Авесте непознато је. Присталице религије Зороастрове (Заратустрине; Zoroaster, Zarathustra), спасавајући се од гоњења, оставише свој завичај и преселише се једним делом у Индију (тамо су се звали П а р с и) а другим на Кавказ (где су познати под именом о г њ е п о к л о н и ц и).

Кад су текстови Авесте постали неприступни непосредном разумевању непосвећених, настала је потреба за коментарима и за преводом на новији језик. Тај посао извршен је у епоси династије Сасанида, који су се старали, да васкрсну стару славу и моћ Персије. Језик овога превода зове се п е х л е в и (Pehlevi) а по времену, када је употребљаван, с р е д њ е и р а н с к и; пехлеви у мало другачијем облику познат нам је и из неких других извора.

Н о в о и р а н с к и м језицима, који живе у садашње време, припадају: новоперсиски, курдски, осетски, памирски дијалекти, језик балучи (Baluči) и афгански језик, на који су утицали језици индиске гране.

3. Јерменска грана. Најстарији представник ове гране јесте старојерменски језик, познат као књижевни језик од V в. по Хр. Као такав он је употребљаван све до нашега времена. Новојерменски језик, који се у садашње доба говори у јерменском народу, дели се на низ наречја̂, која се могу скупити у две групе: источну и западну. У јерменски језик ушло је много позајмица из других језика, особито из персискога, због чега је доста дуго владало мишљење, које је у њему гледало једно од иранских наречја. Тек радови Хибшмана (Hübschmann), који је пажљиво проучио све персиске елементе у јерменском језику, показали су, да у њему имамо самосталнога представника индоевропске језичке породице.

4. Албанска грана позната нам је по албанском језику који се говори на Балканском Полуострву и још у албанским колонијама у Италији и који има писмених споменика само од XVII в. по Хр. Дели се на ова главна наречја: Тоска̂ на југу и наречје Гега̂ на северу, и има велику количину позајмица из других сродних и несродних језиха (нарочито из грчкога и из словенских језика, а с друге стране из турскога).

5. Грчку грану представља на првом месту старогрчки језик са својим разним наречјима. Најстарији споменик грчкога језика јесу тако звани Хомерови спевови (Илијада и Одисеја), који, после Ргведе, заузимају по старости друго место међу споменицима индоевропских језика. У оном облику, у ком је дошао до нас, Хомеров еп носи на себи јасне трагове уметничкога постања. Мешавини двају главних дијалеката, старојонскога и еолскога, био је првобитни стварни основ у преношењу епских прича из еолске средине у средину јонску; доцније, међутим, ова мешавина постала је основом традицискоме језику епа са преовлађивањем јонскога елемента, при чем су у току времена уз то дошли и познији дијалектски елементи.

Старогрчка су наречја: 1. јонско-атичко са двема гранама, јонском (Хомер, старојонско наречје; Херодот, новојонско наречје, натписи) и атичком (обилна књижевност и натписи); 2. дорска наречја (најстарији споменик ове групе наречја јесте гортински натпис на острву Криту из V века пре Хр.); 3. северозападне наречја (у Епиру, Етолији, Локриди итд.); 4. елидско наречје; 5. аркадиско-кипарско наречје; 6. еолска наречја (малоазиски еолски говори и говори на острву Лезбу, у северној Тесалији и Беотији); 7. памфилиско наречје.

Постанак старогрчких дијалеката није ни до данас потпуно објашњен; исто тако нејасни су многи моменти поступнога расељавања Јелина по Балканском Полуострву. Изучавања последњих година показала су, да је одсудни догађај за стварање старогрчких наречја била тако звана дорска сеоба, тј. упад дивљих западногрчких племена из епирских гора и околних предела у области, где је већ у X в. пре Христа цветала „ахајска“ култура. Као ресултат овога су скоро све те области, искључујући Атику и Аркадију, добиле мешовито насеље, а и језик су добиле такође „мешовит“, од „ахајских“ и „западногрчких“ елемената. Један део острва̂ Јегејскога Мора представља ту исту слику, док су се на Кипру и у еолском делу грчких колонија сачували говори, у којима није било западногрчких додатака. Заплетен проблем чини постанак јонскога наречја и његов однос према атичком наречју. Кречмер у својој расправи „Zur Geschichte der griechischen Dialekte“ (Glotta I) поставио је хипотезу о три слоја Јелина на Балканском Полуострву: најстарији слој, по његову мишљењу, били су они елементи, чији је језик у даљем свом животу дао атичко-јонско наречје. Али ова хипотеза, макако да је duховита, не може се узети као потпуно доказана.

Особити значај у старој Грчкој добило је атичко наречје; као наречје прозне књижевности, оно је мало по мало истисло из те употребе месне дијалекте, а у току последњих векова пре Христа (од III века) постало је језиком целе образоване Грчке. Примајући у себе елементе неких месних говора, оно се на тај начин после претворило у општи грчки језик *(κοινή)*; напослетку нестало је свих осталих дијалеката око средине прве тисуће година после Христа. До наших дана сачувале су се само неке особености старолаконског наречја дорске групе у језику тако званих Законаца, који су неко време били од својих саплеменика одвојени упадом Словена.

У даљем свом животу општи грчки језик добио је назив средњогрчки или византиски, а од XVI века настаје епоха новогрчкога језика, који се дели на читав низ дијалеката, али они ипак, са једним горе наведеним изузетком, нису непосредно продужење месних наречја старе Јеладе.

(Наставиће се)

Милив. Ј. Поповић.

ХРОНИКА

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА У 1911. ГОД.

Анексија и увођење устава изазвали су нове прилике у Босни и Херцеговини. До анексије су Срби православни и Мусломани, организовани у Српско-православној и Мусломанској Народној Организацији, водили споразумну и доста успешну борбу према влади, нарочито у питањима црквено просветне аутономије и уређења варошких општина. Те су организације биле тако јаке, да су сви покушаји босанске владе, нарочито преко познатих Димитријевића, Којкића и Куловића да поцепа народне организације били без икаквог успјеха. Јер тада је још, и код православних и код Мусломана, превлађивало гледиште да цепање народа на странке значи слабљење народног отпора, и да је оно без смисла нарочито због тога, што нема здравих услова за нормалан страначки рад. Тога су се гледишта држали сви Срби, све до најновијег времена, а тога је мишљења и данас велика већина трезвенијег света. Упоредо са радом на просвјетној и привредној организацији, која је извођена с доста полета и преданости, покренута је 1906. борба за извођење уставног режима у Босни и Херцеговини. У свима тим борбама радиле су обје организације, и православна и мусломанска, споразумно и с узајамним потпомагањем. Православни и мусломани престављали су опозицију према влади, уз коју су били само странци и домаћи католици, који су сви скупа могли преставјати петину целокупног становништва Босне и Херцеговине.

Анексија је донела ове између свих најглавније новине: делимичну измену политичког режима, запрепашћење и исељавање код Мусломана, знатно усељавање странаца и импортирање страних капитала у Босну и Херцеговину. Психолошке посљедице анексије нарочито су се осетиле у малаксавању отпорне моћи код

Мусломана и јачем наглашавању великохрватских прохтева од стране босанско-херцеговачких католика. Посљедице тога новоствореног стања најјаче су се осетиле у раду босанско-херцеговачког Сабора у 1911. години.

Прошла година саборског дјеловања започела је у знаку сукоба између српскоправославног и мусломанског политичког клуба због подвојених мишљења о начину рјешења аграрног питања. Док су мусломани заједно с владом заступали мишљење, да се аграрно питање мора и од сад решавати добровољном погодбом између бега и кмета, православни су тражили да се аграрно питање једанпут дефинитивно реши, и да тако оно престане бити сталан извор сукоба између бегова и кметова, и највећа препрека културном прогресу и рационалнијем начину земљорадње на селима. Уз православне Србе су из почетка пристајали и католици, с којима су били склопили и писмен уговор о заједничком поступку при доношењу закона о откупу кметова. На основу тога склопљеног уговора поведени су преговори и с владом и с мусломанским клубом. Док се влада позивала на ауторитет круне, која се унапријед изјавила за факултативан откуп и није одступила од начела факултативног откупа, дотле се мусломански клуб упустио у преговоре с остала два клуба. Али у току тих преговора одједном католици напуштају православне Србе и облигатан откуп кметова, прилазе Мусломанима и примају факултативан откуп. То су учинили из разлога што им је један део Мусломана обећао: 1) да ће пристати на сједињење Босне а Херцеговине са Хрватском и Славонијом у засебну државну цјелину; 2) да ће признати првенство хрватској застави, хрватском имену и латинском писму у свима јавним пословима Босне и Херцеговине.

Та новостворена муслиманско-католичка већина у Сабору декларирала се одмах као гувернамална странка, која ће спроводити у Сабору политику босанске владе. Из тога и из многих других момената дознало се да аграрно питање није било узрок стварању гувернамалног блока, него да су по средини били разноврсни често лични интереси, које је влада добро запазила и згодно употребила. Образовање овога блока било је од великог утицаја на нова страначка груписања. Католици који су из избора изашли подвојени на присталице надбискупа Штадлера и световног католичког свештенства (Католичка Удруга) и на присталице фрањевачких калуђера (Хрватска Народна Заједница),

и који су се међусобно гложили, после склопљеног пакта с Мусломанима приближили су се опет једни другима.

Код Мусломана је било више промена. Најпре су иступили из клуба због пакта с католицима пет мусломанских посланика под вођством Дервиш-бега Миралема. Поред ове две групе, које су обе припадале Мусломанској Народној Организацији, постојала је још од раније Мусломанска Самостална Странка, која је својим радом пре анексије била постала непопуларна и није добила у Сабору ниједног посланика. Како је бискуп Штадлер, а заједно с њим и сви католици, због учестаног насилног покрштавања мусломанске деце, био страшно омрзнут, то ни нови пакт са Штадлером није могао у мусломанским масама бити популаран. То расположење широких маса нарочито је подржавала Ђикићева мусломанска демократска странка и мусломански Самосталци. Оно је избило на јавност нарочито приликом попуњавања једног упражњеног мандата у велепоседничкој курији, где је вођа самосталаца Др. Халидбег Храсница победио кандидате Организације. Налазећи се у тако тешком положају Шериф Арнаутовић, који је иза смрти Фирдусове постао фактички вођа Мусломанске Организације, смисли план да Самосталну Странку учини безопасном. Преко својих људи он успе да Самосталце поцепа на двоје, већу половину прими себи, с њом фузиониса Мусломанску Народну Организацију, и новој фузији даде име Уједињена Мусломанска Организација чији је орган лист „Земан“. Дервиш бег Миралем са четири посланика поново организује првобитну Муслиманску Организацију. Тако данас код Мусломана има четири странке: Мусломанска Уједињена Организација, Мусломанска Народна Организација (орган „Нови Мусават“), Мусломанска Демократска Странка (орган „Самоуправа“) и Мусл. Самостална Странка (орган „Мусломанска Слога“).

Православни Срби од окупације били су на разне начине гоњени од стране босанске владе. То гоњење поред многих штета имало је и својих добрих последица, од којих су две најважније: развиће смисла за разноврстан националан рад и гушће збијање у народне редове. Томе духу, који се одржао све до данас, има захвалити своје развиће јако организован просвјетни и привредни рад и извјесна узајамност и сношљивост у политичком раду. У најновије време изгледа да и православни силазе с оног пута, којим су они стекли велико уважавање код свих трезвених мислилаца у Српству. У почетку 1911. иступила

су три посланика из Српског Клуба и покренули су лист „Отаџбину“. Тешко је наћи стварне и озбиљне разлоге овоме цепању. Да нема начелне разлике између Српског Клуба и Кочићеве групе око „Отаџбине“ најбољи је доказ то, што последња нема ни свог програма. Поред свега тога разлике између њих добиле су вид необично оштре борбе, која може имати фаталних последица, и по обје групе и по српски народ у тим земљама.

Иза ових борба и промјена која се водила између појединих група и странака, вршила се у позадини једна друга борба која се не може директно проматрати, али коју одају многе спољне појаве. То је борба у босанско-херцеговачкој влади у Сарајеву и у заједничком Министарству Финансија у Бечу. Ту борбу воде аустро-угарски чиновници између себе, а због познате јаке дисциплине код аустријског чиновништва она не може да избије на поље. Вође те борбе су шефови појединих одјелења земаљске владе у Сарајеву. Борба се води ко ће имати већи уплив на политику, и ко ће од њих постати цивилни шеф земаљске владе, кад барон Бенко оде у пензију. Једна струја представља се србофилском, њој је на челу барон Питнер, а друга је хрватофилска и клерикална и њој је на челу шеф правосудног одјелења Шек. Колико у овоме има истине не може се тачно утврдити. По хроничарској дужности бележимо да се говори, да србофилску струју потпомаже и познати аустријски политичар Бернрајтер, повереник престолонаследника Франца Фердинанда. Колико у овим комбинацијама има истине, не може се утврдити, само се зна да ни Срби у Босни и Херцеговини ни они у Аустро-угарској немају никаквих стварних разлога, да верују у та нарочита расположења, док се то исто не може рећи за босанско-херцеговачке католике.

У прошлој години наступили су сукоби између владе и Сабора око питања која у будућности могу имати великог значаја, и која би могла завађене и поцијепане саборске странке довести до ближег додира и заједничког рада. Има неколико послова који су уставом искључени из саборске компетенције. То су: железнице, директни порези, војска, царина и др. Сабор је дошао у сукоб с владом најпре код питања железница, јер је влада стала на гледиште да се прво граде железнице стратегијског значаја, док је Сабор стајао на гледишту да железнице морају служити на првом месту привредним интересима земље. У томе циљу вођени су преговори између саборског председништва и зајед-

ничког министарства. По новинарским вестима на тим преговорима постигнут је споразум.

Аустро-Угарска једина од европских великих сила нема својих колонија. Место освајања ваневропских земаља она је обратила сву пажњу на Балканско Полуострво и на Ближи Исток. Прва етапа за освајање Балканског Полуострва била је окупација Босне и Херцеговине, и ове земље имају значај колонија. Подређени, скоро колонијални положај ових земаља, осјећа се у њиховом политичком положају у Аустро-Угарској, необично много скученој компетенцији Сабора, војничком карактеру управе, ингеренцији обеју аустро-угарских влада, коју оне врше на босанско-херцеговачке послове. А тај се положај нарочито осећа у царинским односима између Босне и Аустро-Угарске. Аустро-угарска влада даје годишње у босанско-херцеговачки буџет 600.000 круна годишње царинског аверзума, док Босна и Херцеговина плаћају саме за издржавање финансијске страже. Приходи босанско-херцеговачких царинарница иду у заједничку аустро-угарску касу. Ово питање царинског аверзума покретано је више пута, али до данас није решено, нити има изгледа да ће се решити по жељи босанско-херцеговачког народа. Највише у чему Сабор може успети је то, да се повећа свота коју Аустро-Угарска плаћа Босни и Херцеговини, али ни та свота неће достићи величину сталних прихода босанско-херцеговачких царинарница.

Сабор је додиривао и војно питање, захтевајући да босанско-херцеговачки војници служе у својој отаџбини, и да се издатци за издржавање војске смање. Тиме је Сабор додирнуо у питање, у коме су у Бечу најосетљивији. Право би чудо било кад би се ови умесни захтеви босанско-херцеговачког Сабора задовољили.

Иза анексије аустријски капиталисти почели су у већој мери улагати своје капитале у босанско-херцеговачка предузећа. Велика множина аустро-угарских новчаних завода засновала је своје филијале у Босни и Херцеговини. То је утицало на појефтињавање новца, али су новцима дошли и многи странци у земљу. О величини тих капиталл, о њихову раду, њиховој опасности по домаће становништво, и о томе како се тој страној најезди одупире домаће становништво писаћемо у једном од идућих бројева док покупимо најновије податке.

— р.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

20 јануара 1912.

Ако је истина, да се дан по јутру познаје, онда 1912. неће бити обична година. Од своје претходнице она је већ примила тешко наслеђе, два крупна питања — мароканско и триполитанско, свако од њих кадро да запали свет.

Мароканско питање, истина је, при крају, да се срећно сврши. У немачком парламенту (рајхстагу) примљен је споразум немачко-француски, а у француском свршено је с њиме у Доњем Дому и сада је пред Горњим Домом (Сенатом). Разуме се да ће и ту, у Горњем Дому, поред патриотских протеста, мароканскн споразум бити примљен. Тако ће бити ликвидирано једно тешко питање, које је задавало оправдан страх, да ће се због њега ухватити у коштац не само две велике културне нације, него планути европски рат. Јер би невероватно било да Енглеска допусти да њен велики и опасни такмац у трговини, Немачка, удави савезника њеног — Француску, нити би опет вероватно било да би европска ветрометина, Балкан, могао остати миран, када иначе у њему стално ври незадовољство свију противу свију. Оружан сукоб између Француске и Немачке био би сигнал за општи рат. Срећом је избегнута за сада та страшна криза, и попуштањем и једне и друге стране дошло се до споразума, којим, разуме се, није потпуно задовољна ни опет сасвим незадовољна ни једна ни друга страна. То је у осталом судбина свију споразума.

Па опет за то Француска има више разлога да буде задовољна решењем мароканског питања но Немачка.

Треба бацити само један поглед на карту Африке! Највећи део северне и западне Африке, најлепше и најбоље земље, колоније су Француске. Тај толико велики комплекс земаља није од једном освојен, заузет, већ је требало за то скоро читаво столеће. Под владом Карла X (1824—1830) почета је колонијална политика Француске у Африци и освојен је Алгир. Али је ту колонијалну политику друга империја Наполеона III (1851—1870) напустила ограничивши се на Европу, којој је хтела да буде хегемон. Тек је трећа република наставила колонијалну политику у великом стилу. Требало је увређеном частољубљу француском дати каквог задовољења и наћи накнаде за изгубљени Елзас и Лотрингију, а уз то, природно, и интереси француске буржоазије тражили су експанзију. Њен велики државник, Жил Фери, чију мудру политику и чији велики дух, са-

временици његови тек сада умеју да цене, врећајући га за живота, био је најодлучнији представник те експанзивне колонијалне политике. Његова је заслуга што је лепи и плодни Тунис постао француска колонија. Француска је под републиканским режимом, успела да задобије нове, огромне територије у Азији — Тонкин, део Задње Инђије, да потпуно подвласти Мадагаскар, да заузме готово целу северозападну Африку, јер су за Алгиром дошли Тунис и Мароко.

У почетку XVIII века Француска је, после Шпаније, имала највише колонија, али их је непромишљеном политиком њених краљева изгубила у ратовима с Енглеском. Трећа република вратила је Француској изгубљени ранг колонијалне државе задобивши толике нове и лепе колоније. То је несумњива и велика заслуга Треће Републике. А то, разуме се, није ишло лако, без жртава и без тешкоћа. Највећа је опет била — решити мароканско питање, јер се у њему укрштавају интереси Шпаније и Немачке с интересима Француске, те је оно претило, у три маха, да изазове велики европски рат пролазећи кроз мучне и опасне перипетије.

Последња фаза мароканског питања почела је прошле године крајем пролећа, када су у Мароку букнули немири, које је ваљало угушити, Немачка се тада јавила за реч у име алгезираског уговора не допуштајући Француској да окупира Мароко. И тада се с једне и друге стране јавила жеља за дефинитиван споразум. Дуги преговори одлагани су и прекидани су и изгледало је да ће се опет морати решити на бојном пољу а не за зеленим дипломатским столом. Новчани свет, у грозничавом страху, пратио је ток преговора, који се опет нарочито крио, те је узбуђеност била у толико већа и нервознија. Па опет се лепо свршило! Из простога разлога што се данас не решава тако лако на рат као некада — банкари и рентијери не дижу револуције и не иду на барикаде већ пролетер. Некада је Европа више личила на пролетера, а данас нагомилано богаство и до сада непознат полет материјалне културе дају јој другу физиономију. Сви сада, истина не подједнако, могу да изгубе и рескирају у рату, а највише буржоазија, која влада у данашњем друштву. Jeder Wechsel schreckt den Glücklichen — како каже песник.

И ако смо стојали пред опасношћу рата у лето прошле године — опет се лепо свршило. Али је зато мароканско питање

у Француској утрошило два министарства — што сведочи само колико је озбиљно оно било. Прошле године, 27. јуна (п. н.) пало је Монисово министарство, а наследило га министарство Кајо-а. Ово је пало 10. јануара (п. н.) не пред Сенатом већ сенатским одбором! Пад је био одиста чудноват, без велика разлога, јер се узајамна оптуживања Де Селва, министра спољних послова и Кајо-а, министра председника, не могу узети као узрок да цео кабинет одступи. У толико пре изгледа чудноват овај пад Кајовљевог министарства што је за њим дошло једно необично јако министарство — у коме седе најјачи људи републиканске левице. Поред сенатора Поенкареа, министра председника, ту су бивши министри председница: Леон Буржоа и Аристид Бријан, а од познатих величина политичких — Делкасе, Миљеран, Жан Дипи и други. Каква је то потреба тражила, да се тако крупна имена данашњега политичког света францускога нађу у министарству, Поенкировом, које је названо већ grand ministère? Немачки политички кругови налазе узрока постанку овако јаког министарства не у питању о споразуму немачко-француском већ у другој једној појави, која посредно стоји у вези с њиме. У исти мах када је у Француској избила министарска криза у велико се била развила изборна кампања у Немачкој. Овога пута у Немачкој водила се необично жива изборна борба — између демократских и конзервативних странака, између два крвно завађена логора, у једноме социјалисте, либерали и радикали, а у другоме конзервативци и клерикали (тако звани црно-плави блок). Како је код немачкога народа силно огорчење противу конзервативне политике Бетмана Холвега, политике која је умела да повећа намете а да ни мало не прошири слободе, тако потребне сада политички и културно развијеноме немачкоме друштву. Стога је вероватно било, као што се у многоме и обистинило, да ће из изборне борбе социјалисте немачке изаћи са сјајном победом. А победа социјализма опет је опасност по грађанско друштво и садашњи режим у Немачкој, те је могућно да у спољној акцији немачки државници потраже лека унутарњој ситуацији. То је стари рецепт — када унутра, у земљи, не иде добро, траже се успеси с поља, у каквој великој дипломатској победи или победоносном рату, да се и највећи незадовољници морају онда ућуткати! Бојећи се дакле какве немачке акције, која би због унутарње ситуације била неминовна, француски политички кругови осетили су потребу за једним јаким министарством, коме би у случају какве

кризе, земља могла веровати да ће је мудро и патриотски умети извести из ње.

И ако се, разуме се, не може у свему примити да је ово главни разлог био што се у Француској образовало „велико министарство“, исто се тако не може спорити да је на постанак његов утицао тежак међународни положај. Нема земље у којој се оптимистички гледа на данашњу ситуацију — општа забринутост је расположење које влада. Мароканско питање, које је претило у прошлој години да доведе до рата, истина је скоро ликвидирано, да од њега више нема бојазни, али друго, триполитанско још је у пуном развоју своме. Рат, који је Италија 17. септембра прошле године објавила Турској, још траје. Држало се, да ће без велике муке и с мало жртава пасти ова заборављена и од државне територије одсечена турска провинција; а веровало се и у огромну мржњу, која постоји између Турака и Арапа. Међу тим се погрешно рачунало — Турци и Арапи помирили су се и херојски су бранили своју отаџбину, да су Талијани једва могли заузети само обалу. Колико ће онда времена и колико жртава људских требати Талијанима да окупирају целу песковиту територију Триполиса, где се имају уз то борити и са тешкоћама тропске климе? За све то време Италија неће имати одрешене руке у Европи. Разуме се да би се рат брже свршио када би Италија смела блокирати турска пристаништа и на тај начин натерати Турску на мир. И доиста је Италија покушала тако нешто али су јој европске силе, чији се интереси тиме штете, одмах ставиле на знање, да оне не могу бити равнодушне према талијанској блокади турских пристаништа. А да се пренесе бојиште у европску Турску Талијани рескирају – да изгубе у напред рат, јер без сумње без стратегијске базе талијанска војска не би могла рачунати на победу над одличном турском војском, која се бори за своју земљу и превласт свога племена. Пренети рат у европску Турску значило би изнети на решавање Источно питање — значи изазвати тај општи рат од кога модерни свет зазире. Хоће ли се опет за то, крај свих недогледних последица и опасности, одиста на пролеће јавити ти много очекивани „догађаји“ на Балкану, је ли на помолу та велика криза европског Истока? Према досадашњем току талијанског рата и према свему, што би Италија имала да рескира, невероватно је да ће се пренети и на европску Турску. Опет за то политички прогностичари предвиђају те епохалне догађаје, јер ће по њи-

хову уверењу, бити изазвани унутарњом несрећом ситуацијом Турске. Како историја није егзактна наука то је допуштено нагађати догађаје па и погађати, кад се већ не могу и тачно предвиђати. У нагађању опет допуштен је оптимизам и песимизам. Крај свег опет песимизма којим се очекује то кобно пролеће на Балкану има места и оптимизму; „болесни човек“ умирао је толико пута и опет се одржао, истина, благодарећи не много својој снази колико ривалству оних, који га сахрањују. И младотурци очекују ту пролеће и они се спремају да га дочекају. Ако је до тога, да унутарњи немири у Турској изазову грађански рат, који би дао повода Европи да се умеша, ми не верујемо да ће тих догађаја бити, јер младотурски режим није још дотрајао да не би могао спречити да избије унутарња криза. Има ли кога у Европи, коме је стало до тих догађаја на Балкану он их може произвољно створити и умешати се не дајући Турцима да их угуше. Ти „догађаји“ дакле не морају бити слом режима младотурског, грађански рат, већ обичне, свакодневне појаве — незадовољство и устанак кога племена противу турског режима. А тога има увек у Турској и заинтересовани их могу увек изазвати, створити, Не дакле од унутарње ситуације у Турској већ од готовости оних, који имају интереса на Балкану, могу ти догађаји избити или не. Да ли је европска констелација таква да се може веровати да су ти крупни догађаји на помолу? Било би много потврдити једно или друго, — тачно је само то, да је ситуација озбиљна и тешка и да подједнако стоје изгледи за мирно или крваво пролеће. Рачунајући с тим евентуалностима и младотурци су решени — да пречисте парламентарну ситуацију и да освежени и консолидовани сачекају пролеће. Отуда је дошла промена уставне одредбе, која је везивала руке султану да може распустити парламенат и закључивати мир или објављивати рат; отуда је и дошло распуштање парламента.

Докле се у Турској хоће да пречисти унутарња и парламентарна ситуација и изборна борба тече у пуном јеку, дотле су у Немачкој завршени избори. 12-ог јануара (25. н. н.) завршени су и последњи накнадни избори. Изненађења је било за све — нарочито за владине кругове. Никада социјализам није ушао јачи у немачки парламенат но сада. Социјалистичких посланика скоро је два пута више у новоме парламенту — 110! За њих је гласало 4,250.329 гласача! И највећи број гласача и посланика имају социјалисте. Они са демократским странкама (44 прогресиста, 45

нац. либерала, 4 ванпартијских) чине већину од 203 посланика. Конзервативно-клерикална група, која је у прошломе рајхстагу имала већину, сада има свега 194 посланика! Откуда оваква победа социјалиста, када су на прошлим изборима, пре четири године, онако рђаво прошли? Либерални немачки листови, који ликују што је конзервативно-клерикални блок онако рђаво прошао имају и једну меланхоличну ноту — износећи оволику цифру социјалистичких гласача, који су незадовољни данашњим режимом у Немачкој. То је, по њихову тврђењу и протест немачких грађана и опомена влади, да скрене демократским путем. Тај протест грађана је најозбиљнији када влади пошљу толике социјалисте у парламенат!

Данашњи режам у Немачкој стоји пред алтернативом — или да распусти и овај парламенат или да напусти тако круту конзервативну политику, која већ гуши немачки народ не дајући одушке његовом набујалом животу, културном и политичком. Свакако да ће и унутарња ситуација у Немачкој имати одјека и на међународни положај.

— Љ —

ЈЕДАН СЛУЧАЈ МИНИСТАРСКЕ НЕОДГОВОРНОСТИ.

Поводом интерпелације посланика народњачке странке, упућене Министру Финансија због давања позајмица приватним лицима из државне готовине, развила се у Скупштини дебата, у којој су се чуле занимљиве ствари и интересантне изјаве о погледима појединих посланика на рад и одговорност министра. Посланици из опозиције су се трудили да утврде, како је Министар Финансија давањем позајмица из државне готовине повредио закон о државном рачуноводству. Истина у закону о рачуноводству не налази се изречна одредба, да Министар Финансија не сме овакe банкарско-финансијске мере предузимати, али по мишљењу тих посланика из неких одредаба тог закона може се посредно извести, да је министров поступак противан закону. Министар Финансија тврдио је, да му закон о рачуноводству није забрањивао, да државну готовину пласира код приватних банака и да према томе о повреди закона не може бити речи.

Доиста ово питање, да ли је давањем позајмица повређен закон о државном рачуноводству или не, такве је природе, да се може тврдити и овако и онако. Случај је такав, да се самим

тумачењем законских прописа не може правилно расправити. Све зависи од гледишта, на које се човек стави при оцени министарских радња. Ако се функције једног министра тако схвате да је министар овлашћен само оно да чини, што му је изречно допуштено, да он ниједан поступак не сме да предузме, док нема особеног законског овлашћења, онда се у овом конкретном случају може рећи, да је закон о државном рачуноводству повређен. Ако се пак на положај и функције једног министра гледа реалније, ако се министар схвати као орган државни, који у име државе има све да чини, што је у општем интересу, у колико законима и Уставом није ограничен у кретању, онда ће се наравно одобрити сваки поступак, који би био у општем, државном интересу, па макар тај поступак и не био наређен изречним законским прописом. Које је од ова два гледишта на положај и функције министара правилније? Кад се има у виду она тројна подела државних власти на законодавну, судску и управну, и кад се зна, да је главна разлика између управне власти и оних других двеју власти у томе, што управна власт р а д и, што она представља државу у покрету, што се у њој управо оличава живот државе као целине, мораће се рећи, да је ово друго мишљење правилније. Опозиција није хтела водити рачуна о овоме, већ је стала на гледиште, да министар не сме предузимати оне радње, које му изречно нису допуштене односно стављене у дужност. Једно гледиште, које реални политичари и државници не могу безусловно примити.

Питање, о коме је била овде реч, стоји у непосредној вези са питањем, да ли министар, водећи рачуна о државним потребама и интересима, о захтевима живота који су често пута много силнији од ма каквог закона, може неки пут баш и повредити законе, било што их неће применити, било што ће их применити друкчије, но што је била намера законодавчева. И ово питање и у теорији и пракси решено је на тај начин, што се такве повреде у општем интересу допуштају. Не значи то, да министар има неко право, да врећа законе. Не, о томе не може бити говора. Али има изузетних случајева, у којима је министар баш дужан, да не примењује закон. Посланик један (Јаша Продановић) тражио је, да се одржи у снази онај идеалистички принцип о безусловној примени закона. Међутим српски Устав и Закон о министарској одговорности стоје на другом гледишту. По Уставу и Закону о министарској одговорности, баш и кад би Министру Финансија изречно било забрањено, да чини позајмице, ипак тај

поступак не би могао да се схвати као кривица министрова. Ево зашто. Устав чини одговорним министра за *сваку* повреду Устава, т. ј. уставних прописа (чл. 136. тачка 2. Устава од 1903. год.) док Закон о министарској одговорности не чини одговорним министра за *сваку* повреду закона. У чл. 136. Устава (тач. 5) стоји, да министри одговарају за повреде закона *само у оним случајевима, које буде предвидео Закон о министарској одговорности.* Према чл. 2. тачка 6. Закона о министарској одговорности, министар је одговоран само за оне повреде закона, *којима се врећају државни или приватни интереси.* Кад се у Скупштини претресао Закон о министарској одговорности, онда је посланик Dr. Драгиша Станојевић захтевао, да министри одговарају *за сваку повреду закона.* Тај предлог је, после говора Министра Правде, одбачен, јер се нашло, да не би било умесно ни оправдано учинити министра одговорним за једну радњу, која је истина противна законским прописима, али којом се не врећају ни државни ни приватни интереси. Овим се хтело, да се министрима у неким случајевима остави право, да учине што и мимо закон, само ако је то у интересу државном, а не врећају се ни интереси приватних лица.

Оваквим системом Устав и Закон о министарској одговорности показали су, да они стоје на гледишту, да министар није прост аутомат, који само примењује законе, већ је он преставник државе, који мора у сваком конкретном случају и о другим интересима да води рачуна. Према томе, баш и кад би изречном одредбом законском министру било забрањено, да пласира готовину државну код приватних лица, ипак тај поступак долази у оне случајеве, које законодавац прећутно оглашује за допуштене. Из радње давања позајмица није проистекла никаква штета. Напротив, држава је отуда само имала користи. Кад овако стоји ствар, онда је куд и камо лакши случај, кад министру није законском одредбом изречно забрањено, да пласира готовину код приватних банака. Према томе и сва дебата у Скупштини, у колико се кретала око допуштености и недопуштености министровог поступка, као и око одговорности министра, била је прилично депласирана. Једина ствар, о којој је могло објективно судећи, бити речи, јесте питање о целисходности тог поступка, а то питање има право влада да реши по свом нахођењу, примајући наравно политичку одговорност за свој рад.

Dr.

КЊИЖЕВНО-НАУЧНИ ПРЕГЛЕД

Стојан М. Протић: Одломци из уставне и народне борбе у Србији (Београд 1911, стр. 159. Цена 1 динар).

У овој књизи сакупљени су чланци Г. Протића, раније већ објављени у „Самоуправи“ и „Делу“. У „Делу“ је објављен последњи чланак „О тајној конвенцији између Србије и Аустро-Угарске“, док су сви остали политички чланци оштампани из „Самоуправе“. И ако објављени у политичком листу, истина готово сви с потписом ауторовим, ипак ови чланци имају много већу публицистичку вредност. Питања, о којима се у чланцима третира, тако су важна за правилно схватање многих политичких појава, да је књига г. Протића несумњиво добит за нашу сиромашну публицистичку књижевност. У земљи, као што је Србија, где сваки хоће с ауторитетом да говори о најтежим и најделикатнијим политичким и социјалним питањима, свака озбиљна и документована студија наићи ће на најлепши пријем код објективних мислилаца. На такав пријем, то могу слободно рећи, књига г. Протића, која је права студија, може рачунати.

Господин Протић се бавио у главном двама питањима из парламентарне праксе и парламентарних обичаја, додирујући узгред и многа друга питања, с којима би она стајала у вези. То су питања о праву већине, да распуштањем парламента врши апел на народ, као и о односима између већине и мањине у погледу вршења извесних права, којима се остварује влада једне странке.

Прво се питање тиче дакле парламентарних обичаја у случају, кад једна влада, налазећи да нема довољно ослонца у парламенту, тражи од круне овлашћење, да апелира на народ, да путем нових избора пита народ, да ли он тој влади, односно

странки, из чије је средине она образована, поклања поверење или не. Овако се питање појавило у мају 1905 год., кад је влада г. Н. Пашића учинила круни предлог, да распусти Скупштину. Тада се десило нешто, што г. Протић сматра, да је било противно парламентарном реду. Наиме појавили су се политичари неки, који су сматрали, да у таквом случају треба издвојити питање о распуштању Скупштине од питања, која ће влада, односно странка, вршити изборе. По мишљењу тих политичара, пошто се постигне сагласност у првом питању, да треба распустити Скупштину, остаје да се реши друго питање, ко ће вршити изборе. Ово схватање г. Протић назива чудноватим и противним парламентарном реду. Ту г. Протић има, по нашем мишљењу, потпуно право. У земљама са парламентарним режимом избори се никад не врше апстрактно, без одређених конкретних питања, без т. зв. изборних парола. У парламентарним земљама изборима је циљ, да се пита народ, да ли једној одређеној влади поклања поверење или не. Тражити неутралну владу има смисла само у оним земљама, које не признају парламентарни режим, као што је случај у Немачкој Царевини, где се влада труди да буде над странкама. А у Србији тражити неутралну владу, кад сами програми појединих странака не показују јасне разлике, још мање би имало смисла, баш и кад би се могао такав поступак правдати неким парламентарним узусом, што међутим никако није случај.

Полазећи са овог са свим умесног и оправданог гледишта, Г. Протић сматра, да је решење кризе у мају 1905. године, на тај начин, што је образована била влада самосталних радикала под председништвом Г. Љубомира Стојановића, било непарламентарно. Радикална влада Г. Пашића, пошто је свршила неке важне државне послове, приступила је решењу једног врло важног посла, закључењу зајма за наоружање и грађење жељезница. Али оставши у мањини на једном питању и осетивши тако, да нема више поузданог ослонца у парламенту, влада је тражила распуштање Скупштине и нове изборе. Кад је учињен тај предлог круни, самим тим је влада учинила зависним свој опстанак од пријема њеног предлога. Круна је имала право, у случају да се не слаже с владом, да ту владу отпусти и владу повери другој којој странци, мањини. То право круна по Уставу несумњиво има. Али, у томе је баш суштина парламентарне праксе да се круна овим правом не треба да користи, сем у са свим изузет-

ним приликама. У земљама са парламентарним режимом, где се поштује начело народне владе, парламентарни ред захтева, да увек она влада, која је ту и која се налази на управи државној, врши изборе и на тај начин пита народ, да ли одобрава њену политику, да ли јој поклања поверење. И ако дакле круна има по Уставу право, да отпусти једно министарство и владу повери другој политичкој групи, која би путем нових избора имала да тражи и поверење народа, ипак се у парламентарним земљама по правилу то право не практикује. Ту се полази од претпоставке, да владар треба да поклони поверење оној политичкој групи, којој народ да већину, и то све дотле, док сам народ то поверење не откаже. Слична пракса постоји и у погледу краљевог вета при доношењу закона. Као што се види, један поступак крунин, и ако се може бранити уставним прописима, ипак је зато непарламентаран, што ће рећи нецелисходан и анормалан.

Разлози за ово постоје и то врло озбиљне природе. Кад би се круна користила својим правом и мањини поверила владу, па мањина апелује на народ, тиме би се круна изложила једном великом ризику, Велико је питање наиме, да ли ће та мањина добити народно поверење. Ако мањина на изборима пропадне, цео тај експеримент пада на терет владаоцу. Он се сад налази у незавидном положају, што мора да прими понова једну владу, којој је јавно отказао био поверење. Да би се то избегло, у парламентарним земљама краљ се повлачи из активног учешћа у политици. Он оставља народу, да сам обара владу на изборима, ако му се она не свиди. Ово је утврђена пракса, о којој не може бити дискусије. Г. Протић наводи мишљење Дипријеа[1], који вели: „Краљ има неоспорно право, да отпусти министре, или да откаже своје одобравање политици, коју воде. Последња употреба ове прерогативе учињена је за владе Виљема IV: незадовољан својим либералним министрима, краљ је поверио владу Роберту Пилу и торијевцима, овластивши их, да распусте парламенат... Изгледа да би употреба овог права данас била скоро немогућа, а отпуштање кабинета изгледало би у очима многих Енглеза као неуставан акт.“ Као што се види, у Енглеској се иде чак дотле, да се такав поступак крунин сматра не само као непарламентаран, већ и као неуставан.

[1] Les Ministres, par L. Dupriez, 2 volumes, Paris 1892.

Непристрасни мислиоци и познаваоци парламентарног реда у истински парламентарним земљама несумњиво ће дати за право Г. Протићу. То је дакле правило и тако би требало и у Србији поступати. Само изузетно, а те изузетне ситуације помиње и г. Протић, у духу је парламентаризма, или боље рећи није противно парламентарном реду, да се отпусти кабинет већине и влада повери мањини. Такав би случај био, кад се по самом пристанку већине повери влада мањини. Ово је практиковано у Енглеској, а и у Србији је то био случај у априлу 1906. год., кад се кабинет Г. Саве Грујића повукао, давши оставку и не тражећи овлашћење за распуштање Скупштине. Тада је влада, као што је познато, поверена мањини (радикалима). Други изузетан случај био би, кад би владар хтео да се врши апел на народ, а влада међутим томе се противи. Тада може круна да повери владу мањини, која ће вршити изборе.

Друга основна тема у чланцима г. Протића јесте о односу између већине и мањине. Повод за те чланке дала је борба опозиције (мањине) против већине године 1908., борба која се водила опструкцијом. Опозиција је у борби против већине истицала и захтев, да се краљ умеша и отпусти владу, за коју је опозиција тврдила, да врши безакоња у земљи. Г. Протић ово позивање круне, да се умеша у политичку борбу, означује као нешто са свим противно парламентарном режиму. Владар треба да има утицаја у вршењу државних послова, али не треба јавно да прилази ниједној странци. Његов утицај је невидљив, али стварно постоји и у парламентарним земљама. Међутим никако се не може тражити од круне, да она угоди опозицији, т. ј. чим се опозицији не допада влада, да је круна смењује и владу поверава мањини. Такав поступак би био противан парламентарном реду и изложио би круну нежељеним последицама, као што је већ напред изложено.

Према томе мањина је несумњиво погрешила, бар она мањина, која је стајала на земљишту парламентаризма, што је тражила помоћ од круне. Мањина је требала на народ да се обрати и ту да придобија присталице, који ће једног дана оборити већину. Победу ће мањина добити само на неком одређеном питању, с обзиром на правац и програм свога рада, а не тиме, што ће изборе вршити неутрална влада. Како ће бирачи да се определе према неутралној влади? Такав систем нигде се не практикује, сем тамо, где у опште нема парламентарне владе.

Али интересантно је, да су самостални радикали и у практици изјавили своје симпатије систему неутралних, изборних влада. Наиме г. Љубомир Стојановић, пошто је вршио изборе са чисто партијским кабинетом, дао је оставку после избора „да би се формирала влада према изборном резултату". Ми сумњамо, да је самостална радикална странка овим поступком, који г. Протић назива „комедијом" учинила нешто добро и паметно.

У борби против већине мањина је нарочито ударала гласом на то, да избори нису били слободни. Г. Протић констатује са свим умесно и оправдано, да слобода избора зависи од изборног система, од пространства права гласа, од изборне процедуре и састава бирачких одбора. У том погледу Србија има један од најсавршенијих изборних система. Ето у тим установама лежи гарантија за слободу избора. И код таквог изборног система ниједна странка не може и нема права, да се тужи на то, како избори нису слободни. Коме народ хоће да поклони поверење, тај побеђује и са несавршеним изборним системом, као што то врло убедљиво показује историја радикалне странке.

Најзад г. Протић говори и о опструкцији, тој болесној појави српског парламентаризма. И то излагање је јасно, документовано и убедљиво, као и остали чланци са мање важном садржином. О чланку „тајна конвенција" нема шта да се каже, пошто је он већ познат читаоцима.

Да завршимо овај приказ једном карактеристичном изјавом г. Протића у предговору књиге: „Ови чланци и расправице су у своје време намерно потписане изашле. Писац је хтео и тим начином покушати, да дигне мало ниво новинарске полемике и политичке борбе. На жалост скоро нико му онда ни после није у томе следовао". Жалосно, али истинито.

Dr. Л. Марковић.

J. Péritch, Des communautés de Familles (Zadrougas) en droit Serbe (Paris, 1911, pages 24) (Extrait de la „Nouvelle Revue Pratique de droit international privé").

У овој књижици налази се реферат Господина Перића о задругама у српском праву, који је реферат читао писац на конгресу Међународног Друштва за Упоредно Право и Привредне Науке (Internationale Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre) држаном у Хајделбергу крајем августа 1911. године. Природа овог

рада је чисто информативна. Писац је желео да шире кругове правника на страни упозна са српском установом задруга, па је изложио, у најкраћим цртама, природу задруге, организацију њену, начин постанка и правни карактер, наслеђивање у задрузи, престанак задруге, нарочито услед деобе задружног имања. У последњем одељку говори се о будућности ове правне и социјалне установе. Ту је писац био уздржљив и није хтео дати своје мишљење на данас отворено и актуелно питање, да ли треба предузети и какве, законске мере, да се задруге одрже, или пак процес распадања задруга треба оставити, да се и даље развија. Штета је, што се писац није изјаснио у овом питању, да би тиме и други правници, економисти и политичари били подстакнути, да кажу своје мишљење. Ствар је од велике важности, пошто се већ ради нови грађански законик, који ће и задружно право имати да регулише.

Писац ових редова и сам се бавио питањем о одржању задруга[1], па је изнео гледиште, да треба свима законским средствима спречити распадање задруга. И Г. Перић констатује, да су задруге учиниле неоцењиве користи српском народу, и да му и данас користе, па зашто онда допустити, да такви идеални облици удруживања, где нису искључиво материјални интереси меродавни, за навек пропадну. За пропадање задруга највише је крив наопаки систем Грађанског Законика, који с једне стране предузима нарочите мере у циљу одржања задруга — сродници у задрузи наслеђују пре сродника ван задруге, без обзира на степен сродства; женски потомци немају право наслеђа; кад су добили то право, задруга им може исплатити део у новцу — а с друге стране даје задрузи такву организацију, која неминовно доводи до деобе задружног имања. У место да схвати задружно имање као целину, која припада задрузи као таквој, а не задругарима, Грађански Законик допушта сваком задругару да располаже својим делом кад хоће и како хоће; даје право сваком задругару да тражи у свако доба деобу имања. При таквој организацији задруге, а с обзиром на све јаче продирање индивидуализма и индивидуалне својине, није никакво чудо, што су се задруге делиле и прелазиле у инокосне куће.

[1] Видети чланак Das Recht der Zadruga und seine Reform у часопису Archiv für Rechts-und Wirtschaftsphilosophie, Bd III (1909), S. 100 ff.

Али задруга има још и данас у великом броју. Према статистичким податцима из 1905. године било је задруга:

1. са више од 30	чланова	151
2. са 26—30	„	417
3. са 21—25	„	1565
4. са 16—20	„	6233
5. са 10—15	„	30468

За задруге са мањим бројем чланова непоуздане су цифре, јер се те задруге мешају са инокосним кућама. Кад је број задруга приличан, као што се види, кад се оне одржавају и поред онако рђавих и нецелисходних прописа Грађанског Законика, онда се само по себи намеће такво решење задружног питања, које ће ићи у прилог одржања задруга.

Dr. Л. Марковић.

Le vote des femmes par Ferdinand Buisson, député de la Seine, président de la commission du suffrage universel. Encyclopédie parlementaire des sciences politiques et sociales, Paris. H. Dunod et E. Pinat éditeurs, 1911.

Народни посланици и сенатори у Француској основали су Парламентарну Енциклопедију Политичких и Социјалних наука, којој је циљ издавање дела, у којима се третирају значајнија политичка и социјална питања, која се износе пред парламенат. Корисност ове установе одмах се увиђа. Без обзира на политичку боју, она обухвата најистакнутије посланике и сенаторе, који под својом личном одговорношћу третирају оне политичке и социјалне проблеме, за чије се законодавно решење изискује свестрано и дуго проучавање. Она поред тога одговара и једној другој потреби: обавештава и упознаје ширу публику о једном питању, које је на дневном реду и чије решење задире у интересе најшире масе народне.

Прва књига ове Парламентарне Енциклопедије је изишла ове године. Предмет њеног расправљања је велико политичко и социјално питање XX века питање о женском праву гласа.

Право гласа је једно од првих и основних права грађанских у слободној и демократској земљи. Врло дуго, вековима оно је било привилегија једне класе, која је или по наслеђу или по богаству била ван и изнад осталих класа, којима је заповедала. Али као и све остале политичке институције и право гласа је

еволуирало. Временом оно је постало нераздвојни атрибут човекове личности. Са победом демократије оно је постало природно право човеково независно од материјалних моралних и социјалних услова. Опште право гласа је данас мета, којој теже сви народи, јер народнаувереност би била несумњиво једна апстракција, ако сви чланови једног народа не би својим правом гласа вршили ову суверeност. Воља народна изражава се вољом појединаца, од којих је тај народ састављен. Али још и данас је право гласа везано само за мушки пол. У политичком смислу речи, жене нису прави и независни чланови политичке заједнице; оне дакле не чине народ. Противу оваквог стања ствари створен је јак феминистички покрет, коме је циљ потпуно правно и политичко изједначење мужа и жене. Овај је покрет узео врло широке размере и својом организованом и смишљеном пропагандом он је у току времена добио стварне резултате. Постепеним укидањем најнеправичнијих и најуочљивијих правних неједнакости дошло се најзад до уверења, да је жена способна и за политички живот. Сфера њене правне способности се стално ширила. Од права које је жени признато, да буде сведок, дошло се, да јој је додељена и бирачка способност и способност да буде бирана за општинске и државне функције. У већини напредних држава жени је дато право гласа за општинске послове, у неким она је потпуно изједначена са човеком у уживању политичких права. Питање о женском праву гласа је дакле изишло из периоде теоријских дебата. Оно није више сан или утопија. Оно је предмет законодавства највећег броја напредних држава. „18. век, говораше виктор Иго, прогласио је право човеково. 19. век прогласиће право женино“. Тако је и било. У другој половини 19. века извршене су врло знатне реформе у закондавствима, којима се приватно-правни положај жене ослобођава оне потчињености и инфериорности према човеку. Њен јавно-правни положај је такође у многоме побољшан. И у оним земљама, где се у овом домену права ништа још није стварно урадило за право жене, идеја је већ до тог степена популарисана, да је ово питање ушло у последњу фазу законодавног решења. Франпуска може да послужи као најбољи пример. Она је у овом питању много заостала од осталих културних држава. Ипак феминистички покрет је овде врло солидно организован, што могу ова два примера да покажу: За побољшање приватно-правног положаја жене „Народни Савез Жена“ је скупио све оне прописе поје-

диних закона (нарочито грађанског законика) којима се жена ставља у инфериорнији положај према човеку, и редиговао је нове текстове, који би требали заменити старе. У овим новим редакцијама формулисан је велики и простран програм француских феминиста; за побољшање њеног јавно-правног положаја налазе се данас пред парламентом два законска пројекта (један од 1906, а други од 1910 г.), којима се право гласа проширује и на женски свет. Ови су предлози били непосредни повод овој опсежној и свестраној студији, која обухвата и проучава законодавства свих држава и даје јасну слику и идеју о стању феминистичког покрета и самог законодавства у овом моменту.

Истим редом, као и писац, ми ћемо у најзбијенијој форми изложити законодавства појединих држава.

Почећемо са Француском. Озбиљнији феминистички покрет датира се од револуције. По угледу на „Декларацију права човекових" прокламована је „Декларација права жениних", чији први члан гласи: „Жена се рађа слободна и остаје изједначена у правима са човеком". Из овог доба има неколико одушевљених жена, које су биле вође покрета, од којих су неке отишле и на гилотину. Ипак највећи бранилац жениних права бејаше Кондорсе, чији се публицистички рад састојао у пропаганди идеје о изједначењу жене у политичким правима са човеком. У периоди фуријеризма и сен-симонизма покрет добија јачи полет под утицајем њихових политичких и социјалних идеја, чија је најкраћа формула: „свакоме према његовој способности, свакој способности према њеним делима". Када је 1848. год. прокламовано опште право гласа, феминистички покрет улази у одлучнију фазу: образују се клубови, у којима се дискутује, покрећу се неколико листова, у којима се пропагира идеја. Из овог доба има неколико бољих листова, као: La voix des femmes, La gazette des femmes, L' opinion des femmes, и неколико истакнутих жена, које воде сам покрет. Једна, која заслужује да се спомене, јесте Јованка Дероен, која је као и остале била под утицајем идеје Сен-Симона и Фурије-а. Она је тврдила, да је за еманципацију жене у погледу грађанском, породичном и економском, први услов освојење бирачког права. Покрет добија одзива и у самом парламенту. Из овог доба је један законски предлог, којим се тражи, да се за општинске изборе да право гласа и францускињама. Под трећом републиком формирају се две тенденције: једна револуционарна, друга реформистичка. Прва је формулисана у пе-

тицији, упућеној Народној Скупштини: „ми тражимо, да се реч „Французи" тумачи у изборном закону као и у грађанском. Ова реч која обухвата оба пола, када је реч о пореским обвезницима, треба да обухвата оба пола, када је реч о бирачима". Реформистичка струја је за мирну акцију, за популарисање саме идаје.

Феминистички покрет у Француској није уродио позитивним резултатима. Он је још у периоди пропаганде. Истина, донети су многи закони, којима се положај жене у приватном праву изједначује са човеком, али идеја, да и жене учествују у законодавству земље није још близу свог остварења. Ипак оне имају учешћа у извесним професионалним функцијама, као што су „Савети Рада", „Друштва за узајамно помагање" и т. д. Жене које испуњују нарочите услове, које се баве трговачким пословима, уживају активно бирачко право за судије трговачких судова. На саме ове резултате ослањају се феминисте и из њих изводе закључке за женско право гласа у политичким функцијама. Када се раденици даје право учешћа у питањима радничким, трговкињи у питањима трговачким, зашто не дати право гласа женама, које плаћају велике општинске и државне порезе?! Овде има не само аналогије, већ и потпуна идентичност у аргументима.

Енглеска. Када је реч о праву гласа жене, одмах се обично помишља на Енглеску. Тамо је феминистички покрет постигао највише позитивних резултата. Прва борба датира се из 1832. год., — то је година велике изборне реформе у Енглеској. Два велика поборника у овој првој одлучнијој борби за политичка права жена јесу два угледна политичара и филозофа: Кобден, чије је име везано за покрет слободне трговине, а нарочито Стјуарт Мил, који је дао најбољи, најдокументованији пледоаје у корист лепог пола. Он је са највећим успехом одбио уобичајене софизме „о тобожној неспособности жене, да учествује у изборима, о неспособности њеној да врши јавне послове и да се бави професијама, које повлаче јавну одговорност". „Ја мислим да потчињеност једног пола другоме чини данас једну од најглавнијих сметња прогресу човечанства". 1865. год. он би изабран за посланика и у свој политички програм унео је активно и пасивно изборно право жене под истим условима, под којима је дато и људима; а одмах идуће године подноси и петицију Доњем Дому. Године 1867., када је Дизраели поднео предлог о изменама у изборном закону (Second Reform Act 1867. г.). Стјуарт Мил предложи допуну, којом се изборно право проширује и на женски пол. Овај је пред-

лог добио 81 глас, а одбачен је са 194 гласа. Идућих избора он није био изабран, али је и даље живо и предано радио на покрету. 1869. год. издао је своју студију „о потчињености жена“. Доцније је сва активност феминиста била сконцентрисана на освајање изборног права у општинама. За овај први и најглавнији успех заслуга је једнога великога поборника за еманципацију жена, следбеника Стјуарта Мила, који се звао Јаков Брајт. The Municipal Corporation Act од 1835. резервисао је право гласа само за мушки пол. Јаков Брајт поднесе предлог, да се реч „мушки“ изостави. Овај је предлог у два маха био одбачен и тек 1869. год. усвојио га је Доњи Дом, уз велико одушевљење феминиста. По новом закону жене су изједначене са мушкима у погледу изборног права у општинама. Ово је један од најважнијих датума у покрету на политичка права жена у Енглеској. После ове прве победе низале су се и остале: 1870. год. жене добијају бирачко право и право да буду биране у школским одборима (school boards).

Године 1888 врши се коренита реформа у унутрашњој организацији земље. Те је године извршена права револуција у администрацији Енглеске. Те се године постављају основи широке самоуправе. Најважније административне судске и финансијске функције одузимају се из надлежности преставника централне власти и преносе у надлежност окружних, среских и изабраних скупштина. Управљање локалним пословима преноси се на преставнике народне. Том реформом и женама се признаје активно бирачко право за окружне и градске скупштине, под истим условима, под којима и људи уживају та права; 1894 г. женама се признаје право да буду биране у среским скупштинама (paroisses). Најзад 1907 год. добијају право да буду биране и за окружне и градске скупштине. Изборни систем је врло компликован, и исти је за људе и за жени. Изборно је право условљено цензусом, извесним приходом, непокретним имањем и обитовањем у изборном месту. Простор нам не допушта, да га изложимо и у појединостима. На изборима енглескиње узимају велико учешће, што показују ово неколико статистичких података: од 1908 г. изабрано је три председнице, преко 200 чланова у окружним скупштинама, око 1500 у разним локалним функцијама.

Поред свих ових успеха енглескиње нису ипак задовољне. Хоће оне у парламенат. И судећи по активности покрета, може се слободно рећи, да је то питање кратког времена. Постоје

два централна удружења: „Земаљски савез друштава за женско право гласа“ и „Социјална и политичка заједница жена“, која обухватају многобројна мања удружења, организована и по најмањим местима. Њихова метода пропаганде је различита. Докле се прво служи мирном, лаганом агитацијом, трудећи се да убеђењем створи што више присталица за своју ствар, нарочито међу нар. посланицима, дотле друго прибегава свима најенергичнијим срествима, „директној акцији“ само да се до победе дође. Њихова агитација за време избора достиже своју кулминациону тачку. Безбројне плакате, рекламе, слике, карикатуре и друге разне измишљотине растурају се по најзабаченијим кутовима. Огромне суме новаца се расипају. Врбују се кандидати и агитује за оне, који би обећали, да ће потпомагати њихове захтеве у парламенту. Иначе њихова стална и редовна агитација састоји се у растурању манифеста, брошура, у организовању многобројних конференција, у приређивању импозантних митинга, који се завршују категоричким резолуцијама, а кроз своју штампу служе се и тоном изазивачким. Њихови се зборови често свршују сукобима са полицијом и продирањем у парламент, где се ругају, изазивају и грде посланике, који им нису наклоњени. При таквим нередима било је случајева, да су њихове вође, госпође из првих салона, имале част да проведу дуже време и по апсанама.

Овако жива и одлучна агитација имала је за дејство, да је питање о политичким правима жене најбоље расветљено у Енглеској. Оно је познато скоро сваком Енглезу и свакој Енглескињи. За ово тврђење може да послужи као најбољи доказ, што се и међу оним женама, које не деле мишљење већине, створио један анти-феминистички покрет. Оне су такође организоване а одлучно су противне уласку жена у парламенат. Није ни потребно споменути, да се између ова два табора женска води стална, жива и често врло хумористична препирка, која се чита са ретким уживањем.

Али акција енглеских фенимиста није ни у самом парламенту мање активна. Они имају и тамо доста својих присталица. Сваке године готово посланици подносе предлоге за проширење политичких права жене и за потпуно изједначење човека и жене и у правном домену. Два последња законска предлога су од 1908. и 1910. год,, који су изазвали врло живу дискусију, у којој су учествовали и вође странака Аскит и Балфур, од којих се по-

следњи нарочито повољно изразио за женску ствар: „Жена данас није више ограничена на домаће послове. Број жена које морају зарађивати за свој живот, које су остављене саме себи, расте сваког дана, и тих усамљених жена и тиче се нарочито овај предлог о коме дискутујемо“.

Програм и тактика енглеских феминиста своди се на кратку и презизну формулу: Оне траже за жене она и онолика права, која су дата и људима. И оног дана, када освоје активно и пасивно изборно право за парламенат, енглескиње ће бити у уживању политичких права изједначене са својим мужевима.

У Сјед. Амер. Државама је први пут жена добила најпотпуније уживање политичких права. Најпре у школским одборима 1883. г., затим у питањима буџетским и финансијским, најзад у неколико држава и за сам парламенат жена је освојила исто учешће, које имају и људи. Данас у пет држава жена има иста права у општинским и државним функцијама, која имају и људи; у једној држави жена има активно и пасивно бирачко право у општинама; у 17 држава жене имају право гласа у питањима финансијским и буџетским.

У Аустралији жене су добиле право гласа у општинама још 1867. год. Доцније, 1902. г. признаје им се активно и пасивно бирачко право за федеративни Доњи и Горњи Дом, ако имају 21 год. и ако су 3 год. настањене у Федерацији. До данас још ниједна жена није успела да уђе у парламенат, и ако је на последњим изборима гласало 45% жена, које су имале право гласа.

У Шведској још од 1862. год. неудате и удовице које плаћају 700 д. порезе, имају право гласа у општинама. 1909. г. овај је цензус знатно смањен, жене добијају право још и да могу бити биране. Како извесне вароши бирају сенаторе, то и жене индиректним путем имају право гласа и за изборе сенатора.

У Норвешкој жене су 1909. год. извојевале право да бирају и да буду биране у парламенат, али је за њих цензус већи, но што је за људе. Године 1911. при поновном избору, изабрана је једна жена за нар. посланика.

У Финској су жене на челу феминистичког покрета у целом свету, јер оне уживају иста политичка права, која и људи. Само њихова је важност знатно смањена услед аутократског режима, који тамо влада. Програм финских феминиста је: опште право гласа за све грађане оба пола. Дефинитивна победа била

је 1906. год., а 1909. год. на парламентарним изборима изабрано је преко 20 жена.

У многим земљама и ако феминистички покрет није крунисан позитивним резултатима, ипак је он врло добро и солидно организован. У већини држава жена има право гласа у професионалним и радничким удружењима, у питањима школске наставе. У неким (Италија, неке државице Немачке, неке покрајине Аустрије) жене које испуњују тражене услове, имају право гласа у општинама, само што то право могу употребити само преко својих пуномоћника, који у Пруској могу бити само муж, брат, отац или син. У Пруској и Баварској, као и у неким деловима Аустрије, феминистичком покрету сметају закони о удружењима, који забрањују политичка удружења жена, бранећи им и право да присуствују политичким зборовима.[1]

Најзад писац говори и о балканским земљама. Изгледа да је схватио феминистички покрет у Србији много озбиљније, када је сматрао за потребно да именује неколико госпођа, које су на челу покрета. То су Г-ђа Суботићка, као председница, Г-ђа Вуловићка и г-ђица Јелена Лозанићева, која је била секретар на конгресу 1910. год.

На теориску страну овог питања писац не поклања особиту пажњу. За њега је оно више практично питање: да ли ће се и женама признати да учествују у пословима једне политичке заједнице, зависи од опште културе на коме је друштво. За њега нема ниједног теориjског разлога због кога не би женама требало дати право гласа. У законодавствима цивилизованих народа правна презумција је слобода и једнакост међу појединцима. Према томе, они који мисле, да не треба применити ове принципе и на жене, треба и да покажу зашто. У праву се опште правило и не доказује, већ његов изузетак.

Разлози, којима се правда правна и политичка потчињеност жена, своде се на ове четири групе: разлози физиолошке природе: жена се не може по својој физичкој конституцији да упушта у људске послове, а да не компромитује свој природни позив, да чува кућу и да негује децу; разлог њене интелектуалне не-

[1] У Немачкој по традицији жена се сматра да треба да буде само мајка породице На сва причања о политичким правима жене, одговора се са једном формулом „три К." — који значе Kirche, Küche, Kinder — жена треба да се брине само о цркви, кујни и деци (Формулу ову истиче нарочито садања немачка царица).

способности; морални и политички. Овим последњима као да се признаје већа вредност, што најјасније показује колико су безначајни сви они ранији. — У Енглеској се н. пр. боје, да ако би се женама дало право гласа за парламентарне изборе, да би конзервативна странка приграбила највећи број женских куглица, пошто је састављена од племића и богаташа. У Француској се боје клерикалног утицаја на жене. Ту скоро казао је сенатор Поанкаре: „Много страхујем од клерикалног утицаја, иначе, ја немам ниједан теориски разлог да не дам право гласа женама, које плаћају порезу као и ми људи".

Данас се у већини културних и економски развијених народа не могу озбиљно да приме сви ови разлози противу правног и политичког изједначења жене са човеком. Еволуцијом политичког и социјалног живота, жена се све више уводи у ову велику борбу, што се назива живот. Број жена, које својим рукама и својим умом зарађују хлеб, расте колосалним размерама, развитком индустријске производње и општим културним напретком. На њих су пали сви многобројни терети, које изискију људске заједнице, почевши од породице, па до државе. Оне имају дужности према породици, према општини, према држави. А дужности треба несумњиво да повуку и право. Изједначене пред дужностима, оне треба да буду изједначене и пред правима са људима. Еволуција је неоспорно у томе смислу. Раније или доцније, она ће бити остварена. Свака економска еволуција је претеча правној еволуцији.

Раденице се морају интересовати како ће бити регулисана компликована питања рада, радионице, наднице! Оне које се баве трговачким пословима, не могу остати индиферентне према питањима трговинске политике! Као порески обвезници, зар се њих не тиче, колика ће бити цифра порезе и осталих општинских и државних приреза?! Зар жене немају интереса за законодавство земље, кад се закони примењују подједнако и на њих као и на људе!? Зато жене и траже право гласа, јер на тај начин могу о свима овим питањима да кажу своје мишљење.

Од интереса је најзад забележити, какве је резултате показало ступање жене поред човека у политичку борбу и њено вршење општинских и државних функција. Анкета је показала, да је жена имала врло јак и користан утицај и на политичку борбу и на законодавство земље. Листа закона, који су донети у овим земљама, казује, да се парламенат нарочито бавио пита-

њима социјалног законодавства, као: побољшање наднице, и нарочито, према принципу „за једнак рад, једнаку и надницу,“ утврђен је режим једнакости у надницама људи и жена; закон противу употребе алкохола; протекција женине зараде од мужева; регулисање радног времена за децу и жене; заштита деце и недораслих девојака; и т. д. У Америци су под утицајем жена образовани нарочити судови за децу. То је једно од савремених актуелних питања кривичног права, о коме се на све стране дискутује. У Француској је већ изгласан по американском примеру, закон о њиховом увођењу. Једном речи, општа карактеристика је, да је жена унела више помирљивости у политичку борбу, више правде у породици, у школи, у радионици.

У овом смислу је аустралијански парламенат донео и једну резолуцију. У њој се од речи до речи каже ово: „Парламенат изјављује да је право гласа жене, после 16 година примене у различитим крајевима Аустралије и 9 г. у самом федеративном парламенту потпуно оправдало очекивања његових присталица, а потпуно демантовало плашње и црна прорицања његових противника. Оно је показало, да су жене потпуно разумеле одговорност, која је на њих пала за добро заједнице, и да је потреба социјалног и породичног законодавства постала очигледна“.

За нас, несумњиво, ово питање има још информативан карактер.

Тих. Антонијевић.

Frano Supilo: Politika u Hrvatskoj. — Preštampano iz „Riječkog Novog Lista“. Rieka 1911. у 8°, стр. 320. Ciena 2 krune.

Франо Супило био је један од најенергичнијих чланова српско-хрватске коалиције. Управо Супило је био творац, глава и душа ове коалиције. Он је њу створио, увео у борбу, даље предводио; својом политичком проницљивошћу и својим даром, он је коалицији стварао борбене наснове, за њу мислио, за њу говорио и у Хрватском Сабору у Загребу и, нарочито, у заједничком сабору у Пешти. Коалиција је једно велико политичко дело. Она је пред собом имала двоструки задатак: да приближи и споји Србе и Хрвате у једну јединy политичку па затим и културну и најзад и националну јединицу; затим да се тако удружени и спојени Срби и Хрвати јаком снагом одупру утицајима и тежњама туђинским у Хрватској. По раду коалиције могло се закључити, да је она нашла начина, да успешно савлађује

све сметње и да приведе у дело давнашње жеље српских и хрватских родољуба. Рад коалиције довољно је познат. У том раду учестовао је Супило све до доласка бана др-а Николе Томашића на банску столицу. Са Томашићем коалиција је закључила познати „пакт“, у нади да ће престати у Хрватској она и онаква политичка борба, каква се дотле водила. Супило је још за трајања Фридјунгове парнице био иступио из коалиције, у коју се више није ни враћао. Споразум са Томашићем коалиција је утврдила без Супила, и, може се рећи, против Супила. Супило је нашао да је тиме коалиција изневерила свој програм, да борбу коалиције преноси на други терен и да јој даје други правац, а не онај којим је она почела ићи. Стога се сада и он јавља као противник коалиције, те њен нови рад подвргава оштрој, немилосрдној критици..

Поред других ситнијих и крупнијих чланака, које је Супило штампао у своме органу „Ријечком Новом Листу“, он је подвргао нарочитој критици целокупан рад коалиције у Хрватској у низу чланака под натписом: „Политика у Хрватској“, који су штампани у његову „Р. Н. Листу“, па одатле оштампани у засебну књигу. Тих чланака има 41 на број. Они чине једну целину и они нису ништа друго до један најзнатнији и најзанимљивији одломак његових мемоара, политичка исповест одушевљенога политичара, који је једном у политици водио прву реч, па потом приликама бачен у позадину, у усамљеност — у најнесрећнији положај у који може допасти јавни радник. И он, као што је и природно и разумљиво, не може према томе бити равнодушан, као што нико други на његову месту не би био равнодушан. У таквим приликама сваки је, колико било иначе био тих и трпељив, принуђен да говори, да говори о себи и своме раду — да се правда и полаже јаван рачун пред јавним мњењем. Тим пре мора говорити човек темперамента као што је Супило. Супило је енергичан, живахан, говорљив, необично вешт у дискусији, човек који воли да полемише и који има снаге да брани свој рад и своје мишљење. Једном речи: Супило је човек који никоме не да̂ на себе.

У овој својој књизи Супило прво говори о политици у Хрватској за владе бана Куена Хедерварија, а то му је као увод у критику рада коалиције. Али се одмах види да он тај увод, као и свршетак ове књиге, пише са нарочитом тенденцијом — да нађе и прокаже кривца за неуспехе, бар по његову мишљењу,

у борби коалиције. Он је уверен да су за све криви Срби. Срби су увек били уз владу Куена Хедерварија, јер је Куен мрзео Хрвате и гонио их, а Србе је волео, помагао их и штитио у свему, па су зато Срби увек били уза њ. И он налази да је за време владе бана Куена у Хрватској у пет периода хрватскога сабора био свега један Србин у опозицији, па „и тај један (П. Јовановић) изабран је интервенцијом Куеновом, да не продре други непоћудни опозиционалац". Срби су за све то време водили своју, српску и ексклузивну политику према Хрватима. Они се нису старали за права Хрватске, већ само за своја. Њима је једино и онда, као и сада, стало до тога да им се допушта отварање српских школа, да се допусти ћирилица, да им се дају чиновничка места и штипендије, да им се допусти оснивање земљорадничких задруга и т. д., па ће они помагати сваку владу, без обзира да ли она заступа хрватске интересе или не. Тиме Супило тумачи и мржњу Хрвата према Србима.

Према таквом држању Срба није нимало чудновато држање према њима странке Старчевићеве и Франкове. Ту се шовинизму одговарало шовинизмом. Католички клерикализам исто је тако одговор српскоме клерикализму. Тако схвата и излаже Супило политичке прилике у Хрватској до 1906 год., управо до риечке резолуције.

Иницијатор и творац ријечке резолуције био је Супило уз помоћ политичара из Далмације. За политику изражену у тој резолуцији он се највише заузео. За то му се дала згодна прилика кад је настало питање о погодби између Угарске и Аустрије. У том питању може и Хрватска рећи своју реч, али она треба да се јави једнодушна а не поцепана на две националне групе, на Србе, и Хрвате. И он је свим силама прегао да створи и утврди споразум између Срба и Хрвата. И он у томе делом успева, те се ствара коалиција између једнога дела Хрвата и једнога дела Срба. Потом Супило описује рад и борбу коалиције све до Фридјунгова процеса, управо до уговора између бана Томашића и коалиције, говорећи при том понајвише о себи и своме учешћу у том раду. Из овога причања види се да је Супило имао да савлада огромне тешкоће и да их најзад није могао савладати. Сав се његов труд разбио о традиционалан ексклузивизам Срба. Срби су, по њему, успели да ставе коалицију у своју службу, да помоћу ње они добију оно што су изгубили са одласком бана Куена Хедерварија. Срби су радосно

дочекали бана Томашића, јер су се од њега надали великој користи за себе. И они су највише криви што је коалиција закључила познати „пакт" са баном Томашићем. Али кад су видели да је Томашић ипак Хрват — маџарон истина, али опет Хрват, — и да не води довољно рачуна о српским амбицијама, они су опет повукли за собом коалицију те је прекинула са Томашићем. Укратко Срби су криви за све неприлике, које сналазе Хрватску, и за све неуспехе њене у борби за своја права. Због тога се он у последњим чланцима опет окреће против Срба и не штеди их ни мало и не бира изразе којима ће обележити њихово држање.

Најзанимљивији су у овом погледу чланци под бр. XXXIX и XL (стр. 303—315 у овој књизи). Ту он износи неколике историске податке о Србима у Хрватској, којима хоће да да̂ слику српскога карактера. Хрватски Срби су бегунци из разних српских крајева, који су испред Турака бежали, па су их аустријске војне власти задржале на граници, дале им ту земље и разне повластице с јединим обавезом — да бране границу од Турака. Они су постали ту одлична потпора аустријским властима против Хрвата. „Они су у самој Хрватској — каже Супило — били за све употребљени и све би обавили за врло јефтино. И ту би слушали. Опрли би се само онда, кад би кушали да их католиче. Много је ради тога крви протекло, тако да се може рећи, да је код њих вјерски фанатизам изпуњао празнине у љубави за домовину" (стр. 307). — Срби су, даље, криви и за онај рђав глас који Хрвати имају у Италији. За време аустријских ратова у Италији Срби су били већином у аустријској војсци под именом „хрватских" регименти. Они су тада починили чуда од свирепости, и за све то пала је љага на хрватски народ, који за то није ни најмање крив. Сем тога и сада је у Хрватској међу Србима највећи криминалитет. Међу Хрватима на 10.000 душа долази 9 злочина, а међу Србима 18 — два пут више! Потом закључује Супило: „Сад звали се Срби, Власи, Цинцари, Хрвати, звали се како му драго: ово што се може констатирати код православног елемента у Хрватској, то је у патолошкој етнографији један прави феномен, који много тога тумачи и разјашњава у овој трагици, у којој се налази Хрватска" (стр. 310).

Сем ово неколико карактерних црта српских, има их још неколико које наводи Супило, али их ми овде нећемо наводити; довољно је и ово да покаже како он рђаво мисли о Србима у Хрватској. Али правда захтева да се констатује да он износи и

неколике ружне особине и код Хрвата, да би се колико толико показао објективним.

Не мислимо на овом месту подвргавати критици мисли и наводе Супилове о политици у Хрватској, а тако исто не мислимо полемисати са њим ни око онога што је он рекао о Србима у Хрватској. Кад бисмо то учинили, отпочели бисмо поново стару свађу, а то ни најмање не би допринело остварењу жеља свију искрених родољуба српских и хрватских. Све што бисмо могли напоменути јесте: Супилу ни најмање није било потребно да спомиње многе ствари у овој књизи, а најмање да онако злурадо говори о Србима. Он је и без тога, наводећи само стварне чињенице, могао себе довољно оправдати. Овако је он само дао прилике и повод непријатељима споразума и јединства између Срба и Хрвата да поново распирују старе размирице. Свакојако то ни најмање не би користило ни Србима ни Хрватима, а најмање заједничкој њиховој отаџбини, Хрватској, за чије се добро онако ватрено бори Супило.

У овој Супиловој књизи има много занимљивих података о догађајима у Хрватској од 1906. до 1910. године, и она може корисно послужити ономе ко хоће да се обавести о тим догађајима. Супило прича необично течно и живо, и пун је занимљивих напомена и мисли. Али ако игде, оно у овој прилици веома много вреди изрека „Audiatur et altera pars“. Да би се утврдила истина, потребно је веома да ове догађаје опише и когод од оних који су радили са Супилом и са којима се он после разишао.

Мил.

Један новинар: Хрватске прилике и народно јединство Срба и Хрвата. (Чланци из „Самоуправе“, прештампани и мало допуњени). Београд, 1911. У 8°, стр. 158. Цена 1,50 дин.

О приликама и догађајима у Хрватској за последње две године говори се и у књизи „Хрватске прилике и народно јединство Срба и Хрвата“, од једнога новинара. „Један новинар“ и Франо Супило стоје, бар се тако на први поглед чини, на једном гледишту – обојица утврђују чињеницу и јасно је наглашују, да је за правилан политички и културан развитак Хрватске неопходно потребан сложан рад Срба и Хрвата. Али ако је основно гледиште оба писца исто, није исти начин излагања. Док Супило у расправљању тога питања и сувише истиче себе и, као поли-

тичар који је доживео неуспех у своме политичком раду, тражи кривца и хоће да га безобзирно изобличи, дотле „један новинар“ посматра ствари и догађаје далеко објективније, труди се и успева да избегне говор о појединим личностима и покретање питања о којима би се могла повести дискусија, која би цео рад на слози Срба и Хрвата одвела на странпутицу. Као последица тога излази и то да је „један новинар“ у своме излагању и искренији од Супила. Занимљива је сличност између ове две књиге и у томе, што су обе постале од чланака прво штампаних у новинама. Али и у овом погледу има разлике. Супилови чланци сви чине једну целину, они су једна смишљена расправа са унапред утврђеном основом, а чланци „једнога новинара“ постали су независно један од другога, изазивани разним догађајима и моментима у хрватској политици у 1910 и 1911 години.

У књизи „једнога новинара“ прештампано је 17 чланака из „Самоуправе“. У њима се укратко, колико се то може у новинарским чланцима, говори о појединим моментима у хрватској политици од доласка на владу бана Томашића до септембра прошле године. Ми не мислимо на овоме месту препричавати садржину свих ових чланака. Довољно ће бити да нагласимо да се у неколико тих чланака говори о положају у који је доспела Хрватска доласком бана Томашића с погледом на њене унутрашње прилике и с погледом на њене везе са Угарском. Тако исто говори се и о положају у који је доспела српско-хрватска коалиција у последње време. Затим има неколико чланака, који су написани као полемика са новосадском „Заставом“, која стоји на гледишту да је непотребан и немогућ споразуман рад Срба и Хрвата, и која је отишла и даље и тврдила да не може бити народнога јединства ова два племена истога народа. У додатку, у чланку „Стрижено кошено или „Застава и народно јединство““ налази се опширнија полемика са Фр. Супилом поводом његова писања о Србима у Хрватској у књизи његовој, о чему смо напред говорили.

Писац ове књиге (управо, ових чланака) познаје веома добро политичке прилике у Хрватској. Као добар познавалац ових прилика, он је у овим својим чланцима дао знатан број веома паметних мисли и реалних савета, како треба схватити и водити политику у Хрватској, да би она од те политике имала стварне користи. Он је изнео неколико поставака, које би могле ући као основа у програм једне родољубиве политичке странке у Хрват-

ској. По њему, треба оставити на страну све ситне спорове о именима „Србин“ и „Хрват“, о ситним етнографским и још ситнијим језичним разликама, а тако исто не треба у политички програм и рад на стварању народнога јединства ни у ком случају уплетати верске разлике. „За нас је јасно као дан, — вели писац ове књиге — да добра за Хрватску може бити само тако, ако Хрвати и Срби иду заједно, ако и једни и други на демократској и либералној основи, поштујући и чувајући једни другима особине и традиције, сложно свагда стоје на бранику општих народних и државних интереса, и стално имају на уму реч Супилову: да им је Drang nach Osten и клерикализам највећи непријатељ“.

Нарочито су занимљиви погледи писца ових чланака о држању Срба у Хрватској политици. Срби треба да се сматрају као грађани Хрватске као и Хрвати, да знају да им је то отаџбина и да се за њена права залажу исто као Хрвати, па и више него Хрвати. „Срби у Хрватској, као мањина, морају бити увек последњи који би могли чинити ма какве концесије у погледу права Хрватске. Чак и у случају, да нека од хрватских странака нађе ма каквих опортунистичких разлога за попуштања у томе правцу, они морају бити уз оне политичке елементе у Хрватској, који буду стајали на земљишту њених аутономних права. Они, ни у ком случају и ни за какав свој интерес, не смеју улазити ни с ким ни у какве трансакције, које би могле ићи на штету општих права заједничке им отаџбине. Идући само тим путем и радећи искрено за добро отаџбине, они ће освојити и стално задржати поверење хрватске им браће, и у заједници с њима, бранећи заједничке интересе, са пуним правом, моћи да бране и своје интересе. Њихова права на образовање подмлатка у народним школама, њихово право на употребу ћирилице, њихово право црквене аутономије имаће пуну вредност за наш народ само тако, ако нису искупљена повредама и напуштањем аутономних права и слободе Хрватске. Само у том случају, слога између Хрвата и Срба, тако лепо започета од пре неколико година, постаће у Хрватској озбиљан политички фактор са којим се мора рачунати, и целокупну снагу синова Хрватске упућивати на сложан и одлучан рад за добро заједничке им отаџбине“ (стр. 47 и 48).

У овим речима, које овде наведосмо, изражена је основна мисао, која се стално провлачи кроз целу ову драгоцену књижицу. Она је доказ да је писац ове књиге зрео политичар, који

се потпуно ослободио шовинизма, и који политику хоће да заснује и води на реалној основи. Између два племена истога народа, чије се разлике могу да констатују само кроз увеличавајуће стакло какога педатантнога етнографа или филолога, не треба више да постоји и да се постиче борба неке националне самосталности и независности, већ треба да се оба та племена сложе у борби за своја заједничка права и независност а против туђина, који им је заједнички непријатељ. То се истиче скоро на сваком листу ове књиге. Стога њу треба пажљиво да прочита и озбиљно да проучи сваки хрватски и српски искрени родољуб.

Мил.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ.

Српско-хрватски алманах. — Изишао је пре неког времена српско-хрватски „Алманах“ за 1911 годину (књига II), који је, као и прошлогодишњи, уредио Милан Ћурчин „Алманах“ је покренут са лепом намером: да се и њиме манифестује, на чисто књижевном пољу, јединство српскога и хрватскога народа. Уредник није жалио труда да „Алманах“ буде што потпунији. Овогодишња књига има два дела. У првом су делу неколики одломци из списа Доситеја Обрадовића (чијој је успомени и посвећена ова књига), у којима се говори о јединству Срба и Хрвата. Затим долази чланак Ватрослава Јагића „Неколике цртице из моје прошлости“, чланак Стојана Новаковића „Након сто година“, чланак М. Мурка „Јединство језика и књижевности Хрвата и Срба“ (латиницом) и најзад писмо д-ра Јована Цвијића уреднику „О народном јединству“.

У другом делу су састави писаца и њихових критичара. Од писаца у овој су књизи заступљени само песници, и то: Милан Беговић, Драгутин М. Дамјанић, Милета Јакшић, Рикард Каталинић Јеретов, Јосип Миличић, Вељко Петровић, Милан М. Ракић, Светислав Стевановић и Алекса Шантић — сви са по две песме; Јован Дучић, Мирко Королија — са по три песме; Милутин Јовановић, Јосип Косор, Даница Марковић, Андрија Милчиновић, Владимир Назор, Сима Пандуровић, Велимир Ј. Рајић, Анте Тресић Павичић и Аугустин Ујевић — са по једном. — Од критичара заступљени су: Богдан Поповић („Искреност у књижевности“), Тих Р. Ђорђевић („Народни песник и народна традиција“), Драгутин Прохаска („Два савремена пјесника из Босне“), Павле Поповић („Бранкова „Туга и Опомена““), Адела Милчиновић („Заборављене песме“), Јован Дучић („Милорад Митровић“), Бранко Лазаревић, („Версификација Милана Ракића“), Тихомир Остојић („Из старе песмарице“), Бранимир Ливадић („Уредникове поруке пјесницима“) и Милан Ћурчин („Богдан Поповић — фрагменти —“).

Ако се изузме уредников напис о Богдану Поповићу, који је написан тако да се о њему не може рећи ни једна реч ако се не би хтело говорити у шали, а тако исто и необично претенциозан и конфузан чланак Јована Дучића о Милораду Митровићу, остала је садржина „Алманаха“, може се рећи, врло добра и занимљива. Техничка је израда такође угледна. „Алманах“ се може добити у Београду у књижари С. Б. Цвијановића. М.

Ф р а н о К у л и ш и ћ: Џиво Бунић Вучићевић. — Као 3. књига „Матице

„Српске“ у Дубровнику штампана је расправа Франа Кулишића о дубровачком песнику Џиву Бунићу Вучићевићу. — Џиво Бунић Вучићевић јесте један од најугледнијих дубровачких песника, али је о њему досад врло мало писано, па шта више немамо ни критичко издање његових песама, и ако су издани и песници мање вредности у збирци „Стари писци хрватски“. Стога је Ф. Кулишић покушао да нам дâ монографију овога песника. Он опширно прича о рукописима Бунићевих песама, о издању тих песама, расправља које се Бунићеве песме налазе у збиркама песама других песника, проналази туђе песме које су досад сматране као Бунићеве. Опширно говори о Бунићевој песми „Мандалиена покорница“ и то опет о рукопису, о издањима и т. д. Тако исто доста говори о томе на кога се Бунић угледао и налази да се највише угледао на чувеног талијанског песника Габријела Кјабрера. Дакле, једино се у овој књизи Кулишићевој говори о спољашњој страни Бунићева песничког рада. Он се не упушта у критичку анализу Бунићевих песама нити покушава да Бунићу одреди место међу осталим песницима дубровачким А ово би свакојако далеко више вредело а његова би књига имала много више читалаца. Овако она има вредности само за онај врло мали број људи, који се бави проучавањем дубровачке књижевности, јер садржи, и то прилично невешто срећен, материјал за претходне студије. Сем тога Кулишић је погрешио што се није потрудио да потражи у дубровачком архиву мало више података о животу и раду овога знатног Дубровчанина, што није покушао да нам да опширнији и пунији преглед књижевнога рада у Дубровнику за време Бунићево, уза што би врло лепо пристала макар и најзбијенија слика политичких и културних прилика у Дубровнику у то доба. Овако чини нам се — књига је промашила свој циљ. И.

Стојан Новаковић: Двадесет година уставне политике. — У укусном издању Цвијановићеве књижаре изишла је ова најновија књига Г. Новаковића, која је одмах привукла пажњу свих јавних радника. У овој књизи, која по примедби пишчевој, садржи само историско-мемоарске записе о оном времену, с нарочитим обзиром на постанак и практиковање Устава од 1888. и 1901. год., учињен је први покушај, да се последњи период српског унутарњег политичког живота од појаве радикалне странке, па до погибије Краља Александра и коначне победе демократских идеја, престави једноставно. Истина, Г. Новаковић није себи поставио задатак, да пише целокупну историју наше унутарње политике за време од 1883.—1903. године, већ је свој рад у два правца ограничио. На првом месту он излаже оне догађаје, у којима је сам учествовао, или који су му тако значајни изгледали, да их је бележио као потребне податке за историју онога времена. У том погледу је Г. Новаковић са свим природно, врло субјективан. На другом месту Г. Новаковић посматра целокупну политичку борбу онога времена с обзиром на питање о Уставу, задржавајући се при томе нарочито на намерама и раду Краља Милана и Краља Александра. Зато је и у том погледу књига г. Новаковића једнострано написана.

Опширан и стручан приказ од доброг познаваоца ондашњих прилика и догађаја објавиће „Дело“ можда још у наредном броју. Сад да овом приликом само скренемо пажњу свима интересованим лицима, а нарочито политичарима, на ову књигу, коју сваки треба да прочита, који у опште хоће да говори о политичким приликама. Из књиге Г. Новаковића, кад се апстрахује оно, што је чисто субјективно и кад се пређе преко

празнина и непотпуности, коју списи оваке врсте морају имати, може са видети: 1. какве су онда идеје и који задатци су руководили државну политику; 2. који су моменти имали пресудан утицај на ту политику, и 3. коме је користила таква политика. А кад се све то пореди са временом од 1903. до данас и са проблемима и државним пословима, којима се данас српска државна политика бави, увидеће се одмах разлика између оног времена и времена после 1903. године.

* * *

Слободан Јовановић: Макиавели. — Пре неки дан изишла је из штампе у 2. издању расправа Г. Јовановића о Макиавели-ју. Приликом овог другог издања (прво издање 1907.) писац је местимице исправио текст, допунио га, а на појединим местима са свим изнова написао. У овој расправи Г. Јовановић бави се искључиво политичким идејама Макијавелијевим, које идеје претстављају основу модерне политичке науке и које су познате под именом „Макиавелизам". Те идеје Макиавели је изнео у два своја дела: у Расматрањима првих десет књига Тита Ливија" и у још познатијем делу „Владалац". Главне мисли из оба дела изнео је Г. Јовановић, објашњујући их приликама, у којима је Макиавели живео, ерудицијом самога писца и најзад његовим карактером. Критички поглед на вредност Макиавелијеве доктрине, којом је расправа завршена, заслужује нарочиту пажњу. О целој расправи изићи ће у једној од идућих свезака „Дела" опширан приказ, а сад се задовољавамо само тиме, да интересованим лицима скренемо пажњу на ову занимљиву књигу, коју вреди прочитати.

ОД УРЕДНИШТВА.

Наш пријатељ Г. Риста Одавић, један од уредника „Дела", престао је драговољно бити уредником, остајући и даље сарадник „Дела". Издавачки одбор сматра за дужност да и овом приликом изјави захвалност Г. Одавићу на досадањем труду око уређивања листа.

ВЛАСНИК
АЦА М. СТАНОЈЕВИЋ
УРЕДНИК
ДР. ДРАГОЉУБ М. ПАВЛОВИЋ
Штампарија „Доситије Обрадовић" Димитрија Гавриловића (пређе А. М. Станојевића)
(Кнегиње Љубице улица бр. 6)

ДЕЛО

Књига 62. ФЕБРУАР 1912 ГОДИНЕ Свеска 2.

ХРОМИ ИДЕАЛИ

— НАСТАВАК —

Његов отац, кујунџија Марко, јако се наљутио због тога на свога сина и хтео га убити. Занат није ишао никако. Јела се стара мука. Кујунџија се надао бар у сина, да ће изаћи на пут, свршити школу, добити државну службу, па да проведе на миру бар старе дане уза сина чиновника.

— Боже дај здравља — говорио је раније мајстор Остојић — нек ми дете изучи школе. Школа ти је најблагословенија. Седиш у топлој соби и пазиш шта се говори. Не радиш снагом него мозгом. Гледаш кроз прозор: људи раде, а снег пада. Постанеш неки чиновник, шта ти је боље од тога! Иде ти после плата, а кад остариш, пензионишу те, па ти после опет иде плата, није много али колико да се храниш. А занатлије? Рано се дигни, доцкан лежи, а кад остариш не можеш да радиш, па куд ћеш него у просјаке.

Сад се све то срушило, јер „Радоје неће да учи“.

Радоје побеже од очеве куће у неко село, где су имали родбине. Ту је остао неколико месеца. На чуђење целог села, начини једног дана од неког поточића воденицу са два витла, те га село прогласи за најдаровитијег човека под небом и помири с оцем.

Млади Остојић се врати у Чачак, али нехтеде да продужи школу.

— Нећу да будем чиновник — рече он оцу.

— Него шта ћеш, несрећни сине? — викну му отац.

— Ја бих хтео да изучим за кујунџију код тебе.

— Какав кујунџија на ово време, луда главо, кад и ја не могу хлеба да зарадим!

— Онда ћу ја у село за воденичара! — одговори младић тврдоглаво.

И тако оста.

Није Радоје мрзео школу. Вишња је то знала. Он јој је рекао једном приликом, да би врло радо учио нешто практички... за машинисту на пример, али вели, мора да се иде од куће, можда на страну, па су трошкови велики, а...

Радоје није довршио фразу, јер није хтео причати о сиротињи свога оца. Место тога, он је прионуо у дућану и лепо помогао старом Остојићу.

Како кујунџилук није више ишао, Радоје се одаде нарочито на сатове. У слободном времену учио је немачки језик, поручивао неке каталоге и књиге са стране, па по њима набављао робу, чистио метал, оправљао сатове, лемио ланчеве.

Стари кујунџија се противио у почетку новотаријама свога сина. Називао му књиге „купусарама". Али, најзад, виде да Радоје има право, па му предаде целу радњу, а сам поче да сади лук преко лета, зими пак да зева у оближњој механи.

Посао пође на боље.

У вароши су се сад могли купити сатови јевтиније него у Београду, јер је млади сајџија поручивао рубу право из фабрике. Па некако му је и сама радња другојачија него у осталих. Избио велике прозоре, ударио једномана окна, набавио велике ормане, споља лак а унутра црвена постава. Дућан му пун будилника, зидних и џепних часовника, па све куца и ради, као да у радњи има стотина срца и душа. Марке су биле најновије, укус леп, а млади газда нежењен, па је све ишло како само може бити.

Радоје је радио и ван сајџинице. Основао је велосипедско друштво, утицао код општине да се праве вештачки бунари, поправљао женама машине, декорисао кафанске дворане за забаве, заступао неку маџарску фирму пољопривредних справа, уређивао варошки парк, калемио воће на неки нови начин.

Шта више, и по спољашњости се разликовао од мештана, окорелих у навике и застарелу моду. Имао је на себи сомотско одело, црно и опшивено свиленом пантљиком. Ципеле су му биле потковане. Носио је увек крагну, и то оборену, с лептирастом машном, која је играла око његова голог, здравог врата.

На глави је имао качкету, пушио на лулу и бријао бркове. Да се није знало да је син кујунџије Марка, узели би га за Швабу.

Вишњи се увек допадао овај младић, жив, окретан, прав. Ћерка једног трговца, она је несвесно осећала колико је висока цена Радојевим чворнатим рукама. Томе осећању придруживало се поштовање које су јој уливале младићеве велике, сјајне црне очи, које су гледале из својих дупља, нешто унезверено, као да гледају из неког другог света, зенице грозничаве, занесене, нестрпљиве, као у неког свеца и очајника у исти мах.

Ова врста страха пред младићем појачала се још више откако се вратила из Београда. Избегавала је његов поглед. Пуштала га да говори, и тек тако, гледајући на другу страну, осећала се сигурна у његову присуству.

А Радоје је умео лепо да говори... полако, постепено дижући свој глас, према значају предмета о коме је говорио, одушевљавајући се, падао у ватру и грмео... Онда није штедео никога: свога оца и председника општине, партију на влади и друштво у коме је говорио.

Многима то није било право, али му нису замерали, јер је Радоје волео људе, волео човека као онај сат који је оправљао, као ружу коју је калемио. Његова вика није се дотицала ситних слабости и рачуна. Он је остављао свакоме један круг болних места и нападао је на оно што је главно, на основе и темеље, у које се мало ко пача.

Али је млади сајџија волео нарочито простог човека, изгладнелог грађанина и одрпаног сељака, оно управо што држи целу пирамиду друштва и државе и чији се врх свирепо зарива у њихова леђа.

Вишња је волела да слуша ове говоре.

У то доба реакције, штампа је била обамрла. Двоје троје новине које су излазиле причале су само о трансвалском рату и, за добре паре, кадили владу. Њој је пак било потребно, да нешто подсећа на бунтовност њеног друга са Велике Школе. Њене уши жеднеле су за музиком речи о слободи, а ум јој се био навикао на занос за „бољом будућношћу" као пушач на дим од дувана.

Истина, Радоје није знао звонке фразе о народу као суверену; његов говор није био промешан социолошким и економским терминима, он није умео ићи у облаке тананих апстракција. Он је стојао на земљи и говорио о оном око себе.

— У народу је стање одиста очајно. Нико није задовољан и нико сигуран. Најако се осећају тегобе од неродице, од учмалости, од многих државних, окружних и општинских дажбина. Свет даје и последњу цркавицу, а нема ни пута ни ћуприје, лекара ни учитеља. Све је више сиротиње у нашем народу. Села у којима се никад није знало за оскудицу, сад се боре за насушни хлеб. Општа чама, вечито јадиковање, стално незадовољство, грабеж и отимање, оскудица здравог морала, расуло и нерад, то су главне одлике данашњег народног живота.

ГЛАВА ШЕСТА

ЈЕДАН ВЕЛИКИ ПЛАН.

Једног малог празника кад жене не раде, Вишња је седела код Остојићевих, кад Радоје дође с једним другом, неким млађим чиновником из суда, те их позва, њу и Милеву, да изиђу у шетњу до варошког парка.

Било је прехладило. У вароши се осећала нека живост. Сељаци се враћали кућама: ко у тарницама, ко на коњу, а већина пешке. Ћевапџије изнели роштиље на сокак и задимили, а по зиду извешали кобасице разне дужине и дебљине. О багрању опет бојаџије обесили кануре бојене и небојене вуне, а месари кожице суве и сирове. Пред кућама, на клупи или по сандуцима, поседало женскиње. Иза једног плота, неке девојке одломиле грану с трешње, па тако беру и једу. По кафанама се чуо жагор. Деца се враћала с купања и дерала у сав глас.

Парк је пак ћутао усамљен. Тек овде онде, видео би се, у овом парчету земље у крај Мораве, засађеном врбама и по којом липом, какав полуевропски обучен чиновник који је цигаром дувана убијао досаду.

— Је ли ти жао Београда? — упита изненадно Радоје своју другарицу.

Девојка поцрвене сва као да ју је неко ухватио у нечему недопуштеном.

— Не... није — промуца она несигурно. — То јест, ја ћу се скоро вратити.

Саџија се трже. Пространа, тиха туга као зимњи дан без ветра рашири се по његовим грудима. Али, он није био човек који се подаје првом осећању, па намаче качкету на чело, распали лушу и, одмерено, упита:

— Па зар ниси свршила школу?

— Завршила сам — одговори Вишња гласом којим је сад звонио поузданије. — Али, Девојачка Школа није бог зна шта...

— Па шта можеш друго?

— Универзитет.

— Универзитет?

Младић ју је гледао својим великим, сјајним, црним очима, и као да се питао да она не тера шалу.

— Девојачка Школа није довољна данас за жену која хоће да буде на висини свога времена — одговори Вишња и погледа плашљиво у свог друга, па после спусти главу и доврши као по дужности: — Наша модерна жена изостала је далеко иза жена цивилизованих народа.

— Да. Нашем женскињу треба поуке. У округу нема више од три четири школе за женску децу. Али шта ће теби универзитет? — тврдоглаво је запита Остојић.

Вишња се осети донекле увређена, те подиже главу. Њен поглед се сусрете с младићевим. Његове очи гледале су је из својих дупља, нешто унезверено, као из другог света, грозничавих зеница, занесене, нестрпљиве као у свеца и очајнички у исти мах. Она се зацрвене и признаде:

— Ја хоћу да се образујем потпуно, до краја, систематски. Зашто да то право имају само мушки?

— Јадно је то право, Вишња — осмехну се Радоје сажаљиво. — Наша Велика Школа зна само да фабрикује немоћне чиновнике; она од младих, паметних, поштених људи, прави бедне, глупаве непоштене канцеларијске слуге, чији је живот празан и пуст колико и она архива коју они из дана у дан испуњавају.

У том се зачу нека псовка. Један сељак, прљав и исцепан да би га у другој земљи ухапсили, терао је своју кобилу преко оближњег моста.

— Погледај, Вишња, овог сељака. Он можда нема да купи друге чакшире. Али зашто их не закрпи?... Бар то не стаје ништа. Али он то не зна. А тај сељак, то је наш народ. Он је запуштен, прост, прљав, смрдљив. Међутим, он није непоправљив. Напротив, ја сам уверен да је наш свет једна добра раса. Само му треба поуке. Оставимо модерне жене нека оне брину своје бриге, а загледајмо своје јаде. Нека наше жене науче своје људе

луксузу чистоте, нека му омиле кућу више од кафане, нека подигну бољи подмладак него што смо ми. Шта ће ти боље еманципације од те?

Они су сад ишли по стази посутој шљунком. Око њих се мешало засађено цвеће с дивљом травуљином. Кроз уско лишће од врба промицао је по који сунчев зрак и изливао свој бакар и злато по зеленом бусењу.

Радоје је одбијао густе димове на својој луши. Његове очи су гореле као жишка од дувана.

— Наш народ треба просветити. Сељака треба научити читању и писању. Треба га тако увести у тајне нашег доба, где човечју снагу замењују често вештина и природа. Треба му показати делом, ову државу у ствари учинити његовом. И место што му држава одузима последњи грош ради чегртања скупе и некорисне бирократске машине, треба да му га она враћа тиме што ће му осигурати безбедност у селу, олакшавати му везу с оближњом вароши и даљим пијацама, организовати сталну бригу за народно здравље, појачавати принос у земљораду увођењем земљорадничког кредита за набавку савршенијих пољопривредних справа, и у опште, претпостављати свуда где му је то место, материјалну културу нематеријалној.

Они су били избили на обалу Мораве. Радојева сестра и чиновник из суда били су изостали далеко иза њих. Пред њима пак пружала се усталасана долина Западне Мораве чак до Столова, чије заокругљене линије једва су се могле видети у прашини сунца на заласку. Долина је била пуна примитивних баштованџиница, где су се уздизале притке процветале буранијe и по који усамљени долап, натруо и поцрнео од времена. Ниже од њих растао је грашак, са широким зеленим коминама, које су висиле на све стране као неке фантастичне ресе. По земљи се протезале леје лука, између којих се ширио патлиџан, румен и сочан. Овде онде виделе се вреже од бостана и краставаца. Где су оне биле чешће, виделе су се ниске земунице, под којима је меланхолични Чачанин, с великим сламним шеширом, чувао свој мал суревњиво и забринуто. Суревњиво и забринуто, јер се надао сваког часа лопову, који би му више покварио него однео, и бојао од ведрог неба, које му прети сушом непрестано. Око плотова расли су сунцокрети. Они су високо дизали своје криве, жутокруне главе и лепо се повијали према поветарцу који је пиркао из Овчарске Клисуре. На извесним местима, пробијала

је Морава ово зеленило и текла преко плићака, испод подривене обале, кривудала по широком кориту и губила се на хоризонту као разастрто платно од сребра.

— Погледај ову воду — рече младић девојци која је стојала поред њега и гледала, стегнутих губица, у лепу долину, где је било тихо и без људи. — Сваког секунда она односи по читава блага. Столећа су прошла одкако смо населили њене обале; сваку стопу ове земље налили смо својим знојем и крвљу, а ми не знамо још колико неисцрпног злата лежи у овим таласима.

Вишња га погледа неповерљиво. Прво што помисли било је да му златарски занат није занео мозак, те је намислио да црпе злато из те убоге речице, за коју зна мало ко ван Србије.

— Место да нам користи ова река, она нам плави поља, засипа усеве и прети да једног дана однесе целу варош. Међутим, она нам нуди хиљаде руку, да нам олакша нашу борбу за насушни хлеб. Ево овде у равници, где се киша очекује као благодат небесни, Морава треба да се разлива у сплет зелених поточића, која би ова полудивља поља претворила у најлепши врт. А тамо даље...

И Радојев поглед изгуби се у планине које су са запада блиско окруживале Чачак. Обрасле у шуму и бујад, оне су дизале озбиљно своје главе, урешене чипком од букава. По где где видело се неко раштркано село. Ветар је доносио неке отегнуте сељачке гласове који се нису разбирали: да ли су песме или запевка. Из планинског склопа избијала је река као из неке чељусти. Иза њих је била варош: један широк друм, низови кућа и кућерака, накривљени плотови, неколико липа засађених пред каквом кафаном, и широко незграпно кубе старинске цркве, са златним крстом, који се сија у ватри сунчане светлости на заласку.

У сред овог великог пејзажа, стојао је Радоје, скромно, готово мелахолично, с лулом у левој руци и гледао тамо, у правцу планина на западу. Он је био миран. Ништа на њему није издавало узбуђење. Само су његове велике црне очи сијале ватром као златни крст на старинској цркви.

Вишња га пусти да говори.

— Само треба претворити речну снагу у електрицитет — доиста продужи младић, начинивши десном руком један покрет као да хтеде истргнути нешто. — На сваком кораку, тако рећи, може се подићи по једна централа, чије би струје осветљавале ноћу нашу варош, наша села, путове, а дању покретале занат-

лијске машине, стругаре, штампарије, разне фабрике за прераду наших сировина.

Сад се младић видљиво заносио. Његово избријано лице нервозно се грчило, а прсти су трзали штит од качкете. Девојка га је слушала с пажњом и, у исти мах, са извесним страхом. Она је несвесно упоређивала свога земљака с другим човеком кога је оставила у Београду, који је такође имао велика одушевљења за нови живот, за нови рад. Својом малом главом, она је обухватала обадве ове широке царевине мисли и трудила се да их обе разуме и помири. Говор њеног земљака био јој је ближи, јер је био практичнији, опипљивији, земаљскији. Али баш стога... стога што се његове речи нису одмицале од земље, од свакодневног хлеба и сељачког зноја, овај говор није уносио у њену главу слатку чежњу за неодређеним, опојеност мисли које се продужавају до сибирских поља и обећавају целокупни преображај друштва, нову срећу, нов свет, у коме ће се човек осећати слободан и свој као лептир који лети с цвета на цвет и бира где је мед слађи.

— То је мој план — трже је из овог размишљања Радојев глас, округао у том тренутку, мек, треперав, као да се одваљивао од самог срца. — Ја мислим да подигнем једну такву централу. Ускоро ћу отпочети да говорим с неким мојим пријатељима... Теби првој о њој говорим, и хтео би да знам шта ти мислиш?

Вишња га погледа. Њен се поглед сукоби с црним, великим, усијаним очима. Тада јој се учини како у њима дрхти цела Радојева душа, и збуни се.

При заласку, сунце је дошло према њима. Све ствари око њих бацале су велики хлад. Девојка обори главу, и посматраше дуго своју сенку која је расла поред ње. Најзад рече:

— Ти си паметан човек... ти знаш шта радиш... Наша варош дугује ти већ много за парк, за...

— Не, Вишња... — одби младић скромно.

— Ја мислим да је то могуће... и надам се, да ће те наши разумети.

— Да, мени је потребно да ме неко разуме, да ме охрабри ако сустанем. Наши људи су прости. Мени треба...

Млади човек се заустави овде као опоменут једном унутрашњом опоменом, једним од оних тајанствених гласова у нама самима који не варају никад.

— Мени треба један искрен друг — хтео је рећи млади човек — једна жена као што си ти, тако учена у својој простоти, тако проста у својој учености... ти, која би ме разумела, која би се посветила моме делу, јер је сваки рад... нарочито овај који траје више година, овај рад у народу на ситно, врло тежак, огромно тежак.

Али он то не рече. Уосталом, већ их пристигоше сестра и судски чиновник. Ово двоје су се разговарали о варошким девојкама, с нешто шале и обазриво. Вишња се умеша у тај разговор. Њој приђе и Радоје. И све до мрака они су разговарали занимљиво, елегантно и обазриво.

ГЛАВА СЕДМА.

САМАЦ.

Тога распуста, Секулић је остао у Београду. Није се хтео враћати кући, управо зету, код кога му је становала мајка уз удату сестру. Осем тога, нашао је једну кондицију, која није била рђава, па ју је хтео сачувати и за доцније. То је било код некога гимназиског професора... једног познатог опозиционара који је окривљен за последњи атентат на краља Милана и сад се налазио на робији, у Пожаревцу. Његова жена, кад се тако изненадно нашла без мужа и прихода, издала је под кирију кућу с лица, коју је донела мужу у мираз, а, са децом, повукла се у кућицу из авлије, коју су доцније били сазидали за млађе, и ту живела скромно од кирије, тешећи се да то тако неће увек трајати и да ће јој се муж вратити, једног дана, с робије, можда болестан, можда утучен... али, у сваком случају жив. Она је с њим имала четворо деце: најстарију ћерку, Станојку, која је имала шеснаест година, храмала на леву ногу и којој су њено простачко име — име професорове мајке, сељанке — променили, тепајући јој: Бела. После Беле, дошао је Младен, бистар дечко, али лењштина, склон свима слабостима простог народа, као да су у њему васкрсавали претци његове мајке, ћерке обичног ашчије који се доцније обогатио, и оца, родом из једног ужичког села, чији се отегнути акценат и говор кроз нос одржавао још у професору после толикогодишњег аклиматисања у Београду. Младен је био пао у трећем разреду из два предмета — освета реакције! како је смело тврдио — те га је сад Секулић поучавао, за двадесет динара месечно. Госпа-Матовићка надокнађавала је

ову платицу у пажљивом опхођењу, у слатком и кафи, комплиментима и у киселој штрудли сваке недеље по подне. Ову мирну професорску породицу допуњавале су још две девојчице, близнакиње, с црвеним машлијама у коси, слободне, радознале и пуне прича о својим луткама и кумашама.

Млади студент плаћао је од ове лекције свој стан, управо свој кревет, изгубљен у авлијама, шупама, басамацима и рупама Савамале. Од тога му је остајало још нешто за дуван, за кафану, ситан трошак и, можда, коју брошуру. Хранио се на кредит, до бољег времена, где и раније. То је било тамо, кад се пође са Зеленог Венца ка Варош Капији, па лево. Ту се види један дућан своје врсте, углављен између једне папуџинице и трговине са старим књигама. Ништа не свраћа мимопролазнику пажњу на њега: фирма ни плехан модел робе која се ту може наћи. Али они, ради којих овај дућан постоји, познају га на први поглед по његову прозору, упљуваном мувама и сваковрсним додирима. Ту висе низови неке врсте кобасица, жути се тегла киселих краставаца, изложена је чинија обичног сира и неколико хлебова од гроша. Тај дућан је београдски специјалитет, једна врста приватне народне кујне или ресторана без алкохола. Он се језиком својих посетилаца зове звонко: чокалиница. А од свих чокалиница у Београду, ова је најстарија и најбољег гласа. Читаве бајке причају се о људима који су јели у њој, у данима своје младости, њен пасуљ с пастрмом, скуван на особен начин, чокалијски пасуљ, с много паприке и воде, а с мало пасуља и пастрме, а за кога кажу да је бољи од најбољих српских пасуља, маколико се на њих потрошило поврћа и меса. Један професор универзитета, два посланика на страни, неколико министара, један милионар и тако даље, веле да су прошли кроз две собе из којих се састоји ова чокалиница, и остали понешто дужни по умашћеним и у крајевима испресавијаним, дугачким тефтерима њеног газде неког малог, пупастог Македонца, с кисело насмејаним лицем и кривим ногама. Њега сви његови гости зову Стрика, па по њему и његову гостионицу: код Стрике, те јој је то име остало у публици, сигурније него да јој је фирма протоколисана код суда.

Чедомиру је време пролазило врло лагано: један сат на кондицији, где је узгред морао да каже коју реч утехе госпа Матовићки, која, Гркиња по пореклу, није ни из далека личила своме мужу по грађанској храбрости, и ако би то човек помислио по њеном развијеном телу, као у жандарма, крупном главом с

великим црним обрвама, кукастим носом и енергичним устима... и још коју лепу реч Белој, девојци, која је своју сакатост осећала сад све дубље, једно што је пристајала на снагу, те је већ осећала потребу да се допадне људима, и друго, што су је другарице, ћерке чиновничких и осталих такозваних угледних београдских кућа које зависе од државе, изненадно оставиле, што јој је отац оглашен као противник „постојећег стања", као велеиздајник, убица, робијаш и шта још не, што је један покварен режим начинио од овог сиротог Ужичанина, који је, поред своје школе, волео слободу, желео добро своме народу и имао стила у чланцима, што их је писао по опозиционим листовима. Да је Чедомир био познавалац жена бар онолико колико се правио, опазио би лако, да се ова девојчица интересује донекле за њега; јер нашто онда онај њен задивљен поглед и нервозно угризање усне, кад би га слушала како објашњава Младену какво правило из аритметике, ушавши случајно у собу? И зашто онда оно њено подигравање, којим је хтела да пред младићем скрије своју сакатост?

Млади човек, савесно свршивши ову своју тројну дужност за шездесет пет пара, излазио је спокојно из велеиздајникове куће, даљим својим путем. Још толико времена ако је трошио на ручак и вечеру, тамо к о д С т р и к е, разговарајући се с неким Ужичанима и Црногорцима, својим друговима, који су се задржали у Београду претпостављајући га својој родној кући и мољакали по Митрополији да се упуте у какав манастир преко лета. Слушао је још препирку ш т а м п а р а ц а, како се овде звали типографски радници, изигравао „бољег госта" у другој соби, где је у исти мах био и шпорет, и посматрао наивну кокетарију куковима и вратом какве раднице која је долазила да однесе кући вруће ручак, па, за један глас више, говорила:

— Стрико, сйпи ми два'ес' пара пасуља.

Осталих двадесет и два сата дневно остајали су младом човеку да се пече под врелим летњим сунцем пред крај јуна, које је пржило београдске голети као да је сијало из пакла; или да се кува ноћу у својој собици, у којој су преко целог дана бубали разне књиге два Пироћанца, конкурената за Војну Академију, затворених прозора и скинувши са себе све сам гаћа и кошуља.

По авлијама су расли ефемерни патлиџани, који би се спарушили чим би за педаљ одмакли од земље. Жене су кувале по

шупама, одмах ту до помијара и ђубришта. Оне су излазиле за тренутак из тих јадних кровињара, којима би пожар учинио милост, заврнутих рукава, знојава лица, раздрљених груди и врата, босих ногу и радиле нешто по авлији, сагибајући леђа, ширећи ноге, избацујући своја претерано развијена бедра, често пута несвесне стида и срама, а понекад намерно, с извесном циничном сиротињском перверзијом, која даје све више сласти што се ниже пада.

Калдрма, куће, кровови цаклили су се под усијаним сунцем готово у дијамантском сјају, те давали улицама које су зврјале празне, неки празнички изглед. Изнад вароши, дизало се безизразно, простране небо, у којем се видела само понека ласта, као нека црна звезда. Усред мртве тишине у атмосфери, на Сави се, изненадно и нечујно, подизао један стуб водене паре, и врћени се око самог себе, као утвара, летео уз воду, промицао гвоздени мост и губио се негде око оскудног зеленила на острву Циганлији... острва милог Чедомиру, јер му је за њ била везана скора успомена на Вишњу, драги спомен, који му лепи на усне сласт првог пољупца, што га је узео оног вечера пред растанак, кад је у природи била иста таква тишина а у мраку губило се неко бело дрво — и остављa му утисак глатке коже и опраног рубља.

Пред вече, свет је излазио на Калимегдан: сеоске учитељице и маловарошани који су дошли о распусту да виде Београд, беспослени радници, становници предграђа, ситни чиновници који нису могли да оду у бање; јадан, невесео свет који се другим данима и не опажа у присуству жена и људи, лепих, задовољних, срачунатог држања сукње и цигаре у зубима, весела лица, поноситог погледа и одела по последњој моди. И док вече клизи у модром пепелу с Бановог Брда, нека незнана, јака меланхолија обузимала је Чедомира.

У тим приликама, дошло му је прво писмо од Вишње. Оно је било у једном великом, пословном коферту, зелене боје, с натписом радње Митра Лазаревића, бакалина. После је дошла карта, обична поштанска карта, испуњена јевтиним плавим мастилом, које је можда сам газда Митар правио за своје потрошаче који траже много, а јевтино. Затим је дошла опет једна карта, са сликом неке велике зграде и краја улице, која се губила у низини својих простих, неједнаких кућица. И онда опет

писмо, у истом бакалском коферту, с рапавом хартијом, по којој се проливало плаво мастило.

Ах, ова писма! Она нису садржавала ниједну љубавну реч, ниједну нежност. У њима није било спомена на оно што су заједнички преживели и проживели. Она су почињало просто, једном речи: „Чедо!“ и, мало ђачки, мало новинарски и књишки, излагала строго, готово суво, обичне прилике, начин живота и живљења једне девојке у паланци. Опис једног излета у Овчарску Бању или какав несташлук млађег брата испуњавали су по цело писмо. Па ипак, та су писма била као небесни дар, на овим врућинама; она су младићу позлаћивала Стрикову чокалиницу, претварала савамалске авлије у чаробан врт, уносила бескрајна одушевљења у његово младо срце и била једина лепота његове младости.

Он их је чекао с наивном радошћу као што деца чекају велике празнике. Он је био кадар загрлити поштара који би му га предао, или пољубити сто своје собе, где би га нашао. Он их је сачувао сва, сва та писма у зеленим кофертима, те неукусне званичне карте с унакарађеним ликом краљевим. Све те слике гимназија и пијаца које су представљале Вишњино место, те биле као један део њен и миле младићу као она сама. Он је брижљиво остављао ове хартије у дно свога ђачког кофера, поређане хронолошким редом, закључавао их по двапут, тресао катанцем, као тврдица који сакрива своје благо.

Секулић је одговарао девојци, али у истом уздржаном тону. Чак да је и могао од њеног оца и њене куће, он не би смео поверити сву ту изненадну раскош свога срца и бескрајне лепоте своје маште; јер то није била више Вишња, која се појављивала из тих писама. То је била визија неке немогуће жене, о којој сви сањамо, коју сви очекујемо кроз цео наш живот. Живот пролази, а она се никад не појави, не помилује наше усијано чело, не пољуби наше занесене очи. Нико не проверава ове најдубље тајне свога бића, оне се крију и од самог себе, и обузимају нас тек, кад нас, као неко фино вино, преваре својом лакоћом и опију благо, замагљавајући нашу свест и стварност.

Млади човек је писао о прочитаним књигама, ситним догађајима, понешто о оним Ужичанима и Црногорцима, и о великој врућини у Београду. Ипак, пишући о тим простим стварима, на саму мисао да то пише девојци, с којом се воли, створењу које му даје визију оне жељене жене, њега је обузимала нека

чар, готово физичка, и он је терао пером, као да броди морем начињеним од самог миља и заноса, па кад би писмо свршио, написао адресу и залепио завој, дубок, сладак уздах отео би му се из груди, а глава му клонула, као да је неког дуго грлио, дуго љубио.

Кад би се Вишња задржала с одговором, он је откључавао кофер, вадио стара писма, носио их у најнепосећеније кутове варошких паркова, и ту их поново читао, разгледао сваку фразу, загледао у марке, у поштанске печате и датуме.

Та су писма уверавала младића у све што је он несвесно хтео, што је потајно тражио од живота. Она су му говорила, да још неког има у овоме пространом свету, осем његове мајке и сестре, који мисли на њега. Једно женско срце куцало је за њим. Он зна позитивно, он има, дакле, сигурне доказе. . . те поређане хартије, ту архиву, већ велику.

У тим сувим и врелим данима, кад никога није било око њега, ова писма су му била једини повереник. Он је њима шапутао своје неодређене снове. Њине просте речи певале су му плачне мелодије, у којима је налазио извор своме одушевљењу. У њихову неисписаном рукопису, видео је узбуркане дубине своје будућности, проналазио је пут својих мисли.

И уверени присталаца материјалистичке философије свога доба претварао се у нежног љубавника: у двадесет првој години човек је сав одушевљење, сав топлина, сав љубав.

(Наставиће се)

М. М. Ускоковић.

ОРЛУШИНИ

Шта хоћеш више, орлушино стара?
Раскидô си нас канџом у комаде,
у грôцу већ нам твој кљун рије, пара,
на срце си нам напујдô обаде. —
Шта хоћеш више, орлушино стара?

Зар још да ниси крви наше гасан?
Њом си преливо гнездо своје древно,
њом крепчô кржљав пород свој (а јасан!);
под копитом би туђом давно зевно,
да ниси крви наше био гасан.

Зар ниси сит од нашег меса?
Бедми наших бране те костура,
ми бесмо храна азијскога беса,
о нас се крха са свих страна бура —
па још да ниси сит од нашег меса!

И још шта хоћеш, халапљиви скоте?
За срцем грамзиш и за душом нашом;
да ти све дамо, последње лепоте,
робиња нага пред пожудним пашом.
То би још хтео, халапљиви скоте:

старачку крв да твоју подгрејемо,
да ти се душом нашом дух подмлади.
— Ал' кидај, мори, ми трпимо немо,
јер нашим срцем ти се не ослади.
Кидај и мори, ми трпимо немо;

а раздереш ли нам прса и плућа,
пре но што твоји нокти у њих рину,
ишчупаћемо срца своја врућа,
међ' очи њима ударити псину,
— и умрети ко богови што гину!

Вељко Петровић.

МАЗЕПА

Оштро уже тре ме, коље:
Јурни вранче, дивљи скоте!
Зглобове ми стегни боље.
Оштро уже тре ме, коље,
Тешким грчем ране стоте...

Јурни вранче, дивљи скоте!
Распи своју оштру гриву;
Превијам се свезан о тê,
Скрхај у мê све лепоте,
Разлупај ми главу живу!

Волим тако да је бијем,
Као лудак о решетке,
Па од бола да се свијем...
Волим тако да је бијем,
О бокове мисли ретке.

Јурни вранче, дивљи скоте!
У мени се борба снажи,
Под локвама ране стоте...
О, лажи ме, лажи, лажи,
Окорели мој животе!

Јечи шума, свија гране,
О мене их мучки шиба,
Трзају се степе сане,
И живим се песком бране,
А пода мном пут се гиба...

Да л' то видик ниско пада?
Или врело сунце трули?...
Из жила ми крвца пада,
Живци су ми пуни гада,
Удови ми већ подбули...

Оштро уже тре ме, коље.
Јурни вранче, дивљи скоте!
Зглобове ми стегни боље.
Оштро уже тре ме, коље,
Тешким грчем ране стоте...

Вај! Тако се земљом жури,
И са тела меса цепа,
И кикотом подлим јури,
Докле живот не исцури,
И не свисне преко степа...

О Мазѐпа! О Мазѐпа!

Ранко Младеновић.

О ВРЕДНОСТИ ЖИВОТА

Вредност бића је један плус његовој чистој егзистенцији. Чиста егзистенција бића као таква нема никаква посла са вредношћу, јер биће егзистира на основу саме логичке нужности. Одавде следује да несвесно биће, које је по појму своме идентично са чистом егзистенцијом, нема ни позитивне ни негативне вредности, да оно стоји у погледу на вредност „с оне стране добра и зла“, да представља индиферентно биће, биће без вредности у смислу индиференције. Чистом бићу мора придоћи плус знања, биће мора постати свешћу, да би могло бити говора о његовој вредности одн. невредности, пошто вредност, за коју се не би знало, не би била никаква вредност: за вредност се мора знати, да би се она и имала. Али знање је само conditio sine qua non вредности бића, знање као такво не представља вредност. Вредност може лежати само у једном садржају од вредности, чију егзистенцију у бићу констатује знање, пошто знање као чиста функција констатирања не може непосредно постати свесно самог себе, већ само једног садржаја, који је од њега различан.

Овај садржај од вредности пак, који свесном а преко овога и целокупном бићу прибавља вредност, мора, ако хоћемо да избегнемо логички прогресус in infinitum који би иначе настао, т. ј. ако не треба вредност једнога садржаја да долази увек од једног другог, који је ван њега, бити нешто што у самом себи има вредности. Вредност његова не може лежати у томе, што би он изражавао неку апстрактно замишљену вредност свесног или и целокупног бића — једна таква апстрактна вредност бића онтолошки је немогућа — већ обрнуто, свесно биће и биће у опште само тиме добива вредност, што садржи у себи један такав садржај од вредности. Ово последње може пак само

тако бити случај, ако тај садржај од вредности преставља непосредно један нарочити садржај свесног Ја. Доиста у осећању задовољства лежи у нашој свести један такав свесни садржај од апсолутне вредности, а у осећању бола садржај супротне вредности т. ј. апсолутно негативне вредности. Погрешно је на име тврдити, да бол значи просто осуство вредности, бол је директна позитивна негација вредности дате у осећању задовољства, јер он је прво, као и задовољство, један нарочити реалан садржај свести, и друго он је исто тако мерило негативне, као што је задовољство мерило позитивне вредности. Као што задовољство преставља позитивну, тако бол преставља негативну вредност, као што задовољство даје бићу печат онога што вреди, тако му бол даје печат страшнога и одвратнога.

Реалност као таква пак вечита је и неуништљива. Бол и задовољство морали би очевидно и сами бити вечити, да би вечитом бићу могли придати вечиту позитивну или негативну вредност. Из тога следује, да суд о вредности живота има да узме у обзир не само величину бола и задовољства у њему датог, него и њихово трајање одн. пролазност и постојаност самог живота. Пошто бол и задовољство могу постојати само у свесним бићима, то се мора претпоставити вечност самих свесних бића, ако вечито биће треба у апсолутном смислу да има позитивну или негативну вредност. Да се вечитом свету, који би се састојао из пролазних свесних бића, не може придати вредност у овом апсолутном смислу, све кад би таква свесна бића за време свога ограниченог живота осећала саму радост, није тешко увидети. Један такав свет несумњиво би имао позитивну вредност у толико, у колико би у њему увек било свесних бића, која осећају задовољство. Али апсолутну позитивну вредност такав свет не би имао, пошто би егзистенција сваког свесног бића у њему била ограничена, а свет као целина, пошто по претпоставци преставља само суму свесних бића, може само тако имати вредности, ако свесна бића у њему имају вредности, а овима у нашем случају не може припадати вредност у апсолутном смислу.

И ако према томе морамо одрећи апсолутну вредност једноме вечном свету, који би се састојао из пролазних свесних бића која осећају само задовољство, ипак такав један свет не сме се по вредности ставити на исти степен са потпуно индиферентним бићем. Јер ако вредност бићу долази од вредности емоције задовољства, коју осећају свесна бића, онда је само свет састав-

љен из вечитих свесних бића, која не осећају ни бол ни задовољство, раван по вредности свету, састављеном из пролазних свесних бића, која немају емоције, а оба равна потпуно индиферентом бићу, али не и вечити свет састављен из пролазних свесних бића, која осећају задовољство. Овом последњем морамо очевидно придати извесну вредност, а пошто ова не може бити вредност у апсолутном, то је она само вредност у релативном смислу.

Исто важи и за вечити свет састављен из пролазних свесних бића, која осећају бол. и он би, упоређен са вечитим светом састављеним из вечних свесних бића, која осећају бол, коме би се једино могла придати апсолутна негативна вредност, имао само релативну негативну вредност.

После ових општих аксиолошких примедаба прелазимо на проблем вредности овога нашег света и живота. Је ли вредност реално датог света релативна или апсолутна, је ли његова негативна вредност апсолутна или релативна, или је он у погледу на вредност индиферентан?

Наш је свет, свет чија су свесна бића, која су једино могућа у вези са органским телом, пролазан. Већ из тога следује, да његова вредност одн. негативна вредност не може бити апсолутна, све кад бисмо и вечност његову претпоставили. Али он, као што знамо, у правцу прошлости није вечан, према томе може бити говора само о томе, да ли свесна бића имају рачуна да у њему живе или не?

Живот свесних бића у овоме свету пре свега је пролазан, а затим и испуњен је, кад се све сумира, са више бола него задовољства. Пролазност и бол су оне две стране нашег живота у овоме свету, које овом последњем ударају печат релативне негативне вредности. Ми ћемо их у следећем одвојено посматрати, и то прво пролазност, па затим емоционалну страну.

Пролазност нашег живота је многострука. Пре свега ми, органско-свесна бића, пролазни смо у томе смислу, што се рађамо и умиремо, то је пролазност наше целокупне егзистенције. Друго, ми смо и у томе смислу пролазни, што је како наше свесно, тако и наше органско биће подложно непрестаним променама. Међу садржајима наше свести мало их има, који дуже време постоје непрестано се обнављајући, а још много мање има таквих, који трајући дуже непроменљиви су у правоме смислу; већина од њих јављају се тако рећи само тренутно, да или за

навек ишчезну или да се појаве тек после дужег времена. Наша опажања, наше мисли и сећања непрестано се мењају, тако исто и наше жеље, осећања и расположења. Тако исто и у нашем телу збива се непрестана измена материја. На послетку ми смо пролазни и у једном трећем смислу: сваки дан морамо по неколико сахати да спавамо, а спавање повлачи за собом делимице потпун престанак нашег развијеног свесног живота, делимице битно слабљење његово (спојено са делимичним слабљењем органског живота). Не само дакле, да смо ми пролазни у целокупности своје егзистенције, него смо ми чак пролазни и у оквиру самог овог ефемерног бића нашег, и само лабава веза сећања држи у извесној вези наше раскомадано и расточено биће од почетка свесног живота па до краја његовог.

Ова пролазност нашег бића сама собом довољна је, да животу одузме сваку праву вредност. Јер све кад би наш живот за време свога трајања био испуњен и све самим задовољством и срећом, ипак би крај његов био крај и све ове величанствености, јер тај нас крај води тамо, где смо у почетку били, у ништа, од кога водимо порекло (истина ово ништа није у онтолошком смислу апсолутно, али за наше органско-свесно биће оно је апсолутно), а ништа је без икакве вредности. Истина не може се одрицати, да и пролазан живот док је год траје, ако је испуњен задовољством, има вредности, али ова је вредност чисто релативна; такав је живот већи по својој вредности од живота испуњеног болом или индиферентног живота, али упоређен са вечитим бићем нема никакве праве вредности. Величина трајања пролазног живота упоређена са вечитим при томе је сасвим irелевантна: може органско-свесно биће живети и трилионима година, и то све у самој срећи и задовољству, оно ће се ипак по истеку овог неизмерног броја година (који поред све своје неизмерности ипак мора да се заврши) налазити тамо, где се налази и једнодневни лептир при крају свога кратког живота: на граници ничега, у које у тренутку ишчезава. Доиста, пролазан живот нема никакве праве вредности!

Као што пролазност одузима задовољству његову драж, тако она одузима болу његову жаоку. Може живот испуњен болом трајати неизмерно дуго, за све време тога трајања његова ће вредност бити несумњиво негативна, али она ће бити само релативна, јер до престанку живота престаје и бол, а тиме и страхотност бола. Као што би задовољство само онда имало

праве вредности, кад би вечито трајало, тако би и бол само онда био страшан и несносан, кад би вечито трајао.

Као непосредна последица пролазности живота има да се сматра његов релативитет, који налази израза у спољашњој целисходности сваког живог бића, одн. у томе, што свако живо биће има само у толико објективне вредности, у колико даје живот једном новом живом бићу, па затим раније или доцније одлази са позорнице живота, или, другим речима, у томе што ниједно живо биће не преставља самоцил. Таква жива бића пак, од којих свако живи за оно, што долази за њим и т. д. у бесконачност, немају очевидно никакве апсолутне вредности, па ни свет састављен из њих.

Као једна нарочита страна пролазности живота има да се сматра и несигурност његова, која проистиче из борбе за живот органских бића. Ова борба за живот чини на име, те су жива бића објективно још пролазнија него што би иначе била, а подиже субјективно суму бола, који она као жива бића морају да осећају. Она према томе преставља прелазну везу између опште формалне стране живота, његове пролазности, и садржајне емоционалне стране његове.

Сада прелазимо на посматрање ове друге стране живота, на посматрање емоционалне вредности његове. Ово, што ћемо овде о томе рећи, изузев општа извођења негативно-критичног дела, има да се сматра само за претходну скицу онога, што ће у Аксиологији бити опширно изведено.

Песимизам и оптимизам у њиховом досадашњем облику полагали су малу или нису никакву вредност полагали на момент пролазности при својој оцени вредности живота у овоме свету; они су свој суд о томе готово искључиво заснивали на несразмери задовољства према болу. По песимизму сума бола у свесним бићима премаша суму задовољства, по оптимизму овај је однос обрнут, сума задовољства премаша суму бола и то у великом степену. Шопенхауер и Хартман заступају прво, Лајбниц и Диринг друго гледиште. Ја ћу у следећем најпре прегледати песимистичку доктрину Шопенхауерову, пошто она преставља први систематски покушај опште Аксиологије, затим ћу прећи на аксиолошку доктрину Хартманову, која преставља други до сада ненадмашни покушај Аксиологије, и то ћу говорити само о општој метафизичкој и психолошкој подлози њиховој. Преко оптимистичке доктрине овде ћу потпуно прећи, једно с тога, што она и код својих

поменутих најзнатнијих заступника није довољно систематски изведена, а друго и с тога, што ће истинитост одн. лажност оптимистичке доктрине бити решена критичким разлагањем Шопенхауерове и Хартманове доктрине.

Своју песимистичку доктрину не заснива, као што је познато, Шопенхауер на емпиричким чињеницама, чијом би се анализом дошло до констатације преваге суме бола над сумом задовољства у живим свесним бићима — Шопенхауер само сумарно те чињенице узима у обзир — већ он заснива песимистичку доктрину на својој Метафизици Воље. Ми ћемо с тога у следећем прво изнети ову последњу у најкраћим цртама, подврћи је затим критици и то само са оне стране њене, која чини непосредну подлогу песимистичкој доктрини.

Шопенхауерова Метафизика Воље почива на фундаменталном учењу Кантовом о битној разлици исмеђу ствари по себи и појаве. По том учењу просторно-времени свет је априорни продукт духа, тако да ствар по себи нема ниједне од форми егзистенције, које се налазе у субјективном свету појаве. Пошто оно, што је у свести дато, по Канту нема апсолутни реалитет, то Шопенхауер изводи из тога сасма конзеквентно, да ни ствар по себи не може бити свесна. Узимајући у помоћ једну врсту сазнања, која мало хармонира са овим основним учењем, долази Шопенхауер до закључка, да је ствар по себи ако не идентична, а оно бар аналога са оним, што се у нашој унутрашњости манифестира као воља. Јер по њему је воља један слеп, безразложан, празан, ванвремен, егзистенције гладан акт тежње, који се придоласком интелигенције у субјективној светској илузији представља као множина пролазних, једно друго потискујућих и уништавајућих свесних бића, која при томе осећају неисказан бол. Пошто је даље свако свесно биће у своме метафизичком корену воља, то свако тако биће мора се само себи субјективно представљати као низ сукцесивних преставних садржаја, за којима непрестано тежи воља као појава, а које само ретко достиже, па и тада се само за тренутак задовољава, и то за тренутак у строгом смислу те речи. Јер по Шопенхауеру само је бол, као субјективни корелатум објективне светске воље (која је с тога незадовољена, што ван ње као ствари по себи нема ничега, што би јој било садржај), позитиван емоционалан садржај, док је задовољство чисто осуство бола и с тога у својој егзистенцији моментано. Истина по Шопенхауеру поред овога моментаног задовољства, условљеног болом незадовољене

жудне воље, постоји и једно трајно задовољство, које проистиче из „чистог сазнања“.

Воља, као ванвремени акт тежње, није по Шопенхауеру последње метафизичко прабиће, већ је само једна од двеју објективних форама овог последњег. Метафизичко прабиће може се јавити као биће које хоће, „као воља за живот“: онда је оно ванвремени акт тежње, који као ствар по себи чини подлогу нашег света појаве. С друге стране метафизичко прабиће може се јавити и као биће, које неће, које негира вољу за живот: онда се оно јавља у једној форми, којој не одговара никакав свет појаве. Метафизичко прабиће има дакле да се сматра као воља у правом смислу, пошто она апсолутно слободно може како хтети тако и не хтети.

Шта је оно, што се има принципијелно да истави на супрот овој целој Шопенхауеровој метафизичкој доктрини воље, неће бити тешко пронаћи ономе, коме су основна учења ове књиге позната. Ако, као што знамо, садржај свести није чиста појава, већ нешто што по себи егзистира, онда је немогуће, да апсолутна реалност искључује свест, онда ова мора у себи садржавати и свест. Из тога следује прво, да непросторни и невремени акт вољни Шопенхауеров не може бити једина ствар по себи и друго, да воља не може бити незадовољено празно биће. Ако је воља један од примарних атрибута бића — а ми смо видели, да је то доиста случај — онда је воља, пошто поред ње егзистира реални свесни садржај, задовољена: из воље као битног атрибута светског бића не да се дакле извести болни карактер овог последњег, као што је то учинио Шопенхауер, полазећи од погрешних претпоставака Кантових. Према томе бол, који се јавља у свести у овом свету, не може бити нешто у Шопенхауеровом смислу метафизички коренито.

Пошто је на овај начин метафизичка подлога Шопенхауеровог учења о осећању разрушена, остаје нам још да покажемо, да се оно ни емпирички не да одржати. Од она два основна тврђења Шопенхауерове доктрине о осећању, тврђења о временој условљености сваког задовољства претходним болом и тврђења о моментаној природи задовољства, ово друго да се лако оповргнути на основу искуства. Да у нашој свести постоје не само осећања задовољства, која кратко трају, него и таква, која подуже трају, несумњива је чињеница искуства; истина ова трајна осећања задовољства могу мењати своју јачину, али то не мења њи-

хову принципијелну постојаност и њихову потпуну непомешаност са болом. Да је то тако, постаје још очевидније, кад узмемо у обзир, да у једноме моменту у свести постоји само једно осећање, пошто тада једно дато задовољство, ма колико у своме интензитету било промењљиво, мора у себи имати за све време свога трајања један део, који је апсолутно непромењљив. Али све кад би се допустила и сложена симултана осећања, тиме би, чим се допусти трајност једног осећања задовољства, и поред помешаности његове са болом, била призната апсолутна постојаност осећања задовољства у онтолошком смислу, што у осталом и Шопенхауер признаје за осећања задовољства, која проистичу из „чистог сазнања“.

Прво тврђење Шопенхауерове доктрине о осећању пак истина је, формално узев, тачно, али су нетачне конзеквенције, које Шопенхауер из њега изводи. Јер пошто наша свест није никада без емоције, ма како слаба она била, и пошто је емоција или бол или задовољство, то је истина тачно, да је свако задовољство, докле допире у назад наше свесно искуство, условљено претходним болом. Али је исто тако тачно, да је и обрнуто, докле допире у назад наше свесно искуство, сваки бол условљен претходним задовољством, тако да не може бити говора о једностраној временој условљености задовољства болом, како то тврди Шопенхауер. Кад би оваква условљеност задовољства болом постојала, онда прво, задовољство не би никада могло својом јачином премашити претходни бол и друго, ниједно задовољство не би могло постати јаче но што је било у тренутку, кад је ишчезао претходни бол. Обе ове конзеквенције у односу на јачину задовољства очевидно су нетачне, пошто задовољства, која привидно нису условљена претходним боловима, могу бити како јача од од ових последњих, тако исто могу бити и појачана за време свога трајања. Тиме је пак и за прво тврђење Шопенхауерове доктрине о осећању показано да противречи искуству.

На овај начин разрушена је целокупна метафизичка и опште-психолошка подлога песимистичке доктрине Шопенхауерове, и ми сада прелазимо на метафизичко и опште-психолошко образложење песимистичке доктрине код другог знатног представника њеног, Едуарда Хартмана. Хартман је Шопенхауерово образложење песимистичке доктрине с правом критиковао и ту доктрину у многим тачкама исправио. И ако пак његов метафизички систем, посматран у целини, и по онтолошком образло-

жењу своме и по извођењу у појединостима, преставља знатан напредак према Шопенхауеровом, ипак се он мало удаљује од овог последњег у метафизичком образложењу песимистичке доктрине. У последњој инстанцији лежи разлог за то у Кантовом становишту, од кога полази Хартман као и Шопенхауер. Јер и ако је Хартман увидео нетачност извесних основних поставки Кантове „Критике чистог ума", он ипак признаје са Кантом основну разлику између ствари по себи и појаве, и у Кантовом систему не мање важну разлику између субјективних форми сазнања и безформног искуственог материјала. Он одбацује Кантово ограничење категорија на свет појава, преносећи их и на свет ствари по себи и налазећи у апсолутно несвесном светском духу духовно биће, које субјективне форме сазнања примењује објективно.

Полазећи од ових основних поставки, Хартман одбацује тврђење Шопенхауерово, по коме је ствар по себи један ванвремен празан безсадржајан вољни акт. По њему поред воље постоји још један атрибут светске супстанције — јер Хартман разликује јасно апсолутну супстанцију од њених атрибутивних одредаба — и д е ј а, која у себи садржи, поред имплицитних категоријалних интелектуалних функција, реалну форму опажања простора као експлицитни садржај. Док је воља потпуно нелогичан (неразуман) интензиван реалан принцип, дотле је идеја као супротни атрибут потпуно логичан екстензиван идеалан принцип. Пре постанка света воља као надбитно суштаство (überseiende Wesenheit) преставља чисту способност хотења, а идеја чист формално логичан принцип идентитета А — А. Постанак света има своје порекло у вољи: из чистог потенцијалитета надбића подиже се воља у актуалитет бића, постајући празном жудњом за егзистирањем. Пошто је идеја, преко металогичког принципа апсолутне супстанције, везана за вољу, то је она приморана да реагира на овај безразложни праакт воље, пошто тај акт као акт промене преставља једну противречност, која са гледишта логике не треба да постоји. Кад би несвесна идеја била у стању да пружи вољи преставу нехотења као садржај (било потпуно или делимице), она би могла актуелно посталу вољу у тренутку уништити и светског процеса не би било. Али пошто идеја није у стању да то учини, то она ону преставу нехотења може пружити вољи само преко свести, која постаје у току светског процеса. А овај последњи постаје суделовањем оба атрибута на сле-

дећи начин. Праакт воље интензиван је и он је времени акт промене. Али како интензитет, тако и временост праакта неодређени су. Идеја, реагирајући на овај праакт, ствара у себи онажај празног простора, чисте екстензије, помоћу које раздваја неодређено интензивни вољни акт у множину интензивно различних вољних аката, и претвара неодређену временост тих аката у одређену тиме, што их сукцесивно доводи у све нове међусобне односе. Тиме постаје објективни светски процес. Последњи циљ његов, враћање воље натраг у прастање непромењљивости, може се само тако постићи, што вољни акти долазе у конфликт један с другим, чиме се омогућује феномен свести. Вољни акт, који је у једном таквом конфликту остао незадовољен, враћа се у себе и претвара се у чисто осећање бола, које преставља свесан „субјективно-иделан“ садржај, на супрот првобитном задовољеном вољном акту, који је апсолутно несвесан. Кад се један такав незадовољени вољни акт, који је постао болом, накнадно задовољи, осећање бола претвара се у осећање задовољства, а ово даље натраг у апсолутно несвесан вољни акт. Прaатоми су најпростији вољни акти, а осећање бола и задовољства, који из тих аката постају, једини су садржај атомске свести. Сумацијом простих атомских свести постају сви виши ступњеви свести. Али док се у неорганским атомским комплексима целокупна свест јавља као чиста сума атомских свести, придолази овим последњим у органским комплексима још једна нарочита несвесна психичка функција, која прости емоционални материјал атомских свести прерађује, стварајући од њега, применом категоријалних функција, квалитативне разлике у осећајима и стављајући ове последње у форму просторности и времености, чиме постаје унутрашња феноменална т. ј. чисто привидна слика света у свести вишег ступња индивидуације.

Општа доктрина о осећању, коју Хартман с једне стране дедуцира из ових метафизичких принципа, а с друге стране заснива непосредно на искуству, није на жалост једноставна. У „Филозофија Несвеснога“, у којој емпиричко образложење стоји на првом месту, учи Хартман с једне стране на супрот Шопенхауеру, да има осећања задовољства, којима не претходе пратевн, који би их условљавали, да има дакле д и р е к т н и х осећања задовољства, а с друге стране, да свако и н д и р е к т н о осећање задовољства постаје рефлексијом на осећање бола, које га условљава, односно да је свако индиректно задовољство р е п р е з е н-

тативно контрастно задовољство. У „Науци о Категоријама“ (Kategorienlehre) пак, у којој метафизичка дедукција учења о осећању стоји на првом месту, по њему је свако задовољство индиректно, и то оно при томе може постати или рефлексијом на претходни бол или пак непосредно самим престанком овог последњег. Ми ћемо у следећем најпре за прво, па затим и за друго учење показати, да стоји како у противречности са Хартмановим метафизичким принципима, тако (делимице) и са чињеницама искуства.

Тврђење „Философије Несвеснога“ о датости директног задовољства, као што је горе показано, тачно је и на томе се нећемо задржавати. Али се оно не да довести у хармонију са метафизичким принципима њеним. Вољни акт, који би у истом моменту био задовољен, у коме би се јавио (а по Хартману директна задовољства су продукт таквих вољних аката), морао би према тим принципима остати апсолутно несвесан, пошто се и сваки апсолутно несвесни акт у истом моменту задовољава, у коме се појављује. Тако исто и друго тврђење „Философије Несвеснога“, тврђење о преставној природи индиректног задовољства, не стоји у хармонији са метафизичким принципима њеним. Јер ако је свако задовољство (као што Хартман с правом на супрот Шопенхауеру тврди) позитивно стање свести, и ако индиректно задовољство постаје престанком једног претходног бола, то се онда, ако хоћемо да будемо конзеквентни, једино да тврдити, да престанак бола као такав значи позитивно стање задовољства, да дакле индиректно задовољсто нема никаква посла са рефлексијом. Јер како ће моћи рефлексија о стању бола, које је престало, произвести задовољство? Пошто се рефлексија збива у сликама имагинације, то би морало осећање задовољства, које из ње постаје, бити локално везано за једну (или за више) од тих слика, одн. бити њима произведено. Ово би се пак могло десити само тако, да преставно задовољство буде директне природе, а то противречи принципима „Философије Несвеснога“. Или би то задовољство морало постати на тај начин, што би за одговарајућу преставу (или другу коју преставу, која би овом била потиснута) било везано једно осећање бола, чијим би непосредним престанком постало задовољство: у овом би се пак случају морало претпоставити, да сваки престанак бола повлачи за собом појаву задовољства, чиме би преставна природа идиректног задовољства била уништена.

Горња два тврђења „Филозофије Несвеснога“, која се не дају довести у хармонију са њеним метафизичким принципима, не налазе се у „Науци о категоријама“. На њихово место овде долази тврђење о индиректном задовољству, које постаје непосредним престајањем претходног бола, тврђење које се исто тако мало да довести у хармонију са метафизичким принципима Хартманове филозофије. Јер све кад бисмо и признали идентитет незадовољеног вољног акта са осећањем бола (одн. кад бисмо признали, да се уопште може јавити незадовољени вољни акт), из тога још никако не би следовало, да је претварање незадовољеног вољног акта у апсолутно несвесни задовољени скопчано са осећањем задовољства. Ако наиме осећање бола представља трансформацију апсолутно несвесног вољног акта у свесни, то ће се обрнуто трансформација незадовољеног вољног акта у задовољени састојати просто у обртању овога процеса, и постанку осећања задовољства нема места. Јер ако апсолутно несвесни задовољени вољни акт само услед спољнег отпора постаје незадовољеним вољним актом, онда ће обрнуто престанак спољнег отпора моћи изазвати само враћање натраг незадовољеног вољног акта у задовољени, претварање осећања бола дакле у осећање задовољства значило би само заобилазан пут преко једног реалног садржаја, који је потпуно излишан.

Али не само да доктрине Хартманове о осећању стоје у дисхармонији са метафизичким принципима његове филозофије, него оне стоје у противречности и са непосредним искуством. Кад „Филозофија Несвеснога“ тврди, да је свако индиректно задовољство продукт рефлексије, то је нетачно, јер има индиректних осећања задовољства, која без икаквог суделовања рефлексије постају непосредно ишчезавањем одн. смањивањем једног претходног бола. Кад „Наука о Категоријама“ тврди, да је свако задовољство индиректно, томе противречи искуствена чињеница директног задовољства, коју признаје и „Филозофија Несвеснога“.

(Свршиће се)

Dr. Бранислав Петронијевић.

ИСТРАЖНИ СУДИЈА

— А. П. Чехов —

Окружни лекар и истражни судија путовали су једног лепог, пролећњег дана у село, да изврше неко секцирање. Судија, човек од 35 година, замишљено гледаше у коње и говораше:

— У природи има веома много загонетног и тамног, али и у свакидашњем животу, докторе, често наилазимо на такве појаве, које се никако не дају објаснити. Тако ја знам неколико загонетних чудних смртних случајева, чије узроке могу објаснити само спиритисте и мистичари, а човек свеже главе само ће у неразумевању развести рукама и — ништа. Ја наример знам једну веома интересантну госпођу, која је себи предсказала смрт и умрла без икаква видљива узрока баш онога дана, што га је она предсказала. Рекла је да ће тада умрети — и умрла је.

— Нема последице без узрока, — рече доктор. Има ли смрти, онда значи да има и узрока. А што се тиче предсказања, ту је заиста ствар мало чудновата. Све наше госпође и сељанке владају даром пророштва и предосећања.

— Оно тако је, али ова моја дама, докторе, сасвим је особита. У њеном предсказању и смрти није било ничег ни сељачког, ни господског. Жена млада, здрава, паметна, без сваких предрасуда. Имала је тако умне, јасне, честите очи; лице отворено, разумно, са лаким чисто руским осмејком у погледу и на устима. Господског или сељачког, ако хоћете, било је код ње само једно — лепота. Стасита, љупка као ето ова бреза, коса за дивљење! Да вам не би остала неразумљива, додаћу још то, да то беше створење најзаразније веселости, безбрижности и оне паметне, добре лакомислености, какве има само код мисаоних, простодушних, веселих људи. Може ли ту бити речи о

мистицизму, спиритизму, о дару предосећања или ма о чему таком? Она се на све то смејала.

Докторова се кола уставише код кладенца. Судија и доктор напише се воде, протегоше се и очекиваху да кочијаш напоји коње.

— Па од чега је умрла та госпођа? — упита доктор кад кола опет појурише друмом.

— Чудновато је умрла. Једног прекрасног дана улази к њој муж, па јој каже како не би било лоше продати на пролеће старе каруце, па место њих купити што новије и лакше, и да би ваљало променити левог, крајњег коња, а Бобчинског (муж јој имађаше тог коња) метнути у средину.

Жена га саслуша па му рече:

— Ради како знаш, мени је сад све једно. Ја ћу на лето већ бити на гробљу.

Муж, разуме се, слеже раманама и насмехну се.

— Ја се ни мало не шалим, — говорила је она. — Озбиљно ти саопштавам, да ћу скоро умрети.

— То јест — како то скоро?

— Одмах после порођаја. Родићу, па ћу умрети.

Муж није придавао никаква значаја тим речима. Он не верује ни у каква предосећања, а уз то одлично зна, да жене у таквом стању воле да су ћудљиве и да се у опште предају мрачним мислима. Прође један дан, а жена њему опет о томе, како ће умрети одмах по порођају и после свакога дана све о томе причала; он се смејао и називао је сељанком, гатаром, чегртаљком. Блиска смрт постаде тој жени idée fixe. Кад је муж не би хтео да слуша, она би отишла у кухињу, па би тамо говорила с куварицом и дадиљом о својој смрти.

— Није ми остало још много да живим, њања. Чим родим, одмах ћу и умрети. Не умире ми се тако рано, али судбина ми је таква.

Дадиља и куварица, дабоме, у сузама. Дешавало се да јој дође попадија или спахиница, а она их одведе у угао и олакшава души — све о томе, о блиској смрти. Говорила је озбиљно, с непријатним осмехом, чак са љутитим лицем, не допуштајући одговарања. Живела је по моди, модерно, али сад због блиске смрти све је забацила и постала аљкава, није више ни читала, није се смејала, ни гласно маштала... Сем тога отишла је с тетком на гробље и изабрала по свом укусу место за свој гроб,

а пет дана пред порођај написала је звештање. И имајте на уму да се све то радило при одличном здрављу, без најмањих знакова за болест или ма какву опасност. Порођај је озбиљна, тешка ствар, по некад смртоносна, али код ове, о којој вам говорим, све је било повољно и није се никако имало бојати. Мужу се на крају крајева сва та комендија досади. Један пут за ручком он се некако наљути, па запита:

— Чујеш, Наташа, ама кад ће бити крај тим глупостима?

— То нису глупости. Ја говорим озбиљно.

Будалаштина! Ја бих ти саветовао, да престанеш лудирати се, да те доцније не буде стид.

Наступи и порођај. Муж јој доведе најбољу бабицу у вароши. Порођај је био први, али је испало да не може боље бити,

Кад се све свршило, породиља зажели да види новорођенче. Погледа га, па рече:

— Е, сад се може и умрети.

Опростила се, затворила очи и кроз по часа предала Богу душу. Била је при свести до последњег минута. Кад су јој место воде дали млеко, она је тихо прошаптала:

— Што ми дајете млеко место воде?

Ето таква је та историја. Како је предсказала, тако је и умрла.

Судија поћута мало, уздахну и рече:

— Ето сад па објасните од чега је умрла. Ја вас уверавам часном речју, да то није измишљотина, већ је цела истина.

Доктор размишљајући погледа у небо.

— Требало је да се секцира, — рече он.

— Зашто?

— Па зато да се сазна узрок смрти. Није она умрла од свог предсказања. Отровала се по свој прилици.

Судија се брзо окрете лицем доктору, па жмиркајући очима запита:

— Из чега ви изводите, да се отровала?

— Ја не изводим, но претпостављам. Је л' добро живела с мужем?

— Хм... не сасвим. Неспоразум је почео убрзо по свадби Био је тако несрећан стицај околности... Покојница је једном затекла мужа с једном госпођом... У осталом она му је брзо опростила.

— А шта је пре било: неверство мужа или појава идеје о смрти.

Судија пажљиво погледа у доктора, као да жели протумачити зашто му доктор задаје такво питање.

— Дозволите, — одговори судија не баш одмах. — Дозволите да се сетим. — Судија скиде шешир и протрља чело. — Јест, јест... она је почела да говори о смрти баш ускоро после тога случаја. Да, да.

— Ну, ето видите... По свој прилици она се тада решила да се отрује, но како јој се, вероватно, није хтело да са собом убије и дете, то је самоубиство одложила до порођаја.

— Сумњам, сумњам... То је немогуће. Та она је опростила.

— Кад је брзо опростила значи, да је мислила на што било рђаво. Младе жене не праштају брзо.

Судија се силом осмехну, па да би сакрио своје и сувише приметно узбуђење поче припаљивати цигару.

— Мучно, сумњам... продужаваше судија. — Мени није у главу ни долазила мисао о тој могућности... Па уз то... он није толико крив као што изгледа... Изневерио је некако чудно, не желећи сам: дошао ноћу кући у напитом стању, хоће му се помиловати кога, а жена у таком положају... а тада — ђаво је однô — у сусрет му наиђе нека госпођа, која беше дошла у госте на два-три дана, женица пуста, глупа, ружна. То се чак не може ни сматрати за неверност. Жена и сама тако гледаше на то и брзо... је опростила; више о томе није било разговора...

— Људи не умиру без узрока, — рече доктор.

— До душе тако је, али ипак... не могу допустити да се отровала. Али је чудновато, како мени није до сад долазило у главу да може бити и такве смрти! И нико о томе није мислио! Сви су били зачуђени што се њено предсказање испунило, и мисао о могућности... такве смрти била је далеко... Ама и не може бити, да се она отровала! Не!

Судија се замисли. Мисао о чудно умрлој жени није га остављала ни за време секције. Записујући што му је доктор диктирао, мрачно је набирао обрве и трô чело.

— А зар има и таквих отрова, који убијају за четврт часа, мало по мало и без икаквог бола? — упита доктора, кад је овај секцирао лобању.

— Јест, има. На пример морфијум.

— Хм... Чудновато... Сећам се да је имала нешто слично... Но мучно да је!

Кад су се враћали судија је изгледао уморан, нервозно је грицкао бркове и нерадо говорио.

— Хајдете да пођемо мало пешке, — замоли он доктора. Досадило ми се седети.

Кад пређоше сто корака судија сасвим изгуби снагу, тако се учини доктору, као год да се пео уз велико брдо. Судија се заустави, па гледајући доктора чудним, као пијаним очима рече:

— Боже мој, ако је ваша претпоставка истинита, онда је то збиља... жестоко, нечовечно! Отровала се да би тиме казнила другог! Ама зар је грех толико велики! Ах, Боже мој! Та зашто ми поклонисте ту проклету мисао, докторе.

Судија се у очајању ухвати за главу и рече:

— Ја сам вам то причао о мојој жени, о себи. О, Боже мој! Но ја сам крив, ја сам је ожалостио, али је ли могуће, да је лакше умрети, него опростити! Е, то је баш женска логика, сурова, немилосрдна логика. О, она је онда и за живота била сурова! Сад се опомињем! Сад ми је све јасно!

Судија је говорио и — час се хватао за главу, час је слегао раменима. Час је седао у кола, час ишао пешке. Изгледало је да га је залудела, отровала нова мисао, коју му је доктор дао; он се збунио, ослабио душом и телом. Кад стигоше у град, опрости се с доктором и ако још јуче беше дао реч доктору, да ће с њим ручати.

Превео с руског
Раде.

ЖЕНСКА БЕЗ ПРЕДРАСУДА

— Ант. П. Чехов —

Максим Кузмић Саљутов је висок, стасит, широких плећа. Састав његова тела може се слободно назвати атлетским. Његова је снага необична. Он савија сребрн новац, млада дрвца чупа из корена, зубима диже ђулад и заклиње се, да на земљи нема човека, који би се смео борити с њиме. Храбар је и смео. Кад је срдит, пред њим бледе и боје га се. Мушкиње и женскиње, кад се с њиме рукује, црвени и цичи: боли!! Његов прекрасни баритон се не може слушати, јер заглушава... Сила човек! Још једног таквог не знам.

И та страховита, волујска, не људска снага није била ништа, личила је на згњеченог пацова кад је Максим Кузмић изјављивао љубав Јелени Гавриловној! Максим Кузмић је бледео, црвенео, дрхтао и није био у стању подићи столицу, кад му је ваљало из својих великих уста процедити: „Ја вас љубим“! Снага је ишчезавала, а велико тело се преобраћало у велики празан суд.

Он је изјавио љубав при тоцињању. Она се лепршала по леду лака као перо, а он је трчећи за њом дрхтао, обамирао и шаптао. На лицу су му била исписана страдања... Кад је требало учинити на леду какав леп покрет, његове лаке, окретне ноге поклецавале су и преплетале се... Ви мислите да се он бојао отказа? Не. Јелена Гавриловна га је љубила и жудела је да јој понуди руку и срце... Она, мала лепа гаравуша, била је готова сваког минута изгорети од нестрпљења... Њему је већ тридесет, чин му није велики, новаца нема баш особито много, али је зато леп, духовит, окретан! Он дивно игра, одлично стреља... Нико не јаше боље од њега. Једном је, шетајући с њом, прескочио такав јарак, при ком би се намучио који му драго енглески коњ скакач!...

Немогуће је не волети таквог човека!

И он је сам знао да га воли. Он је у то био уверен. А патио је од једне мисли... Та му је мисао гушила мозак, натеривала га да бесни, да плаче, није му давала да једе, ни да пије, ни да спава... Та му је мисао тровала живот. Он се заклињао на љубав, а она му се у то време вртела у мозгу и ударала у слепе очи.

— Будите ми жена! — говорио је Јелени Гавриловној — ја вас љубим! Бесно, страсно!

А сам је у то исто време мислио:

„Имам ли ја права бити њен муж? Не, немам! Кад би она знала каквог сам порекла, кад би јој неко испричао моју прошлост, она би ми дала шамар! Срамна, несрећна прошлост! Она, знатна, богата, образована, пљунула би ме кад би знала каква сам ја птица!“

Кад му се Јелена Гавриловна бацила о врат и заклела му се да га љуби, он се није осећао срећан.

Мисао је све отровала... Враћајући се с тоцињања кући гризао је себи усне и мислио:

„Ја сам подлац! Да сам ја човек частан, ја бих јој све испричао... све! Био сам дужан посветити је у своју тајну пре из-

јаве љубави! Али ја то нисам учинио и ја сам дакле нитков, подлац!“

Родитељи Јелене Гавриловне пристали су на њен брак с Максимом Кузмићем. Атлет им се допадао: био је поштен и давао је велике наде као чиновник. Јелена Гавриловна била је срећна. Ну зато је јадни атлет био далеко од среће! До саме свадбе гризла га је она иста мисао, која и за време изјављивања љубави.

Кињио га је и један пријатељ, који је знао његову прошлост као својих пет прстију... Ваљало му је давати пријатељу скоро целу плату.

— Почасти ме ручком у Ермитажу — говорио би му пријатељ. — Ако не — свима ћу испричати... И дај ми двадесет пет рубаља на зајам!

Бедни Максим Кузмић омршави, ослаби... Образи му упали, песнице постале жилаве. Разболео се од мисли. Убио би се само да није заљубљене женске...

„Ја сам подлац, нитков! — мислио је он. — Дужан сам објаснити се с њом до свадбе! Нека ме пљуне!“

Али се до свадбе није објаснио: недостајало му је храбрости.

А и помисао, да му се после објашњења ваља растати са љубљеном женском, била је за њ ужаснија од свих мисли!..

Наступило је свадбено вече. Младенце су венчали, честитали им и сви се дивили њиховој срећи. Сиромах Максим Кузмић примао је честитања, пио је, играо, смејао се, али је био страшно несрећан.

„Ја ћу себе, скота, натерати на објашњење! Ми смо венчани, но још није доцкан! Можемо се растати!“

И објаснио јој је...

Кад је настао жељени час и младенце отпратили у спаваћу собу, савест и честитост отеше мах... Максим Кузмић блед, дрхтећи, не знајући ни свог имена, једва дишући, приђе јој страшљиво, па узевши је за руку рече:

— Пре него што будемо припадали... једно другом, ја сам.. ја сам дужан објаснити се...

— Шта је теби, Максе?! Ти си... блед! Ти си свих ових дана блед, ћутљив... Ти си болестан?

— Ја... ти морам све испричати, Љоља... Да седнемо... Морам те поразити, отровати твоју срећу... али шта да се ради? Дужност пре свега... Испричаћу ти своју прошлост...

Љоља рашири очи и насмеши се...

— Ну причај... Само, молим те, брже. И не дрхти тако.

— Ја... сам се родио у Там...там...бову. Родитељи су ми били незнатни и страшно сиромашни... Испричаћу ти каква сам ја птица. Ти ћеш се ужаснути. Чекај... Видећеш... Ја сам био сиромах... Као дечак продавао сам јабуке... крушке...

— Ти?!

— Ти се ужасаваш? Но то, мила, још није тако страшно. О, ја несрећник! Ви ћете ме проклети, ако сазнате!

— Ама па шта је?

— Двадесет година... био сам... био сам... опростите ми! Не терајте ме! Ја сам био... кловн у циркусу!

— Ти?!? Кловн?

Саљутов очекујући шамар покри шакама своје бледо лице... Био је близу несвести...

— Ама зар ти био... кловн?!

И Љоља се сруши с постеље... Скочи, потрча... Шта је с њом? Ухватила се за трбух... По спаваћој се соби захори и расу смех сличан хистеричном.

— Ха-ха-ха... Ти си био кловн? Ти? Максице... Голупче! Престављај нешто! Докажи да си био кловн! Ха-ха-ха! Голупче!

Она прискочи Саљутову и загрли га...

— Престављај нешто! Мили! Голубе!

— Ти се смејеш, несрећнице? Презиреш?

— Направи ма шта. Умеш ли и по конопцу ићи? Та хајде!!

Она обасу пољупцима мужевљево лице, приви се уза њ, умиљаваше се... Није се видело да се она љути... Он ништа не разумевајући, срећан попусти молби жениној.

Пришавши кревету он изброја три и баци ноге у вис опирући се челом о крај кревета...

— Браво, Макс! Бис! Ха-Ха! Голупче! Још!

Макс се заљуља, скочи на под па поче ићи на рукама...

Изјутра су Љољини родитељи били страшно зачуђени.

— Ко то тамо горе лупа? — питали су се они: — млади још спавају... Мора бити да се послуга лудира... Вуку се нешто! Какви неваљалци!

Папаша се попне горе, али тамо не нађе послугу. Тутањ је на његово велико чудо био у соби младенаца... Он постоја пред вратима, слеже раменима и отшкрину мало врата... Зави-

ривши у спаваћу собу, он се најежи и у мало не умре од чуда: насред спаваће собе био је Максим Кузмић и правио у ваздуху најочајније salto mortale; поред њега стајала је Љоља и аплаудирала. Лица обојих сијала су срећом.

Превео с руског
Раде.

СМИРАЈ

Кроз модрине шума задња светлост бије,
Док славуј уздахну у неком шибљаку;
Дан од ноћи бежи међ' звезде се крије,
Кад умрли зраци минуше у мраку.

И полејлеј звезда дрхти у висини
Над смиреним светом. Месец небо пара.
Изгледа ми: као да се у тишини
Модра земља тајно с небом разговара.

И кад по алеји ведра роса блисну,
Статуе по парку забљешташе дужом.
Ваздух се лепрша кроз алеју лисну,
И божур се један заплака за ружом.

Душан У. Бајић.

О МАКЕДОНСКИМ СРБИМА

— наставак —

IV

Што се тиче другога тврђења академика Цвијића и другога супротног тврђења професора Иширкова, ми се размимоилазимо с обојицом, у једном с једним, у другом с другим. Обојици морамо одговорити.

Сагласимо се на тренутак с академиком Цвијићем, да су македонски Словени „флотантна маса“, која нема националне свести, али ипак и овим се ништа, ама баш ништа није доказало. Уколико је одрицање неоснованога мишљења напад на аутора, да се за овај напад послужимо најпре стрелама самога писца. „Одређено словенско осећање, вели он, или неодређено „национално осећање и оскудица народне свести код Македонаца, „врло је слично с осећањима т. зв. „Крањаца“ (Кајкаваца) у Хр„ватској, у неколико и „Словена“ или „Словинаца“ у Далмацији. „Познато је да су први засебнога говора, који је врло сродан „српско-хрватском, и уз то католичке вере; они нису до скора „имали, а већином и сада немају одређене народне свести. Ко„лебали су се између Срба и Хрвата, али су поглавито Хрватима „постајали због вере и државне организације, која је Хрватска. „Кад је почела борба између Талијана и Србо-Хрвата у Далма„цији, последњи, нарочито они католичке вере, звали су се Сло„венима и често нису имали одређене племенске свести, српске „или хрватске. Још има у Далмацији таквих „Словена.““[1]

Академик Цвијић, на основу овога, не доказује да Крањци и далматински „Словени“ нису ни Срби ни Хрвати, односно Србо-Хрвати. Јаснија је Хиљфердингова слика о српским католи-

1 Ј. Цвијић, Основе Геогр. и Геол., књ. II, стр. 517.

цима половине прошлога века: „Србин католик одбацује све српско као православно и не зна за српску отаџбину, за српску старину. Он има само ужу, провинцијалну отаџбину; он каже за себе да је Босанац, Херцеговац, Далматинац, Славонац, према области у којој се родио. Католик не каже за свој језик да је српски, него да је босански, далматински, славонски и т. д... Католик не уме да свој језик назове својим именом, јер он нема отаџбине, нема општега имена. Осим своје тесне области, он има само једну отаџбину — римокатоличку цркву.“[1]

Кад бисмо излагали народно сазнање Срба муслимана у Босни, Херцеговини и Старој Србији у овом смислу у коме га разумеју људи нашега доба, онда бисмо констатовали не само националну отуђеност овога дела српскога народа него и прозелитску мржњу према свему што је српско, али иначе нико и не помишља да доказује да они нису Срби. Очигледно је, да је овде посреди какав неспоразум. Овај неспоразум последица је неодређености појма о народном сазнању или о народној свести. Академик Цвијић разуме под народном свешћу оно исто што разуме широка публика, па је због тога и могао пасти у тако знатну погрешку да тврди, да Македонци немају народне свести. Народно сазнање или народна свест гаси се само онда кад се угаси народна душа, т. ј. кад ишчезне народни језик. У овом погледу најкарактеристичнија је народна свест наших муслимана. Наш православни фанатизам, потенциран нашим политичким патриотизмом, смета нам још и данас да разумемо нашу браћу муслимане. Учени оца Али-Шефки Јунусефондић објаснио нам је, да је наш исламски део народа националисао исламску веру према својим српским појмовима. „Босанска турска вера“ то је „права турска вера“, као што је „српска православна вера“ — „права хришћанска вера“. Ни једна институција исламске вере која није одговарала духу нашега народа није темељно укорењена код наших мухамеданаца. Основана на Корану полигамија злочин је у очима наших мухамеданаца, у очима „праве вере“, „наше вере“. Бошњак „Турчин“ није „Туркеш“, није Турчин, Арапин, Черкез, он је „прави Турчин“, — он је „наш Турчин“. „Наш језик“ или „бошњачки језик“ није турски језик: — он је „наш језик“. Овај „наш језик“ није ни „српски“ (православни),

[1] Собраніе Сочиненій А. Гильфердинга, С. П. Б. 1873, т. III, с. 88.

ни „турски" (муслимански), ни „латински" (католички); он је „наш језик".

Ми бисмо се удаљили од посла, ако би смо даље објашњавали професору Цвијићу шта је народна свест. Да му напоменемо, да се не би на нас naљутио, да се и тако један добар Србин као што је Његош толико заборавио у православном србовању, да није при стварању своје поеме осетио, да је Бадње Вече у Црној Гори окрвављено српском крвљу. До данас је наша наука толико фанатично - православна, да живот нашега народа од две друге народне вере, католичке и муслиманске, не улази у нашу народну историју! Ово су погрешке које се тешко могу опростити, али негирање народне свести код Македонаца погрешка је која се академику Цвијићу никако не може опростити.

Душа српскога народа у Македонији не живи само у језику, него и у свему ономе што је нашу православну народну половину очувало као народну целину. У Македонији су очуване све особине правних српских обичаја, потпун склоп српске породице са задружном организацијом, широка крвна заједница коју карактеришу племена, сви искључиво српски верски обичаји са славом заједно, скоро све српске историјске традиције, епска српска поезија. Све су ово истине које не подлежу никаквој сумњи: ово нико и не покушава да пориче. Нека би ово становништво било заражено мржњом, каква је прозелитска мржа наше браће муслимана, према свему што је српско, па ипак ово би били Срби, као што су и они други. Међутим тога нема; напротив, поред свега овога у Македонији није угашена ни народна свест о заједници порекла.

Ово ми говоримо на основу нашега непосреднога општења са народним масама у Битољском Вилајету.

То нам, разуме се, мало помаже, јер се у „македонском питању" никоме ништа не верује што се не потврди заинтересованим сведоцима. Ми се позивамо на сведока, кога познаје лично и професор Цвијић, а кога увек може видети и професор Иширков, ми се позивамо на седамдесето-петогодишњега старца Мицка Божиновића из битољских Тополчана. На њега се позивамо због тога што нам је потврдио својом наивном сеоском философијом све оно што смо чули и видели у овоме вилајету и што се он рачуна за мудраца свога села и ако је неписмен. Саслушајмо га.

— „На земљи има, вели деда Мицко, само једна чиста и истинита вера -- вера православна. Све остале вере — вере су

духа гордости, ђавола. Чуварка је чисте православне вере Грчка Патријаршија (он је патријаршист.) По Божјем наређењу она је поручила браћи Солуњанима, Ћирилу и Методију, да свете књиге преводе на словенски. Они су их превели и предали их Патријаршији и она их чува за Словене. Само је она, Патријаршија, чуварка правога словенскога православља.

— „Дух гордости, ђаво није дао неким Словенима да мирују. — „Ми нећемо грчку цркву, — ми хоћемо нашу, словенску цркву", рекоше и створише Словенску Екзархију. Али ово није била клица која се одвојила из корена Патријаршије, — ово је грана која би хтела да живи без корена. Ово не може да буде и Егзархија мора пропасти.

— „Сви су православни хришћани браћа, сви су они једно. Једно је исто Грк, Словен, Румун, само кад су православни. Мала је разлика међу њима. Ми Пољани (племе старчево) волимо сву домаћу стоку, али су нам овце најмилије. Међу „православним народима за нас су Словени што и овце у трлу (тору). т. ј. најмилији.

— „Милији ми је Бугарин од Руса. „Како ја могу загрлити једнога брата преко другога; Бугари су наши суседи". Они су овде (у Македонији) од скора, њих у старини не беше. „Срби су били увек. Моји предци били су оно исто што и Краљ Марко, били су Срби; ми смо са Србима једно.""

Разуме се ово није стенограма, али су мисли апсолутно тачно изложене. Ови погледи старчеви погледи су народне масе.

Уместо оделитих примера, ми ћемо да се задржимо на оним истим појавама код македонских Словена, које су навеле уваженога географа да их неосновано назове „флотантном масом", њих најконзервативније представнике словенске расе. Те су појаве мењање „народности". Међутим Македонац који живи од свога зноја и који није про'шао кроз пропагандске средње школе „флотира" само политички, али не и национално. Али и у томе политичком „флотирању" он је конзервативни националац. У доба, кад је путовао географ Цвијић по Македонији, македонско становништво преживљавало је тешке политичке дане старога режима и надања приближно једнака оним надањима које је преживљавао српски народ крајем XVIII века за време руского и аустријског рата са Турском, кад је народни мудрац Доситије Обрадовић своја патриотска прижељкивања изливао у одама аустријском цару. Ово је било лутање за миражом, за призраком хришћанске слободе.

С које се стране он појављивао, на ту се страну управљао поглед народни, али овај поглед није не само мењао него ни колебао македонску народну свест, сазнање народне заједнице, народну душу. Ову народну душу није поколебала ни четрдесетогодишња упорна верско-националистичка пропаганда. Оно што изгледа споља кад се гледа као „флотирање", то је сенка, обмана. Руске спахије нису продавале душе живих људи Чичикову, јунаку Гогоља у „Мртвим Душама"; они су му продавали збиља мртве душе, т. ј. имена оних сељака — робова („душа") који су збиља умрли били. И пропагандски агитатори не купују живе душе македонских Словена. Они у суштини ништа не добивају, јер македонски Словен најмање је кадар да тргује својом душом.

Да се боље разумемо. Ми видимо подељене Македонце на „три вере" и „четири народности"; видимо их још где од једне „вере" и „народности" прелазе другој, „флотирају". Али да најпре упитамо господу професоре Цвијића и Иширкова, да ли они сами разумеју финесе хришћанске догматике и црквене политике? Да ли они, нр пример, знају тачан смисао речи „шизма", или црквено-политичкога термина „национална црква"? Не сумњајући у њихову високу стручну спрему, ми слободно можемо рећи да они то не знају, јер за појимање оваквих питања такође је потребна специјална спрема. Је ли чудо онда што се код маћедонскога сељака све националистичке цркве спајају у једну православну цркву, која у суштини и јесте само једна. „Ми смо Грци, цитирамо буквално речи једнога сељака из села Букова, али пошто смо Словени, поп мора да нам чита у цркви Јеванђеље на словенском језику". На наше питање, да ли је Српкиња или Бугарка, одговорила нам је једна сирота сељанка: „Ја сам „бугарске вере,"" а кад смо почели поповати о вери додала је „грчка и бугарска вера једна је иста". „Српске вере" нема, на жалост, али и да је има опет би се и она сливала у једну православну веру. Зар побожноме сељаку није свеједно у којој ће се цркви молити Богу само да му се бар Јеванђеље чита на словенском језику? Апсолутно му је свеједно. Он ништа од своје религиозне душе није продао, кад је грчку цркву оставио и прешао бугарској; од ње се ништа неће окрњити ако он напусти бугарску цркву и опет се врати грчкој. Ово је пливање у истом језеру, овде нема никакве измене. Пренесимо се из Македоније у Србију. Србија нема ни Патријаршије ни Егзархије. Она има аутоке-

фалну националну цркву и ову је тражила и добила искључиво из чистих политичких побуда. Рецимо да она нема аутокефалне цркве, као што је немају Босна и Херцеговина, а да се њено становништво дели на екзархисте и патријаршисте као што се дели у Македонији, зар би Срби у Србији били мање Срби и мање чврсти у вери својих предака него што су сада? Ни најмање. Осим тога нико их не би сматрао за „продане душе“ Бугарима или Грцима, нити би се пак бугарски и грчки Чичикови могли похвалити „куповином“ српских душа, како се хвале у Македонији.

И пропагандски обрт у Македонији са миражем хришћанске и то хришћанско-православне слободе ништа не одузима од македонске народне душе. „Будите уз нас и ми ћемо вас сутра, прекосутра, до године ослободити“, проповедано је у старом режиму по Македонији с крстом у руци и с ножем под грлом. Тежња к слободи, разуме се, није негирање националнога сазнања. Као што су Херцеговци прихватили били пружену им руку из Аустрије 1875. год. у име слободе, тако су за време старога режима Македонци прихватали пружене им руке са свију страна. Све је зависило од вештине политичких агитатора.

Кад се све скупа сабере: црквена пропаганда, школска пропаганда, револуционарна пропаганда, обећања са стране и импортирана надања, онда би било за велико чудо кад се не би македонско становништво делило на партије. Оно је подељено, разуме се, на онолико партија колико је било ових политичких струја за ових последњих четрдесет година. Кад се два проста Македонца из два разна краја сретну, они не питају друг друга — „шта си?“ већ „које си партије?“ И одговори: „Србин“, „Грк“, „Бугарин“, „Румун“ означују партију а не народност. На новинарском политичком жаргону ово би се рекло: ја сам србофил, бугарофил, гркофил. Ово је она иста политичка појава коју видимо у Србији и Бугарској, које имају такође и своје националисте, и своје русофиле и своје аустрофиле.

Али поред свега тога Македонци су на првом месту с в и с в о ј и, ј е д н а н е д е љ и в а ц е л и н а. Никакве међусобне заваде, никакве међусобне мржње међу њима нема. Свађају се, туку се, пролевају крв попови, учитељи, агитатори, професори, калуђери, али није било ни једнога случаја, да устане село на село, град на град, да устане прост народ да се међусобно бори. „Ми смо једно“, ово је основа месне, провинцијалне народне заједнице.

Ово не значи да је овај уски месни патриотизам коначно парализовао шира национална осећања. Држећи се заједнице, коју није могла разбити ни црква, ни школа, ни четничка политика, и поводећи се час на једну час на другу страну за миражем слободе у старом режиму, маса македонскога становништва, устрашена и узбезекнута, није могла развијати своја народна осећања која се таје у дубини његове ствести. Од сазнања његова да је његов предак био Србин, као Краљевић Марко што је био, до сазнања српских политичких идеала пут је тако дугачак да га народне масе не разумеју ни у Шумадији, ни у Црној Гори.

Да замислимо заједно са професором Иширковим оно што се не да замислити, а што он тврди у првој тачци другога свога супротна тврђења да Стара Србија и Македонија немају никаквих веза, ни политичких, ни интелектуалних. Шта би тиме доказао господин универзитетски професор? Ништа, ама баш ништа. Срби у Старој Србији збиља немају сада, нису имали ни у низу векова, никаквих веза с својом браћом Хрватима, али то не значи да они не чине с њима један српско-хрватски народ. Доказивати пак да је „по свему" ближи Тетовцу једренски Бугарин од Призренца, или да Скопљанац нема ничега заједничкога са Косовцем, ово није оштроумна шала, јер је и сувише лакомислена. Што се пак тиче тврђења професора Иширкова, да су македонски Словени пре 1878 године везивали своју судбину са судбином Бугара, ми бисмо морали закључити, да је професор Иширков или сувише у годинама, па заборавља после пет минута оно што је пре пет минута говорио, или да воли да збија шалу с необавештеним иностраним читаоцима; јер зашто онда излаже познату радњу српскога кнеза Михаила са бугарским емигрантима, из које се види и из које се зна, да је садашња Краљевина Бугарска везивала тада своју судбину за Србију.

Друга његова тачка има још мање доказане снаге. Нека је тако како каже професор Иширков: нека су Македонци били „раме уз раме" са Бугарима у питању одељења Егзархије од Патријаршије. Овде је била у питању словенска служба и словенско више духовништво и с Бугарима раме уз раме у овоме питању била је и Русија и Србија, све православно Словенство. Зашто онда, ако је ова црквена словенска политика један научни доказ, издваја македонске Словене и не доказује да су Срби из Србије и Руси такође Бугари?

Остаје нам да још укратко одговоримо на три последње

тачке доктора Иширкива. Тачно је и потпуно разумљиво, да је словенско становништво одмах напустило фанарску цркву, која му је навезивала грчки језик у цркви и школи и вратило се своме црквено-словенском језику под заштитом права Бугарске Егзархије. Да је ова Егзархија била не само словенско-бугарска, него да је била кинеска, само да допусти словенску службу у цркви, листом би се македонски Словени „записивали“ у Кинезе. Као добар зналац наших балканских прилика, ово, разуме се, неће и не може одрицати уважени професор Иширков.

Што се пак тиче емиграције македонских Словена у суседне земље, Бугарску и Србију, и емигрантских „симпатија“ према једној или другој, оне се могу експлоатисати само у научним циљевима политичке економије. Ако допусти професор Иширков да увучемо и познати принцип политичке економије - што мање рада, што више зараде у питање: шта су македонски Словени? онда ће и њему и свакоме другоме најлакше бити доказивати с цифрама у руци да су македонски Словени Американци!

Али, ако се збиља доктор Иширков не шали, него озбиљно даје значај броју Македонаца који долазе у Бугарску ради зараде, онда да му одговоримо са две речи и на ово. Велики јавни радови, нарочито радови на железничким путовима у Бугарској, у последња два-три деценијума, разуме се да су привлачили радну снагу из суседних земаља. Радник се свуда осећа „као код куће“ где може да заради толико да може исхранити себе и своје драге код своје прâве куће.

Што се тиче политичке емиграције, сада, после пет година, ни сам Иширков не би допустио овакву шалу из пијетета према своме београдском колеги, коме он одговара у својој књизи врло загрејаној претераним патриотизмом. Битољски посланик Панче Дорев, који се не одликује бугарском патриотском хладнокрвношћу, показао је оно што, у осталом, сви знамо, т. ј. како се инсценирао „интернационални“ и строго „националистички“, бугарски покрет. Али допустимо и овде, да наш уважени садруг по перу даје нове „научне“ доказе. Али онда бисмо морали допустити на основу „теорије о симпатијама емиграната“, - да су Арбанаси Црногорци или да су Руси Швајцарци!

(Свршиће се)

Марко Цемовић.

НИЧЕ И ДОСТОЈЕВСКИ

Ниче и Достојевски су наши савременици, и ако су обојица већ у гробу. Ниче је у гробу од пре десет, а Достојевски од пре тридесет година. Они су наши, дакле, и темпорално као што су наши и духови, идејно. Ја их не називам нашим зато што су они наше духовне вође, или што смо ми њихови ученици и следбеници; не, но зато, што су они најизразитији репрезентанти духовних тежња и настројења наше епохе. Они су обојица песници — мислиоци, ма да ниједан од њих није ни песник ни мислилац у обичном конвенционалном смислу те речи. Они су и као песници и као мислиоци револуционари. Они су створили нарочити стил, нарочите књижевне облике, с нарочитим садржајем. Стил, облик и садржај њихове поезије преставља револуцију у европској и руској литератури најновијег времена. Као мислиоци Ниче и Достојевски нису метафизичари но етичари, т. ј. одређивачи моралних вредности, творци нових, моралних идеала. Ничеов идеал је надчовек, Достојевскога идеал свечовек. Но посмотримо изближе ова два идеала.

Ниче издиже свој идеал сасвим из оквира морала. Његов идеал није један добар човек, но један јак човек у „Генеалогији морала" Ниче придаје изразу b o n u s (добар) значење р а т о б о р а н, како је он првобитно у старом Риму имао (р. 309.) Д о б а р човек је опште усвојени морални идеал, а добар је онај, ко се што савесније и скрупулозније покорава опште признатим моралним законима. Јак човек Ничеов пак не само да не означава никакву савесност и скрупулозност у погледу опште признатих моралних закона, но, напротив, апсолутно презрење и игнорисање истих. И што је веће презрење овога јаког човека према моралним законима људског друштва, он већма заслужује назив надчовака,

— то је он ближи идеалу. Три негације садржи надчовек у себи: негацију морала, негацију људи и негацију себе.

Надчовек негира морал зато, што се помоћу морала држе у животу „многи — премноги“, који су се тако намножили, да су постали „земљина болест“ да земља од тога заудара. Морал за надчовека ништа друго није до одбрана и заштита ових премногих, који немају своје личне снаге, да себе бране и штите. Морал је ограничење личне моћи и сузбијање „воље за моћ“. Морал је нивелирање и концесирање. Морал нивелира моћ и немоћ. Морал захтева од моћнога концесије, ограничење и самопожртвовање, за рачун немоћнога. А то се све коси са принципом: „воља за моћ“, и смета постанку и развићу једнога моћног човека, једнога надчовека. Речју, надчовек је против морала, јер је морал против надчовека, надчовек негира морал зато, што морал негира њега.

Надчовек негира, даље, и људе. Треба људе савладати и прегазити, јер они нису циљ но само средство живота на земљи. Они су средство, они су моћ којим се долази до надчовека. Људи су бројна величина, бројна снага, чије одржање гарантује морал. Ту бројну величину треба савладати и прегазити, јер она није у самој ствари никаква величина, која импонује. Величина која импонује то је јединица, једна моћна и снажна јединица. Велики је онај човек, који у односу према другим људима projављује моћ а не љубав. Велики је онај, ко негира све људе испод себе и око себе.

Надчовек негира, најзад, и самога себе. Заратустра жели да сваки дан самога себе савлађује и преживљује, т. ј. да негира сваког дана себе, да би се тако стално уздизао над самим собом. Надчовек нарочито онда непоштедно негира себе, кад хоће да у себи негира човека, кад примети код себе „слабост“, т. ј. наклоност ка људима, љубав или сажаљење према људима и жељу за људима и њиховим друштвом.

Ниче одриче владајући морал, морал љубави и правде, као штетан по моћне људе и као наметнут од немоћнијих моћнијима. Није овај данашњи, европски морал владао увек у свету. Данашњи, европски морал, јесте „робовски морал“, који је онда ступио у живот кад је унижен и срушен један бољи морал, „господарски морал“. Овај господарски морал постојао је у старо време, код „отмених раса“, у које Ниче убраја свет Хомерових песама, германских Нибелунга, скандинавских викинга, и стари Рим,

Рим на првом и најистакнутијем месту. Тај морал није заборављао основни душевни тон отмених раса. А овај основни тон душе њихове сачињавала је „blonde Bestie“, риђа бестија, вечно жудна „плена и победе“. Ниче хоће да каже, да су те старе отмене расе живеле животом пунијим и слободнијим, у томе смислу, као да њихови природни инстинкти, који су код њих били, по Ничеову мишљењу, далеко јачи и опредељенији но код неотмених, некултурних раса, да њихови природни инстинкти дакле нису имали тако споредан значај у сравњењу са духом, нити култура њихових инстинката тако презрену славу у сравњењу са културом духа, као што је то био случај код других раса и у другим временима, када је владао робовски морал. Силну и неодољиву „вољу за моћ“ имали су стари Римљани, — вољу за борбу и победу, за покорење слабијих и владу над слабијим. Њихов инстинкат за господарством над другим народима кроз целу њихову историју остао је снажан и нестешњен. Они су рођени као господари, они су и кроз сву историју своју остали господари. Реакција против њихова господарског морала појавила се у једној од провинција римских, — у Јудеји с проповеди о „робовском моралу“. Робовски морал постојао је код Јевреја и у Старом Завету, пре Христа. То је био морал малих људи, којих је било много, морал милосрђа и уступака и самоограничења и самоуништења моћи. У Риму је живела једна господарска раса, у Јудеји једна робовска раса. С Јеврејима почиње „устанак робова“ (Sklavenaufstand“) у моралу. Тај устанак је циљао ослабљење и уништење господарског морала „отмених раса“. Отуда Рим и Јудеја представљају две противположности. Дух римски и дух јеврејски два су сасвим супротна духа. Борба између та два духа, или, другим речима, борба између Рима и Јудеје то је историја света до сад. Господари су водили борбу у име свога природног права, т. ј. у име своје моћи, робови су водили борбу у име милосрђа и у име своје трансцедентне, надземаљске, надприродне правде. Робови су победили господаре, Јудеја је ликовала над Римом. Последња пак и одсудна победа робова над господарима дошла је с Христом. Христос је само распламтео и фанатизирао устанак робова, давши му нове хране. Христова црква, која се по том организовала имала је само један циљ: уништење господарског морала у свету. Она је у тријумфу ходила томе своме циљу, и ако су Римљани водили у почетку очајну борбу. То је, по Ничеу, била борба отмених људи са народом или робовима или стадом.

Мали и немоћни људи организовали су се против великих и моћних. Својим бројем и својим фанатизмом победили су они први. На место Рима императорског дошао је Рим плебејски, на место мача, који је дотле симболизирао сав морал, дошла је маслинова гранчица. Пораз господарског морала убрзо је престао бити несрећом самих Римљана; он се ускоро распростро по целоме свету. Ариски народи још некултивисане Европе, који су живели у шумама око Рајне и Дунава својим дивним господарским моралом, хранећи „die blonde Bestie“ у себи до презасићености, положили су најзад своје крваво оружје пред крстом, усвојили су робовски морал и почели су укроћавати своју „риђу бестију“. Цела Европа, а за њом и цео свет је поклекнуо пред крстом и тиме ступио у заверу против господарског морала.

Тако се завршила најстраховитија борба у историји света, борба о превласт између два морала, морала господарског и морала робовског. Народ је победио своје господаре и санкционисао свој морал. Појам о добру и злу тако се изменио у целоме културноме свету. Појам „Добар“ не значи више храбар ни ратоборан, као што је значио у почетку, но послушан и миролубив и кротак. Појам „морал“ значио је негда моћ, данас пак он значи слабост. Човек, који је негда био величанствени и крвави дивљи звер у време господарског морала, постао је данас једна питома, једна обична домаћа животиња. Лав је укроћен и обраћен у јагње. Врлина осветољубља обратила се у свој контраст, у врлину неосветољубља. Човек „црв“, који пузи, који опрашта, који се не свети, који се жртвује за друге, који се уздржава, који трпи, истакнут је данас као „Ziel und Spitze“; такав човек постао је данас „смисао историје“. Данашњи живот човечанства и сва данашња култура, првенствено култура европска, тежи све више потпуном достигнућу таквога циља и остварењу таквога смисла историје. Сва савремена европска култура тежи да човека учини бољим. „И нема сумње човек постаје све бољи“, мисли Ниче. И по њему баш „у овоме лежи коб Европе“; јер бољи у смислу савременом, европском и културном значи „утанчанији“, „добродушнији“, „паметнији“, „удобнији“, „медиокритетнији“, „равнодушнији“, „кинескији“, „хришћанскији“. Ниче је у очајању, што види, да савремени човек постаје све бољи и бољи у овоме смислу. И у очајању своме напада он фуриозно све оне, који одобравају и подржавају постојећи ток ствари заједно са плебејским, робовским моралом. Он напада

нарочито хришћанску цркву, као организацију робовског морала par exellence. Он напада енглеске философе и моралисте, који су својим системима оправдали плебеизам у историји и у моралу. Бекл и Спенсер изложени су нападима Ничеовим више но остали, јер они су више но остали били адвокати мрскога му плебеизма. Ниче напада савремену демократију и социјализам као монструм, који је тобож дошао у сукоб са хришћанском црквом, но који у ствари иде даље од ове у уништењу господарског морала и у плебеизирању и вулгаризирању света. Хришћанска црква имала је бар једнога човека са господарским моралом, папу Борџију, који је погазио сав хришћански морал, демократија пак није имала ниједнога. Демократија у суштини значи ларму и протест и устанак против господарског морала, — устанак робова. Први устанак робова био је у Јудеји, у старо време, други је био у Француској, у време револуције. „Никад се на земљи није чуло више јубеловања ни више одушевљене ларме!“ до у време француске револуције, када се и „последња политичка отменост“ Европе срушила. И усред тога јубела и одушевљења десило се нешто, најчудније и најнеочекиваније (das Ungeheuerste und das Unerwartetste“). „Антички идеал оваплоћен са нечувеним сјајем пред очи и савест ступи човечанства“. То је био Наполеон, ова „синтеза од нечовека и надчовека“. Наполеон је једини човек у новијој историји, на коме Ниче може да заустави свој поглед и своју пажњу без одвратности и гнушања. Наполеон је једина тица грабљивица усред јагањаца. А Ниче држи страну тицама грабљивицама против јагањаца. Он мисли, да не треба узети за зло јагањцима што се љуте на тице грабљивице, као што не треба узети за зло овима, што односе јагањце. Јагањци могу с правом рећи: „Ове тице грабљивице су зле, и што је неко мање тица грабљивица а више њена противположност, више јагње, зар он није у толико бољи?“ Грабљивице могу на то само одговорити: „Ми се ни најмање не љутимо на ове добре јагањце, ми их шта више волимо, ништа није укусније од једрога нежнога јагњета“. Закључак: од моћи се не може захтевати, да она буде немоћ, нити се од немоћи може захтевати, да она буде моћ. Свак мора остати оно што је.

Садашњи човек је на земљи немоћ, а његов морал само је протекција немоћи. „Ми смо уморни од човека“ „Wir sind des Menschen müde,“ узвикује Ниче у својој Генеалогији Морала, а у своме доцнијем делу, у „Заратустри“ покушава да створи

један нов тип, један, да се тако изразим, нарочити организам, узвишен над човеком и над моралом.

Но ја сам погрешно рекао, да је Наполеон био једини човек у новијој историји, на коме је Ниче могао да заустави свој поглед и своју пажњу без одвратности и гнушања. Био је још један, кога је он гледао с уважењем и дивљењем, — Достојевски. Ниче сâм о себи каже, да је он „für Dostojewski schwärmend". У писму Хиполиту Тену Ниче изриче свој строги суд о Пол-Буржеу и вели, да „дух Достојевскога не да мира овоме париском романсијеру". У писму Жоржу Брандесу овако се изражава творац надчовека о Достојевском: „Ја апсолутно верујем вашим речима о Достојевском; ја га с друге стране ценим као најдрагоценији психолошки материјал, који ја познајем — ја сам њему особито захвалан, ма колико да је он противан мојим најнижим инстинктима".

Достојевски, који се у писму цару Александру II потписивао „бивши државни преступник", који се родио у болници за сиромашне, који је био извођен на ешафот, носио окове, гладовао заједно са породицом, и имао падању болест; Достојевски коме је једнога дана цела Москва аплаудирала и коме је цео Петроград чинио мртвачки спровод; Достојевски је био највећи модерни апостол онога морала, који је Ниче назвао „робовским", и творац једног новог моралног типа — свечовека.

Достојевски је називао Пушкина свечовеком, и ако тај назив њему, Достојевскоме, далеко више приличи. Моћни геније Достојевскога обухватао је собом много више људских душа него геније Пушкинов. Велики људи или су до запрепашћења страни или су до запрепашћења многострани; другим речима: велики су људи или уски а високи, као један обелиск, или широки и дубоки као море. Узак и висок био је Ниче, широк и дубок Достојевски. Као руска земља тако је широка душа Достојевскога, или још боље као земља цела, као ова планета на којој смо. Нема човека на земљи, који не може себе наћи у делима Достојевскога. И сâм Ниче морао је се гледати над овим дубоким морем и видети себе, — иначе он не би имао толико респекта према овоме руском Шекспиру, како један немачки писац[1] назива Достојевскога.

Духу Достојевскога познат је био и Ничеов идеал пре појаве „Заратустре". Гле, Достојевски је насликао једнога надчовека

[1] Otto Julius Bierbaum: Dostojewski, p. 6.

улицу Раскољникова (у роману „Преступ и казна"), који непрестано има пред очима Наполеона, и који живи у уверењу, да је великом човеку допуштено све, без обзира на морал. Но Раскољников је продукт Достојевскога и као такав он није могао до краја остати једнострани надчовек, какав је био Наполеон, његов идеал, јер Наполеон се никад није покајао за проливену крв људску, док се Раскољников покајао: он је оставио секиру, умрљану крвљу, и пошао у заточење, у Сибир, с јеванђељем у руци и покајањем у души. У души Наполеоновој и у души Заратустриној није било раскола, док је Раскољников добио и име због своје расколничке, подељене душе. Његова душа не учествује нигде сва, но увек само једним делом: делом је она на злочину, делом у покајању. Достојевскоме није било до стварања једнога идеалнога надчовека, но до сецирања и сликања реалних људи и до разлучивања добра од зла код њих. Достојевски је тражио идеално у реалноме, тражио је злато у блату, и велико у презреноме. Белински је рекао поводом дела младога Достојевског „Бедни људи" ово: „Част и слава младоме песнику, чија муза љуби људе на мансардама и у подрумима и говори о њима онима који обитавају у позлаћеним палатама: гле, то су такође људи, ваша браћа!" Бедне људе, Макарија Девушкина и Варењку Заратустра би прегазио као блато, јер у њима не би нашао силу и моћ и ратоборне инстинкте и риђу бестију. Но Достојевски је разгрнуо блато, које је покривало ове бедне људе, изврнуо њихову душу и окренуо је светлости, развио све њене уборе и наборе, и измерио све њене пригушене и скривене вибрације, — и свет је се зачудио толиком сјају под толиким блатом. Тако је Достојевски умео као волшебник, да укаже свету на злато, у ономе што свет држи за само блато и обратно да укаже на блато у ономе, што свет држи за само злато. Свет је држао за блато и Макарија Девушкина и Варењку и слугу Карамазових Смердјакова, но Достојевски је отворио свету очи, да види у томе блату и злато. Или, свет је држао лорда Биконсфилда за једнога златног човека, који је блистао и засењивао свакоме очи како својим положајем, тако и својом фином интелигенцијом и салонском отменошћу. Достојевски је изненадио свет једнога дана, објавивши у своме „Дневнику", да је лорд Биконсфилд једна грозна „piccola bestia" која мути народе ради свога плена. Chef d' oeuvre лорда Биконсфилда, јесте, по Достојевском изазвати покољ у Бугарској. Источно питање лако би се решило, кад ова „piccola bestia" не

би сметала својим интригама. Лорда Биконсфилда не дирају сузе и страдања балканског робља, коме Турци кожу деру. У Москву је било добегло много словенско робље са Балкана. Једна девојчица од 8 година падала је често у несвест при сећању, како су Черкези драли кожу с њеног живог оца. „О цивилизацијо, о Европо“! узвикује Достојевски... „Нека је проклета и сама цивилизација, ако је за њено одржање неопходно драти кожу с људи“.

„Зар може човек засновати своју срећу на несрећи другога?“ пита се даље Достојевски. И онда овако аргументира:

„Каква може бити срећа, ако је она заснована на туђој несрећи? Изволите, замислите, да ви сами зидате здање судбе човечје с крајњим циљем усрећити људе, дати им мир и покој. И замислите, да ради тога неопходно и неизбежно треба промучити цигло једно човечје биће, и то не какво особито истакнуто,... не Шекспира, но каквога било старца... И гле, само њега треба нагрдити, обешчастити и промучити, и на сузама тога обешчашћенога старца сазидати ваше здање! Да ли ви пристајете бити архитектом таквога здања под том погодбом?

(Свршиће се)

Д-р Ник. Велимировић.

РАЗВИТАК ПОЛИТИЧКИХ СТРАНАКА У СЈЕДИЊЕНИМ ДРЖАВАМА[1]

— Dr. Чарлс Стенциленд —

При покушају, да се политичке струје у Сједињеним Државама критички промотре, треба имати на уму, да у 18. в., кад је садашњи устав ступио на снагу, већина грађана није имала политичких права. И ако је у прогласу независности речено, да су сви грађани слободни и једнаки, логичне последице тог начела нису ни онда биле, нити су пак данас до краја изведене. Основе америчком уставу положене су у времену, кад енглески пример није довољно био јасан и пре него што је воља бирача, преко странака изражена, могла владом управљати. Демократска идеја, да воља бирача треба да контролише и управне и законодавне органе, била је само од малог броја партиских првака призната. Један од најспособнијих и најоригиналнијих америчких научара Олен Смит (J. Allan Smith) наглашује, да је у 18. столећу већина народа била лишена политичких права и да је према томе влада била израз мањине. Чак и у Сједињеним Државама и после револуције, која је оборила дотадањи режим, остала је једна снажна и призната мањина, која је услед свог повољног економског положаја једина била у улози бирача и чиновника. Тај критеријум за одређивање политичких права искључивао је велики део народа од учешћа у јавним пословима. Под таквим околностима дакле од онога, што се назива демократским, није могло много бити. Кад се пак узме у обзир и то, да је и ропство још за дуго трајало, моћи ће се правилно оценити карактер

[1] У часопису „Die Zeitschrift für Politik, Bd. IV (1911), S. 229 ff објављен је овај чланак, који се због занимљивости и поучности саопштава овде у изводу.

ондашње владавине. Не може се очекивати, да политички систем, створен за једну заједницу, која има и робове и при којој постоји ограничено изборно право, оличава у већој размери циљеве и идеје демократије. У ствари амерички устав није ни признао владу чисте већине, један принцип, који је данас свуда примљен. Проширење изборног права било је концесија демократском покрету, али то проширење није дало масама народним право контроле, јер је устав томе сметао. Политички писци обично не помињу ову недемократску црту америчког устава и остављају необавештена лица под утиском, да опште право гласа обезбеђује владу већини, док то у ствари није увек случај.[1]

Данас се зна, да је амерички устав много мање демократски, него толики други устави. Зато не треба заборавити, да амерички политички систем, у чијем су се крилу развијале политичке странке, почива на уставу, а не на прогласу независности из времена револуције. Даље ваља знати, да је амерички устав један од најстаријих устава, који су данас у употреби и да је створен за време владе мањине. Даље, да су творци устава исти израдили пре него што је почео у Америци индустриски преврат, пре него што се тај преврат могао и наслутити, и да су доцнији економски напретци, делови општег развитка, морали да се потчине једном уставном режиму, који није био савремен и који су конзервативне судије тумачиле по свом схватању. Услед свега тога политички живот у Америци показује врло истакнуте конзервативне одлике, које изгледају чудновате. Али то је разумљиво, пошто је устав израђен не под утицајем радикала, нити пак под непосредним утицајем револуције и њених идеала, већ тек неколико година доцније, кад су конзервативни интереси опет избили на површину и заузели доминирајући положај.

Америчке колоније наследиле су биле обичајно право и политичке институције од Енглеске. Примиле су енглеске облике владавине са краљем, горњим и доњим домом, као нешто по себи разумљиво и учиниле су само оне измене, које је републиканско грађанство тражило. Па ипак баш у колонијама су биле прилике повољне за ширење демократске владе. У њима није било привилегованих класа, нити је постојала велика неједнакост у погледу имовине. То зближење у економском погледу спремало

[1] J. Allan Smith, The Spirit од American Governement, предговор.

је терен за нов политички систем и доиста проглас независности 1776. године дао је новим идејама најсвечанаји израз. Тај проглас је потпуно одбацивао политичке теорије, оличене у енглеском уставу и истицао је идеје демократије и француске философије о једнакости. У прогласу је речено, да су сви људи рођени слободни и једнаки, да владе прибављају законско право на владу од оних, над којима се влада, да је право народа, да постави нову владу и да је упути оним правцем, који народу изгледа као најбољи за одржање јавне сигурности и ширење општег благостања. Али дванаест година доцније издани устав не садржи ова начела, пошто творци устава нису признавали тачност и основаност њихову. Међутим и овде се показало, да је живот јачи од закона, и као што са свим умесно констатује професор Чарлс Бирд[1] потпуна је промена наступила у погледу државне организације, извршне, судске и законодавне власти. Сам текст устава није много мењан, али је парламент (конгрес) до крајњих граница извео основу, на којој устав почива. Партиске организације су постепено измениле државни механизам, званично схватање се у току времена прилагођавало новим потребама, либерално тумачење уставних одредаба од стране врховног савезног суда учинило је, у вези са поменутим чињеницама, да се створи један политички систем, о коме творци устава вероватно нису ни сањали. Стога обичајно право игра и овде, као и у енглеском уставу врло велику улогу. Правилно разумевање уставних начела није дакле ни у Америци могуће без познавања парламентарне праксе. Ова пак производ је оних многобројних социјалних, економских и политичких струја, које су одређивале развитак Америке и без чијег познавања ни развитак политичких странака не може се правилно разумети.

У времену стварања устава постојала је једна конзервативна група, која није симпатисала влади маса и која је хтела, да боље класе, материјално и морално (интелигенција), узму више учешћа у јавним стварима. Творци устава баш нису мислили на заснивање демократског режима. Напротив, то су они управо хтели избећи. Али, како се на скупштини, која је радила устав, приметило, да су демократске идеје већ ухватиле корена, и да би сваки систем, противан томе изазвао велико незадовољство, то су се конзервативци потрудили, да такав систем нађу, који по форми преноси

1 Charles Beard, American Governement and Politics.

политичку власт на народ, а у ствари чини несавладљиве тешкоће народној влади. И доиста ова виша, конзервативна класа успела је, да свој план оствари и да владу не повери народу. То стање траје у суштини још и данас, само из других узрока. На ову околност треба обратити нарочиту пажњу, да би се груписање странака могло боље разумети.

Амерички устав предвидео је поред два Дома још и Врховни Савезни Суд, који је у току времена прибавио толику велику власт, о којој творци устава нису ни сањали. Ниједна законодавна мера не може да се оствари без пристанка тог Суда, чији су чланови доживотни и припадају конзервативним групама. Да би један закон постао, потребна је сагласност оба Дома, пристанак Председника, који има ограничено вето, и најзад пристанак Врховног Савезног Суда. Овакав систем, при коме је још нарочито јак и утицај председников услед личних веза и једнаких назора, не даје могућности Доњем Дому, као правом изразу народне воље, да оствари оно што би хтео. Отуда силни напори демократских странака, да остваре владу партиску, да већини омогуће владање. У Америци је то до сада било готово немогуће. Политичка странка је, као што се зна, једно добровољно политичко удружење, преко кога народ тежи, до формулише политику владину, као и чиновнике да поставља, који ће ту политику и остваривати и од којих ће странка (resp. народ) и рачуне тражити, да ли раде строго по законима и упуствима. Под таквим једним режимом, као што је енглески, у коме политичке странке имају неограничену власт, једна странка не само да има право, да бира елементе, с којима ће радити, већ има и право да их смењује. Пошто странка на тај начин има потпуну контролу над владом, то је дужна у сваком случају да испуни и обећања, која је учинила при изборима. У томе је сад разлика између енглеског и америчког политичког система. У Енглеској се зна, да ће странка и испунити своја обећања, док у Америци странка чини обећања, а зна унапред, да их неће испунити, јер и при најбољој вољи и при највећим напорима није сигурно, да ће у томе успети. Са демократског гледишта тако је главни циљ политичких странака промашен. Услед овога је и наступила апатија у странкама и велика корупција. Кад су бирачи увидели, да странке не могу постићи оно што желе, постали су равнодушни и лутају од странке до странке. Тренутна обећања, за која нико није сигуран, да ће бити остварена, као и изгледи на какву слу-

жбу, какву синекуру, коју вође обећавају, спустили су знатно ниво политичке борбе. Да би се та борба прегледно изнела погодно је поделити излагање на три периода. Први би био од појаве америчког устава 1789. године, па до грађанског рата 1861. године. Други од 1861. до 1896. године, а трећи од 1896. до данас.

II

Политички живот у Америци почиње са једним, као што је већ поменуто, конзервативним уставом. Само интелигентнији и економски јачи елементи интересовали су се политиком. Радничка маса била је потпуно ван политичке борбе. И ако је Вашингтон био једногласно изабран за председника, ипак су се, одмах по избору, у крилу самог министарства појавиле несугласице. Две су струје биле, од којих је једну водио Хамилтон, министар финансија, а другу Џеферзон, државни секретар. Хамилтон је саветовао, да се предузму мере, које би прошириле власт савезне владе, док је Џеферзон био за то, да се она ограничи и упути у главном на послове спољне политике. Хамилтонове присталице назване су федералистима; то су у извесном смислу данашњи републиканци, а Џеферзонови су названи републиканцима или републиканским демократама, доцније демократама. Они одговарају данашњим демократама. Разлике су онда у главном ове биле: Хамилтон је био повео енергичну финансиску и привредну политику, којој је био циљ, да ојача државу материјално, док су се Џеферзон и његове присталице противили тој политици, бојећи се великих терета. У спољној политици Хамилтон је био уз Енглеску, док су Џеферзонови били симпатисали француској револуцији. Федералисти су у опште били за проширење и јачање државне власти, док су републиканци били томе противни. Отуда је постојала разлика и у тумачењу устава. Федералисти су давали савезној влади пространу власт, док су републиканци строго тумачили устав. Као што се види, федералисти су више истицали потребу за јачањем државне власти, да би она одржала ред и очувала својину и да би се тиме подстакао развитак привреде и трговине, док су републиканци више водили рачуна о слободи, трудили се да саломе тиранију и да права народна заштите. Једна група је истицала силу и снагу државе, друга слободу грађана. Једни су се сматрали као чувари реда и закона, па су из бојазни од преврата и побуна радили

на јачању државне власти, док су други пре свега тражили демократску владу.

Године 1809. пали су федералисти и уступили место демократима. Џеферзон изилази 1801. год. са чисто демократским програмом, извађеним из политичких идеала 18. века. Тражила се једнакост међу грађанима, без обзира на верска и политичка убеђења, мирни и лојални трговински односи са свима народима, потпомагање државне владе, која има да се стара о одржању републике. Одржање уставног положаја владе, поштовање бирачког права, апсолутна потчињеност праву већине. Организовање народне војске, док се иста не замени редовном војском. Превласт грађанске власти над војном. Штедња у финансијама, поштено плаћање државних дугова. Слобода вероисповести, слобода штампе, заштита личности и личних права. У духу овог програма Република Америчка се и развијала, и ако је понеке тачке доцније живот потпуно био изменио.

Кад се свршио рат са Енглеском 1812. год. ишчезла је федералистичка странка. Разлике између странака су се изгубиле и настаје груписање око личности, период личне политике. Та политика је трајала све до доласка Џексоновог за председника 1828. године. Тек тада јављају се странке са стварним програмом. Карактеристична подела остала је на две странке, као и у Енглеској. У ово време развио се онај под именом spoil system познати режим, да једна странка, кад дође на владу, има право, да на све чиновничке положаје понамешта своје људе, своје присталице. Без обзира на заслуге и способности положаји с великим платама давани су присталицама. И што је карактеристично, такав систем сматрао се као чисто демократски, као антибирократски. Најизразитији преставник овог режима био је Џексон (Jackson). Развивши се из крила демократске — Џеферзонове — странке, овај се систем све више ширио. Његове штетне последице брзо су се осетиле, не у пољопривредним крајевима, већ у варошима и индустриским центрима. Развијеност управе и компликованост њених задатака учинили су, да су озбиљнији политичари почели мислити на реформу овог система. У унутрашњости су функције владиних чиновника биле просте и могле су се вршити без стручног знања. У варошима је то теже било, а баш у варошима су странке биле организоване као машине, које с планом раде на заузећу државних положаја. Такав систем практички води ка унижењу и уништењу странака и пре-

носи сву власт на вође, који давањем места прибављају себи присталице. Опробан прво у варошима он је од комуналне прешао на државну политику, где је велику штету нанео. Странке су се дискредитовале и многи племенити мислиоци и јавни раденици почели су да се повлаче са политичког поља.

Овим појавама се објашњује јачање друге једне такође демократске странке (whigs), која је у свој програм унела, истичући као републиканско и патриотско начело, јачање државне, управне власти, на рачун законодавне и судске власти. По мишљењу ових виговаца Џексон и његови демократи сувише су истицали законодавну власт, а сам Џексон као председник републике једино је о Доњем Дому водио рачуна, игноришући и Сенат и Врховни Савезни Суд и не поштујући права њихова. Виговци нису били компактна странка, већ сложени из разних елемената. Кад се појавило робовско питање нарочито су поремећени. У том питању они нису имали једно одређено гледиште, а нарочито зато, што су највише присталица имали у јужним, аграрним крајевима, где је ропство било потребна установа због радне снаге, па су се колебали и то их је слабило. Из ових виговаца постала је данашња републиканска странка.

Поред ове две странке, које су у средини 19. века имале удела у државним пословима, постоје и неке мање странке (minor party) са специјалним наглашавањем појединих политичких и економских принципа као свог програма. То су liberty party, умерењаци у робовском питању, free soil party, против установе ропства, истичући слободу свих људи. Постојала је и нарочита странка против досељеника и њиховог утицаја (american party).

Што се тиче самог робовског питања, у почетку републике сви су сматрали, да ће робова постепено нестати, али нагли привредни развитак, коме је требало радне снаге, подржавао је ропство и даље. Чак шта више на југу се почела и бранити установа робова као једна природна установа. Тврдило се, да је то једини начин одржати везу између белих и црних. Тако је југ почео утицати на демократску странку, да брани то схватање, наравно на начин, који је неће компромитовати. И доиста у резолуцији једној 1852. год. демократска странка је изјавила, да Конгрес нема право, да се меша у унутарње послове савезних држава и да саме оне имају да реше питање о ропству, што је практички значило оставити установу робова недирнуту.

Једини начин, да се ово велико друштвено питање реши

био је, да се створи нова странка, као contre poids демократској странци. Тако је постала нова републиканска странка, која је 1856. год. држала своју прву годишњу скупштину и изабрала Линколна за вођу. Програм је био овај: Странка стоји на земљишту једнакости свих људи, које је начело изрекао још проглас независности. Она сматра да није у духу устава, да се ропство трпи у појединим савезним државицама и зато тражи забрану трговине с робовима. Странка је противна законима, којима би се ограничавала права досељеника. У трговинској политици је за заштитну царину.

Са појавом нове републиканске странке, победом њеном на изборима 1860. године и избором Линколна за председника републике, дошло се до ослобођења робова али су настали грађански ратови и велике кризе све до 1864. године. После грађанског рата, којим почиње други период у развитку политичких странака, врши се реорганизација земље и појављују се нови социјални и финансиско-политички проблеми, који још и данас занимају јавни живот у Америци. Модерна американска капиталистичко-меркантилистичка ера има порекло у појавама из грађанског рата и његовим последицама.

Прво што ваља споменути, јесте, да се режим републикански учврстио, и ако је демократ Клевеланд први пут 1884., а други пут 1892. год. био биран за председника републике. Нови режим је прво обратио пажњу жељезничкој политици. Грдне пруге су тада саграђене од великих жељезничких компанија. Осим њих образовала су се и на другим пољима велика трговачка и индустриска друштва (као Standard Oil Company), која су и на политику имала моћан утицај. Тада се појавио заштитни систем у привредној политици, који је само појединцима користио. Републиканска странка нарочито је била појачана ослобођеним робовима, црнцима, који су добивши право гласа, из захвалности за ослобођењем безусловно ишли за републиканцима.

За то време почела је полако да се диже демократска странка, појачана новим елементима услед развитка трговине и индустрије. Успех и рашћење демократа види се по гласовима, које је 1876. год. добио њихов кандидат за председника Тилден на супрот републиканском кандидату Хејзу: 4284757 према 4033950. Али пошто се председник бира преко повереника, испадне да је Хејз добио 185, а Тилден 184 гласа и тако онај први буде изабран.

Године 1884. буде изабран један умерени демократ Кливеланд у знак протеста против корупције у управи. Али већ 1888. год. Клевеланд би побеђен од републиканца Харизона. У међувремену републиканци повисе и царине и порез, те се створи нови покрет, који 1892. доведе опет Клевеланда на председничку столицу. Демократи су у својој платформи истакли као програм систем чистог, непосредног порезивања по дохотку, али не и систем заштитних царина. Међутим, пошто је било индустриских грана, којима је заштита била потребна, није се могло доћи до јединства. Од тог времена демократска странка није више била у стању да утиче на државну управу.

Пред ове две највеће странке, око којих се обрће политички живот, постојале су и у овом периоду друге мање странке, са специјалним програмима. Тако у половини 19. в. био је јак покрет против алкохолизма. У Америци је алкохолизам страховите размере био узео. Грађани су били или апстиненцлери или професионални алкохоличари, пијанице. То је изазвало оснивање нарочите странке са програмом: апсолутна забрана употребе алкохолних пића. Великог успеха није било, и ако су се и поједине савезне државе ставиле на чело покрета и чак забрањивале продају алкохола. Све се то изигравало и странка се убрзо распала. Вреди поменути и појаву аграрних странака, које су тежиле побољшању стања фармерског. И најзад једна претежно радничка странка, названа популисти (people's party), која има заслуга за доношење неких корисних закона привредног карактера. Та се странка највише борила противу капитализма, што је нарочито избило на видик за време избора Мек Кинлија 1896. године, који се појавио био као кандидат и преставник капитализма. Тада је била највећа борба малих поседника (petits bourgeois) против владавине великог имања. У борби се није успело и велики капитализам све је више напредовао. Од тог времена шире се трустови, удружења капиталиста у свима областима: у индустрији гвожђа, челика, бакра, преносних срестава, у индустрији меса и дрвета и многим другим привредним гранама. Од тога доба датира моћ плутократије и од тог доба расте осећај солидарности код малих газда и раденика. Класне разлике, које стварно постоје, почеле су се јасније осећати, ма да се иначе још и данас сваки американац нада, да ће једног дана постати милионаром.

IV

Избор Мек Кинлија за председника републике био је победа америчког великог капитализма над малим привредницима. Природно је, дакле, што је продужена политика заштитних царина, за коју су уосталом и сами демократи, ма да су се у неколико неискрених изјава изјаснили против ње. Обе ће странке сигурно бити за ту политику све дотле, док велики финансиски интереси буду опредељивали њихово држање.

После привредних криза из деведесетих година земља се полако опорављала, док се није богаство почело брже ширити. У том дође 1898. год. рат са Шпанијом. Разни су узроци били, који су овај рат изазвали, а међу њима не малу улогу је играла жеља за проширењем територије, као и империјалистичке тенденције неких политичара. Прибављање Филипина, потчињеност Кубе и рад на остварењу Панамског Канала отворили су америчкој политици нове изгледе и циљеве. Са рашћењем чисто капиталистичких комбинација руку уз руку ишло је и ширење милитаризма и империјалистичких идеја. Ратне лађе почеле су се градити у великим размерама, издаци на војску су се стално увећавали. Истицало се, како Америка има једну хуману мисију да испуни и како треба да има флоту у Кини, на острвима Тихог Океана, као и на Антилима, да би свој престиж одржала. Све је то, преведено на стварни језик, значило увећање издатака и стварање нових извора прихода. Услед тога царинска тарифа би попуњена порезом на потрошњу, која је као тежак терет пала на потрошаче. Али је земља услед повољних прилика стално напредовала. Тако су се империјализам и капитализам под владом републиканаца ширили у најлепшој хармонији.

Године 1900. изби јаче на површину антимилитаристички и антиимперијалистички осећај у једној демократској платформи. Приликом истицања Брајена (Bryan) за председника републике демократска странка је изјавила: Да све јаче ширење империјалистичких тенденција, које су последице рата, доводи у опасност републику и грађанске слободе. Да треба сузбијати и милитаризам, који значи освајање ван земље, а у земљи преставља потчињење и угњетавање. Односно трустова речено је, да су приватни монополи несносни и да их треба укинути. Они уништују утакмицу, учвршћују цену и за сиров материјал и за производе и тиме пљачкају и произвођаче и потрошаче. Зато се тражи измена царинске тарифе и ослобођење од царине свих

производа трустова. Осим тога да се закони против трустова пооштре и њихова примена и силом изнуди. Што се тиче политичких захтева, тражио се директан избор сенатора, а не преко повереника. Најзад су демократи изјављивали, да стоје на гледишту Монроеве доктрине, означујући држање републиканаца као варљиво и несигурно, јер док с једне стране они хоће да заузимају туђе земље и многе народе на истоку себи да потчињавају, с друге стране не допуштају Европи, да се она меша у њине ствари.

Републиканци су били истакли као кандидате Мек Кинлија за председника, а Рузвелта за потпредседника. У свом прогласу истицали су, да је њихова заслуга за привредно напредовање земље. Што се тиче рата са Шпанијом, они га нису тражили и хтели су га избећи (што писац сматра да није тачно, јер је Шпанија била готова на све уступке, пре него што је рат објављен), али кад је рат ипак плануо, били су спремни и изишли су као победиоци. Десет милиона људи добило је тиме слободу. Тиме је амерички народ примио на себе нову дужност, да шири културу и цивилизацију међу непросвећене елементе и да се стара о одржању реда и отклањању побуна и нереда.

Што се тиче мањих политичких група, нарочито социјалистичке или радничке странке, оне су биле поцепане и незнатне, тако да се њихово учешће у изборној борби није ни осећало. На изборима је победио Мек Кинли. Али он није дуго остао на том положају. У јесен 1901. год. би извршен атентат, при коме је председник изгубио живот. Атентат није био из политичких мотива. За председника је онда изабран Рузвелт, који је све до 1908. године владао, кад је дошао за председника опет кандидат републиканске странке Тафт. Влада Рузвелтова обележена је рашћењем националистичког империјализма, јачом контролом над трустовима, која је у ствари остала без практичних резултата, и ширењем радикалних начела у политици.

Кад се године 1904. понова приступило избору председника демократи су, сећајући се два последња пораза, мало спустили свој антиимперијализам и само су појачали агитацију против трустова и монопола. Нарочито су задржали свој омиљени захтев, укидање свих врста пореза и установа једног чистог пореза на доходак. За кандидата су истакли Паркера, умереног демократу. У политичком погледу били су противни ширењу извршне власти у лицу Председника Републике. Осуђивали су колонијалну

политику и тражили су напуштање Филипина. Републиканска странка је истакла Рузвелта као свог кандидата за председника. У свом прогласу она се изјаснила за увећање и војске и флоте. У привредној политици истицала је као свој успех доношење закона против трустова, који су стали на пут њиховом ширењу, што писац сматра као нетачно, јер су се петролејски труст (Standard Oil Company) и челични труст (United States Steel Corporation) баш под републиканском владом развили, а овај последњи је тада и основан био. Изјаснила се даље и за заштитну царину, за искључење кинеских радника, подизање трговачке марине и рад на остварењу међународних изборних судова.

Кад се ови прогласи упореде, види се, да стварних разлика међу странкама није било сем у погледу царинске тарифе и империјалистичке политике, а те разлике нису велике биле. За време изборне кампање приметило се, да су вође обеју странака конзервативци и да долазак једне или друге странке не би довео ни до каквих битних промена у управи државној. Практички се борба свела на то, које ће личности доћи на положаје, и како је Рузвелт био врло омиљен, то је он и био изабран с огромном већином.

И овога пута једини озбиљни противници су били републиканци и демократи. Остале политичке групе биле су незнатне. Само социјалистичка странка, која је била изишла на изборе са чисто социјалистичким програмом, могла је скупити већи број гласова. Од године 1900., кад су добили 127000 гласова, порасли су социјалисти у години 1904. на 435000.

Четири године поновне владавине Рузвелтове карактеришу се његовом политиком: ширењем радикализма у крилу странке и рашћењем неповерења према великим индустриским предузећима. У свима важнијим питањима личност Рузвелтова била је нарочити фактор. У ово доба пада и велика новчана криза из 1907. године, за коју се данас зна, да је махом вештачки била изазвана. Многобројна мала предузећа била су тада уништена. После те кризе настао је велики пословни застој и немање рада. Једновремено с тим почеле су нагло расти цене животним намирницама, као и у осталом свету. Радикална агитација се увећала при изборима 1908. године. Републиканци су, под притиском Рузвелтовим, кандидовали за председника Уиљема Тафта (William Taft). Тафт је заузимао више истакнутих положаја. Био је конзервативни судија у Охију, гувернер Филипина и војни

министар под Рузвелтом. Демократи су за кандидата истакли Брајена и по трећи пут, али је Тафт био изабран, истина са знатно редуцираном већином.

У изборној платформи од 1908. год. републиканци су истицали као програм остварење поштанских штедионица, доношење закона о одговорности предузимача за несрећне случајеве радника, побољшање железничких прилика. Иначе у опште су републиканци били у свима питањима конзервативни. Демократски убојни позив био је: Треба ли народ да влада? Демократи су успели, да понова узбуне радничке масе, као и остале мале привреднике против рашћења економских савеза, картела и трустова, које републикански закони нису могли да зауставе у ширењу. Они су тражили даље социјално — политичке законе, смањење радног времена, одговорност предузимача за несрећне случајеве и т. д. У политичком погледу захтевао се директан избор сенатора. Изјаснили су се против усељавања азиских раденика. Осудили су милитаризам и империјализам, али у благој форми. Што се тиче социјалиста, они су и 1908. год. изишли са истим изборним прогласом, као и раније. Као нов политички захтев унели су укидање Сената и ограничење права вета Врховног Савезног Суда.

Економска депресија, која је дошла после кризе од 1907. год., пооштрена поскупљивањем животних намирница, понова је побудила интересовање за тарифом и изазвала живу агитацију у циљу ревизије царинске тарифе. Нарочито се тражило смањење царине на оне артикле, који су у рукама трустова. Покрет је узимао све веће размере, тако да се и председник Тафт нашао побуђен, да ускоро по свом избору позове конгрес у ванредан сазив ради ревизије царинске тарифе. Нова ревидирана тарифа позната је под именом Payne — Aldrich Tarif, по имену посланика Payne-а и сенатора Aldrich-а, који су је израдили. Мишљења о овој новој тарифи су подељена. Стручни политико економи тврде, да она није довела ни до каквих практичких резултата, да дакле смањење цена није наступило. Међутим републикански политичари, заједно са Председником, сматрају, да је то најбоља царинска тарифа, коју су Сједињене Државе у опште имале. Изгледа да ово последње мишљење народ није усвојио, што се може закључити по изборима за конгрес, где су демократи добили од републиканаца велики број мандата.

Једновремено са овим догађајима јавио се у републиканској странци расцеп. Радикалнији елементи под вођством сенатора La Follette-а и члана конгреса Poindexter-а издвојили су се са многим присталицама у засебну групу, која је добила име republican iusurgents — одметнути републиканци. Ови радикали са демократима имаће већину пред крај Тафтове владе, али већину састављену из врло разноврсних елемената. У питању опозиције према старим, конзервативним вођама републиканске странке они су заједно, али је питање, да ли би били заједно и на позитивном раду.

Кад се критички посматра држање политичких странака према оним проблемима, који би повукли собом стварне социјалне реформе, као и према питању о великом капитализму, види се, да је гледиште обеју главних странака неодређено и колебљиво. То долази у главном услед мешовитог састава странака. И једна и друга странка садрже у себи елементе, који би у Европи чинили засебну странку. Републиканска странка води рачуна о својим традицијама и зато има у својој средини преставнике свих праваца, почевши од социјалиста, па до конзервативних капиталиста. Радикали чине у републиканској странци мању групу под вођством Лафолета, док су конзервативни елементи у већини и нарочито су јаки у великим индустријским центрима. Вођи ове групе су сенатори Aldrich, Root, Foraker и чланови Конгреса Cannon, Payne и Dalzell. Прва група има у својој средини много правих демократа (не у смислу партијском) док је друга група чисто конзервативна и неповерљива према vox populi. Она се регрутује из финансијских и индустријских кругова, ма да иначе пуно других мање значајних момената, и често пута и локални интереси одређују припадање овој или оној групи.

Према томе, ако се хоће да одреди држање странке у једном практичном питању, одмах се примећује несигурност. Тако код питања заштитне царине републиканци су за заштиту трговине, а демократи против ње. Међутим у крилу саме републиканске странке постоји врло јака мањина, која је против високе царине и која се шта више противи сваком приходу од царине. Код демократа пак је обратан случај. И ако се изјашњују против царина, није ни мало вероватно, да би их они укинули и увели чист порез по дохотку. Тешко да би се нашла већина за такву одлуку. Ова поцепаност и подвојеност најбоља се видела при гласању за горе поменуту Payne - Aldrich - ову тарифу. Про-

тив те тарифе гласали су републикански дисиденти, радикали, а за тарифу су гласали конзервативни демократи. Иста овака подвојеност постоји и у питањима о односу између капитала и рада, о новчаном систему, трустовима,жељезничком питању и т. д. У садањим партијским односима у Америци налази се та чудновата аномалија, да се и у републиканској и демократској странци налазе људи, који по својим идејама ту и не долазе, а ипак су чвршће везани за странку, него редовне присталице странкине. Загонетку овог нелогичног стања Американци још нису умели да реше, а то иде у корист конзервативних и капиталистичких интереса. Обичан човек, који с тим односима са свим природно није довољно упознат, лако се заведе и наравно да не зна, како ће гласати, ако хоће по својим назорима и интересима да се определи. За грађанина, који жели напредак и реформе избор је при гласању врло тежак. Нада постоји међутим, да ће то стање једном бити измењено.

Остаје овде да се расветли и то, зашто радничка, социјалистичка странка напредује тако полако и готово неосетно. Писац тврди, да то само тако изгледа, а да у ствари радничка странка напредује, само услед пометених односа то се јасно не види. По писцу врло је могуће, да ће се политичка борба у скорој будућности окретати око рада и капитала, око данашњег и социјалистичког имовинског система. Последњих година су и Рузвелт и Тафт и Брајен указивали народу на опасност од социјализма. Али та је бојазан била претерана. Радници у Америци не траже ништа друго, до оне реформе, које су у Европи у неким државама већ изведене. Садања снага радничке социјалистичке странке јесте око 700.000 гласова. Поред ове социјалистичке странке постоји још једна радничка странка Federation of Labor, која обухвата око два милиона организованих радника. До скора овај раднички савез није узимао учешћа у политичком животу, али од 1906. год. почиње и он да потпомаже оне кандидате за поједине положаје, који ће интересе раденика заступати. Утицај савеза није велики. И ако се према свему овом види, да и раденици активно учествују у политичкој борби, ипак је на крају крајева тачно, да свест о класним интересима код њих још није довољно развијена. Али полако се и то стање мења. У скорој будућности писац очекује нагло рашћење социјалног и економског радикализма. Економски односи полако се приближује оном стању, које влада у Западној Европи. Број ра-

деника и малих фармера стално расте, а богаство се све више концентрише у руке малог броја капиталиста. Периода ранијих наглих индустриских промена је прошла и индустриски развитак је достигао један нов ступањ, на коме ће се мало дуже задржати. Индустриски односи постепено одузимају радницима наду, да ће се и они једног дана наћи горе и изједначити с капиталистима, а с тиме ће извесно и радикализам напредовати.

На крају овог прегледа писац додирује и покрет за женским правом гласа, који је у неким савезним државама донекле успео, па завршује једним општим погледом на садашње стање. Писац сматра, да је политички развитак дошао дотле, да се мора учинити крај нелогичном и недоследном саставу странака, и да треба извршити нову поделу економно-политичких снага. У место две конзервативно-капиталистичке странке образоваће се вероватно једна конзервативна странка, која ће се одлучно изразити у корист постојећих институција: за устав у садашњем облику и садашњу организацију законодавне власти, као и за заштиту онакве поделе добара, каква данас постоји. Друга странка, и ако не социјалистичка, добиће радикални карактер и биће у варошима потпомогнута од радника и малих привредника, на селу од фармера. Велики финансиски кругови ће покушати, да такву поделу по класама спрече и изгледа да ће им то још при изборној борби ове 1912. године, при избору председника, поћи за руком. Ако буде потпомогнута конзервативним југом, могуће је, да ће демократска странка постати та заштитница конзервативно-капиталистичких интереса. По писцу ово изгледа вероватно зато, што је радикални Брајен изгубио већ власт над странком, коју сад воде овејани конзервативци: Dr. Вилзон (W. Wilson) из Њу Џерсија и гувернер Хармен (Harmon) из Охија. Али је наравно могуће и то, да републиканци напусте досадању политику помагања финансијера и великих индустријалаца и под вођством Лафолетовим (или чак и Рузвелтовим) саставе нову странку средњег сталежа и радника. Поред ових странака, чији развитак на десно или лево не може тачно да се одреди, остаје као будући фактор и социјалдемократска странка, која чека само на доброг вођу, па да енергичније пође напред.

Саопштио
В. В.

ЛАЖИ

— Пол Бурже —

— НАСТАВАК —

III

Један заљубљен, други сноб.

Оба писца беху се попели у кола, која су јурила у касу улицом Шерш-Миди, да се дохвате булевара Монпарнас, па да ударе, заобилазећи Инвалиде, на дуг низ улица које воде готово право на Победни Лук и прелазе Сену мостом преко Алме. За време целог првог дела ове вожње ћутали су и један и други. Рене је познавао сваку појединост у овом делу вароши, за који се везивало толико успомена из његова детињства и младости. Нека неодређена магла покривала је окна на колима, као физички симбол неке врсте магле која се таласала између његова садашњег живота и те тако блиске прошлости. Није било кута у тој улици Шерш-Миди који му није био исто толико близак колико и зидови његове собе, почевши од високог и мрачног здања војног затвора до дућана винарског трговца, на чијој је фирми слика неке кошуте, па све до мирног уласка у улицу Бање, где је становала Розалија. Спомен ове девојке, коју је те вечери оставио не опростивши се с њоме, прође му кроз главу, али га не заболе. Чинило му се да сања тако будан, јер му је лице, које се шетало некад преко ове калдрме, за време првих година његове сироте и тамне младости, тако мало личило на оно које је у овом тренутку седело на јастуцима кола Клода Ларшера, славно, јер је цео Париз пљескао његову малом комаду; — богата, јер му Кавал,ер, представљан у септембру, беше већ донео у фебруару суму, за њега огромну, од двадесет две хиљаде динара!... И овај

извор прихода неће пресушити тако брзо. Кавальер се давао с Близанцима, једном комедијом у три чина од неког писца у моди, који ће се држати на репертоару врло дуго. И продаја књиге обећавала је да ће бити врло плодна, и врло плодно право одобравања представе у унутрашњости и превођења у иностранству. То је био само почетак, а Рене је држао у резерви још много других дела: једну свеску философских песама са насловом Врхови, једну драму у стиху о Ренесансу с насловом Савонарола. и један роман страсти, у пола скициран, за који је тражио наслов. Кола су јурила, и с дубоким заносом ових обезбеђених успеха, превеликих планова, јединио се други занос, сав од раздражености: узбуђеност што иде у такав свет у какав је ишао. Девојка није узбуђенија на свом првом балу него што је то било ово велико дете. Хватала га је грозница од радости која је одушевљавала, која је узвишавала његову личност. Ова моћ, да рашири до фантастичности утиске који су по себи обични до простоте, јесте несрећа а и срећа за песника. Одатле произлазе сви они изненадни, готово муњевити прелази, готово из претеране наде у претерану одвратност, из славе у очајање, што даје њиховој машти, па према томе њихову карактеру и осетљивости, вечиту променљивост, непоправљиву неизвесност, страшну за људе, а нарочито за жене које се везују за њихове несхватљиве душе. Између ових душа има их ипак и таквих код којих ова опасна покретљивост не руши сву нежност. То је био случај код Ренеа. Нехотично упоређење између његове садашњости и његове прошлости, које је изненадно изазвао у њему добро познати призор улица, потсети га на старијег пријатеља који је био узрок овог преокрета у његовој судбини. Он учини један од оних наивних покрета који су једини чар младих природа, јер ту осећамо ствар, дивну и тако ретку у цивилизованом животу: спонтаност, непобедиму везу између унутрашњег и спољњег бића. Он узе руку свога пратиоца, који је такође ћутао, и стеже је говорећи му:

— „Како сте ви били добри према мени!... Да“, па остаде при том видећи чуђење у очима Клодовим, „да ви нисте били толико наклоњени према мојим првим покушајима, ја вам не бих никад донео Кавальера. Да га нисте показали Колети Риго, он би почивао сад у архиви неког позоришта. Да ви нисте говорили о мени кнегињи Комов, не би се играо мој комад код ње и ја не бих ишао на ову забаву... Ја сам срећан, врло срећан!... Ах! мој пријатељу, ја вам изгледам будаласт као какав гимназијалац...

Да ви знате како сам ја сањао, у својој младости, о овом свету куда ме водите сад, где је и сама женска тоалета читава поезија, где ствари чине изврстан оквир радости и болу!...

— „Кад би само те жене имале душу од исте материје од које и своје хаљине!...“ прекиде га Клод, смешећи се... „Али ја вам се дивим“, продужи он; „мислите ли ви случајно, да ћете припасти томе свету зато што ће вас примити Г-ђа Комов, странкиња, чији је дом један пролаз, или што ће вас примити нека од пет шест радозналих госпођа које ћете ту срести, и које ће вам рећи да су код куће увек пре ручка? Ви ћете ићи у свет, мој драги, ви ће те ићи много, ако вас тај спорт занима; ви нећете њему припасти никад, колико ни ја, колико ни један уметник, ма он био геније, јер ви ту просто нисте рођени, и јер ваша породица није одатле. Примаће вас, чиниће вам задовољства. Али покушајте да се одатле ожените, а ви ћете видети... И то је срећа коју вам желим... Те жене о којима сањате да су тако деликатне, тако фине, тако отмене, благи Боже! да их само познајете! Таштине које облаче кројачи Ворт или Лафериер... Нема међу њима ни десет које су кадре да имају један истински осећај. Још најпоштеније су оне које узму једног љубазника, јер у томе налазе задовољства. Кад би их ви распорили, нашли би сте на место срца рачун кројачице, пола туцета предрасуда које им служе место принципа, бесну жудњу да помрачe ову или ону... Јесмо ли ми довољно глупи те да се нађемо баш овде, у овим колима, нас два човека више мање разборита, који имамо посла код своје куће, — и ви што вам дрхти срце на помисао да се помешате с великим дамама или са онима које су тобож такве — и ја!...“

— „Шта вам је данас урадила Колета?“ благо упита Рене., кога је оштрина речи његова пријатеља ранила, као што се то већ често дешавало; али како би се могао наљутити на њега због те врсте непријатељства против својих илузија, које му је Клод тако приказао? Готово увек ове бесне декламације проузроковало је — он је знао добро — охоло понашање те глумице, у коју је јадник био лудо заљубљен, а која се играла њиме, волећи га, ипак, на свој начин. То је била једна страст основана на мржњи и похотљивости, које кваре срце мучећи га и претварају онога који их осећа у дивљу животињу. Једна од особених црта ове врсте љубави, јесте што постају путем оштрих и силовитих криза, као што су и физичке слике, којима се оне

наслађују. Клод је без сумње мало час видео изненадно, као у муњи, лице своје љубазнице, и изненадно беснило против ње заменило је добро расположење које је добио посетивши Фреснове, — беснило које би задовољио у том тренутку ма каквом парадоксалном увредом. Он се дохвати разговора који је отпочео његов пријатељ, и стежући му руку свом снагом, рече му смејући се смехом каквог болесника:

„Шта ми је урадила?... Хоћете ли да оцените овог оштрог аналитичара женског срца, овог тананог психолога, како ме називају по новинама, овог Жобара[1] високог рода, како са̂м себе зовем? Ах! Моја памет ми је само служила да осветли моје глупости!... Јесам ли вам причао" — додаде нижим гласом, „да ме је стид да будем љубоморан на Салванеја?... Али ви не познајете Салванеја, кицоша нове врсте, који се забавља са свеском чекова у руци - што гласе на сто динара од прилике, и простак!... С носем као фишек, ољуштеног чела, великих очију на врх главе, лица као у говедара!... Али ето: он је англоман, већи Енглез од велског принца. Провео је прошле године три месеца у Фиренци, и слушао сам га како се са̂м хвали да за све то време није обукао једне кошуље која није била опрана у Лондону. Ја вас молим да верујете да у том свету, који вас толико очарава, једна таква црта даје човеку више части него да је написао Набоба или Маљ, ова два ремек-дела. Па шта! Та личност се свиди Колети. Он је у њеној ложи исто као и ја. Гледа је очима човека који се опија вискијем. Он је пронашао да се иде, после Опере, у друштву, на чашу овог одвратног алкохола у једну загађену крчму у Лафајетовој улици; одвешћу вас, па судите какав је странац... И Колета пристаје да иде тамо, и Колета иде у затвореним колима с њим... — Ах то! Каже ми она: ви нећете бити љубоморни на онога? Прво, он удара на ракију...

— „Оне вам то говоре, те женке, оне вам нагрде, чак до његова физичког живота, онога с којима су вас јуче превариле... Укратко, јутрос, био сам код ње. Шта ту? Знао сам све, и нисам веровао. Један Салванеј! Да га видите, разумели бисте да то, заиста, није вероватно, и она, познајете је, с њеним лепим нежним очима, њеном лепотом тако фином, са устима какве је сликао Ботичели?[2]... Ах! Каква жалост!... Да, био сам код ње..

[1] Жобар, белгиски научар, по пореклу Француз. Рођен 1792, умро 1861.

[2] Александар — Сандро Филипепи, славни талијачски сликар, рођен у Фиренци године 1447. Преминуо 1510. Пр.

Донеше јој једно писмо. Слуга, неки нови и врло рђаво изучен, рече глупачки: — Од Г. Салванеја; чека се одговор... — Она ми се час пре клела, између два пољупца, да се није ништа догодило између њих, ништа, чак ни сенка од сенке удварања. Држала је писмо у руци. Ја рекох у себи, да, био сам толико глуп да себи рекнем: пружиће ми писмо и ја ћу наћи писан доказ да ме није варала, поуздан доказ, пошто Салванеј није знао да ћу ја видети то писмо. Она је држала писмо у руци и гледала ме. — Добро, рече она, одговорићу. С вашим допуштењем!, додаде она и пређе у другу собу... са својим писмом! Без сумње мислите да сам узео свој шешир и штап и да сам отишао да се никад не вратим, говорећи самом себи: Ето једне велике бештије!... Ја сам остао, мој драги пријатељу; она се вратила, звонила је, дала одговор по слузи, затим стала преда ме: Ви сте љути? рекла ми је. — Тишина. — Ви сте желели да прочитате писмо? — Тишина још. — Не, продужи она, мрштећи своје лепе обрве, ви га нећете читати, ја сам га спалила. Садржавало је само молбу за неку мустру материје за маскенбал, али ја хоћу да ми верујете на реч... И то је било речено, то је било одиграно!.. Никад није имала више талента. Не питајте ме шта сам јој одговорио. Поступао сам према њој као према последњој међу последњима. Све што сам за њу имао на срцу мржње, одвратности и презирања, ја сам јој бацио у лице, па после, кад се заплака, ја је узех у загрљај, и ја сам је грлио, ту, на истом канабету оне собе за пушење где ме је час пре тога лагала тако, а ја је грдио као уличну девојку... Јесам ли много пао?"

— „Али, јесу ли ваше сумње биле оправдане?" — упита Рене.

— „Да ли беху оправдане?..." одговори Клод са оним нагласком свирепог тријумфа који узимају љубоморни људи, кад их њихова ужасност занима да све сазнаду, доведе дотле да познаду оправданост својих најгорих претпоставки... Знате ли шта је Салванеј тражио у писамцету? Састанак... А одговор Колетин? Утврђивао је састанак... Ја знам, пратио сам их. Да, учинио сам ту простоту. На изласку са пробе, она је отишла к њему, и остала је тамо до осам часова".

— „И ви не прекидате с њом?" рече Венси.

— „Свршено је", одговори Клод, „и то за увек, дајем вам реч. Само хоћу да јој кажем шта мислим о њој, последњи пут. Ах! Просјакиња! Али видећете како ћу се вечерас показати према њој..."

По овоме јадању видело се да Клод толико пати, да се радост Ренеова смањи наједанпут. Осећање сажаљења према овом другу, с којим је био тако блиско здружен везом захвалности, тако слатке младом срцу, мешало се с утиском одвратности која је у њему изазивала срамна дволичност Колетина. У том тренутку, обузе га тамна грижа савести, и он се — као супротности — сети чистог лица и верне душе Розалијине. То је био само један дрхтај кога брзо разби призор промене мишљења, која убрзо настаде код његова друга. Овај ђаво човек, који је живео само од својих нерава, могао је да мења мисли и осећања чудном брзином. Мало час је говорио пригушеним гласом, с очајањем у срцу за које је његов пријатељ знао да је искрено. Он пукну прстима, покретом који је код њега био обичан кад је хтео да се поново охрабри. Он рече просто: „Хај, хај...“ и постави једно питање из књижевности своме пренераженом другу, и то тако погодно да оба писца поведоше разговор о последњем роману једног од својих колега, кад их заустављање кола примора да се ставе у ред других, затим вожња по шљунку опомену их да су стигли. Рене осети да му срце куца готово као мало час у ситним, сувим и трепернавим ударима. Кола се зауставише пред једним пероном покривеним малим кровом, и младом човеку учини се да сања, кад се нађе у предсобљу које је прешао једанпут, али дању. Неколико слугу у ливрејама стојали су у овој одаји, напуњеној цвећем и загрејаној невидљивим пећима. Горњи капути и огртачи уређени на два стола и по наслоњачама с гардеробским цедуљицама показивали су да се већ скупило по салонима све друштво чији је шум чак дотле допирао. Једна млада жена беше у том предсобљу; слуга је скидао бунду, из које се она појави, голих рамена, са танким струком у потпуно црвеној хаљини. Имала је деликатан профил, нос лако испупчен, духовита уста. Дијаманти су сијали у њеној благо плавој коси. Рене је виде како поздрави Клода климнувши главом, и он осети да је побледео, сретнувши два ока која га погледаше немарно, два ока јасно плава, у оном тену плавојки, који треба назвати, упркос баналности метафоре, теном руже, јер има њену свежину и деликатност.

„То је Г-ђа Морен, ћерка Виктора Боа-Дофен, бившег министра у доба Царевине“.

Ова реченица, коју је Клод избацио као одговор на једно немо питање, падала је често на ум Ренеу. Он се често питао какав га је чудан случај сукобио, у првом тренутку свога уласка

у кућу Комовљевих, баш са овом женом код толико жена сабраних по тим салонима, која ће на њему оставити најдубљи утисак. Али у том тренутку не осети ни једно од оних предосећања која нас стежу понекад, при сусрету са створењем које ће нам бити врло доброчинo или врло штетно. Појава ове лепе младе жене од тридесет година, која беше већ ишчезла док су Клод и он чекали бројеве својих капута, помеша се у целокупан утисак који му је причинила новина ствари око њега. И ако он није о томе мислио, дебљина тепиха под ногама, величанственост украса у предсобљу, висина плафона, одблесци светлости, улазили су у многоме у овај утисак, чудно помешан са мучним стидом и пријатном сладострашћу. Кад је први пут посетио кнегињу, већ је осетио да га опкољавају хиљаде неизмерљивих атома који лебде у атмосфери велике раскоши. Људи рођени у богатству не примају више ова бескрајно мала осећања, као што ми не осећамо тежину ваздуха који нас окружује. — Човек не осећа ништа од онога што осећа увек. — А новајлије о том никад не говоре. Они по нагону пропуштају те утиске у дну срцу, као народске и грађанске. Уосталом Рене није имао времена да размишља о вишем или мањем разликовању осећања које га је обузимало. Врата се беху поново отворила, и он је улазио у први салон, намештен оним раскошним стилом модерних великих инсталација у Паризу. Ко је видео једну, видео их је пет стотина. У очима младог човека и најмање појединости овог намештаја изгледале су као знаци аристократије, почев од старих материја на наслоњачама па до тапета с огромним приликама, где се представљао тријумф Бахуса који се ширио изнад камина. Овај први салон, средње величине, имао је везе, кроз широко отворена врата, с другим салоном, много већим од овога, и где су се већ скупули сви гости, судећи бар по бурном разговору. Рене опази ову целину једним погледом, с претераним узбуђењем чула, које обузима младе људе услед неке луцкасте стидљивости. Он виде црвену хаљину Г-ђе Морен како се удаљује кроз велика врата, под руку с неким у црном оделу и пред камином малог салона у подножју тапета, кнегињу Комов, која је разговорала усред једне групе гостију, силном игром физиономије и претераним гестовима. То је била жена готово трагичног изгледа, велика, рамена̂ врло уских према своме телу, беле косе, с нешто јаким цртама на лицу и сивих зеница чији је сјај био неиздржљив. Била је обучена у тамне хаљине које су појачавале величанственост накита којим је̂ била искићена.

и њене руке, којима је махала у говору, показивале су прстење као у варварина, толико сафири, смарагди и дијаманти у њиховим оквирима беху огромни. Она одговори осмехом на поздрав којим је поздравише Клод и Рене. Она је баш тада довршивала причу о једној спиритистичкој седници, чиме се она најрадије занимала.

—„Сто се пео, пео, пео,“ говорила је она, „једва да су га наши прсти могли да прате: затим један дах пређе преко свећа и у помрчини ја сам видела неку руку која је ишла тамо амо... огромна... рука Петра Великог!“

Њене су се црте мењале у говору, њене су се очи кочиле у привиђење неког страшила, за неколико тренутака појави се на овоме лицу неко примитивно створење, готово дивље, и као на ивици лудила, које се крије понекад код најобразованијих Руса. Затим се ова велика госпођа сети изненадно да јој треба дочекивати госте у својој кући. Осмех се врати на њена уста, сјај њених очију смањи се. Нека божанственост, особена старијим госпођама и која чини од њих, ако су добре, створења која са уживањем посећују боне напраситости, учини да она увиде да се Рене већ осећа окружен самоћом на два корака пред великим салоном где није познавао никог. Чим сврши причу, она би тако добра да му се обрати с једним осмехом:

— „Верујете ли у духове, господин Венси? Да, јер ви сте песник... Треба да пођете са мном, и ако нисам ни млада ни лепа, да вас преставим неколицини пријатељица које су већ ваше страсне обожаватељке...“

Она узе под руку младића. И ако је и он био висок, она га је надвишавала за половину главе. Њена трагична маска није лагала. Она је имала заиста судбину која се могла познати по карактеру њених чудних очију и њене силовите физономије. Њен је муж погинуо готово пред њом, а она је сама убила убицу. Рене је то дознао од Клода, и видео је пред собом сцену: кнез Комов, висока политичка личност, прободен ножем једног нихилистичког завереника у својој канцеларији; кнегиња улази случајно и обара убицу једним револверским метком. Она је узела пиштољ овом истом дугом руком, која се наслањала, претрпана толиким прстењем, на црн рукав Ренеова капута, и она отпоче да му прича неку нову причу, с оном животињском енергијом, која се меша, у овој словенској природи, са најутанчанијом елеганцијом покрета.

— „Ја долазим, дакле, у Париз, пре осам година, после рата... Знате, нисам била дошла још од пре Изложбе, године 1855. Ах! драги господине, онај стари Париз, диван, красан... а цар... идеал!..." Она је ударала на последње слогове речи кад је хтела да изрази своје одушевљење. „Најзад, моја ћерка, кнегињица Рудин, — не познајете је, она станује у Фиренци преко целе године, — беше са мном. Она се разболе, спасе је доктор Луве, знате, онај танки с изгледом малишана као Анри III. Ја га стално зовем Лувецки, јер лечи само Русе. Нисам могла ни помислити да је носим далеко из Париза... Ово здање с намештајем беше на продају, ја га купих... Али сам се била потпуно збунила. Гледајте. Овде је био врт..."

Она је сада показивала Ренеу велики салон, у који беху ушли. То беше нека пространа дворана чији су зидови ишчезавали под сликама свију величина и свију школа, које је кнегиња покупила приликом својих путовања по Европи. Ако је први утисак материјалне раскоши био тако јак на Ренеа, томе се утиску придружи још јачи утисак ове друге врсте раскоши, духовне, ако се тако може рећи, коју представља космополитизам. Начин на који је кнегиња изговорила име Фиренце, као да је то било неко предграђе Париза; лакост живота коју представља овај импровизовани намештај у тој палати, начин на који је ова велика госпођа говорила француски, — како да младића, наученог на хоризонте врло одређене и врло уске једне скромне породице из ситног париског грађанског сталежа, не дохвати једна врста детињског дивљења, кад је дошао у додир са овим појединостима тако новим за њега? И он отвори очи да усише целу чар слике коју је ова одаја представљала у том тренутку. У дну, лево, завесе тамно црвене боје а сада спуштене, криле су бину удешену за ову прилику у великој трпезарији, која обично гледа у дворану, као што су то показивале три степенице што су се виделе испод завесе. У средини један мермерни стуб дизао се, с бронзаном бистом на врху која је представљала чувеног Николу Комова, пријатеља цара Петра, и, око овог претка, зеленила су се четири огромна џбуна, посађена у бакарним судовима персијске израде. Између ове врсте породичног споменика и спуштених завеса на бини, беху поређане врсте позлаћених столица. У овом тренутку, готово цео женски део публике био је ту заузео своја места, и то беше под блеском лустера као жив по̂д од голих леђа: нека мршава и друга најдивније изва-

јана; косе плаве и црне, лица осветљена црним и плавим очима, мишице јаке или танке. Лепезе су се махале, накити сјактили, речи и смех мешали се у један велики неразговетан шум. Преливање материја у хаљина чинило је од ове половине салона, где су биле жене, сјајну противност мркој гомили црних капута збијеној у другој половини. Неколико жена ипак стојале су међу људима, а неколико људи видели се као залутали међу столицама, где су жене разговарале. Цело ово друштво, и ако врло мешовито, састојало се од лица која су одавно навикла да се састају једно с другим непрестано, по местима која служе као заједничко земљиште за разнолики свет. Било је ту војвоткиња из најчистијег предграђа Сен-Жермена, ових жена које склоност према спорту и милостињи води готово свуда. Било је такође жена великих финансијера и жена из дипломатских кругова, цео низ представница космополитске елеганције, па чак и простих жена појединих уметника, које су ишле за срећом својих мужева по ручковима и посетама. Али, дошљак као што је Рене Венси, није могао разликовати ниједну друштвену особеност која је делила овај салон у читав низ врло различних групица. Он је гледао овај призор, који је превазилазио, као први утисак изложене раскоши, све његове заблуде из младог доба. Усред шума гласова, представише га неколицини људи који се сретоше при проласку и неколицини жена из последњег реда столица. Он се клањао, муцао неколико речи као одговор на комплименте које су му правили љубазнији људи и жене. Г-ђа Комов, која је опажала његову пометеност, би тако милостива да га не остави, у толико више што је Клод, без сумње под теретом нове кризе у својој страсти, био ишчезао — свакако је отишао међу кулисе, — и кад три удара одјекнуше, песник се нађе, врло природно, поред кнегиње, седећи у сенци једног од џбунова који су опкољавали стуб претков. Каква срећа што је нашао такво место, где се могао склонити од радозналих погледа!

IV

„Каваљер."

Две слуге у ливреји подигоше завесе, и појави се врло мала бина. Како је текст у књизи садржавао просто ове речи: „У једној башти, у Венецији," декор је могао бити сведен на једно платно које је затварало позадину и на хрпу биљака, донесених

из чувене стаклене баште кнегињине. Ово егзотично жбуње, са својим облицима нешто крутим и с блескавим преливом свога лишћа, давало је оквир сасвим друкчији од онога који је спремила машта Г. Перена у Францускoj Комедији. Њему, директору — уметнику, ако је то икад био, било је пола на ум да прикаже једну од оних тераса на лагунама, које силазе у модру воду степеницама од позеленелог мермера, с фасадама палата са црвеним стубићима у плавкастом видику, с нестајањем црних гондола на угловима од канала. Ова новост у декору, са смањеном бином, узак круг одабране публике, све је то чинило да се Рене све више збуњивао. Он готово осети лудо ударање срца исто оно које је осетио иза једне кулисе, оне вечери кад је његово дело први пут представљено. Одјекнуше пљескања, која поздравише Колету Риго, кад је долазила на бину. Глумица се поклони смешећи се, у своме костиму а ла Вато,[1] и чак у хаљини која је копирана с једне од галантних свечаности великог сликара; са својом напудрованом косом, младежом на крајуруснице и руменилом на њеним одвише бледим образима, она је имала не знам шта што разнежава и што долази од њених очију и њених уста, врло сличних, доиста, очима невесело сањалачким и устима меланхолачним у сладострашћу, које Ботичели даје својим богородицама и својим анђелима. Колико је пута Рене чуо како Клод уздише: „Кад год ме је лагала и гледала ме тим очима, ја почнем да је жалим због њених бестидности, место да је мрзим!...“ Колета поче да рецитује први стих своје улоге својим уснама у исти мах набубрелим и танким, и страх Ренеов достиже врхунац, слушајући око себе готово гласно шапутање које светски људи допуштају себи кад уметница игра у салону. „Врло је лепа... — Мислите да је то исти костим из позоришта?... — Вере ми, одвише је мршава за мој укус... — Какав пријатан глас!... — Не, она сувише подражава Сари Бернар... — Ја обожавам овај комад, а ви?... — Стихови ме успављују...“ Оштар слух песников хватао је ове узвике и друге још. Ови гласови престадоше од једног — не врло пристојног — узвика „пст!“ — који се чу из групе младих људи, ту до Ренеа, међу којима се истицаше једно ћелаво лице, с нешто јаким носем, црвена надута лица. Кнегиња

[1] Антоан Вато, славни сликар француски, рођен у Веленсијени 1684. Преминуо је 1821. Познат је нарочито са пријатног колорита и коректног цртања. Пр.

му после руком један знак захвалности, и, окрећући се своме суседу, рече:

— „То је Г. Салванеј; лудо је заљубљен у Колету",

Тишина се поврати, тишина једва помућена шумом дисања, шуштањем хаљина и махањем лепеза. Рене је сад слушао музику својих сопствених стихова са слатким заносом, јер у овој тишини и уз благонаклони жубор, који се убрзо диже поново, увиђао је, осећао је да се његово дело намеће публици светских жена и људи скупљених у овом салону, као што се наметнуло у дворани „премијере" у Театру Франсе, дупке пуној уморним писцима, блазираним новинарима, уличним беспосличарима и галантним женама. Једна ретроспективна халуцинација доведе младића поново у доба кад је био замислио, па написао, овај сејнет који му је, вечерас, поново подстакао самољубље, пошто је тако дубоко потресао његов живот. Сад је гледао себе, како се пролетос шета по алејама Луксембуршке баште пред мрак; и тајанственост ноћи која је настајала, мирис цвећа, потамнело плаветнило неба појављује се кроз лишће још ретко, мермер у киповима краљица, све то у овом призору опијало га је, у толико више што је Розалија ишла поред њега, ћутећи. Она је знала тако безазлено да га посматра својим црним очима, у којима је могао читати несвесну и страсну нежност! То је било те вечери кад јој је говорио о љубави, тако у мирису, првих јоргована, док је до њих допирао неразговетан глас Г-ђе Офарел која се разговарала са Емилијом. Били су се вратили улицом Коетлогон у оној грозничавој нади која вам нагони сузе на очи, срце на ивицу усана, које вам дрхти у дубини вашег бића. Било му је немогуће да спава, и ту сам у својој соби, сетио се, мислећи о Розалији, своје прве и једине љубазнице, једне уличне девојке из Латинског кварта, по имену Елизе. Срео ју је у некој пивници, где су га одвела два пријатеља, које је једино познавао. Елиза је била лепушкаста, премда свела, с нечим црним испод очију, с набељеним лицем и с нарумењеним уснама. Она се била за њ страсно прибила, и ма како да су га на све начине вређали њени покрети и њене мисли, њен глас и њена осећања, постао је њен љубазник — тужан заплет који је трајао шест месеци и који му је остао као горак спомен. Био се везао, против своје воље, с овом девојчуром, будући од оних које сладострашће води ка нежности, и свирепо је патио због њеног охолог понашања, њене суровости, моралне бестидности од чега је сирото створење живело. Седећи

за својим столом за рад и мислећи одушевљено на чистоту Розалијину, дошао је на мисао да састави једну песму, у којој ће опевати противност између једне јавне женске и једне праве и нежне девојке. Затим, како је био ватрен читалац Шекспирових и Мисеових комедија, његова простачка авантура из пивнице беше услед неког чудног и у исти мах искреног обрта, узела облик једне талијанске фантазије. Чак је те ноћи бацио на хартију план Каваљера и спевао педесет стихова. То је била проста прича једног младог венецијанског племића, Лоренца, који се заљуби у једну хладну и свирепу бештију: кнегињу Келију. Губио је, несрећник, своје срце и своје сузе удварајући се овој неумољивој лепотици; затим на савет једног младог маркиза од Сенесеа, Француза, обешењака који се путујући задржао у Венецији, претварао се, да би увредио Келију, да се интересује за лепушкасту и слатку контесу Беатричу. Он сазнаје затим да га ова воли одавно; и кад Келија, ухваћена у замку, покушава да га придобије поново, Лоренцо, охрабрен овим искуством, одбија неверницу којој је био жалосни Каваљер, па се предаје сав чару оне која је знала волети — просто.

Колета је говорила, играјући Келију, Лоренцо је јадиковао, Беатрича је снивала... Овај мали свет, дошао из земље Бенедикта и Пердикана, Розалинде из As you like it и Фортунија из Чирака, појављивао се и говорио у зраку поезије, љупком и нежном као зрак месечев. С времена на време дизали се гласови из групе жена, говорећи: „Красно!“... или: „Изврсно!“... и Рене се сећао ноћи кад је радио, тако око тридесет, посвећених састављењу ових делова, ове елегије, на пример, коју је Лоренцо написао у једном писму, писму које је у том тренутку Келија показивалала Беатричи. Како се глас Колетин правио нежан и исмевачки изговарајући ове стихове:

Кад би руже знале вратити нам пољупце
Које наша уста метнуше на њихова;
Кад би јоргован и велики љиљан знали
Тугу којом нас пуни њихов мирис нежни;
Кад би непокретљиво небо и бурно море
Могли знати колико нам је њихова љупкост мила;
Кад би све што се воли, у овом животу
Чудноме, могло дати душу нашој души!...
Али, небо, али море, али јоргован,
Ал' руже, и ти драга, ви ме не волите...

И халуцинација се још удвостручавала, подсећајући Ренеа на његову мирну собу, и како је осећао дубоку радост устајући из постеље да би продужио прекинути посао. На Клодов савет, и детињски подражавајући начинима рада великих људи, — смешна и дирљива црта праве књижевничке младежи, — био је усвојио методу којом се Балзак некад служио. Легао је пре осам часова у вече, па се дизао пре четири часа изјутра. Са̂м је палио ватру и лампу, што би увече спремила његова сестра, која би такође наместила све што је требало за кафу, тако да ју је он могао скувати, не узнемиравајући се готово никако, на машини са шпиритом. Ватра је пуцкарала, лампа је чкиљила, мирис кафе испуњавао је собу. Гледао је с побожношћу фотографију Розалијину, и почињао је радити. Мало по мало, париска је галама расла, и могло се видети буђење живота. Он је остављао перо, па посматрао неколико о-форта, који су покривали зид или прелиставао какву књигу. Око шест часова, Емилија је улазила. Поред својих брига по кући, ова одана сестра налазила је, из дана у дан, задовољства у преписивању стихова које њен брат бејаше саставио. Ни за шта на свету она не би отрпела да какав Ренеов рукопис прође кроз руке фактора и коректора. Сирота Емилија! Како би она била срећна да је могла чути пљескање од кога се глас Колетин слабије чуо, и како би задовољство Ренеово било потпуно да га осећај промене у његовој души, кад се сети Розалије, не ожалости лако, чак и у тренутку кад се комад свршавао одушевљавајући цео салон!

— „Ви сте постигли леп успех“, рече кнегиња младићу. „Све ће се ове женице посвађати око тога коју ћете пре посетити“. И, као да се хтело потврдити то што је могло бити само ласкање красне домаћице, младић је слушао, за време жагора који настаде при свршетку комада, све могуће фразе које су се чуле кроз шум хаљина, кроз лупарање столица и кроз међусобне поздраве: „То је писац... — Који? — Овај младић... — Тако млад?... — Познајете ли га?... Врло леп дечко... — Зашто носи тако дугу косу?... — Ја волим те уметничке главе?... — Може човек имати талента, па се опет чешљати као цео свет... — Али му је комад диван... — Диван... — Диван... — Знате ли ко га је представио кнегињи?... — Клод Ларшер... — Сиромах Ларшер! Погледајте како се врти око Колете... — Салванеј и он тући ће се ових дана... — У толико боље, то ће им освежити крв... — Остајете ли на вечери?...“ То је било двестак говора међу стотином оста-

лих, које је Рене разликовао својим изоштреним слухом, својственим писцима, и све тако клањајући се, обасут непријатним и непредвиђеним похвалама једне жене која га отрже готово силом од Г-ђе Комов. То је била једна дуга и сува прилика, тако око педесет година, удовица неког Г. де Сермоаз, који је постао, после своје смрти, „мој јадни Сермоаз“, пошто је био за живота предмет прича по клубовима због владања своје сапутнице. Ова последња прешла је, старећи, из галантности у књижевност, и то у књижевност врло мислену и обојадисану побожношћу. Сазнала је, од прилике, од кнегиње да је писац Кавальера синовац једног свештеника. Уосталом, по романтичном карактеру, којим је био задахнут овај мали комад, могла је мислити да млади писац нема ничег заједничког с тадашњим реализмом, чије је тенденције, надахнута врлином, проклињала, и говорила Ренеу, са дивном ученом свечаношћу коју је уносила у излагање својих мисли, ни касациони судија, изричући пресуду, не би имао више неумољивог поноса:

— Ах, господине, каква поезија! Какав божански чар! То је као Вато на перу. И какво осећање!... Овај је комад појава која ће се забележити господине, да, забележити. Ви нас светите, нас жене, од оних уображених аналитичара, који као да пишу своје књиге ножем за секцирање, на столу озлоглашених места...“

— „Госпођо...“ промуца младић, утучен овом чудном фразеологијом.

— „Доћи ћете мојој кући, јел'те?“ продужи она; „ја примам средом од пет до седам. Слободна сам веровати да ћете више волети друштво мога салона од овога код красне кнегиње, која је, знате, странкиња. Код мене долазе неколицина господе из Института, који ми чине част тражећи моје мишљење о својим радовима. Ја сам такође написала неколико песама. Ах! без претензије, неколико стихова у спомен оног јадног Г. де Сермоаз, свешчицу коју сам назвала просто: Крин са гроба. Казаћете ми ваше мишљење, али сасвим отворено... Господин Венси, Госпођа Ирол“, продужи она, представљајући писца једној жени од четрдесет година, још елегантној у кретању и изразу лица: „Красно, зар не? Вато на перу“.

— „Ви свакако волите много Алфреда де Мисе, господине,“ рече нова познаница. Она је била жена једног светског човека, писца, под псеудонимом де Флорак, неких комада, потпуно пропалих, успркос вештој интриги Г-ђе Ирол, која није већ шеснаест

година дала једног ручка а да њему не присуствује какав критичар или лице познато с којим критичарем, какав позоришни управник или сродник управников.

— „Ко га не воли у мојим година?“ одговори младић.

— „Говорила сам то у себи слушајући ваше дивне стихове,“ настави Гђа Ирол; „учинило ми се као музика коју сам већ чула.“ Затим, пошто је већ боцнула поету како је хтела, сети се да у много песника спава будући фељтониста, и она поправи реченицу у којој је избила свирепа завист супруге једног колеге, позивом: —„Надам се да ћу вас видети код нас, господине. Моме мужу, који није овде, биће веома мило да се с вама упозна; ја сам увек код куће четвртком од пет до седам.“

— „Господин Венси, Госпођа Еторел,“ рече Гђа де Сермоаз, претстављајући поново Ренеа, али овог пута једној врло младој и врло лепој жени, врло црномањастој, крупних кадифастих очију и готово болесне нежности која је била права противност њеном гласу, готово озбиљном.

— „Ах! господине,“ поче она, „како ви знате говорити срцу! Ја волим нарочито онај сонет који Лоренцо рецитује у једном тренутку... како оно беше... „Привиђење из прошле године...“

„Утвари из минуле једне године...“ рече Рене, поправљајући, мимо своје воље, стих који су лепа уста цитирала нетачно, и с несвесном педантеријом он се кришом насмеја, јер то беху две строфе, свака од шест стихова, које не личе ни издалека и ни у ком погледу на какав сонет.

— „Да, тако,“ прихвати Гђа Еторел; „божанствено, господине, божанствено! Ја примам суботом од пет до седам. Ах! врло мали круг; учинићете ми задовољство, ако дођете“.

(Наставиће се)

С француског превео
М. М. У.

ГЕНЕАЛОШКА И МОРФОЛОШКА КЛАСИФИКАЦИЈА ЈЕЗИКА

— В. Поржезински —

— наставак —

6. Италиска грана. Међу језицима старе Италије, који припадају индоевропској језичкој породици (а ту је било и других индоевропских језика, на пр. грчки језик, а сем тога језик Етруска, који не припада језицима наше породице), особито важно место заузима латински језик, који нам је свестраније познат из натписа од III в. после Хр. а затим и из велике књижевности (нешто мало епиграфских остатака иду у раније векове). Латинском језику (језику града Рима и најближе му околине) блиска су наречја Фалерија, Пренесте и Ланувија, о којима знамо врло мало. Књижевни латински језик, који је на послетку добио светски значај, био је језик књижевности и уопште језик образованих класа. Народни латински језик, који нам је познат сразмерно мало, разликује се доста битно од књижевнога језика у његовој класичној епоси, јер даљи развитак његов није задржавала традиционална форма, као што је то било са књижевном речи.

Ширећи се заједно са римском колонизацијом, латински говорни језик поступно је истискао друге италиске језике, при чем је и сам показивао неке месне дијалектске особености, које су одговарале различној средини, у коју га је доносио колонизаторски рад Римљана. Доцније, са ширењем римске владавине ван граница Апенинскога Полуострва, овај процес понови се још у већој размери. Из месних наречја, која су створена на исти начин као и месна наречја при ширењу латинског језика по Италији, развили су се у току времена романски језици. Овамо иду ови данас живи језици: италијански, француски, про-

вансалски (који сада тежи задобити опет значај књижевнога језика, одакле га је потискао француски језик у вези са пропашћу Провансе), шпански, португалски, румунски и ретороманскн (или просто романски, у Фриолу, југоисточној Швајцарској и пограничним крајевима Тирола). Ну није се ипак латински језик одржао у свима местима и нису сви романски језици остали до данас у целости: тако су Арабљани истисли језик, који се почео стварати у северној Африци. Разуме се по себи, да је сем живога народног језика у римске провинције био унесен и књижевни латински језик, с којим су доцније имали да воде борбу живи романски језици. Тиме се објашњава позна појава писмених споменика њихових (најстарији споменик припада француском језику, једна заклетва у Штрасбургу из 842. године), ма да се осамљене романске црте у латинским споменицама ових провинција налазе већ раније (од VI в. по Хр. за француски и италијански језик). Упоредно-историско изучавање романских језика проналази његовог претка, народни (вулгарни) латински језик, који нам је у сразмено незнатном степену познат из непосредних података.

Сем латинскога језика, италиској грани припадају још ова два језика старе Италије: језик Умбра̑ и језик Оска̑, који су нам познати из натписа и из неких помена у римској књижевности. Првоме до њих близак је био језик Волска̂, познат из једнога натписа; а поред оскиског језика ваља ставити многобројне т. зв. сабелске дијалекте, уколико се могу ценити по оскудним одломцима, који су нам на расположењу (то су дијалекти Пелигна̑, Марса̑, Сабињана̂ и других неких народности).

О судбини ових језика говорено је напред. У допуну реченоме напомињем, да је језик Оска̂ уступио своје место латинскоме језику спорије но остала наречја: у високим крајевима он се држао још у епоси првих императора.

7. Келтска грана дели се на три групе. Прва је обухватала наречја келтских племена на широком простору западне Европе од Галије до средњега тока Дунава на истоку и граничила се Пиринејским Полуострвом и Северном Италијом на југу. Како су ова наречја била рано потиснута другим језицима, то о њима имадемо само веома оскудна знања из личних имена, случајних цитата код класичних писаца и епиграфских трагова. Боље од других позната је галска група говора.

Друга група, британска, дели се на језике: кимриски (у

Уелсу), корнски, који је узумро у XVIII в. а живео у Корнуалу (Cornwall), и арморски или бретонски у Бретањи, који је овамо пренесен заједно са исељеницима из Британије око краја IV века по Хр. Најстарији споменици (глосе) кимриског и бретанског језика иду у VIII—IX век по Христу.

Трећа група, гелска, обухвата садашње језике ирски, шотски или гелски у ужем смислу тога назива и језик острва Мена (Man). Најстарији споменици гелске групе иду у средину прве тисуће година по Хр. (натписи). Писмени споменици ирскога језика познати су од VIII в. (глосе, а затим и други извори).

8. Германска грана дели се на три групе: готску, скандинавску (северну) и западногерманску.

а) Готска група позната нам је поглавито из превода Библије од вестготскога епископа Вулфиле у IV в. по Хр. Осем одломака Старога Завета и делова Новога Завета, који су дошли до нас у том преводу, имамо још одломке тумачења Еванђеља Јованова и одломак календара. Сви споменици сачувани су у рукописима, које су у Италији писали остготски писари. Сем тога познат нам је низ личних имена и неколико засебних речи у грчким и латинским изворима. Језик Остгота, који су живели у Криму, одржао се у остацима до новога времена; сачуван нам је ипак само један списак од прилике од 60 речи, који је саставио у XVI веку Холанђанин Бусбек (Busbecq). Други представници готске гране (језици Вандала, Бургунда и др.) познати су нам веома недовољно, углавном по личним именима. Међу свима другим језицима германске гране готски језик има највиднији значај у научном погледу, јер у њем имамо најстаријег представника њена, који нам је познат у више или мање потпуном облику (само рунски натписи показују неке црте у још старијем облику; упор. ниже).

б) Друга, скандинавска (северна) група. До епохе Викинговске (која траје приближно од 700. до 1050. г.) био је на целом скандинавском северу углавном један језик, чији су споменици разни рунски натписи, почевши од прилике од 400. г.; неки научници стављају време постанка најстаријих натписа за 100 година уназад (најстарији рунски натписи су два крака готска из IV в., скандинавски по Вимеру иду до у V в., а по другим научницима до времена око 300. године). Овај скандинавски језик назива се праскандинавски (прасеверни или староскандинавски (старосеверни). У Викинговској епоси он се

већ диференцовао а у XI веку коначно разделио на западну и источну групу: западноскандинавску (западносеверну) групу чине исландски и норвешки језик, а источноскандинавску (западносеверну) шведски и дански; за време својега живота од XI века до времена Реформације ови се језици називају староисландским, старонорвешким, старошведским и староданским. Староисландски језик, који су на Исланд донели исељеници из западне Скандинавије, познат је по многим споменицима, међу којима видно место заузимају зборници Еде (Edda).

в) Трећа група германске гране је западногерманска. Представници ове групе јесу ови стари језици: стари англосаксонски, фришки, старонидерландски, старосаксонски и стари високонемачки. Англосаксонски (староинглески) познат је из споменика почевши од VIII века. У току времена, од XI века (од прилике од 1100. год.), он се развио у (средње - и ново -) инглески језик, који је после освојења Инглеске од Нормана примио у се многе француске елементе. Фришски језик, познат од XIV века, живи и сада као народни језик; у новије време чињени су покушаји, да се он употреби и за књижевне сврхе. Потомак старонидерландског (доњофраначког)[1] јесте савремени холандски језик. Доњонемачка наречја — т. зв. Plattdeutsch — потомци су старосаксонског језика, који је познат из споменика почевши од IX века по Хр. па од прилике до почетка XIII века. Од почетка XIII века па до епохе Реформације имамо по времену трајања средњи доњонемачки, а од прилике од епохе Реформације настаје нови доњонемачки језик са својим разним наречјима. У високонемачком језику разликују се по времену трајања такође три периода: од VIII до XII века стари високонемачки; средњи високонемачки од XII века до времена Реформације, и од времена Реформације па до садашњега доба нови високонемачки језик. Овај нови високонемачки језик у свом књижевном наречју јесте књижевни језик Немачке и у оним областима, где је народни језик доњонемачки, па и књижевни језик свих Немаца, ма где они живели. Живи високонемачки језик по-

[1] Племе Франака (Franken), које се дели на неколико група, дошло је разним својим деловима у ближе односе са разним другим племенима. Његова северна грана (доњофраначка) ступила је у тесну везу са суседним Фризима и Саксима. У савременој Холандији налазимо трагове овога процеса у разном груповању поменутих дијалектских елемената у саставу садашњега холандског језика у његовим наречјима.

делио се још у старо време на две групе наречја: горњонемачку (oberdeutsche; алеманска и баварска наречја) и средњенемачку (mitteldeutsche; источно-франачка, рајнско-франачка средњефраначка наречја).

Неки научници састављају готску и скандинавску групу у једну и дају јој назив и с т о ч н о г е р м а н с к а, стављајући је тако насупрот западногерманској; ну ово схватање, које се оснива на неким слагањима у готском и староскандинавском језику, никако није доказани факат, и нема довољно основаних разлога за такво груповање.

9. Балтиска или литавска грана. Балтиској језичкој грани припадају: литавски и летски језик, који још и сада живе, и пруски, који је изумро у XVII веку. Од пруского језика дошло је до данас врло мало писаних споменика. Имамо два превода са немачкога на пруски малога Лутеровског катехизиса и један превод великога (из XVI века). Превод је пун погрешака и свакојаких нетачности. Даље је до нас дошао један омањи немачко-пруски речник; он је старији од катехизиса и састављен је вероватно у XV веку.

Најстарији споменици литавског и летског језика јесу текстови религискога садржаја, издани у XVI веку. У садашње време литавски језик са својим наречјима говори се у Русији у овим губернијама: кованској, у великом делу сувалске губерније, у малом делу вилнанске губерније и у оном куту гродналске гуверније, која се с њоме граничи, око месташца Друскјеника, познатога са својих лековитих вода, и у нешто мало тачака у северном делу слонимскога округа. Месташце Поланген с околином, део етнографске Литве, од половине XIX века улази у састав курландске губерније. У Пруској литавски језик живи још у оном куту источне Пруске, која додирује на крајњем североистоку руску границу.

Летски језик говори се сада у разним наречјима у курландској губернији, у јужном делу лифландске и једном делу витепске губерније. Сем тога имаде у Пруској неколико летских насеобина (око Мемела и на курском Нерунгу), одвојених литавским наречјима од масе осталих Лета.

Литавски и летски језик стоје ближе један другоме него и један од њих пруском језику.

10. Словенска грана дели се на три групе: јужну, источну или руску и западну.

а) Представници јужне групе јесу ови језици: 1. Стари словенски језик, на који су у IX веку превели Свето Писмо Ћирил и Методије. Овај словенски језик треба да зовемо старословенским а не црквенословенским, као што се често чини. Ствар је у том, што старословенски језик у оном облику, како је дошао до нас у најстаријим вековима, не сме се бркати са познијим црквенословенским језиком, који представља модификовање старога језика под утицајем појединих живих језика. Задржавајући назив црквенословенски за овај последњи језик, ми ћемо језик словенских првоучитеља називати старословенским; што се тиче назива старп црквенословенски или староцрквени језик, које су предлагали неки научници, они су неподесни, јер се лако могу бркати са називом црквенословенски језик. 2. Јужној групи припадају даље језици бугарски, српско-хрватски и словеначки, који се и сада говоре. За бугарски језик потребно је напоменути ово: после дугога колебања наука је на крају дошла до тог ресултата, да старословенски језик припада бугарској групи наречја, дакле да је једно од старобугарских наречја. Због тога неки научници зову овај језик и старобугарским, али то није сасвим тачно, јер у садашњем бугарском језику налазимо читав низ наречја, која су потомци других старобугарских наречја а не онога, који је у старословенском језику. Даље, до сада још није у бугарској групи нађен непосредни потомак овога језика, а врло је могућно, да су дијалекти, који су му били као основа, имали особиту судбину и да их је нестало ма на какав начин. Споменици старословенског језика дошли су до нас у глаголским и ћирилским рукописима. Најстарији датирани ћирилски текст јесте Остромирово Еванђеље (1056 — 1057), које представља старословенски текст у рукопису руске редакције. Недавно је пронађен натпис цара Самуила из 993. године. Од недатираних споменика Маринско и Зографско Еванђеље можда долазе пред крај X века. Најстарији споменици бугарскога и српског језика падају у XII век, а најстарији споменик словеначкога језика јесу Фрајзингенски одломци из X — XI века.

б) Источну или руску групу чине: великоруски са своја два наречја, северним („окающемъ", о -наречјем) и јужним („ака-

1 Потанко излагање питања о старословенском језику у разним његовим ступњима дао је Јагић у својој расправи: „Zur Entstehungsgeschichte der altkirchenslavischen Sprache" у Denkschriften der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Klasse, Bd. 47. Беч 1900.

юцемъ", а-наречјем), белоруски и малоруски језик. Некад се источна група делила на три дела: северни (говори Новгорођана и Кривича), средњи (говори Дреговича, Радимича, Вјатича и можда Северјана) и јужни (говори јужноруских племена). Прва група говора дала је на крају северно великоруско наречје, друга у западном делу (говори Дреговича, Радимича и нешто Вјатича) белоруски језик а у источном делу јужно великоруско наречје; трећа група је основа садашњем малоруском језику са његовим наречјима (од њих су главна: северно малоруско, украјинско и галициско). Најбољи преглед опште судбине наречја источних Словена у вези сс њиховом историјом дао је А. А. Шахматов; в. „Энциклопедическій Словарь" Брокхауза и Ефрона (чланак „Русскій языкъ" у одељку „Россія"). Најстарији споменици рускога језика јесу словенски текстови руске редакције XI века и кратки натписи на новцима као и кратки натпис на Тмутороканском камену.

в) Западна група састоји се из ових језика: чешкога са блиским му словачким; пољскога и блискога му кашупског; два лужичка језика, горњег и доњег; и, напослетку, сада већ изумрлога полапског, језика полапских Словена. Овај језик, како се чини, коначно је изумро у XVIII веку, и ако су можда још у почетку XIX века поједина лица још памтила по што год из језика својих предака. Његови споменици су речници и неки записи из XVII и XVIII века.

Најстарији споменик чешкога језика је из XIII века а најстарији споменик пољскога језика из XIV века; до тога времена како чешки тако и пољски језик познати су по глосама, појединим речима и личним именима.

Најстарији споменик доњолужичкога језика јесте превод Новога Завета од Јакубице, још потпуно неиздан; он се чува у Берлину у Краљевској Библиотеци (Königliche Bibliothek), у рукопису XVI века; крају XVI века припада најстарији споменик горњолужичкога језика, катихизис од Ворјехе.

Индоевропски језици, од којих су сачувани само оскудни остаци. Прегледали смо поједине гране индоевропске језичке породице и поједине језике, који састављају ове гране, уколико наука располаже довољним подацима за то, да се припадање овога или онога језика овој или оној групи може одредити не као хипотеза, већ као чврсто доказани факат. Али има још један број индоевропских језика, од којих су сачувани само оскудни

остаци (већим делом лична имена, глосе и поједине речи), те који нам не допуштају, да идемо даље од више или мање вероватних претпоставака о њихову месту у кругу других сродника, и ако је, с друге стране, довољно таквих података, да се може утврдити припадање тих језика индоевропској породици. Тако је у јужној Русији међу Скитима несумњиво било иранских елемената, који, по мишљењу Всеволда Милера, по језику припадају Осетима. Даље, фригиско-тракиске народности према веома вероватној претпоставци говориле су наречјима, која су сродна јерменском језику, као што су Илирци, несумњиво Индоевропљани по језику, имали језик сродан са албанским. Илирским племенима припадали су, свакојако, по језику и Месапи и Јапиги на Апенинском Полуострву. Тако исто остаје отворено питање о ближим сродничким односима венетскога језика. Кречмер у својој књизи „Einleitung in die Geschichte der Griechischen Sprache“ (1896) у језику Венета, који су становали на северном прибрежју Адријатике, види северноилирско наречје, које се у битним цртама разликује од јужноилирске групе говора. Напослетку, Македонци, како се чини, били су по језику најближи сродници Грцима, и ако њихов језик не припада непосредно грчкој грани.

О питању о иранству Скита писао је на руском и немачком Всеволод Милер (Осетинскіе этюды III, 1887; Эпиграфическіе слѣды иранства на югѣ Россіи, Жур. Мин. Нар. Просв., ч. CCXLVII; а и у „Abriss der Geschichte der ossetischen Philologie, herausg. v. Geiger und Kuhn). О осталим поменутим језицима упореди наведену књигу од Кречмера.

Последња немачка експедиција у источни Туркестан донела је између осталога рукописе, у којима су будиски текстови двају до сада непознатих индоевропских језика (којих је већ одавно нестало). Према претходним саопштењима научника, који су се бавили о њима, један језик (тохарски) представља самосталну грану наше језичке породице, а други припада индоиранској групи. Упор. Sitzungsberichte der Kgl. Preussischen Ak. d. Wissensch. XXXIX.

Ближи сроднички односи међу гранама индоевропске језичке породице науком су потпуно доказани у два случаја: с једне стране међу индиском и иранском граном а с друге међу балтиском и словенском. А то значи, да је негда било време, када је одмах по одвајању од осталих сродника, чим је оно извршено, био један индоирански и један балтискословенски прајезик, који

су се доцније расцепили у индиски и ирански, балтиски и словенски прајезик. Индоирански језици зову се покаткад ариски језици, јер су преци Инда и Иранаца, како се чини, себе називали Аријевцима; али овај је назив неподесан, пошто може дати повода за бркање са називом „ариски језици" као синонимом назива „индоевропски језици". Ова употреба назива „ариски језици" оснива се на недоказаној претпоставци, да су Инодоевропљани негда називали себе Аријевцима.

Раније мишљење, да има ближега сродства између италиске и грчке гране, а тако и између германске и балтичко-словенске гране, не може се одржати, јер се мора узети као недоказано, а оснивало се на неким сувише брзим закључцима, изведеним из таквих факата, који при тачнијем испитивању не могу дати материјал за овакво схватање.

(Наставиће се)

Милив. Ј. Поповић.

ПЕСМЕ СТАНИСЛАВА ВИНАВЕРА[1]

Винавер је симболиста и интегралиста, и то симболиста из господствене школе Шарла Мориса, чијег књижевног патрона, Св. Тројицу, чине три парнасовца: Виље де л-Ил Алам, Маларме и Верлен. Поклоници и следбеници ове тројице, а њихов број није мали, створили су неколико група „нових естета“, од којих је најуспелија, најизразитија и најдаље достигла у стварању једне потпуне симболистичке доктрине, скроз артистичка група „нових ефеба“, како су је некад звали, сакупљена око Шарла Мориса, „царског, краљеваског, проповедничког, као каква француска република из 1793, Шарла Мориса“, каквим га је Верлен у једном сонету сликао. Цело њихово песничко схватање почива на трима речима, позајмљеним од Тена, на апстракцији, сновима и симболу. Конвенционално и вулгарно, а тим речима крсте романтизам и натурализам, спрам чије „ружне и прљаве природе“ су нарочито нерасположени, неспособни су да створе ишта савршено. Уметност, по њима, треба да буде неодређена, нестварна, флуидна и неограничена, јер лепо, које се неда дефинисати, по суштини својој је недокучиво. Он је Идеал, коме се ми мање или више приближујемо, али који нам стално измиче и чије је потпуно остварење изван наше моћи. Мисао треба да буде изражена нејасно, заогрнута бојама и сенком, слично ономе што је у сликарству дао Корјер, а једну од главних улога у тој поезији игра ритам, и речи имају у толико вредности у колико садрже бољих музичких асонанца.

Али да се одмах оградимо и поправимо. Винавер је ђак више песничких школа, често сасвим супротних и основним цр-

[1] Мјећа књига стихова. Београд 1911, стр. 134. Штампарија „Доситије Обрадовић“. Цена 2 дин.

тама и начином рада, и мотивима и обликом, због чега је његова поезија тако разноврсна, а на чему ћемо се доцније дуже задржати. Симболизам је код њега само један од праваца, под чијим је он утицајем, а у коме нам изгледа понајбољи и најинтересантнији, за нашу поезију, највише нов. Додуше, данас је симбол општа својина поезије и њиме се мање-више служе сви песници, али Винавер нарочито прима, развија и потенцира онај део симболистичких доктрина, који се бави музичким делом песничког стварања, ритмом и хармонијом; јер Винавер је пре свега музичар. То је његова прва особина и тиме је требало да отпочнемо овај приказ. Он је исто толико музичар колико и песник, ако не и више, и „Мјећа“ је књига стихова једне крајње музикалности, природне, искрене и неизвештачене. Понекад изгледа да је Винавер и исписао ову књигу стихова више ради стихова и њихове музике него ради поезије, у њеном ширем значењу, сусрећући се, нема сумње, и понекад рђаво спроводећи кроз „Мјећу“ интегралистичко схватање поезије, по коме је она општи, универзални ритам материјализован сликом. Ми ћемо се са неколико речи, јер нам је то овде потребно, зауставити на овом књижевном покрету, који је у своје време јако заинтересовао духове и који се јавио као контраст сувише грађанској, социјалној, моралној, и, како би се у нас рекло, трезвеној француској школи (Ecole française), коју су Поансо и Норманди прокламовали 1902 год. оснивањем „Друштва француских песника“. Песник је, по овим паметним људима, као сваки други човек, који треба само више да осећа, да ради на лепом и да има своју социјалну улогу. После парнасовске „лепоте ради лепоте“, после симболистичке опијумске „лепоте ради сна“, тражила се „лепота ради живота“, како би то рекао Фернан Грег. Оно што је ранијим, строго артистичким и сувише опстрактним, правцима недостајало, опште човечанско осећање људске солидарности, било је, почетком нашег века, јако на цени.

Међутим интегрализам, „нова вера“ како га је назвао њихов творац, и јавља се са много хуке 1904 год. „Манифестом“ који је израдио Адолф Лакизон, а потписали неколико песника, као нова песничка и филозофска доктрина основана на Хелмхолцовим законима хармоније, Херцовим законима таласања, законима Рентгенових зракова и извесним биолошким теоријама. По њима у васељени је све вибрација, комбинације вибрација и бројева, другим речима скуп ритмова. Цео је свет једна огромна

оркестрација ритмова, ми сами смо један ритам у општем стварању ритмова. Према томе ритам у песничком делу је покрет саме инспирације и „гест душе". Поезија, као субјективан појав, која је вечито стварање и да се бескрајно усавршавати, за њих је и „јеванђеље неразумљивог". Ритам, који је покрет инспирације и који се налази у самом организму васељене, материјално се манифестује стихом и сликом, кад наиђе на песнички рад, без чега, разуме се, нема песничког стварања.[1]

Ове смо редове исписали и горње правце објаснили једино из жеље, да и самог писца „Мјеће" што боље објаснимо, а што нам у овом случају изгледа најбољи метод; јер је Винавер сав у њиховим идејама и са њима се, свесно или несвесно, слаже до самих појединости. Његова је поезија сва у ритму и музици стиха, а музика је поезија тонова:

У паучини тонова свилени'
Далека, тиха крије ми се муза,
И хитам њојзи, невидљивој сени,
Под стопе носим звукова и суза.

Са великим поштовањем он иде пред њу, свету и божанствену, и хтео би да се поклони њеном девичанству:

Ал' залуд чежње, сва хотења нова
Прилазак бране бодри ноћу, дању
Тонови боја и боје тонова
И ја, заслужан, заборављам на њу.

(Моја муза.)

Као што сликар види цео свет кроз своје боје, сенке и рефлексе, Винавер га осећа, или би бар хтео да га осети кроз ритам, стих и слик:

Цео ми свет је слик,
У слик се претвара све,
И сам Венерин лик
За слик ми само је.

(Песник говори.)

Он је умео да запази оно што је у горњим школама, а и уопште у уметности, суштаствено и главно: хармонија — звукова, боја, линија, хармонија је једини „језик душе", до кога су уметници могли доћи. Отуд форма, облик којим се хармонија манифестује,

[1] Ово је само врло непотпун извод неколико од главних, нама овде потребних, идеја интегрализма. Опширније у Revue bleue, св. за јан. 1904 год.

може да узбуди душу и чула. Отуд је симболистима главна жеља да дођу до што срећније њене манифестације. И Винавер узима хармонију за прву тачку свога уметничког „Вјерују" и са намером да постане већим католиком и од самог папе, толико се њоме бави и одушевљава, ма да му форма није увек беспрекорна, да често заборавља и занемарује остале основне елементе песничког стварања и оно што поезију чини поезијом. Многе његове песме су без суза, без осећања и уместо да утичу на нашу душу, оне нам само, као какво вештачко средство, заголицају чуло слуха, не обзирући се на оне у којима је он хтео да буде таквим. Да би постигао што више хармоније, он има врло разноврсну и често бесмислену метрику. У томе и јесте његова погрешка. Било је песника који су давали савршену хармонију, а целог су живота писали само александринским стихом; он сам је своје најбоље ствари дао кроз сонет са редовима од по дванаест слогова. Песник не може да постигне праву, уметничку и божанствену хармонију тражењем и вештачким стварањем, он је даје бесвесно, као што је и сама инспирација, по инстинкту и као „гест душе." Међутим Винавер је хтео понекад да је створи силом и вештачким путем, и зато је његова књига само половином успела. Пошто је наше мишљење да критика треба да пронађе, објасни и јаче истакне лепоте једног уметничког дела, то ћемо се ми само и бавити том успелом половином, остављајући ону другу славној српској критици, којој је изналажење замерака постало већ традицијом.

У својим успелим стварима Винавер заслужује публику духа много финијег, са много више литерарног искуства и књижевно разрађенију, него што је то наша. Њега само треба умети читати и то га читати увек на глас. Онај, који има чула за музичке лепоте стиха, а таквих је тако мало, знаће га изговорити и нагласити и наћи ће лепоте и уживања, па чак и у једном „телеграфском сонету", (Вернер) написаном, нема сумње, да би нам само показао и на српском језику један сонет од четрнаест једносложних речи. Он нам, и овом књигом и иначе у интимности, даје утисак човека у једном непрекидном стању, ако не велике песничке инспирације, а оно стварања, размишљања, примања утисака и тражења. Њему је стих често свакидашњица, врста неке мале потребе, а у исто време и доколица и он, када га пише, не чека увек жељено надахнуће, које је тако потребно за стварање добрих и трајних ствари. То је као какво вежбање,

спремање за нешто боље и јаче, што ће доцније доћи. У „Акордима“ он личи на виртоуза који претрчава досадне етиде разигравајући прсте, да би нам одмах затим дао своју велику вештачку и виртоуску ствар, каквих је у овој књизи. Ростана су због његове лакоће и титрања стихом, испретураног реда речи и стварања сасвим нових, за слик потребних, израза називали жонглером. Винавер такође влада својим стихом, игра се њиме и у томе иде често до жонглерства, у добром и рђавом смислу те речи. Он једини, осим тога, у нашој поезији, са Г. Ћурчином, има у форми и у садржини онај често симпатични став песничког „анфишизма“, који код њега прелази у нешто јачу нијансу „анфутизам“, а који наша публика, у својој књижевној трезвености и примитивности, тако рђаво разуме.

Али да се вратимо развијању почете идеје и уђемо у интимност његова рада и стварања хармоније и музикалности стиха. Он то постиже разним начинима: згодним плеоназмима, нарочитим редом речи, понављањем извесних делова:

Ох, како бих био, како радо с вама
У тихој самоћи што се нежно пружа
Као болни мирис бледих, пољских ружа,
Дах вам пио топли пожудним уснама.

И слушао радо, како радо звуке...

(У шуми.)

где ово просто, али лепо понављање даје доста музичке лепоте и које, добро изрецитовано, ствара једну благу хармонију. Затим градацијом као у симфониском спеву „Сирене“, који је сав у тону и звуку, а који је успела хармонија и једна јако нијансирана песничка вагнеријада:

Шуми вода зелена,
Коса ми је свилена,
О бол, тај бол, тај тешки бол...

или кад трећа сирена, побеснела од жеља, страсти и похоте јури над таласима:

Да л' позна, да ли икада до сад
Ти млад, тај над, тај кâд, ту глад, о јад!
Тело ми је од љубави боно.
У ноћ, у ноћ, у страсну ноћ.

Он својој мисли уме да нађе форму, која потпуно њој одговора и да их у ритму мајсторски уједини и изједначи. Уметности су

најјаче кад се допуњују. Треба слушати тамни и претужни „посмртни марш“ Шопенов и сетити се ових стихова, па одмах увидети да су то два дела која се допуњују и чине једну велику уметничку целину.

Сумња — црна дувна. Душом црн сам цео.
И шапуће псалме очајне кô нада...

Сумња — болна дувна. Густ је крије вео.
Плач јој тако тих је, суза чак не пада.
И што год сам икад желео ил' хтео
Мрзне застуђено посред тишме хлада.

Најпре радознала, чедна беше дева.
Па ми затим сумња беше страсна жена
Распуштених коса, бесна, занесена,

Громови су били скиптар њеног гњева.
А сад чак и она, калуђерка бона,
Умире полако уза јеку звона.

(Marche funèbre)

Ово је уметничко стварање вишег стила и јединствено поклапање замисли са ритмом. У томе се још са овом песмом такмиче „Бетовен“, и „Сентиментална гавотица“ и друге. При томе он бира речи, слогове, самогласнике — све је размишљено, удешавано, тражено и одлично нађено. И кад смо већ при цитирању, да изнесемо и објаснимо мало легенду једне од најбољих, ако не и најбоље песме ове збирке, „Фаетона“, сина Сола, бога сунца и Климене, а која на наше, а чини нам се и пишчево, велико изненађење није начинила очекивани утисак, из простог разлога што је нејасна, јер је Винавер пошао од претпоставке да цео свет познаје митолошку причу о Фаетону. Песма почиње описом Сола:

У бакарном сјају, окруњен од зрака,
На блештећем трону кога смарагд злати,
У поворци доба и ћутљивих сати
Блиста у пурпуру разгонитељ мрака.

Дворана је цела у миру дубоку
И сви муком муче и све страшно ћути
— У мртвилу мртвом непомични крути —
Док се жаре жари грозом грозни оку.

Фаетон успе, да после многих очајних покушаја и напора и тек пошто овај скине с главе „сноп од луча врелих“, приђе своме

„светозарном" оцу и одавши му поклон „свећеник побожни побожнога чина", исприча што му је Климена рекла т.ј. да је он његов, Солов син:

И глас грмну громки са гранитног трона,
То Сол, Титан моћни, увређеном збори.
Од одјека сама да се тресу двори,
Гласом труба гласних: „Истину је она
Истину ти рекла..."

и обећа му све почасти, које му припадају, и остварење сваке његове жеље. Фаетон тада, избезумљени „сина смртне жене", затражи да једнога дана тера „сунчева кола". Отац је тужан и забринут, јер зна да је то немогуће и да чак ни Зевс, који влада муњама и бије громом, он у чијој је мишици вечности крма, коме су мали простори богова и људи

И грозан и страшан што ужасом тлачи,
Што је од бесмртних бесмртнији, јачи

никада ни он, надбог, није затражио то што његов смртни син тражи, јер једини Сол уме да управља змајевитим коњима „по страшноме путу кроз неба стрмени." Најзад долази зора, описана античким стиховима који су, лепо изговорени и антички скандирани, право уживање и потсећају на Овида:

Небо црвенило већ се, и стидљива чедна дева
Аурора ружопрста отшкрину врата висока,
Коса јој руса и дуга, блистају светла два ока
Од среће невино чисте што срећу далеку снева.

Ми их све наводимо, јер најпре њихова лепота то заслужује, а затим да би и своје речи доказала, Аурора је ушла, смерно се поклонила богу и навикнута да му поштује мук и сноси ћути. чека његову заповест, док јој поглед лута:

Присуством преплашен смртног, горда, млада и лепа:
Диже се Сол полагано, а мисли дави га бреме
Велик и страшан и тужан, јер грозно дошло је време,
Час, неподмитљиви слуга, што судба посла га слепа.

Најзад Сол предаје Фаетону „сунчева кола", који докопав се једном управе коњима хтеде да запали и сажеже свет и васељену, због чега га је, као што знамо, Сол после бацио у бездан. Нека нам се допусти да још наведемо, као поенту целе песме,

моменат када Фаетон узима узде у своје руке и неискусно полети са зажареним колима и лудом жељом да запали:

Просторе, о звезде, чудовишта бесна,
Скорпијоне, Раче, Медведе и Лаве,
Чујте и почујте: „Ја, пун младе славе
Фаетон, син Сола, сит тог шара тесна

Земног, сит земаљског миленија у праху
— Коначно границе, гуше ме и дави —
Ја се гурам у вас бескрајности плаве,
Грлиһу те, небо, у грљају плаху.

Из вас огањ пршти, моји коњи врани:
Пуштене су узде, никога да брани
У лет, у надбездан. Нек ваш дивљи весак

Загрмев објави да оргија ту је.
Кроз спржени бескрај, о, док он се чује
Биће само Ништа, Тама, Ја и Блесак!

И тако кроз целу песму, коју чине седам изврсних сонета, све је смишљено, тражено и све одлично нађено, облик стално прати идеју, и свака нова идеја има нови ритам и нову реч, и сваки нови ред нам даје ново задовољство. Једна студија, онаква какву је Г. Богдан Поповић посветио Хосе Марији де Хередији, нашла би код Винавера много лепога и за српску поезију новога у том погледу. Фаетон је сав у сунцу, у музици златних боја, у пурпуру, у блеску, у речима боговске грмљаве и звукова, песма која чека громовски глас, глумачко стварање и рекламаторску моћ једног српског Пола Муна, па да постане класичким делом дикције на будућем српском конзерваторијуму.

(Свршиће се)

Божидар Пурић.

ЕЛЕМЕНТИ МАТЕМАТИЧКЕ ФЕНОМЕНОЛОГИЈЕ

— од Др. М. Петровића —

— НАСТАВАК —

Кад нема довољно података за потпуну квантитативну слику појава, онда се из квантитативних појединости активитета у механизмима могу наћи квалитативне појединости појаве или процеса. Овакав је случај за готово све теорије медецинске о узроцима болести, за теорије биолошке о постанку фела и разних квалитета организама, за појаве психичке и социјалне. Код свих ових поља може, и то често приближно, довољан број података за праћење промене у појави да дâ и законе квантитативног карактера (Weber-Fechner-ов закон). За поједине активитате, где нисмо у стању уочити њихове односе квантитативне, већ само квалитативне појединости, знамо само тенденције промена. Знамо често смисао активитета, његове правце рашћења, јачину, брзине јачања или слабљења, максимуме и минимуме њихових јачина; континуирни, дисконтинуирни, персистентни и интермитентни карактер; периодичност, ритмичност, асимптотност јачине, границе активитета, симетрије, и дисиметрију узрока феноменолошког поља у коме активитет дејствује и т. д. Помоћу свега овога врше се разна проматрања, прикупљају подаци, довољни најчешће за потпуне квалитативне слике појава, а некад довољни и за емпиричке и хипотетичке аналитичке законе.

Састав механизма, начин варијације активитета и дескрипција појединости појаве чине суштину потребних елемената за научно експликовање појава. Познавати прва два елемента олакшава сазнање главне стране у проучавању појави. Познавање механизама одређује све што је потребно, да се и појединости тока појаве знају, што обратно није случај. Инверзија овде не

даје све потребне поред нужних елемената, да се сагледа у суштину механистичког разумевања појава. Квалитативне појединости нису сви елементи за сазнање механизама процеса и појава. Једни и исти појави, одређени разним својим појединостима дескриптивним, могу бити последица разних механизама, и да се они вежу за један, одређен механизам, морају се дати известни услови који су у вези са природом проучаваних појава. Оваквих случајева имамо у механици кретања, на пр. код кретања централних. Из облика силе дата је путања, из природе путање у опште није дато само једно решење, већ више њих за силе, које такво кретање могу дати. Почетни услови и други односи могу прецизирајући односе између кретања и силе из кретања дати само једну силу, као узрок појави кретања. (Проблеми: Бертранов, Јакобијев, Пијзеов и других) У опште се сме казати, „да је познавање тока једне појаве и његових разних појединости, у опште, само собом недовољно за сазнавање механизама појаве.“ Поред ове инверзности у одредби проблема горњих, сам ток појаве може дати могућности да се известни карактеристични елементи нађу за саме механизме, управо податак какав да је известни механизам вероватнији од другог за појаву, чији ток знамо и познајемо квалитативне елементе њене. Дијаграм варијација каквог елемента ако је права линија, онда је највероватније да је стални узрок тражени непромењиве јачине, да је сталне јачине резултанта из комплекса узрока, али нису искључени узроци периодичке природе и други, који под нарочитим погодбама могу дати варијације по горњем дијаграму. Пример су за ово кретања по коничним влацима, где је обухваћена и права линија, услед централних сила разних типова. Оваквих примера имамо много у физиологији, на пр. тумачења Richet-а и Broca-е о којима се у књизи говори о надражајијама ондулационим нервног центра, јер је претпоставка да су узроци ритмички и интермитенти; психологија на пр. код механизма Ribot а, којом се тумаче патолошке појаве — продукције вољних аката, где се појаве мењају под утицајем мерљивих узрока и т. д. „Математичка феноменологија може и без дубљег улажења у појединости појава, на основу каткад и најповршнијих података, да дâ идеју о могућним и вероватним механизмима појава и у напред наговестити хипотезе за њихове експликације, што би имало бити полазна тачка за дубља природњачка испитивања.

Хомологи дијаграми могу пружити најбоље податке за од-

лучивање које међу механизмима ваља узети као највероватније за извесну појаву. Помоћу њих се статистика најчешће и готово једино данас одлучује за емпиричке своје законе (Види дијаграме: Маршалове, Бестабла, Парети-а и других). Овде долази Гаусово налажење вертикалне компоненте земљиног магнетизма где у њу не улазе никакве спољне већ само унутрашње силе магнетске. У маси познатих и непознатих разноликих узрока какве појаве уочити и издвојити ефекте каквог узрока, постиже се помоћу дијаграма средњих вредности. Такав је пример за утицај месечев на земљину кору, чији се ефекат манифестује у облику периодичних, слабих деформација коре, где улогу слабог узрока игра атракција месечева, са другојачијом периодом од периоде сунца и других узрока. Овај је начин примењен и на одредбу утицаја слабих периодичких узрока на појаве океанских плима и одсека.

IV

Последњи шести одељак феноменолошких аналогија говори у првој глави о математичким, у другој о квалитативним аналогијама.

Без обзира на конкретну природу појава, долази се из свега што је изложено на идеју о феноменолошким аналогијама међу разнородним појавама. Ове се аналогије опажују у: механизмима, природи и комбинацијама улога, у начину на који се нижу узаступна стања, у перманентним законима и математичким односима што регулишу појаве и другоме. Све се аналогије деле на: квантитативне и квалитативне, према природи језгра њиховог. Најсавршенији су типови аналогија математичке аналогије, које се састоје у истоветности односа математичких којима се појаве одређују. Ови су односи једначине: диференцијалне или обичне између елемената променљивих у времену и простору, којима се појава одређује, а што зовемо параметрима. Ови аналитички облици су односи између променљивих параметара и карактеристичних констаната за извесну појаву. Ако имамо извесну групу појава, квалитативно неједнаких, она улази у аналошку групу појава, ако се извесне заједничке особине могу исказати једним изразом аналитичким или обухватити једним механизмом.

Истоветност броја и аналитичких облика диференцијалних једначина групе разлог је егзистенције математичких аналогија.

Квантитативне дескрипције овде доводе диспаратне појаве до једног аналитичког израза за проблеме, који се састоји у интреграцији, интерпретацији и дискусији истих једначина. Ово чини, да ту групу појава зовемо аналитички еквиталентном, што се опет у ствари везује за састав самог механизма појаве.

За механизам је ма какве појаве везан извесан израз (функција) Δ њених дескриптивних елемената и његов извод по времену и услов је потребан и довољан за еквиваленцију разних појава исте групе да Δ има исти облик за све појаве из те групе. Овакве су функције изрази већ познати у Апеловим и Хамилтоновим формама за холономе, нехолономе и конзервативне системе. Да скуп појава представља једну аналошку групу, потребно је да за њу постоји одређена функција истог облика за све појаве дотичне групе. Постојање оваквих израза омогућава постојање математичких аналошких група. Деривација ових функција даје диференцијалне једначине појава — њихове једначине кретања (промена). — Језгро је аналогија садржано у постојању оваквих функција.

Да би се функција Δ могла применити, пошто је истог облика, на разне појаве из исте групе, ваља само дати параметрима разно значење, према особитим квалитетима појаве. Ако разне квалитете појава доведемо у везу са параметрима и константама, које улазе у састав израза Δ, онда је за примену Δ на разне појаве нужно изнети хомологију параметерску. Код појава на пр. експоненцијалних, датих једном једначином, примена се ове једначине може спровести кроз диспаратне појаве преко нарочитих хомологих елемената. Ако се узму појаве: 1) интинзитет радијације, 2) барометарски притисак, 3) температура тела и 4) електрично оптерећење на површини течности и горње елементе обележимо свуда са q; онда ће елеменат t редом бити: дебљина апсорбујућег слоја, висина, време хлађења, време испаравања; λ извесна константа везана за квалитет горњих појава. Заједничка је једначина за горњу групу: $\frac{dq}{dt} + \lambda q = 0$. Овде је улога функције Δ, $\frac{1}{2}\left(\frac{dq}{dt}\right)^2 - \lambda q \frac{dq}{dt}$, чији извод даје заједничку једначину целе групе појава. Цела је математичка физика састављена из оваквих израза Δ, којима се разне групе појава тумаче.

Овде помињем од примера само Thomson-Lippmann-ове аналогије. Група је појава састављена из: атракције, електричких и термодинамичких појава. Хомологи су елементи: I) Њутнов потенцијал, електрични потенцијал и апсолутна температура; II) количина материје, количина електрицитета, ентропија; III) механичка енергија, електрична енергија и количина топлоте. Овде количина електрицитета има за хомологи елеменат у термичким појавама, не количину топлоте, већ ентропију S $\left(dS = \frac{dQ}{T}\right)$, према чему се принцип одржања електрицитета једначи са Carnot-овим принципом ентропије за реверзибилне, кружне процесе, који је исказан односом $\int dS = 0$. Због овога се последњег Carnot-ов принцип може сматрати за принцип одржања ентропије. За хомологе елементе из појаве исте групе овде се могу навести моје аналогије између термичких и економских појава, које и писац помиње (стр. 733, 734 и 735).

Енглески физичари несматрају појав протумачен и разумљив ако извесан процес или промену, ма из кога домена, не могу каквим механизмом вештачким колико толико начинити приступачним нашем схватању (Boltzmann, Maxwell, Thomson и други). Ови модели шематизирају ток и појединост појаве, где делови справа играју не истоветно, већ грубо аналоге улоге и радње, сличне онима, које се у природи збивају. Овај начин посматрања појава и повод је и оправданост заснивању науке, каква је ова, коју називамо науком математичких аналогија.

Поред услуга, које имамо од математичких аналогија, за грубо схватање појава и њиховог тока у односу модела и појаве, оне имају и дубљи свој философски значај. Проблем је природне философије, да се све истине до којих разне науке долазе, сведу на што мањи број односа, којима се каузалитет природних појава истражује, а то се може постићи у колико је већи број „запажених“ аналогија међу диспаратним појавама. За овај „асимптотски циљ свих наука“ долази се груписањем појава: „по њиховим механизмима, законима њиховог тока и математичким релацијама међу факторима што у тим механизмима играју одређене улоге“. Математичке аналогије дају групама диспаратних појава и начин да се процеси и промене у групи протумаче и да се преко израза, којима се обухвата суштина заједничког у групи појава дође до генералнијих израза за групе

разних појава, што је етапа виша и етапа ближа у гледању механистичком на развој природних диспарантних, не само појава већ и група. Кад појаве буду груписане и подведене под опште шеме онда ће основни проблеми Природне Философије бити сведени на проучавање тих шема, тих израза карактеристичних за механизме појава и процеса.

Математичким се аналогијама има да припише сав прогрес данашње математичке физике и сви покушаји примењене математике, преко увлачења механике, где на први поглед изгледа немогућа њена владавина. Модерне теорије: еластичности, атракције, распростирања електрицитета, топлоте, капитала и другог, резултати су аналогија међу појавама. Аналогије су значајне не само за теоријске науке, за науке тумачења, већ и за налажење конкретних закона (емпиричних), за прогрес физичких наука експерименталних (Lippmann, P. и J. Curie).

Математичке су аналогије од значаја великог за „материјализацију математичких проблема“. Овако се зове налажење конкретне појаве за известан аналитички проблем. Често велике тешкоће, из недовољно развијених метода математичких, отклањају се материјализацијом аналитичких проблема. За ову су значајни примери самога г. Петровића о интеграцији извесних диференцијалних једначина, где кретање извесног дела његовог апарата, описује курбу, која је решење графичко саме диференцијалне једначине, из које се до самог аналититког израза те графичке линије не може доћи (физичка интеграција). Овде помињем његов пример решења Рикатијеве једначине помоћу података до којих се долази из утрошених реагенаса у извесним хемијским реакцијама. (Хемијска интеграција).

У другој се глави говори о квалитативним аналогијама. Ако је низ појава такав, да се њихова узастопна стања или појединости механизма њиховог не могу изразити математичким релацијама, које траже квантитативне односе параметарске, онда постоје само квалитативне аналогије. Могућност општа, да се дође до квалитативне дескрипције елемената какве појаве садржи у себи, и ако се и не може доћи до квантитативних аналогија, да оне у самој ствари постоје. Идеја о квалитету почива на нашем осећању разлика међу разноврсним или сличним елементима: њихоеој јачини, величини, смислу и другим особинама којима се квантитативност одређује. Квалитатнвне су аналогије несавршене квантитативне.

Сличности улога појединих фактора у механизмима разних појава или њихових група и мена карактеришу заједничке црте у диспаратним појавама и ово најчешће даје разлога, нарочито код тумачења социјалних појава, и у обичном резоновању, да се за образложавање процеса и догађаја узимају аналоги узроци и разлози и прелази се са једног домена појава на други, служећи се често законима, који вреде за једне појаве, да се са свим диспаратне, а у нечему сличне, протумаче. За ово писац налази оправдања у егзистенцији заједничког језгра аналогије између појава које се пореде. Нарочити интерес феноменолошки за квалитативне аналогије изнет је већ раније и он лежи у реципроцитету између састава механизама појава, начина варијације активитета и појединости манифестације појаве.

Код разнородних појава, груписањем у квалитативне аналошке групе, преко језгра аналогије, можемо доћи до факта нарочитог феноменолошког значаја, и овај факт може послужити као елеменат за заједничку експликацију диспаритних појава, што даје основе и елементе за проблеме математичке аналогије. Примера ради наводи се поред других проблема природна и вештачка селекција. Селекција, услед мешавине разних фела или разних индивидуа исте феле, јесте нарочити облик истога феноменолошког процеса, где се у генерацијама будућим све више истиче једна фела или варијатет, који, што се даље одмичемо, бројно све више предоминира над осталим. Овде се заједничко језгро аналогије своди на један процес, где се еволуција дескриптивног система у одређеном правцу дешава и где се еволуирање постиже јачањем нарочитог органа, услед пређених фаза у борби за опстанак предака његових. Систем је потпуно еволуиран у правцу оних елемената, чији параметри, опадајући у току процеса, спадну на вредности мало различне од нуле.

Шема је процеса горње еволуције сличне Gräffe-овој методи раздвајања корена бројних једначина, и оваких простих шема можемо наћи за безброј диспаратних појава, чиме се из шаренила међу природним појавама могу начинити објекти математичких аналогија и анализе. Хемијске су квалитативне анализе из области квалитативних аналогија и у ову област долазе готово сва проматрања из домена социјалних, и моралних појава. За данас ове квалитативне аналогије у највише случајева могу само идеје сугерирати за експликације привидно компли-

кованих појава, за практичке, експерименталне и индустријске методе и са таквим се резултатима сретамо на сваком кораку у теоријским и практичким — технолошким — наукама.

У колико квалитативне аналогије дубље продиру у природе механизама одређених група аналошких, у толико смо ближи онаквом језгру, какве траже квантитативне аналогије, и тиме се прави прелаз из квалитативно феноменолошких аналогија ка квантитативним, да се сазнање појава приближи асимптотном феноменолошком циљу: „редукцији бескрајно компликоване и шарене слике, што представља свет појава на што је могуће простију скицу, која јој је подлога и из које би се реална слика имала формирати само придодавањем спољних, феноменолошки безначајних појединости, које ни у колико не мењају саму скицу.“

Кроз књигу је проведена идеја изражена у основној концепцији, наћи: „истоветност појединости у манифестацији појава, као нужну последицу истоветности карактеристичних факата у њиховим механизмима.“ Генерална ће се и пространа математичка дисциплина, названа Математичка Феноменологија, чији су елементи овде изложени, тек онда јавити, кад горња идеја буде разрађена у том обиму за безброј области и групе појава, кад се међу њима могу издвојити аналогије обухваћене карактеристичним аналитичким изразима, којима се суштине механизама група аналошких дају одредити. Ово је могуће за данас за доста велики број области а обим ће бити проширен са напретком у налажењу елемената (параметара) за одредбу квалитативних и квантитативних аналогија. Упоређивање појава, привидно диспаритних, о којима се често и много говори у књизи, омогућено је аналошким елементима, нађеним параметрима, којима се изражавају механичке количине, које разне називе добија у разним групама појава. Прогрес је горње дисциплине условљен налажењем параметара за детерминацију онога што се мења, јер кад је то могуће, примена механике, преко анализе, је ствар више формална.

(Свршиће се)

К. Стојановић.

О СРПСКОМ ИМЕНУ

ПО ЗАПАДНИЈЕМ КРАЈЕВИМА НАШЕГА НАРОДА

— наставак —

VI. ГЛАВА
СЛАВОНИЈА СА СРИЈЕМОМ.

У 16. вијеку оплијенише Османлије више пута Славонију и растјераше тамошњи народ и у те се пусте крајеве насељаваше српски народ из Србије, из Босне и из Херцеговине и за вријеме османлијске власти а и послије ње. Види н. пр. у А. Ивића, Сеоба Срба у Хрватску и Славонију (1909). Да се много Славонаца доселило из Босне, показују презимена, која се спомињу у попису око год. 1700. н. п. Бошњак[1], Бошњаковић[2], Босанац[3], Сарајевац[4] итд. Игњат Брлић каже, да су се Брлићи доселили у Славонију из Херцеговине а Рељковићи из Босне.[5] М. П. Катанчић каже, да има у валповачкој области села „као што су *Ладимировци, Радиковци и Голинци*, која се сама зову Бошњацима а и други их тако зову све до данас а и по говору се види да су Бошњаци.“[6] У једном се писму од 1686. године спомиње, како је сила Бошњака католичке вјере дошло у Славонију („cum... ingenti populo Catholico, sponte ex Bosna venimus“) и онда се казује, да их је дошло 22.800 душа. Ту се каже, да је с њима дошло много људи мухамедовске вјере, да су их они (католици) на то наговорили и да су их превели на католичку вјеру.[7]

—

[1] Т. Смичиклас, Dvijestogod. oslob. Slav. II. стр. 49(2), 51, 63, 76, 112, 121, 124(4), 134, 138, 141, 143, 145—9, 151, 161, 167—8, 170, 171(3), 177(3), 182, 185(2), 187(3), 188(5), 189(4) итд.

[2] Т. Смичиклас, Dvijestog. osl. Slav. II. стр. 141, 155(2), 193 итд.

[3] Т. Смичиклас, Dvijestog. osl. Slav. II. стр. 75, 77, 78(2), 176, 194, 203, 205(5), 214, 216, 221 итд.

[4] Т. Смичиклас, Dvijestog. osl. Slav. II (1891) стр. 288.

[5] Hrvat. enciklop. I (1887) 557a.

[6] De Istro eiusque adcolis (1798) стр. 162.

[7] Гр. Чеваповић. Synoptico-memorialis catalogus (1823) стр. 264—5; види и стр. 85, 86, 87, 89, 238—40. — Види и у П. Бакуле, Schematismus... Hercegovinae (1867) стр. 22: „isti nostri turcae pessimae indolis sunt, scilicet, Patareni et Schismatici ac ne[qua]quam catholici ad muhamedanismum conversi“.

1437. год. (у фебруару) каже Владислав[1], пожешки жупан и тадашњи господар Сријема, „да у већем дијелу напријед поменутијех сријемскијех крајева живе *Срби*" („maiorem partem predictarum partium Syrmie Rascianos inhabitare"). Исто то каже Владислав у другом писму, које је писано у јулу 1437. године.[2]

1437. год. (15. марта) пише сријемски бискуп Јаков и каже да му је дијецеза (бискупија) мала „на граници самога краљевства између *Срба* шизматика" („in confinibus ipsius Regni circa Rascianos schismaticos").[3]

1496. год. (4. маја)[4] даје сријемски господар деспот Јован повељу манастиру Крушедолу, у којој каже за себе, да је „г(осподи)нь землѥ *срьбскїе* иоаннь деспоть."[5] (Каже: у нашем „граду Беркасову").

1529. год. (у марту). У неком службеном спису одређује аустријска власт, да се пише капетанима Радосаву „Челнику" и Вукмановићу „и другијем *Србима*, који живе у Сријему, на *српском језику*" („alijsque Rascianis Sirimij existentibus in lingua rasciana").[6]

1529. год. (25. јула) посла јегарски бискуп цару пријевод некога српског писма. На бискупову писму стоји записано „писмо (од) *Срба* и (од) Радосава Челника" („Litere Rascianorum et Radozaw Chelnick") (т. ј. из Сријема, испореди 1529. годину у марту и августу).[7]

1529. год. (5. августа) пише цар Фердинанд „Радосаву Челнику и другијем *Србима* што живе у Сријему" (...„Radozaw Chelnick alysque Rascianis Sirimij existentibus").[8]

1529. год. (5. августа) пише цар Фердинанд и спомиње писмо добивено од Радосава Челника и од *Срба* („Rascianorum") (т. ј. у Сријему), наређује да се преговара „с истијем Радосавом и с осталијем *Србима*" (у Сријему) („cum eodem Radazaw ceterisque Rascianis").[9]

[1] Е. Ферменџин, Acta Bosnae (Monum. Slav. merid. XXIII, 1892), стр. 159.

[2] У истој књизи стр. 163.

[3] Г. Чеваповић, Synoptico-memorialis catalogus (1823) стр. 106.

[4] Српски Сион 1903. год. стр. 657б.

[5] „Сербскій Лѣтописъ" т.ј. Летопис Мат. Срп. 79 (1847) стр. 147.

[6] А. Ивић, Споменици Срба у Угар. Хрват. и Славон. I (1910) стр. 16. Исп. и стр. 14.

[7] У истој књизи на стр. 26.

[8] У истој књизи на стр. 27.

[9] У истој књизи на стр. 28.

1530. год. (20. маја) пише П. Бакић цару Фердинанду и у писму спомиње „сав скуп *Срба* који живе у Сријему“ („vniuersus cetus Rascianorum in Syrimio degencium“), који су тамо дошли послије смрти цара Јована.[1]

1530. год. (12. јуна) пише цар Фердинанд писмо Радосаву (Челнику?) и Србима у Сријему на ком стоји написано „Радосаву и другијем *Србима*“ (биће у Сријему, испореди годину 1529.) („Radosau et alijs Rascianis“).[2]

1530. год. (13. јуна) спомиње цар Фердинанд, шта је писао П. Бакић „о *Србима* који живе у Сријему и с оне стране Дунава“ („de Rascianis Syrimiensibus ac trans Danubium existentibus“).[3]

1531. год. (22. октобра) пише П. Бакић цару Фердинанду „о *Србима*... који су у сусједној земљи у Сријему“ („de Rascianis... qui in contigua terra sunt in Sirmio“).[4]

1534. год. (30. маја) пише Павле Бакић цару Фердинанду и јавља му, шта су казали његову човјеку који је дошао из Осијека „неки *Срби* тамо у Осијеку“ („quidam Raciani illic in Ezek“).[5]

1537. год. каже Кацијанер (Коцијан) говорећи о своме ратовању у Славонији, да су се код Валпова надали, да ће им *Срби* (Räzen) храну довозити, а тако и код Осијека, гдје су одредили, да непријатеља нагнају на битку, да би *Срби* (Räzen) имали разлог, да уз њих пристану.[6]

1567. год.: У дјелу „Corpus iuris Hungarici“ код год. 1567. стоји, да је одређено да нико од капетана не смије држати „или у Угарској или у Хрватској и Славонији овакe *људе који тргују с људима*, били они *Срби* или други људи који су под сумњом да су у друштву с Турцима“ („vel in Hungaria, vel in Croatia et Sclavonia, hujusmodi *plagiarios* sive Rasciani, sive alii de Turcica societate suspecti homines fuerint“).[7]

[1] У истој књизи на стр. 43. Испор. и стр. 48-9.

[2] У истој књизи на стр. 56.

[3] У истој књизи на стр. 56.

[4] У истој књизи на стр. 84.

[5] У истој књизи на стр. 124.

[6] Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain (1689) III. дио, 9 књ., стр. 356, 36a. Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva III (1901) стр. 162. 163. 164. (160).

[7] „Сербскій Лѣтописъ“ (Летопис Мат. Срп.) 57(1842) стр. 53.

1567. год. ишло је аустријско посланство у Цариград због договарања о миру и вратило се натраг 1568. године. У том је посланству био и Марко Антоније Пигафета, који је описао тај пут. Пигафета каже, да су путујући низ Дунав из Варадина *(Petrovaradino)* дошли у Карловце *(„Charon“)* и да су у Карловцима[1] становници *Срби* (Rasciani). Враћајући се из Цариграда дођоше из Биограда у сријемске „Мале Карловце“ („Mali carlovci“, биће = Карловчић), гдје су становници *Срби*[2] (Rasciani). Одатле отидоше у Митровицу, која се српски зове *Митровица* („*Mitrovizza* in Rasciano“). Из Митровице дођоше у Сотин крај Дунава, одакле се према истоку види Илок. „Ту станују Турци, *Срби* и Угри (Мађари)“ („Quivi habitano Turchi, Rasciani et Ungari“)[3]. Из Сотина дођоше у Осијек, у ком су становници „Угри“ (Мађари) а има и нешто *Срба* („Gli habitatori sono Ungari et alcuni Rasciani“).[3]

1572. год. издао је „Wolfgang Lanz“ карту Угарске и на њој сав крај на исток од Валпова и Ђакова назива *Српском* (Србијом, Рацком: „Rascia“).[4]

1572. год. ишао је аустријски посланик Давид Унгнад у Цариград. Непознати писац, који је био у том посланству и описао тај пут, спомиње[5] Србе у Вуковару и код Сотина „dvorac *Athiavar*, koj se po *srpski* zove Ottim“ и град који се зове „*srpski* Yllakh (Ilok)“ и гору Almus која се „*srpski*“ зове Фрушка Гора и развађени манастир Баноштар, који се „*srpski*“ зове „Bonaw(?)“ и „*Karon* ili po *srpski Karlozi* (Karlovci), ima 600 kuća, a ponajviše je naseljen od *Srba* (Rätzen)“ и Сланкамен или „po srpski Zlankemenn“. Враћајући се из Цариграда спомиње Осијек и каже[6] „grad je naseljen od Turaka i *Srba* (Rätzen)“.

1573. год. ишло је аустријско посланство у Цариград, а вратило се натраг 1578. године. У том је посланству био и Ст. Герлах као посланички проповједник и описао је тај пут. Герлах спомиње[7], да код Мухача почиње „Srbija (!)“; помиње „*Otiavar, srpski Otin* (Sotin), bieli gradić na Dunavu. Niže je ubava

[1] P. Matković, Starine 22 (1890) стр. 90.
[2] У истој књизи стр. 183.
[3] У истој књизи стр. 185.
[4] F. Šišić, Hrvatska povijest II (1908) стр. 164.
[5] P. Matković, Rad jugosl. akad. 112 (1892) стр. 208—209.
[6] У истој књизи на стр. 238.
[7] P. Matković, Rad jugosl. akad. 116 (1893) стр. 13. 14.

varošica koja se *srpski* zove *Oilak* (Ilok)"; каже да је Земун подијељен на два дијела и да у доњем дијелу „pod brdom stanuju *Srbi*". Враћајући се натраг из Цариграда каже Герлах (по ријечима П. Матковића)[1] „da *Srbi* imaju u Iloku kalugjerski, a u Zemunu kalugjerički manastir". П. Матковић мисли, да Герлах „nije jasno razlikovao katolike od pravoslavnih.... jer u Iloku, kao i Zemunu, bili su fratarski samostani". У Сријему спомиње Герлах[2], „*srpsko* selo" Земун, у ком „*Srbi*" имају црквицу и Прхово „gdje stanuju sami *Srbi*"; каже да између Земуна и Прхова има доста паше, „zato *Srbi* drže mnogo stoke". Близу Саве помиње село „*Gutschi*", „u kojem stanuju sami *Srbi*" и Митровицу, у којој „stanuje malo Kršćana ili *Srba*... većinom su tu turski vojnici" и „*srpsko* selo" Товарник *(Dowar)*.

1574. год. врати се из Цариграда аустријски посланик Rym, кога је пратио непознати описивач тога пута, који каже[3], да су у Земуну „stanovnici kršćanski *Srbi*" и спомиње „selo *srpsko*" Товарник.

1577. год. ишло је аустријско посланство у Цариград. У том је посланству био и Salomon Schweigger, који је тај пут описао. У том се опису спомињу[4] у Сријему село Черевић „naseljeno od *Srba* i Turaka" и Карловци „*Carlovitz*, gdje stanuju *Srbi* (Razen), Ugri i Turci".

1581. год. каже Бизбек, који је као посланик цара Фердинанда ишао 1555. год. у Цариград, да *Срби* (Ratziani) живе до ријеке Драве.[5]

1596. год. начињена је карта „Vetustissimi Potentissimique Hungariae regni Transylvaniaeque Principatus post varias editiones delineatio, ut compendiosa sicut vera ac perspectiva aeri exarata anno 1596", на којој се Сријем на исток од ријеке Босута зове „*Српска*" (Србија, Рацка: „Rascia", „Ratca").[6]

1603. год.: У љетопису манастира Грабовца, који „Од почетка до 1603. године писала је једна рука",[7] стоји ово: „Тоурцы ѡбладахоу многими странами, а наипаче родомь *нашимь срб-*

[1] У истој књизи на стр. 60—61.

[2] У истој књизи на стр. 61. 62. (63. 64).

[3] P. Matković, Rad jugosl. akad. 112 (1892) стр. 193.

[4] P. Matković, Rad jugosl. akad. 116 (1893) стр. 81.

[5] Augerii Gislenii Busbequii d. Legationis Turcicae Epistolae quatuor (Francoforti 1595) стр. 86. На свршетку приступа стоји 1581. година.

[6] Czoernig, Ethnographie, II (1857) стр. 161.

[7] Вл. Красић, Летопис Мат. Срп. 126 (1881) стр. 38.

ским, ꙗкѡ въ Сербїи, Босны, Шлавонїи и Далматїи, ѿгноудоуже прїидоша мнози Хрїстїаны *наши Србли* вь сїю землю мажарскоу.“[1]

1608. год. каже неки њемачки путник, да су у Вуковару осим нешто Турака становници „Мађари и *Срби*“ („Ungern und Räzen“).[2]

1611. год.: види у V. глави 1611. годину.

1638/9. (?) год. моле калуђери манастира Хопова руског цара за милостињу и кажу у писму да је Хопово „вь *срьпской земли* вь пѡдкрилїю фрѹшкїе горы.“[3]

1640. год.: види у V. глави 1640. год.

1641. год. моле опет хоповски калуђери руског цара за помоћ и кажу „*въ сръбской землѣ*.... манастирь зовом Хопово.“[4]

1641. год. допушта руски цар Михаило Феодоровић калуђерима сријемскога манастира Хопова, да могу сваке седме или осме године долазити у Русију због милостиње и каже: „Пожаловали есмя *Сербскіе земли* Николы Чудотворца Хопова монастыря митрополита Неофита..“ и „*Сербскіе земли* Никольского Хопова монастыря митрополита Неофита.... пожаловали.....“[5]

1648. год. моле неки фрушкогорски калуђери руског цара за помоћ и кажу да им је манастир „въ фрѹшкїе горы въ *сръбскїе землы*.“[6]

1649. год.: види у V. глави 1649. год.

1651. год. (1. фебруара) дарова руски цар неку књигу манастиру Крушедолу. На њој је записано да је дарована „*сербске земли* в Крѹшедол.“ „Исти запис у седам старих штамп. руских књига у ман. Крушедолу.“[7]

1651. год. (14. септембра): види у V. глави 1651. год. (14. септембра).

[1] Вл. Красић, Летопис Мат. Срп. 127 (1881) стр. 60.

[2] Р. Михајловић, Јавор за г. 1890. стр. 152а.

[3] В. Ћерић. О српском имену у Старој Србији и у Маћедонији (1904) стр. 29.

[4] Вас. Ћерић, О српском имену у Старој Србији и у Маћедонији (1904) стр. 29.

[5] Вас. Ћерић, Старинар 1909. год. стр. 7.

[6] Вас. Ћерић, О српском имену у Старој Србији и у Маћедонији (1904) стр. 29.

[7] Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи I (1902) бр. 1465.

1654. год. (25. септембра). У крушедолском Поменику стоји записано: „Да се зна када пріиде Патриарь града Іерусалима кѵр Паѵсеи оу *срьбскѵ землю* и доиде ѵ монастир Крѵшедол... вь лѣто 7163 месеца сектемвріа 25 дьнь.“[1]

1659. год. (15. јуна) каже J. Ћјаромани, који је те године ишао с аустријским посланством у Турску, да су у Сланкамену становници *Срби* (Rasciani).[2]

1662. год.: види у V. глави 1662. год.

1665. год. поклони славонски владика Јоаким Ђаковић неко еванђеље, штампано у Москви 1649. год. манастиру Лепавини са записом, у ком стоји да је Ђаковић „православни(х`) епискѵпь *Ср`бославѵнски(хь)*“.[3]

1667. год.: „Въ 1667. г. пріѣзжалъ въ Москву за милостыней, называемый въ одномъ мѣстѣ епископомъ, въ другомъ митрополитомъ, Іоакимъ *сербославонскій* (Муравьева Сношеній съ Востокомъ ч. 3. лл. 886. и 902.).“[4]

1682. год. моле крушедолски калуђери руског цара за помоћ. На свршетку писма стоји: „изъ *сербские земли* Крѵшедола.“[5]

1684. год. допуштају руски цареви Иван и Петар Алексијевићи калуђерима сријемскога манастира Крушедола, да могу долазити у Русију због милостиње и кажу: „Пожаловали *Сербскія земли* Крушедола Благовѣщенскаго Монастыря Игумена Исакія с братіею...“[6]

1687. год. спомиње скопски митрополит Јевтимије „седмъ епископовъ *сербскыхъ*“ а међу њима и „Пожешкаго“.[7]

1688. год. (30. марта) постављајући цар Леополд Лонгина Рајића за унијатског владику у Сријему спомиње „прваке и

[1] И. Руварац, Летопис Мат. Срп. 150 (1887) стр. 53. (Тамо је 1644. година, или можда треба да стоји 7153?).

[2] J. Томић, Споменик срп. кр. акад. 47 (1909) стр. 102а.

[3] Р. Грујић, Апологија српскога народа у Хрватској и Славонији (1909) стр. 163. Ја сам метнуо у заграду: х', хь.

[4] Е. Голубинскій, Краткій очеркъ исторій православныхъ церквей, болгарской сербской и румынской или молдо-валашской (1871) стр. 608.

[5] Вас. Ђерић, О српском имену у Старој Србији и у Маћедонији (1904) стр. 29.

[6] Вас. Ђерић, Старинар 1909. год. стр. 17.

[7] Ст. Димитријевић, Споменик срп. краљ. акад. 38 (1900) стр. 71б.

опрсти *срйски* или влашки народ који живи у споменутом Сријему" („primores et Plebem Rascianorum sive Valachorum in dicto Sirmio habitantium").[1]

1688. год. (у јулу) помиње барон Б. Патачић у свом „Дневнику" *Србе* (Rasciani) око Брода.[2]

1689. год. (11. јуна) заштићује цар Леополд „*Србе*, Хрвате и Влахе насељене у обадвије жупаније, вировитичкој и пожешкој" („Rascianos, Croatas et Valachos in utroque Veroczyensi et Posegiensi comitatu constitutos").[3]

(Наставиће се)

В. Ђерић.

[1] Jos. Fiedler, Archiv für österr. Geschichte 37 (1867) стр. 121.

[2] E. Laszowski, Starine, 27 (1895) стр. 201.

[3] Jos. Fiedler, Archiv für österreichische Geschichte, 37 (1867) стр. 119—120. Р. Лопашић, Starine, 30 (1902) стр. 85.

РАСПАДАЊЕ ГРЧКИХ ОБАЛА

(ПОВОДОМ НАЈНОВИЈЕГА ПУСТОШНОГ ЗЕМЉОТРЕСА У ГРЧКОЈ)

У среду 11 јануара ове године после подне бавио сам се ванредним прегледом свих сеизмографа у сеизмолошкој опсерваторији геолошког завода на Ташмајдану. Сви су инструменти показивали редовно, мирно стање неколико последњих дана. Већ око 10 јануара инструменти су били прилично узнемирени, уписивали су непрекидно дрхтање земље, које иначе често наступа зимских месеци и сматра се као редовна појава. У току таквих дрхтања наступају по каткад и јачи покрети, које ми називамо сеизмима, а који некад могу бити и толико јаки да их и становништво осети, а онда се називају трусови (земљотреси). Због таке велике узнемирености наших апарата, ја сам био на опрези и чешће их обилазио, као што се то свуда и у свакој таквој прилици увек ради. Кад сам онога дана сишао апаратима, затекао сам их у дрхтању, које је већ пре једног дана отпочело; то је било после подне у 5 с. 20 м. Прегледавши још једном све апарате и уверивши се да је код свих све у своме реду, бејах спреман да их оставим. Али се у једном магновењу ситуација измени! У 5 с. 24 м. 22 сек. задрхташе апарати необичним покретом и ја посматрах како уписују ударце за ударцима — несумњив знак правога труса. Већ после 37 секунада, ја видех, преко својих апарата, како се на даљини од 782 километара јужно од Београда развија страховит призор. Само што не чујем писку и уздахе ојађених становника, који изненадним покретом тла издисаху под рушевинама или бежаше незнано куда, остављајући своје домове, који у мало не беху и гробнице њихове. Инструменти уписиваше преда мном, у највећој тишини, страховиту трусну катастрофу. Удари се низаху један за другим све јачи и јачи; у 5 с. 25 м. 14 с. удари

један трусни талас, најснажнији, толико јако, да је у самом Београду задрхтало земљиште скоро за један милиметар (910 микрона), за њим други у 5 с. 26 м. 5 сек. од којег задрхта наше тло скоро пола милиметра (480 микрона). Таласи су по том протицали у размацима по 4 секунде, кад јачи кад слабији, стишавајући се постепено све до 7 сати 20 мин. Уписивање је дакле трајало скоро 2 сата (1 сат 56 мин.) После тога апарати се смирише, наставише редовно уписивање ситних дрхтања као и пре катастрофе. Кад сам извршио анализу и прорачун овога сеизмограма, нашао сам да је та трусна катастрофа задесила острво Кефалонију, једно од јонских острва на западној обали Грчке. Сутра дан, после овога догађаја, 12 јануара обновише се покрети, и наши апарати забележише силне ударе у 7 с. 10 мин. 57 сек. пре подне и у 8 с 54 м. 45 сек. у вече. Анализа и за њих показа да долазе од истога места (епицентра). Трећег дана, 13. јануара, опет забележише апарати, јак потрес из истога епицентра у 3 с 49 м. 42 сек. после подне. Још два дана после тога дрхтала је земља непрекидно, са неколико јачих покрета. Све је то казивало да се тамо, далеко од нас, на југу 782 км. ломе земљини слојеви, развија окршај у дубинама земљиним!

И одиста, на четири дана после катастрофе стигоше у Београд прве поуздане телеграфске вести, које је најпотпуније саопштила „Политика“ (Недеља 15. јан. 1912. бр. 2871), да је одиста било несреће на оном месту како сам прорачунао и објавио на сам дан катастрофе. У депеши, која је из Атине приспела, вели се, да је „министарство добило извештаје о великој несрећи, која је услед јаких земљотреса задесила Кефалонију. Више села је потпуно уништено“. Према накнадним извештајима, има доста људских жртава; потреси још трају.

У маси народној извештаји о оваким језовитим догађајима, који сатиру невино становништво, изазивају осећања дубока бола и саучешћа, а у научним круговима још и интересовање о узроцима тих страшних покрета у кори земљиној. Тим се питањем свакако интересују и читаоци, те сам намеран да их овом приликом бар у неколико упознам са узроцима трусова, који с времена на време потресају грчко копно. Ради тога потребно би нам било да се вратимо у прастара времена, када је Балканско полуострво било једноставно копно у вези са Азијом; да пропратимо промене, које су довеле до тога, да јужни изданак Балканског полуострва — Грчка — има данас овакав облик; јер је

питање о постанку тога изданка у тесној вези са узроцима трусних покрета отаџбине старих Јелина.

Од свих земаља на свету, Грчка је најбоље позната са сеизмичкога гледишта. Тамо је сеизмичка узнемиреност веома значајна; годишње се пресечно јавља по 275 потреса, а то је несразмерно велики број, према малој површини грчке територије. Још од најдаљих старина зна се за велики број трусних опустошења. Тек од доба познате француске научне експедиције (1829—1831) почињу се све већма расветљавати главне геолошке промене, које су у терцијарној епоси определиле данашњи облик Грчке. Те су промене биле везане за тако јаку сеизмичку узнемиреност, да је она учинила земље Јелина класичним и са гледишта сеизмолошког, као што су некада биле класичне у погледу вештине и литературе. Сви споменици тих предела, поред елеганције и савршенства у изради, носе и трагове разорних трусова, и грубе варварске силе. То су сведоци силних покрета у самим дубинама земљине коре, и на самој површини њеној.

Да се не задржавамо на променама за време најстаријих формација, поменућемо само неке промене новијега доба, од терцијарне епохе па на овамо. Промене су у главном двојаке: најпре је било убирање земљиних слојева, а затим преламање, раседање и дробљење њихово. Убирање је отпочело почетком терцијарне епохе и то најпре на истоку, а по том на западу; преламање и дробљење отпочело је при крају терцијара. У то доба једно пространо копно са својим убраним планинским ланцима обухватало је Пелопонез, Јонска острва и Јегејско море до Мале Азије. То копно називамо Егејида. Тада се јавише велике раселинске зоне, које почињу дробити ту континенталну масу; издробљена маса почиње се у исто време и спуштати, а море се увлачило у отворене продоре. Доцније се одвојише јонска острва, а морски рукавци поплавише Елиду и Ахају са Месенијом. Други један рукавац ширио се на месту где је сада лаконски залив до у пределе горњега тока реке Евротаса. У Етолији, Акарнанији, централном Пелопонезу и др. шире се велика језера и остављају трагове свога живота. Велике и дубоке раселине отворише читаве вулканске низове, од којих је неке већ и човечанство запамтило (282 г. пре Хр.). Такав један вулкански низ пружа се чак до Мале Азије преко Милоса, Санторина, Коса и Низироса. Ту је и велико Кикладско копно савр-

шено потонуло, не оставивши никаквих других реликвија, до оно мало стеновитих острваца.

После овога, у доба плиоцена, оживљава једна фаза издизања, која је изнела остатак тога доба на висину преко 1800 мет. у Ахаји; унутрашња језера пресушују; Коринтски залив прекида везу Мегарског земљоуза; Евбеја се одваја од Атике и Беотије; Етолски и Акарнански залив одржавају се само као доста скучен залив Амбраси (или Арта); Коринтски се залив сужава до његових данашњих граница издизањем његових јужних обала. Спуштање пак на источној страни напредовало је дотле, да начета Егејида вири само у облику главнијих масива, који чине кикладска острва, а Средиземно море пуни њен западни басен поред јонских острва и стрме Месеније у провалијама од 3500 м. и више.

Тек после овога доба, за време плеистоцена, Грчка добива данашњи свој облик; издизања престају, спуштања главних пласа су се у главном смирила, још само трају почеста спуштања секундарних пласа, која су често у вези са јављањем новихраселина, а све се те промене јављају на површини у облику јаких или слабијих трусова, који понекад носе прави пустошни карактер. Ти су пак покрети још далеко од тога да даду своју последњу реч. То нам казују многобројни трусови сваке године, као и честе трусне катастрофе, које разоравају и пустоше читаве покрајине.

Цела је Грчка испресецана многобројним раселинама, које је с времена на време потресају у темељу, а каткад и спуштају по који део копна у морске дубине. Тако су на пр. 373. год. пре Христа сахрањени у таласима Коринтског залива поносни градови Егион, Хелиса и Бура са целом својом околином и свим живљем. На истом месту наступила је и доцније катастрофа града Востике, који је подигнут на месту старога Егиона. Тај удес наступио је у доба наших дана, 26 декембра 1861. Тада је одвојена једна пласа 13 км. дужине, површине преко 130 хектара и потонула је у море источно од Востике. На заосталом терену отворише се многобројне пукотине, од којих многе истестерисаше обалу, а многе засекоше и далеко од обале, чак и у суседну висију.

Проучавањем трусова у Грчкој дошло се до закључка, да се тамо најстрашнија трусна узнемиреност своди у главном на четири раселинске зоне. То су: мореузи Трикери и Ата-

ланте, заливи Егински и Коринтски, предео Месеније и обале Јонских острва. Далеко би нас довело када би желели описивати све оне зоне најстрашнијих трусних катастрофа, али ћемо се ипак морати мало задржати у последњој зони, на обалама Јонских острва, где се налази поприште и најновије катастрофе од 11 јануара ове год., на обалама острва Кефалоније,

Јонска острва: Левкаде, Кефалонија, Итака и Занте спадају у пределе који се на целој земљиној површини најчешће и најстрашније тресу; трусне катастрофе су их најтеже пустошиле. Ну, величина самих опустошења у многоме зависи од самих становника. Начин зидања грађевина и употреба лошега материјала, што је у осталом фатална аљкавост свуда по Леванту, јако повећава опустошења, Да би се схватили узроци трусних покрета Јонским острвима, ваља нам скренути пажњу на две околности. Источну обалу њихову чини велика раселинска зона, која је та острва одвојила од јелинског копна; она је новијега порекла те стога се још није смирила, још је у покрету дајући овда онда јаче или слабије трусове. Сем тога, зона најопаснијих трусова грчкога тла који се простире од Егинског преко Коринтског залива управо се наставља преко Патраског залива и удара на Јонска острва. Према томе, потресање источних обала има два засебна извора. Многе катастрофе имају своје порекло од једновремених силних покрета у обема тим зонама. Међутим западна обала Јонских острва је још већма узнемирена, а та узнемиреност не зависи од покрета на источним обалама, чиме указује на засебан извор. Тај је извор представљен једном великом увалом морскога дна, која се близу западних обала Јонских острва нагло спушта до дубине од 2000 м. и више. На западној обали острва Кефалоније, на 7 килом. од града Орголетије, дно је дубоко 731 м. а затим се нагло спушта на 2559 м. То јасно указује, да се тамо находи врло дубока подморска раселина, која се протеже између ових острва, јужне Италије и Сицилије. На тој се раселини находе епицентри многих трусова. И позната Месинска катастрофа из 1908 поникла је од покрета на једном огранку те велике увале. Мерења морских дубина на обалама Грчке показују знатне промене за сразмерно кратке интервале времена. У близини острва Занте, које се најчешће тресе од свих грчких острва, означена је једна дубина на енглеској карти 1862 г. од 320 лаката; ту је сада дубина већ преко 500 лаката!

Да не наводимо и друге промене, које су, и ако више локалног карактера, од особите важности за оцену трусних узрока на јелинскоме копну, довољно је, да се засада зауставимо само на овим општим, које смо већ поменули. Оне су довољне да нам већ на први поглед даду општу слику о прошлости и садашњости старе Јеладе. Из те слике видимо само крње остатке некадашњег напредног и цветног Егејскога копна, које је везивало Балканско Полуострво за Малу Азију; уместо тога копна, ту се сада шири Егејско море, које је продрло кроз раселине и прогутало велики део копна у своје дубине, а оставило овде онде стеновита острва, некадање највеће висове, како суморно показују своје понижене врхове; видимо дакле, како се обале грчке све већма дробе и тону под морску површину, које се немилосрдно увлачи у копно и испуњава сваку дубодолину на коју наиђе; видимо како силни трусови повећавају такве увале и раселине, чак и нове отварају, потресајући темеље негда једноставнога, а сада јако издробљенога копна грчког. Чести трусови од најслабије јачине па до правих катастрофа, најочитије нам показују, да се јелинско копно још непрестано дроби, да је то дробљење и распадање отпочело још пре појаве човека на земљи и да је данашње доба још далеко од времена, када ће се тај неумитни процес земљинога развоја и живота завршити. То што се збива са грчким копном, збива се и у другим пределима, негде јаче негде слабије. Земљина кора прска под нашим ногама и дрхти у темељу своме. Задатак је сеизмолога да проучавањем трусних покрета у својој земљи открију те раселине земљине и да нас сачувају од дрхтања њена.

Јеленко Михаиловић, проф.

ПРЕГЛЕД РУСКЕ МУЗИКЕ ДО XIX ВЕКА

Историја руске музике почиње примањем хришћанства. Нема сумње да су руска племена пре примања хришћанства имала неку, ма и најпримитивнију музику — она су сигурно имала какву свиралу, какву врсту бубња или какав било инструменат са два три тона, којим су више давали ритам при игри или маршу, но мелодију, што је увек карактеристично код примитивних народа. Но ова „музика“ није имала никакве традиције, ужег јединства, није имала својих принципа и тежња — она је била без правог циља, више случајна и спонтана.

Примањем хришћанства крајем X века, под св. кнезом Владимиром почиње и прва култура музике и то црквене. Та прва црквена музика је византиског порекла и она је по свој прилици у исто време, или можда нешто пре унесена и заведена доласком првог митрополита Михаила, епископа и певача из Византије.

Тамо у Византији је, још у XIII веку, Јован Дамаскин решио питање црквеног певања и утврдио систем осмогласника. Тај систем је морао имати тесне везе са грегоријанским певањем западне цркве, тим пре што је и теорија грегоријанског певања као и систем осмогласника базирана на остацима музичког система старих Грка.

Ово „грчко-славјанско“ певање, како га назива протојереј Разумовски у својој књизи „Церковное пьеніе въ Россій“, написано је било на пергаменту и то од XI до XIV века знацима без линија. Ови први нотни знаци познати су под именом „знамења.“

Одмах у почетку, још у доба када је грчко свештенство престављало цркву у Русији, по манастирским школама предавано је и црквено певање. Но праве неке музичке науке, као што је било код калуђера западне цркве, овде није било.

„Знамења" су означавала певања и напеве, али су их ученици и будући свештеници све мање знали и учили су више „по слуху." Тако је мало по мало било све мање оних, који су те, и иначе нејасне, безлиниске знаке умели тачно и поуздано читати. „Знамења" су више служила као неки потсетник, јер се у ствари певало онако како се од претходника „по слуху" научило и запамтило. Отуда је природно што се првобитно „греко-славанское" певање временом битно изменило и прешло у различите „напеве."

И ако је предавање црквеног певања овако слабо било, ипак се, можда западним утицајем, у XVI веку појављује у цркви певање у два гласа, што је тадањим црквеним уредбама било противно, те се чак и цар Иван Васиљевић IV 1551 год. у ово питање умешао и изјавио сабору своје негодовање.

А год. 1652. цар Алексеј Михајловић издао је царску окружницу по којој је црквено појање у Москви и свима градовима имало бити једногласно. Тај исти цар је, мало за тим, одредио едну комисију да ово „разгласије" пречисти и старо певање успостави, но ова камисија није донела резултате. Тек доцнија комисија, у којој је најглавнији члан био испосник — монах Александар Мазенец, добар познавалац старог певања, довршила је „Новое пѣніе праворѣчное." Но оно није штампано. јер се у то доба појавило ново нотно обележавање линијама.

На супрот западној цркви, која је дала почетак вишегласној музици и имала много утицаја на развитак теорије музике, византијска и руска црква биле су конзервативније и држале су се „По преданіе св. апостолъ и св. отецъ и по уставу" — како је у својој окружници рекао цар Алексеј Михаиловић, те се музичка наука није појавила све до почетка XX века, а већ они покушаји у XVII веку били су сасвим ситни и слаби.

Што се тиче световне музике, она је била гоњена с времена на време, као грешна и безбожна, тако да је тек крајем XVII или почетком XVIII века оставила за собом писмених трагова и доказа. У XII веку, а можда још и раније имала је Русија своје народне певаче, налик на западне трубадуре, барде и Minnesänger. — Они су се звали „скоморохци". Скоморохци су обично своје певање везивали са каквом радњом дејством, тако да се они могу сматрати у исто време као први руски глумци и играчи. Они су путовали од места до места, и као што изгледа били су од народа лепо примани. Но црква их није марила и у више

махова их је гонила. Манастирске власти су их са својих села протеривале. Једно због оваквих и још и много строжијих мера, а друго и због промене живота самога народа, скоморохоца нестаје крајем XVII века.

Као типичан инструмент старих Руса сматрају се гусле. Ове руске гусле не личе на наше гусле. Оне су сличне цитри и имају као и она, више жица и дрвени скелет. Балалајка се код Руса јавља тек у XVII веку и по свој прилици примљена је од ког монголског племена.

И ако је Русија живела својим патријархалним животом и имала слабог додира са западом, ипак је по што шта са запада још пре Петра Великог ушло у Русију и руски народ.

У рукописима XIII века налази се и израз „шпилман“ за свираче, скоморохце; а у XV веку, а нарочито у XVI веку примећује се немачки утицај, нарочито у Москви, где су Немци уживали нарочите привилегије, које су им давале право на своју цркву а поред ње и школу. У овој се школи, као у свима оваквим немачким школама предавала и музика, и то инструментална.

Можда се баш учило свирање и на органу (оргуљи), пошто је још у почетку XV века био у Москви неки Немац, који свира на органу.

У XVII веку је и прво позориште дало неколико престава на двору цара Алексеја Михајловића. Доцније су даване и мистерије, чији је писац најчешће био Симеон Полоцки, јеромонах који је приликом престава неке немачке трупе спремио руски текст за комаде „Набукодоносор“ или „Како је царица Јудита одсекла главу Холоферну.“

Изгледа да су мистерије имале великог успеха, јер су оне прешле и у Кијево, где су у кијевској братској академији извођене. Ово су биле мистерије с музиком архимандрита Димитрија Савића Туптила. О композиторима музика ових мистерија није нам ништа ближе познато, као ни о њиховој музици.

Музика XVIII века нарочито се развијала на царском двору и међу великашима. Но не толико на двору Петра Великог, који није имао баш много музичких особина, колико на дворовима његових службеника. Петар Велики по угледу на запад, створио је војну музику, коју су у прво време састављали странци, а доцније је било и домородаца. Постоји прича о Петру Великом да је јако волео промпету и да је чак и сам свирао по неки пут у свом оркестру. По њему изгледа да су од све западне музике,

тада само ушли маршеви за војску и игре за велике дворске балове, који су тада уведени.

Тек доцније, за владе Катарине I почела се неговати и озбиљнија музика. Царица је слала младе певаче своје дворске капеле у Италију ради усавршавања у музици.

Доласком талијанског композитора Франческа Араје на позив царице Ане 1725 год. почиње управо прва права и уметничка култура. Он је добио управу талијанске опере при двору.

Франческо Араја рођен је у Напољу и припадао је композиторима наполитанске школе. Он је написао неколико опера, као „La forza dell' amore e dell' adio," „Semiramis" и прву оперу на руском језику „Титово милосрђе." За ову оперу текст је написао Метастазио, а на руски га је превео Волковски, оснивалац руског позоришта.

Сама царица Јелисавета била је не само љубитељка музике у опште, него и нарочито руске песме. Она је руске народне песме одлично певала, па чак и састављала. Једна њена песма је толико постала омиљена, да је ушла у народ и постала популарном. Осим тога, и царичин љубимац Алексеј Григоровић Разумовски, одличан певач малоруских песама, изазвао је велико интересовање за народне руске песме и инструменте.

Но поред свега тога главну је улогу играла талијанска музика, која је за време Катарине II била представљена славним именима као што су: Мартини, Галупи, Чимароза, Сарти, Панзијело, чувени композитор „Севиљског берберина", чију је славу доцније помрачила Росинијева опера истога имена.

У то доба јавља се и по које руско име — и ако ретко — као нпр. композитор и виолиниста Иван Хандошкин, који се учио у иностранству. Кажу да му је био учитељ и чувени Тартини. — За тим Фолим, чије су опере „Ањута" и „Мељник" извођене у другој половини XVIII века у доба, када је на двору Катарине II било и француско позориште са комичном опером. Па онда Тимофеј Бјелоградски, који је имао по указу царице Јелисавете годишњу плату од 1000 рубаља, бесплатан стан и екипаж и Василије Паскијевић, композитор опера „Изврнуте кочије", „Два Антона", који је такође имао одређену плату.

Осим ових првих руских композитора, било је још раније међу људима вишег сталежа љубитеља музике, који су често и сами састављали песме. Многе од ових песама ушле су у народ и остале у народу као популарае, народне песме. Јер до Петра

Великог, руски великаши били су својим начином живота и обичајима ближи народу и имали су више непосредних додира.

Год. 1772. отворено је „театрално училиште“ у коме се предавало и певање. Из овог училишта изашло је неколико познатих певачица: Марија Фодор — доцније госпођа Менвиел-Фодор, Лиза Уранова-Сандукова, Роза Далока.

И поред тога што су „на страну“ слати питомци — као Матински, Хандошкин, што је театрално училиште дало један добар број певачица и певача, што је било композитора Руса, ипак су превагу и у извођењу и у композицији имали странци — и то у првом реду Талијани и то не само на оперском пољу, већ крајем XVIII века и на пољу црквене музике.

Балтазаре Галупи звани Буранело, рођен 1706 год. у Венецији, у своје време чувени композитор комичне опере, ђак Лотијев, био је у два маха у Петрограду и имао је, нарочито при свом другом походу 1765—1768 год., великог удела у руској црквеној музици. Он је први увео један нов облик композиције у руску црквену музику — то су такозвани „концерти“ — чији је облик талијанског порекла.

Црквене композиције овога маестра комичних опера и ако су својом техником далеко превазилазиле радове тадашњих домаћих композитора, нису у суштини ни мало одговарале духу руске црквене музике. С једне стране музичка неспремност руског свештенства, мода за талијанску музику и слаби радови Галупијевих савременика Руса, допринели су одомаћивању талијанске музике, која се придржавала поглавито спољних и јефтиних ефеката.

Други јако фаворизирани талијански маестро био је Ђузепе Сарти, рођен 1729 год. у Фаенци, ђак чувенога Падре — Мартинија из Болоње, учитељ Керубинијев, веома плодан композитор опера и духовних састава. Он је био диригент талијанске опере и придворне капеле, за коју је писао између осталог и једну велику кантату „Тебе Бога, хвалим“ за хор, оркестар, звона и пратњу пушака и топова.

Сарти је имао велики уплив у Русији и много ученика. Познатији његови ученици били су Давидов, који се највише прославио на пољу драмске композиције и Кашин, који је заслужан за прикупљање народних руских песама.

Интересовање за музику непрестано је расло и крајем XVIII века сматрало се извесно знање музике као неопходно потребно

свакомъ добро васпитаном човеку. Деца бољих кућа и сами царевићи, ма и немали способности (као што је био случај са царевићем Павлом, сином Петра III) морали су учити свирати на клавикорду.

Талијански учитељи имали су ваљане ђаке, који су припремали земљиште својим следбеницима. Један од првих Галупијевих ђака био је Димитрије Степановић Бортњански (1751 1825), који је по одласку свога учитеља и са̂м отишао за овим у Венецију, где је пробавио више од десет година и створио име познатијег оперског композитора. Када се 1779 год. Бортњански вратио у своју отаџбину, постао је хоровођа придворне капеле, а 1796 и њен директор. Као и у световној тако се и у духовној музици Бортњански држао свога талијанског учитеља. Његова најважнија композиција је „Херувимска песма", чији је облик и до данас остао традиционалан.

Земљак Бортњанског, рођен као и овај у Глухову (1745 год.) Максим Сьзонтовић Березовски, био је ђак кијевске духовне академије, а за тим ђак Падре-Мартинија у Болоњи. Березовски је био слабије спреме но Бортњански. Он је у свом животу имао много недаћа, интрига и неприлика, што га је 1777 год. навело на самоубиство.

Осамнаести Век је за руску музику важан не само због појаве првих руских опера, које су управо скромни и несамостални покушаји; не само због почетка руске уметничке духовне музике, већ и због еволуције руске песме, која је у почетку XIX века добила име: романса.

Руске народне песме, које су великим делом састави појединих љубитеља музике, међу којима је било, као што смо видели, и владара, растурене су биле по пространом царству и њихово се порекло сваким даном губило и замагљивало. Последњи остаци скоморохаца разносили су их кроз народ, који је песме и сам учио и даље певао, када је већ скоморохаца нестало. Тек средином XVIII века Кирил — Кирши Данилов скупља у једну збирку један број народних песама, које су по свој прилици малоруског порекла. Код свију оваквих збирака овога времена види се измена старинске мелодије, због извесних несугласица са принципима науке о хармонији, која се прима са запада.

У ово време у Русији, почео је у свему да се прима „bon ton" западне Европе. Француски језик ушао је као обвезан у више класе московског и петроградског друштва. Сентиментални

тон западне лирике тога доба задобије укус руске „haute société“ и у литератури се појављује Карамазин.

Као што се може лако видети из историје музике ма ког народа, паралела између литературе и музике је очевидна. Нов правац у руској литератури створио је и нов правац у руској музици. Нове композиције песама биле су и новог облика. Њихов је текст био сентименталан и како је тада опште уверење било, да је молски тонски род израз бола — то су композитори писали већином у молу.

По облику нова је песма била слободнија од пређашњих песама. Њене су мелодиске линије биле веће и хармонска база шира. Клавирски део био је самосталнији и брижљивије је био рађен, но раније. На пољу ове врсте композиције јављају се крајем XVIII века Кашин и још значајнији Козловски. Ова нова песма била је наjомиљенији музички облик варошког друштва мањег образовања, скромнијег укуса и жеља. Она је постала израз и интимна поезија паланке и грађанских породица великих вароши.

Стеван К. Христић.

ПРИЛОЗИ ЗА СРПСКУ ИСТОРИЈУ

IV

Писмо кнеза Михаила неком своме пријатељу.

Господине!

Дошло ми је до знања, да се о мени разносе гласови, по народу српском, непријатни и за мене и за вас. За мене су непријатни због тога, што су карактеру моме противни, достоинству моме непристојни и части мојој шкодљиви; за вас пак, због тога, што вам истину сакривају и намећући вам неистину, споконство ваше узнемирују. Нисам хтео неосноване ове гласове по новинама претресати и оправдавати, за то, што нисам рад, да би се могло и помислити, да дражим говор и вику по народу дижем. — Волео сам то учинити писмом на отмјене Србе управљеним. Разглашава се о мени, да ја намјеравам народ српски узнемирити и побунити, да би тим начином опет могао доћи до књажевског достојинства. Ово би се још могло веровати како год, кад би се то мислило и говорило о човеку, који никада искусио није тегобе књазовања и владања, који је незадовољан са стањем својим или најпосле о човеку, коме жеља славе и сваке величине не да мировати. Но ја сам био владајући књаз; познајем терете и бриге сјајног оног положаја, што сам с онога места — истина не по вољи мојој, али сам чрез то у исто доба, колико се само моје милости тиче, више добио него изгубио: оставивши у младости мојој то тешко бреме владања и господовања, добио сам прилику боље се изобразити и свет и људе боље познати; добио сам мир и споконство приватног живота, у коме сада живим. Као слободан и независан човек без икакве оскудице, без бриге, без страха, — отмјеном свету признат — примљен и поштован и слободно додати могу не сасвим беско-

ристан за моје сународнике. Као што дакле прво оно моје стање, истина сјајно али теретно, немучно, непостојано па и опасно; тако познајем и садање моје стање, којим имам узрока потпуно задовољан бити. Као што оно прво нисам оставио због терета његових но силом опстојателства нашег: тако исто сада желим и не тражим ово моје сретно (?) стање оставити, него бих то учинио само по дужности, наложеној ми вољом народа и коришћу отечества, кога сам син, сочлен, пријатељ и у неком призренију дужник. Не желим ја дакле књажевско достоинство у Србији себе ради, већ би га примио као тешку дужност народа ради. Не тражим ја књажевску владу у Србији наговарањем, подмићивањем и буњењем народа и подобним средствима недостојним и мени и народа, већ бих ју примио само по потреби општој и само тим начином који би и за мене и за народ пристојан и користан био. Нећу ја лажно, брате мој, да се пењем на престол српски, већ кад би то било суђено, рад бих због доласка мога да тамо нико не заплаче, него свак да му се обрадује. Ко немир сеје, буну ће пожњети: свака буна, осим осталога зла, троши људе; ових зала прави грађанин својој земљи желети неће. А ја, господине, управо желим, да ме сваки прави, родољубљиви Србин бар у томе за себи равног држи; ако ли је пак Божја воља да останем и од сада у кругу приватнога живота, чинићу добро појединим Србима и одјако по могућству мојем, кад не могу свима у скупу, — не завидећи ником, а желећи срећу отаџбини, радоваћу се чистим срцем, ако је видим напредну.

Други гласови, који се разносе о мени, још даље иду, назначујући не само да се буном у Србију повратити желим и намјеравам, него још одређују шта ћу радити кад власт у руке добијем. Кажу, да ја, вративши се у Србију, мислим наплатити из народне касе и конфисцирајући се имајући добара мојих противника не само моју цивилисту, но и плату свију мојих бивших чиновника за прошавших 11 година. Је ли који корак мога дојакошњег живота показао да сам био и када лаком, грабљив и неправедан? Је ли мени нужда да то чиним? Нисам ли ја и онда када сам умерени приход имао и од тога одвајао, колико сам могао, да оскудне људе и дела Српству корисно потпомажем? Није ли мене Бог снабдео имањем таковим, којим овде и тамо пристојно мом достоинству живити и опет и на добра дела трошити могу?

Ко хоће право да одговори на ова моја питања, тај мора

признати, да ја не бих имао узрока чинити што моји непријатељи на мене износе; који познаје карактер и начин мога дојакошњег живота, тај ће заиста веровати, да ја у случају мога повратка у Србију не само то не бих чинио, него да бих још од цивилисте моје по могућству трошио на народне потребе, које би се иначе из народне касе морале подмиривати. Треће, најпосле разносе се гласови да ја, по повратку моме у Србију, освету тражећи намјеравам лишавати званија и протеривати и гонити оне који су моји противници били. Безумност је претити пре добивене власти, а непоштење и неправда крајња добивену власт на зло употребити. На мене се ово обоје односи без узрока, без основа и без икакве вероватности. Зар ја не познајем ни мало оскудице и потребе мога отечества? Зар ја не знам да је највећа и најпреча нужда у отачеству моме, управо та да се партаје изравнају, помире и сложе, слију и да се рађање нових партаја и распри свим могућим средствима за унапредак укине? Кад би се стало претресати наново оно што је учињено за 14—15 година, томе краја никад не би било. Политика унутрашња за Србију по моме мњенију само политика помирења бити може, која захтева, да се личним непријатељима опрости, да се прошлост непријатна заглади, залечи, заборави; да се способни и честити чиновници и мали и велики, били они којој му драго личној страни наклоњени, при промени владајућег кнеза на местима својим оставе, тако исто да се задрже и потврде уредбе свакога прошлог прављенија, које на корист народа служе. А нарочито да темељ јавнога внутрашњег Србијиног живота остане, којом се јамачно добро владати и земаљски напредак постићи може, само кад се уме и хоће, — да се велим Устав задржи невредим, не речма него од истине и делом.

Ово су, Господине, на кратко моје мисли о стварима, за које сам био принуђен узети перо у руке, једно да себе од незаслуженог нападања одбраним, друго да и вас уверим: да ја владу у Србији не тражим, но да сам рад и готов примити као дужност, ако корист и воља народа захтева, и то средствима не насилнима и неправеднима, но лојалним и вас и мене достојним и да би тим начином најпосле добивену власт по преднаведеним правилима не на моју личну, но на општу корист употребити хтео. — К томе поред све непријатности које сам имао при писању ових врста, морам вам и то изјавити, да осећам особито

задовољство, што ми се тим прилика дала изразити вам, Господине, моје почитаније и поздрав.[1]

У Бечу 2/14 Јунија 1853. год.

Књаз Мих. М. Обреновић.

V

Писмо Илије Гарашанина Книћанину у Крагујевац.

Високородни господине,

Примио сам ваша два писма обадва од 5 т. м. и ево вам на обадва одговара. Мњеније ваше, да би добро било да се тамо једна Рота солдата час пре пошље, ја савршено одобравам и признајем, да би то и добро и полезно било, али кажите ми за Бога и по Богу од куда ћу вам такову Роту послати и где је та? Вама није непознато, да овде стоје само две Роте, које цјелу дужност при књазу и Правителству испуњавају, оне исте често у парад црквени књаза ради излазе, од њи по толико се у шпитаљу болесни налазе, даклем одвој једну Роту за тамо, ондај кажите ми шта овде за горесчишљене потребе остаје, шта ли за Резерву у случају потребе какве? Није, Господине, никако могућно сада тамо Роту Солдата послати, које надам се и сами ћете признати кад горесчисљено прочитате. Причекајте ме само, да се једанпут организују два Баталијона, пак ондај одма ћемо једну подпуну Роту за свагдај у Крагујевац опредјелити, а поред ње и четири топа, које ће наравно, колико Народу повољно бити, толико и за правитељство сигурно. Гледајте до оног времена да се добро одржи, а организирање Баталијона ови врло ће скоро воспослједовати. Ја признајем, да су то хрђави случајеви, што људи неће да раде, но вама тако досађују, као што признајем, да је за вас претешко одбијати ји без службе, као даље што ми је познато, каква је незгода то, кад се њи по педесет са оружјем натраг повратити морају, без да су од вас службе получили, но све је то бадјава знати, кад се средства за помоћ нема, но гледајте и намичите у таковим случајевима колико више

[1] Препис овога писма дао је г. Љубом. М Стевановић, трг. из Н. Сада, пок. Гавр. Витковићу, а ми смо га добили од г. Пав. Михаиловића, држ. саветника. Г. Стевановић у једноме писму, писаном г. П. Михаиловићу, каже да је оригинално писмо дао, увезано у скупоцене корице, пок. Ст. Бошковићу да га преда на чување Академији Наука, али га у Академијиној архиви нема.

и боље можете, до времена док се Баталијон и други не устроји, после можемо слободно спокојни бити на све стране.

Незнам шта би то значило да је Народ тако замишљен, као што ме ви са овим једним писмом извешчавате. Народу сада бар ништа нефали, олакшање од стране Књаза и Правитељства у колико је могуће било, учињено му је, па шта сада мисли Бог му једанпут памет дао. Ваљда жали за злим пак зато мисли, та зла је доста претрпио нек се једанпут с тим задовољи, пак нека почне о добру мислити, какоће се једанпут моћи казати, да и Србима сме добро бити. Грјех му за душу који о злу мисли, зло му и бити мора. Кажите свакому у доброј прилици нека само мисли како ће своју економију управљати, а нека се ни пошто не брине о оном што је Правитељству у дужност постављено; јер свакп је дјелом осетио, да му Правителство добро жели и даје, пак ако и преко овог што тражи, мора пропаст неизбјежну и конечну једанпут наћи, јер Бог неблагодарност некажњену не оставља, а Народ ако овом књазу не би благодаран био, заиста онда је достојан Божијег наказанија, кад се Правитељство у њине приватне послове не сме мешати, ондај ваљда и то исто тако постоји, да се и они у дјела правитељства нипошто не мешају.

Овамо код нас ствар, о којој сам вас последњим писмом извјестио почела поправљати својски, јер ономад је Књаз звао мене и Гна Алексу Симића, те смо се доста јасно о свему споразумјели, и овако у пуном споразумјенију почели смо у нечем поремећено исправљати. Ако само останемо при уговору постојани, цјело ће неспоразумјеније за недељу дана изчезнути као да није ништа ни било.

Повратак Вучића и Аврама са свим је већ извјестан постао, пошто је ономад Данилјевски дошао књазу и јавио му да је од Графа Неселрода тог садржанија писмо из Петербурга получио, да је Государ Император рјешио, да чим представљеније још једно књазу, сагласно са Данилјевског сагласијем дође, да се одма одобреније за повратак одпусти. И будући је овако представљеније Данилијевског и књаза пре овог писма 15 дана отишло, то вели Данилијевски „сада већ повратак њии никаквој сумњи не подлежи.“ То је једно, а друго такође добро јест то: што је заповјест приспјела, да се сви они наши противници досада по границп тумаравши имаду непромјено и за свагда двадесет миља од границе удаљити, што је досада само десет миља обичај био. Еврем дакле одлази у Пешту, да онде обитава. Милош пак Обре-

новић да се из Беча има у Италију удалити, које се најпре привавним начином чрез сину куша, да га он као његов пријатељ искрени усовјетује, да сам онамо иде, пак ако нехтене, то ће му се ондај озбиљно заповедити да мора одлазити. Ово све јављам вам да знате, како са стране почиње боље бивати, сада само нека и код нас свуда и на све стране поправимо, да добро иде, пак ондај можемо рећи: „добро је.“ Ова и једна и друга вјест мислим неће вам неповољна бити, коју вам зато и саобштавам. Ово можете и једно и друго сваком приповедати.

Гледајте тамо како вас Бог учи, а и ми ћемо овамо, неће ли Бог добра једанпут и код нас дати.

За Глишу Благојевића видим шта ми пишете. Ја би му верујте као год и ви желио учинити, али нема се гди. Марко је Јелић низвргнут само од званија помоћника, но опет је у срезу остао. На мјесто пак његово за помоћника, морао сам, предложити Перуничића, да би једном и у оном окружију, колико толико, дјела на боље окренула се. Поздрављајући вас и Гна Ресавца.

У Београду 8/4 44 год.

Есам ваш почитател
И. Гарашанин

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

ЕНГЛЕСКО-НЕМАЧКИ ОДНОСИ: ПОСТАВЉАЊЕ ПРОБЛЕМА; ФАКТА СИТУАЦИЈЕ; ПУТ ЛОРДА ХОЛДЕНА У БЕРЛИН.

Односи између Енглеске и Немачке су данас центар политичког положаја у Европи и развојем тих односа једно извежбано око може да мери тежину, замашај и исход многих других догађаја који се јављају посведневно. Али да би се разумели политички односи потребно је тачно формулисати проблем, изнети факта ситуације или, још боље, наћи силу околности која је јача и од најјаче воље. С тога да бисмо о тим односима били у току и да бисмо колико толико могли да образујемо мишљење о њима, ми ћемо овде покушати пре свега да видимо која су факта која те односе опредељују.

То је било изванредно карактеристично за расположење Немачке, кад је крајем Јуна прошле године немачка ратна лађа „Пантер“ била ушла у забрањено Агадирско пристаниште, које је најфинија лука на мароканској обали, што је било изазвало један веома озбиљан међународни положај, који се само привремено разбистрио. Акција Немачке била је дошла после француске експедиције у Фес, и званично је било објављено да је мисија ове ратне лађе била, да заштити живот Немаца и важне немачке интересе у томе делу шерифскога царства. Ова изјава је, међутим, била једна проста дипломатска фикција, а прави циљ тој демонстрацији био је да се изнуди „разговор“ између Француске и Немачке, који је био учинио да су се над Европом тако кобно били навукли ратни облаци. Енглеско гледиште на ту ситуацију било је, да је Немачка претњом рата хтела да добије велике уступке од Француске. Пошавши са тога гледишта, енглеска влада је, кроз уста г. Лојда Џорџа, министра финансија, дала на знање да ће одлучно да помаже

Француску у случају да она буде нападнута. Али одмах после тога немачки су државници званично изјавили, да Немачка није имала намеру да напада Француску или да бајонетом под гушу извлачи какве концесије. У Немаца је могла не наћи послуха изјава енглеске владе, која је била састављена у општим изразима, не спомињући Немачку, и у којој се просто тврдило да би Енглеска испунила своје уговорене обавезе. Немачко тумачење ове изјаве да се њоме циљало на Немачку, било је то исто што и признање с њене стране, да је немачка политика била агресивна. Али ако је немачка политика била агресивна, и ако је изјава енглеске владе учинила да се то агресивно држање промени, онда је дејство те изјаве било добро а не рђаво.

Ма како да изгледа чудновато, али се беспристрасном посматрачу чини да Немци не разумеју Енглеску и да Енглези не разумеју Немачку, и у томе је опасност. Свака земља, и свака влада, жели изнад свега благостање свога народа. То је природно и право, али то није узрок за свађу. Реч пријатељство се понекад употребљава за односе међу народима, и то није врло добра реч за те односе, јер је она просто једна метафора узета из односа између лица. Пријатељ чини жртве за свога пријатеља: чак пријатељ се у нужди познаје. Међутим један народ не чини жртве за други народ. Кад се две владе приближе и расположене су за заједнички рад у политици, обичан узрок за то је какав заједнички циљ, најчешће какав заједнички страх. Оне се удружују за узајамну одбрану. То је била првобитна природа савеза између Немачке и Аустро-Угарске. То је објашњење споразума између Енглеске и Француске, ма да он још нема облик савеза. Кад Енглези посматрају односе између њихове земље и Немачке и кад чују о толиким жалбама у Немачкој о „непријатељству" Енглеске, нико у Енглеској не зна какву је то пакост Енглеска икада учинила Немачкој или зашто се Немци тако љуте на Енглеску. Кад се постави питање не даје се никакав разумљив одговор. Једна даља тешкоћа лежи у теорији која је годинама кружила у Немачкој, док није широм примљена, да морални принципи не важе за односе између народа и народа. Енглеско је веровање међутим, да народи постоје само донде, док се тих принципа држе и пропадају кад те принципе почну да газе. Можда то верују и у Немачкој, само је могуће да је различито њихово гледиште о томе шта је право. Понекад су били чињени покушаји и преко штампе и приватно да се нађе у чему се састоје

немачке жалбе. Обичан резултат била је изјава да кад би Енглеска „уступила" нешто Немачкој „добри осећаји" би се повратили. То је Енглезима неразумљиво, јер они претпостављају да народи треба један с другим да поступају као међу собом равни и да је уступање без какве равне накнаде један облик уцене. Когод прати спољну политику с највећом пажњом зна да никада немачка влада није поднела ма какав предлог за уређење каквих несугласица а да је енглеска влада то одбила. Међутим изрази којима се агитује за повећање немачке флоте, и чак увод у немачки закон о флоти, изазвали су изненађење у Енглеској. Ниједан Енглез здраве свести не сумња о праву Немачке да гради и да одржава какву хоће флоту, јер би одмах могао да посумња и о праву своје земље да се оружа. Али кад се један народ оружа зато мора да буде неки разлог. У уводу немачкоме закону о флоти говори се да она треба да буде тако јака, да може да онеспособи „најјачу флоту", што се у обема земљама тумачи да значи енглеску. Зашто се Немачка спрема на сукоб с Енглеском?

То је једна од малих иронија живота да су Немци, који су толико допринели успеху колонија других народа, тако несрећни са својим колонијама. Немци чија деца и унуци образују сада тако важан елеменат становништва Сједињених Држава, били су људи који су побегли због политичких гањања код куће. Кад су све наде за народним јединством после превремене револуције од 1848 биле пропале, из Немачке је била почела да притиче једна јака струја исељеника. Она је 1854-те године била достигла свој максимум, када се 215.000 Немаца било настанило само у Сједињеним Државама. Они су били, као и сви емигранти који се крећу по својој властитој иницијативи што су, људи изнад осредње енергије и независности духа. Поштовање власти њима је било ушло у крв вековима строге аутократске владе, и за њих је било право ослобођење да се покоравају слободоумнијим законима земље коју су изабрали за своју нову отаџбину. Тако су они брзо добили глас вредних грађана који се покоравају закону.

Кад је Немачка почела да ствара своје колоније у свету су биле извршене две важне промене. Готово све пределе на земљиној кугли који су погодни да се колонизирају каквом европском расом заузели су били други народи, и исељеничка струја из Немачке почела је била да пресушује. Године 1881 из Немачке се иселило 220.000 лица. Четири године доцније Немачка је прибавила своје афричке колоније, које једино још нешто вреде.

и од тога доба исељавање из Немачке нагло је опадало. Већ 1898 године број исељеника спао је био на 22.000, 1908 био је 20.000 а прошле године 25.500.

Доиста, изгледа да је Немачка још доста далеко од тога да има један „вишак становништва“, за који како се то често каже, мора да тражи негде одушке, него да је она, шта више, земља у коју се усељавају. Тек пре неколико недеља било је објављено, да у обиму Немачкога Царства један милион страних радника зарађује свој насушни хлеб. Из тога је већ јасно да Немачка, и кад би имала колоније у умереноме појасу који је много погоднији за беле људе, она сама ипак не би могла да их насели. Оне би или остале празне или би биле напуњене оним истим латинским и словенским народима, који сада чине највећи део досељеника у Сједињеним Североамеричким Државама. Колоније пак, које би биле насељене народима, који имају једну природну антипатију према Немцима и њиховим методама управљања, биле би елеменат не снаге него слабости за Немачко Царство.

Да су колоније које Немачка већ има, и поред њиховог огромног пространства, биле са свим бескорисне за исељавање њене деце види се из ових података:

Површина и бело становништво немачких колонија

	Површ. у кв. килом.	Бело становништво	Немци	чиновници
Источна Африка	995.000	3.756	2703	1249
Камерун	495.600	1.284	1132	501
Того	87.200	372	337	199
Југозападна Африка . .	835.100	12.935	10.226	3.522
Нова Гинеја, Бизмарков Архипелаг и Цар Виљемова Земља	240.000	688	—	260
Каролинска, Маријанска и Маршалска Острва . .	2.476	566	—	119
Острво Самоа	2.572	473	292	111

Дакле целокупно бело становништво свих немачких колонија, изузимајући Киао-Чау, који се сматра као поморска станица „узета под закуп“ не износи више него колико једна варошица. Па и то нису све Немци. И да бисмо дошли до правог броја немачких досељеника треба да одузмемо чиновнички елеменат

који у неким случајевима чини скоро половину белог становништва. Главни разлог зашто ове колоније нису привукле више народа, и поред многих олакшица које се чине досељеницима, јесте њихова клима која је таква, да у њој Европљани не могу да напредују. Кад би какав застој у трговини или каква политичка неугодност отерали коју стотину хиљада Немаца са њихових огњишта, као што је то било у прошлости, емигранти би без сумње претпоставили родне равнице Сједињених Држава или Канаду кужним баруштинама Камеруна или сажеженим пустињама Југозападне Африке. Чак и оптимистички експерти оценили су, да би у овој последњој колонији, која још највише обећава од свих немачких насеобина, једва могло да живи око десет хиљада људи који би обрађивали земљу.

Али колоније могу да буду драгоцене и на други начин, а не само као одушке за сувишак становништва. Оне могу да буду корисна пијаца за производе домаће индустрије и да тако користе земљи чије су. Вредност трговине немачких колонија за 1909 годину била је у динарима ова:

	Увоз	Извоз
Источна Африка	42.250.000	16.250.000
Камерун . . . . , .	22.000.000	19.500.000
Того	14.000.000	9.000.000
Југозападна Африка	43.250.000	27.500.000
Нова Гинеја и Океанска Острва .	8.000.000	10.250.000
Самоа	4.000.000	3.750.000
	Свега 133.500.000	Свега 86.250.000

Па и од ових тако малих сума, које престављају трговину свих немачких колонија, морају да се одузму знатне суме па да се добије основица за израчунавање добити, које Фатерланд има од својих насеобина. Ево дакле колики је у динарима био немачки удео у трговини немачких колонија за 1909 годину:

	Увоз	Извоз
Источна Африка	22.000.000	8.750.000
Камерун . . !	17.000.000	16.250.000
Того	8.250.000	5.650.000
Југозападна Африка	32.500.000	22.500.000
Нова Гинеја и Океанска Острва .	3.292.500	3.992.500
Самоа	800.000	1.875.000
	Свега 83.842.500	Свега 59.017.500

Нема сумње да овде има зараде за некога, али далеко је од тога, да ту има какве користи за Немачку као целину, и факт је, да немачке колоније још увек коштају Царство много више него што његови поједини грађани могу од њих трговином да надокнаде. Пре свега Царска Благајна мора годишње да одваја суму од 21.000.000 динара да би покрила дефиците колонијалне администрације. Ова се сума истина брзо смањује али је ранијих година била апсурдно несразмерна са ма каквим користима које су колоније давале, и она је за 1911 годину расподељена овако:

Источна Африка	2.925.000	дин.
Камерун	2.900.000	„
Того		
Југозападна Африка	14.250.000	„
Нова Гинеја	750.000	„
Океанска Острва	175.000	„
Самоа		
Свега	21.000.000	дин.

И то још није све, што Немачку кошта њена колонијална политика. Остављајући на страну трошкове који се покривају из редовних прихода, Немачка дугује 475.000.000 динара, које је била узајмила за угушивање устанака у Источној и Југозападној Африци на коју се суму плаћа интерес.

У последње време постао је обичај у Немачкој, да се наглашује важност колонија као извор тропског сировог материјала од кога је, разуме се, памук најважнији за домаћу индустрију. Из немачких статистичких података видимо, да је 1910 године Немачка увезла сировог памука за 700.000.000 динара, од којих 695.000.000 динара пада на увоз из Северoамеричких Сједињених Држава, Индије, Египта, Холандских колонија у Индијском Океану, Кине и Мале Азије. Кад овај факт знамо, онда можемо да оценимо какав је онај колонијалан ентузијазам оних Немаца, који верују, да ће Немачку у набављању сировог памука њене колоније једног дана начинити независном од страних земаља. Може бити; али горњи бројеви нам не дају да тај дан предвидимо, поред свих великих напора које немачка влада чини, да у својим колонијама подстиче обрађивање памука.

Ситуација се за Немачку може да сведе у неколико речи: док су колоније за све остале силе, чак и за Белгију, Холандију и Португалију, земље не веће од Србије, извор богаства и бла-

гостања, дотле су немачке колоније за Немачку извор дефицита. Сем тога, великим индустриским земљама прете страховите економске кризе ако за све већи и већи сувишак производње не нађу сталног потрошача: данас су колоније најсигурнији потрошач. Због тога се за Немачку то питање истиче као питање првога реда. Данас, међутим, ма где да се окрене, Немачка долази у сукоб или с Енглеском, непосредно, или с њеним интересима, и због тога ми не можемо да видимо базу за какав трајнији споразум између Немачке и Енглеске, о коме је вероватно било говора приликом скорашње посете Лорда Холдена у Берлину. Отуда јавно мишљење у Немачкој и Енглеској и у целом свету све више и више вероватне односе између Немачке и Енглеске мери њиховим издацима на флоту, која је за Немачку једна потреба првога реда, а за Енглеску њена поморска надмоћност још и питање независности.

Ово су факта ситуације и није тешко предвидети, куда ће она одвести: једини елеменат неизвесности је време. Права лекција коју нам дају сви догађаји последњих година, јесте да рат долази кад га нико не жели, кад је најнезгоднији и кад се не може да избегне; и да је једна ствар најпотребнија кад он дође: и у војсци и у дипломатији имати људе који разумеју игру.

Ignotus

КЊИЖЕВНО-НАУЧНИ ПРЕГЛЕД

Слободан Јовановић: Макиавели (Београд 1912).

У историји државно-правних теорија сматра се Николо Макиавели (1469—1527) као први писац, који је новом времену дао самосталне и оригиналне идеје о држави и државним односима и циљевима. Као претеча школи природног права, заснованој од Алтузијуса и Бодинуса, а системски изложеној од Хуга Гроција, Макиавели се од те школе разликује и природом свог учења и методом проучавања државних облика и државних установа. Он је на првом месту практичан политичар, који све своје идеје заснива на чисто емпириским доказима, на стварним догађајима из историје римског и талијанског народа. У том погледу његови радови имају извесно већу научну вредност, него теорије природног права, постале спекулативним путем. Али баш у том методу проучавања лежи и клица нетачности и једностраности Макијавелијевог учења. Индуктиван метод у социалним наукама да би довео до стварних резултата, претпоставља постојање огромног емпириског материјала, скупљање чињеница из историје свих држава и њихово упоредно проучавање. Тај материјал није стајао на расположењу Макиавелију и зато су све његове теорије једностране. Данас је очигледно, да је бесмислено постављати неке теорије о држави проучавањем прилика само једне државе. Сваки такав рад унапред је осуђен на неуспех. Али кад се има на уму, да је Макиавели први публицист новога времена, онда се ова замерка има узети у обзир само при критичкој оцени Макиавелијевих идеја с обзиром на данашње време. Вредност и важност Макиавелија, кога многи сматрају творцем политичких наука и то с пуним правом, тиме се много не умањује. Он је један од првих, који је политику учинио самосталном науком, ослободивши је веза са схоластиком и тиме је оставио себи трајан спомен у историји државних доктрина.

Кад се хоће да проуче идеје Макиавелијеве изближе и оцени њихова вредност, потребно је на првом месту испитати све утицаје, под којима је Макиавели стајао пишући „Расматрања првих десет књига Тита Ливија“ и „Владаоца“. Тим путем је и Г. Јовановић у својој студији пошао. Његова оцена о изворима из којих је Макиавели црпео своје идеје, поклапа се са оним, што су и други писци нашли, студирајући Макиавелија. У том погледу Г. Јовановић је успео да поколеба оно и у нас раширено мишљење о Макиавелију, као симболу политичког неморала. Још је Меколеј у својој студији успео да донекле развеје ону укорењену гатку о Макиавелијевој личности, о његовим назорима, као да је Макиавели творац и бранилац свега лажног, поквареног, неморалног и трулог у поступцима многих владара и политичара, као да је он творац доктрине, која се у практичном животу кити његовим именом, па ипак поред свега тога, поред онако моћног гласа у одбрану Макиавелија, име макиавелизам није се могло сузбити и оно се налази у језицима свих народа. Никакве исправке ни објашњења неће помоћи, да се Макиавели ослободи једног само полузаслуженог, а у неком погледу са свим незаслуженог епитета. То је једна нелогичност друштвеног живота, која се чешће понавља и која несумњиво има свога узрока.

У толико више се с тога има похвалити труд научара и публициста, да што боље расветле Макиавелијеве теорије и одреде им место, које им припада. И ту је први корак, у колико је нама познато, учинио Меколеј својим симпатичним есејом о Макиавелију. После њега и многи други писали су о Макиавелију (види литературу код Г. Јовановића, стр. 120, нарочито студију Richard Fester-a, Machiavelli, Stuttgart, 1899) па је и Г. Јовановић овом студијом успео да да један нов прилог историји политичких доктрина. Госп. Јовановић се искључиво бавио Макиавелијем као државно-правним писцем, остављајући на страну друга његова књижевна дела слабије вредности. При излагању талијанских прилика у 15. и 16. веку Г. Јовановић је довољно исцрпан био, да би нам пружио јасну слику оне средине, у којој је Макиавели живео и за коју је он у осталом првенствено и писао своја дела о држави и владаоцу. Само је штета, што није опширније изнет и живот Макиавелијев и што се г. писац ограничио само на оне податке, који се безусловно морају знати, да би се у опште Макиавели разумео. Несумњиво је, да би се извесне идеје Макиавелијеве појавиле у бољој светлости, да је и човек

оцртан и његова спољна и унутарња историја опширније изнета. Покушај Г. Јовановића (стр. 10), да из једног очуваног попрсја Макиавелијевог изведе неке закључке о личности, треба наравно сматрати само као један литерарни прилог без већих претензија.

У излагању мисли из првог дела Макиавелијевог („Расматрања о држави"), г. писац је био и исцрпан и прегледан. То дело је управо коментар на историју римског народа од Тита Ливија. Објашњујући поједина места из те историје Макиавели додаје уз то своја резоновања и изводи нарочите закључке, којима придаје општу важност. Основна идеја његова, као једног великог патриоте, била је, да треба створити јаку и добро организовану државу, па је према тој основној тежњи Макиавели премишљао о средствима којима се може подићи моћ и снага државна. У том погледу Макиавели се креће у кругу идеја античког света. Проучавајући грчку и римску историју он је и основну концепцију о држави, њеним задацима и њеним односима према грађанима примио од римских политичара и философа. Најсавршенији облик државни по њему је република. Али за остварење републике потребно је, да постоје нарочити услови. Применивши те услове на прилике у Италији Макиавели је, као добар посматралац одмах увидео, да је при ондашњим приликама у Италији република тако рећи немогућа, а да је апсолутна монархија најбољи облик владавине. Јер један енергичан владар који не бира средства, само да би дошао до општег циља, народног благостања, који се не колеба, да ли је један поступак строго моралан или не, увек ће по Макиавелију имати више успеха у раду на општем добру. Само јаки и енергични људи успевају. Енергија је прва људска врлина. Бог је пријатељ јаких и одлучних. Хришћанство је по њему религија беспослице и унижења. Оно проповеда храброст и истрајност у трпљењу, што утиче штетно на развитак политичких делатности. Зато се треба угледати на античку културу, која је била заснована на супротним идејама. За однос државе према грађанима важи такође античко схватање: држава је сама себи циљ и ње се у начелу не тиче лична срећа поданика. Ови постоје ради државе, а не она ради њих. Само у колико појединци могу да допринесу јачању моћи и снаге државне, у толико се и држава више за њих интересује. Ова и многа друга слична тврђења показују јасно једностраност Макиавелијевог схватања државе и њених задатака. Све је то г. Јовановић јасно и прегледно изнео у својој студији. И зато ово

Макиавелијево учење данас има само историску вредност. Модерна теорија о држави има са свим друкчије погледе на сва ова питања.

Много чувеније дело Макиавелијево јесте позната књига о владаоцу. У том спису Макиавели је расматрао разне облике монархије, задржавајући се нарочито на питању о стварању и одржању њином. На основу проучавања историје народа и живота појединих великих људи Макиавели је покушао да постави нека општа правила, по којима владаоци у разним политичким ситуацијама имају поступати. При томе је Макиавели био крајњи реалист. Полазећи од једне са свим једностране концепције о држави и њеним задацима, он упућује и владаоца да свима средствима ради на остварењу такве државе. При томе са ванредном мирноћом препоручује владаоцу, да и такве ствари чини, које се сматрају и које су се увек сматрале као политички неморалне. Макиавели није то схватао. По њему није политички неморално оно, што може политички бити корисно. Отуда многа места у његовом делу, која су озлогласила и књигу и аутора. Па ипак при свем том не треба бити сувише строг и ценити Макиавелија према идејама и назорима нашег времена. Јер поред одељака у којима се третира, у колико је владар дужан да одржи дану реч, о свирепости и тврдичлуку, о мржњи и обмани, поред тих одељака налазе се и такви одељци, у којима се говоре ствари са свим моралне и етички исправне. Зато при студирању Макиавелија треба имати на уму, да није главно осуђивати односно одобравати његово учење и његове идеје, већ је главно те идеје разумети. Књига г. Јовановића у том погледу много је учинила, али је Г. Јовановић био и немилосрдан критичар. Онај жарки патриотизам Макиавелијев није добио оно место, које му припада. И зато и овде, као и при сличним студијама, не треба пропустити прочитати и оригинално дело, пре него што се приступи расматрању студије или есеја о том делу. Ја сам са уживањем читао Г. Јовановићеву књигу, као што све његове ствари читам с уживањем, али сам добио утисак да је она писана са већом дозом субјективизма, но што је то иначе случај код Г. Јовановића. Са гледишта литерарног ствар је тиме добила, са гледишта публицистично-научног мислим да је мало изгубила. Али ко зна, да нисам баш ја овде субјективан, кад овако завршујем овај приказ.

Dr. Л. Марковић

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД

ДРУГИ КАМЕРМУЗИЧКИ КОНЦЕРТ.

А. Рубинштајн: ор. 49 Соната за виолу и клавир; В. Новак: ор. 6. Успомене; Бетовен: ор. 57 Sonata appassionata; Рахмањинов ор. 16: Moments musicaux № 4; Макс Регер ор. 82: Из мога дневника № 9; Шуберт-Лист: Erlkönig; J. Брамс ор. 26. Квартет A-dur. —

Г. Јован Зорко није нова личност наших концерата и задобио је несумњиву репутацију доброга солисте. Он је овога пута изводио Рубинштајнову сонату за виолу. Брижљива студија г. Зорка није могла прикрити недостатке инструмента на коме је свирао и повећати вредност Рубинштајнове композиције. И ова соната, као и већина Рубинштајнових композиција, оставила је на крају крајева неодређен и пролазан утисак.

Госпођица Дворжак приказала нам је три композиције савременог чешког композитора Већеслава Новака и није нам тиме учинила баш велико задовољство. Све три композиције г. Новака имају исту одлику: оне су све без одлике. Оне у себи ни по ритму, ни по хармонији, ни по облику не носе ничега особеног. Оне су продукт савременог добро школованог и солидног професора. Осим тога, изгледа да госпођица Дворжакова није нашла прави „тон“ композиција њеног земљака; нарочито у трећем комаду — Amoroso.

За тим је дошла Бетовенова Sonata appassionata и то је била срећа, јер смо под њеним дуготрајним и благотворним утиском могли стојички сачекати крај извештаченог Рахмањиновог четвртог комада из „Moments musicaux“. — Макс Регер је био занимљив на свој начин. После Шуберт-Листовог Erlkönig-a могло би се пијанистима, не знам по који пут, поновити: „Оставите Шубертове песме певачима!“

Госпођица Дворжак савладала је технички комаде, које је свирала. Њена интерпретацаја је често неодређена и интересује нас једва за оно време колико траје комад, а дубљег и трајнијег утиска не оставља.

После Рубинштајна, Новака и Рахмањинова Брамсов клавирски квартет A-dur изгледао је као сунчана светлост спрам светлости лојане свеће, петролеумске лампе и електричне сијалице. Брамсов геније нас је одвео изван музичких лабораторија у чисту природу, велику и лепу. У овој композицији у којој заиста има шта да се изрази, госпођица Дворжак и г.г. Ружичка, Зорко и Рендла били су на висини свога задатка. Они су свирали у потпуној техничкој хармонији, њих је држао у јединству геније Брамсов. А интерпретација другога ˝става (Poco adagio) била је кулминација њихових уметничких способности.

Цео концерт дао нам је уживање а последња тачка програма, Брамсов квартет, пружио нам је уметничко и чисто музикално уживање, — у нашој средини толико ретко.

Стеван Христић

ХРОНИКА

ЈЕДАН ГЛАС О ПРИБЛИЖЕЊУ РУСИЈЕ И АУСТРО-УГАРСКЕ

У познатом немачком часопису Deutsche Revue објављен је прошле године чланак Die Stellung Russlands und Oesterreich-Ungarns zu den Balkanfragen von Wilchelm v. Wannisch, Feldmarschalleutenant a. D., који садржи интересантне погледе о односима Русије и Аустро-Угарске и њиховој балканској политици. Писац полази од поставке, да у ствари и руски и аустриски интереси нису такве природе, да се не би могли измирити. Русија је и формално признала анексију Босне и Херцеговине, на коју је у осталом и пре анексије у начелу дала пристанак. Аустро-Угарска је, као што је гроф Ерентал у аустриској делегацији одсечно изјавио, на Балкану засићена и не тежи даљем ширењу. Она се својевољно одрекла својих права у погледу Новопазарског Санџака, а за санџачку жељезницу, која има чисто привредни карактер (да веже босанске и турске жељезнице) оставила је турској влади, да она одреди моменат, кад ће се градити. У исто време аустро-угарска монархија је склона да потпомогне српски пројекат јадранске жељезнице. Са Србијом је закључен и трговински уговор. Ускоро ће се приступити закључењу уговора и са Бугарском и Црном Гором. Тиме Аустро-Угарска показује, да јој је стало до мирног развитка балканских земаља, да она поштује њихову самосталност, исто као и Русија. Односи монархије и Србије знатно су се поправили, а биће још бољи по мишљењу пишчеву, кад српски политичари напусте своје аспирације у погледу земаља, чија је правна судбина и међународним споразумом утврђена. Писац ту мисли на Босну и Херцеговину.

Српске аспирације по мишљењу пишчеву нити су историски основане, нити се с обзиром на државни и привредни развитак

Србије и Црне Горе могу правдати. Једним кратким и несумњиво једностраним историским прегледом писац се трудио да докаже, како је Босна у много ближим односима била са Хрватском и Угарском, него са Србијом, односно Црном Гором. Истина Србија нема непосредног излаза на море, али има на расположењу Дунав, природну везу са Црним Морем. Даље Аустро-Угарска ће радо изићи на сусрет Србији у погледу везе са Јадранским Морем преко Босне и Далмације. Најзад кроз Србију пролази и главни пут жељезнички за Цариград—Солун, те тако Србија и није толико изолована, као што на први мах изгледа. Како А.-Угарска неће ићи даље ван граница добивених анексијом Босне и Херцеговине, то је могућ споразум између Русије и монархије у погледу балканске политике, нарочито на случај каквих догађаја у Маћедонији, и то споразум на основу искључења сваке даље експанзивности аустриске.

Има друго једно питање од необичне важности по руске интересе. То је питање о отварању Дарданела. Писац признаје, да је данашње стање врло несносно, јер спречава Русији искоришћење једног природног пута, па сматра, да би Турска у свом интересу требала да нађе једно решење, које би Русији било повољно. Нико, по пишчевом мишљењу, сем Енглеске, не би се противио томе, а А.-Угарска би припомогла, да се такво решење оствари. Ако тренутно не би турски кругови пристали на такво решење, Русија може да причека згодан моменат, па онда уз припомоћ Аустрије и врло вероватно Немачке, да оствари свој давно жељени и оправдани план.

Писац расправља даље питање о евентуалном заузећу Цариграда од стране Руса, излаже услове, под којима ба то заузеће било могуће, расматра тешкоће, у којима би се Русија налазила, кад би Цариград ратом узела и долази до закључка, да би такво решење по саму Русију било неповољно, јер би јој ослабило снагу и довело би је у опасност од Аустрије и Немачке. Зато писац сматра, да је за Русију боље рачунати са постојећим стањем и мирним постепеним радом, у споразуму с А.-Угарском, постићи оно, што би ратом са већим ризиком и по скупљу цену добила.

То је у главном садржина овог чланка, који је и у засебну књижицу оштампан. Као лично мишљење пишчево, као једна комбинација, оно дели судбину свих комбинација политичких, чији су творци људи, који се налазе ван активне политике. За

Србију је од значаја, да писац и ако тврди да је Аустро-Угарска засићена на Балкану, ипак сматра да је потребан споразум између Русије и А.-Угарске ради решења питања, која би се у Турској могла појавити. А кад се има у виду и то да писац сматра, да Србија и није у неповољном положају, и да према томе захтеви њени у погледу везе са Јадранским Морем не морају на тај начин да се задовоље, што ће се градити јадранска железница, већ се веза може добити и преко Босне, видеће се, да и ова комбинација није потпуна, јер оставља нерешена она питања, која су за Србију доиста животна питања. Штета је, што се писац није јасније изразио, те је оставио малу сумњу, да своје мишљење није хтео ни рећи до краја.

Dr.

ЈУГОСЛОВЕНСКА КУЛТУРНА ДРУШТВА[1]

Приликом прославе Станка Враза у Љубљани 10. и 11. децембра (по новом) 1910 године председник „Матице Словенске“ Dr. Фран Илешић упутио је писма југословенским друштвима, која раде у правцу југословенске заједнице на културном пољу, да пошљу своје изасланике на ову прославу. Ови су изасланици поднели реферате о својим друштвима. Ова лепа и корисна мисао потекла је од Словенаца, те су сасвим на свом месту речи у реферату Dr. Алберта Базале, тајника Матице Хрватске: „Свакако је значајно, да је потицај овоме раду дошао од словенске стране. Словенци наиме стајаху у живом саобраћају с културним друштвима хрватским и српским, а заједничке симпатије поставише их благе међу завађену браћу — као оно у народној пјесми јелу танану међу два бора зелена, али не да их завади, већ да их измири. Чини се готово, као да нас облијећу сјене великих наших препородитеља и као да подају овоме састанку свечано обиљежје, као да се и опет спремају велики догађаји.“

Извештаји који су саопштили изасланици појединих друштава штампани су у овој Smotri. У њима је изложен постанак и рад тих друштава и све што су она до сада урадила или шта мисле радити на културном јединству југословенских народа. Реферета је било: од словеначких друштава и установа 10, од хр-

[1] Smotra jugoslovanskih kulturnih društev. Izdale Matica Hrvatska v Zagrebu, Matica Slovenska v Ljubljani, Matica Srpska v Novom Sadu in Srpska Književna Zadruga v Belgradu. Natisnil Dragotin Hribar v Ljubljani, str. 64

ватских 6 и од српских 2 (Српска Књижевна Задруга и Матица Српска). У реферату изасланика Српске Књижевне Задруге изнесен је књижевни рад Задругин до данас, као и књижевне везе које је отпочела с Матицом Хрватском и Матицом Словеначком издавањем одабраних дела и из хрватске и словеначке књижевности. Поменувши оснииваче Српске Књижевне Задруге референат је, чини ми се, изоставио неке, који су у оснивању Задруге имали највиднијег учешћа.

На крају је ове књиге саопштен резиме председника Матице Хрватске Dr Отона Кучере, који гласи: Matica Hrvatska, Matíca Slovenska, Matica Srpska in Srpska Književna Zadruga bodo i nadalje širile popularno-naučno in lepo književnosti v svojih narodih in to še intenzivneje nego dosle, a s večjim ozirom na princip delitve dela v poučnem delu in na skupno psiho na področju lepe književnosti“.

Можда нехотице приликом овога састанка друштава, која раде на културној заједници Југословена, није обраћена пажња на рад учитељских и професорских друштава. Истина словеначка и хрватска учитељска друштва учествовала су на састанку, али наше Учитељско Удружење није позвано. Исто тако није позвано ни српско, ни хрватско, ни словеначко професорско друштво, ма да се у једном хрватском реферату нарочито истиче рад хрватских, словеначких и далматинских професора, који се огледа у заједничком органу, Nastavnom Vjesniku. Нико не може спорити, да учитељи и професори у раду на културној заједници југословенских народа могу имати највише успеха. Да би у народ ушле идеје о потреби југословенске заједнице, треба деци и ученицима уливати из малена те идеје, а то могу најбоље чинити учитељи и професори. Сем тога учитељи су у непосредном додиру с народом, те могу и на њ утицати. Узајамни рад међу југословенским професорима добио је јачега маха у последње време, захваљујући нашем Професорском Друштву и Друштву хрватских средњошколских професора. Наше Професорско Друштво има у своме програму и нарочиту тачку: рад на узајмици између средњих школа у Краљевини, у Српству и Југословенству. Оно је ступило у ближе везе с професорима хрватским, словеначким и бугарским и стварни се резултати тих веза већ осећају. Бавећи се прошле године у Загребу и Љубљани, наши су срењошколски наставници имали прилике видети у тамошњим школама извесне методе у настави и васпитању, које се могу

нарочито истаћи и у наше школе увести. Исто се тако у настави и на уџбеницима нашим, хрватским и словеначким виде знаци културне заједнице. У Љубљанским гимназијама читају се наше народне песме. Друштво хрватских средњошколских професора одлучило је, да изда за своје школе збирку „Словенских приповједача“ и збирку „Српских приповједача“. Хрватски професор Dr Стјепан Сркуљ штампао је Jzvore za povjest, у којима има и извора из српске историје: из дела Св. Саве, Доментијана и т. д. Нема сумње да би се Хрвати у погледу проучавања наше средњевековне књижевности могли послужити и новом Антологијом Миливоја Башића, као што се већ одавна наши наставници српске литературе служе хрватским издањима дубровачких писаца. Најзад да поменемо, да и наш Наставник и хрватски Nastavni Vjesnik чешће обавештавају о школским приликама у Хрвата и у Срба, а доносе и реферате о уџбеницама хрватским и српским.

Желим да ово неколико речи допринесе што правилнијем кретању рада на културној заједници Јужних Словена.

Мил. А. К.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Српска Краљевска Академија Наука. — Академија природних наука имала је свој скуп 11 јануара на коме су свршени ови послови: 1. Расправа Ристе Николића „Глацијација Шар-планине и Кораба" примљена је за „Глас" I разреда, — Примљена је за „Глас" I разреда расправа академика Симе Лозанића „О електросинстезама" (VIII) саопштења.

Академија философских наука имала је своју седницу 16 јануара и на њеној су свршени ови послови: 1, Према реферату академика Стојана Новаковића одлучено је да се унесу у историски архив Академијин писма хиландарског архимандрита Онуфрија Поповића, пошто се не могу штампати у Академијином издању. — 2. Упућена је на оцену академику д-ру Александру Белићу расправа д-ра Веселина Чајкановића „О атонском кодексу грчких пословица са једним новим Есхиловим фрагментом."

На скупу Председништва од 13 јануара одлучено је: 1. да се у овој години, а према кредитима којима Академија располаже, штампају: а) 4 књиге „Гласа"; б) 2 књиге „Споменика"; в) 2 књиге „Етнографског Зборника"; г) 2 књиге „Историског Зборника" („Дубровачки писци," од Павла Поповића и „Исписи из италијанских архива" од Јов. Н. Томића). Од засебних издања штампаће се ова примљена дела: а) „Законски споменици српских држава средњега века", од Ст. Новаковића: б) „Уставобранитељи и њихово време од 1838 до 1858", приступна академска расправа Слоб. Јовановића; — в) „Борба дубровачке и барске архијепископије", од д-ра Ст. Станојевића; — г) „Аустрија и Црна Гора у XVIII веку"; од д-ра Владана Ђорђевића; — д) „Акценатске студије" од д-ра Ал. Белића; и ђ) XXV књ. „Годишњака". — 2. Да се из нарочито одобреног кредита изда у овој години и једна књига „Зборника за новију историју Србије", у коју ће ући писма Јована Ристића Филипу Христићу и документа д-ра Влад. Ђорђевића уз његову студију „Црна Гора у XVIII веку." — 3. Примљено је к знању саопштење да је Управа Академије, у присуству извршилаца тестамента пок. д-ра Николе Крстића, отворила запечаћене хартије покојникове, које су по његову завештању требало да буду под печатом 10 година после његове смрти. Све су хартије предате на преглед Ст. Новаковићу.

На скупу Председништва од 1. фебруара свршени су ови послови: 1. Пошто се на расписани стечај за награду из фонда пок. архимандрита Нићифора Дучића није јавио ниједан рад, решено је да се расписаном наградом.

хонорише дело д-ра Ст. Станојевића „Борба дубровачке и барске архијепископије“, које ће се штампати као засебно издање Академијино. — 2. Према реферату Ст. Новаковића одлучено је да се хартије пок. Ник. Крстића уврсте у Академијину архиву пошто се ништа не може штампати.

На скупу Председништва од 6 фебруара свршени су ови послови: 1. Утврђен је Академијин буџет за 1912 годину, који износи 125,161,09 динара, рачунајући у ову суму и приходе задужбина д-ра Љуб Радивојевића и д-ра Ник. Крстића, којима Академија слободно располаже. — Усвојен је предлог Председништва о изменама у правилима Дучићева фонда. — 3. Одлучено је да секретари стручних академија остану исти који су били и прошле године с тим да на место д-ра Јов. Цвијића секретар академије природних наука буде Сава Урошевић. — 4. Уважена је оставка д-ра Жив. Ђорђевића на положај дописнога члана Академије, — 5. Изабрани су нови чланови: а) за редовног члана Академије уметности Андра Стефановић, проф. Универзитета; — б) за дописног члана Академије природних наука Михаило Пупин, проф. у Њу-Јорку; за дописне чланове Академије философ. наука: Ђуро Шурмин, проф. универзитета у Загребу, и Јан Развадовски, проф. у Кракову̂; за дописне чланове Академије друштвених наука: Таде Смичиклас, проф. универзитета у Загребу, и Ернест Денис, проф. Сорбоне у Паризу, и за дописног члана Академије уметности Иван Мештровић.

НАУКА

Српски дијалектолошки зборник. — Изашла је из штампе друга књига „Српског дијалектолошког зборника“ са овом садржином: 1. „О дијалектолошком материјалу О. Броха у књизи Die Dialecte des südlchsten Serbiens,“ од д-ра А. Белића; — 2. „Гаврило Стефановић, Венцловић“, од Владана С. Јовановића; — 3. „Акценти именица и придева у поцерском говору“, од Милоша Московљевића; — 4. „Северно тимочки дијалекат“, од Маринка Станојевића; — 5. „Извештај са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи“, од Гл. Елезовића.

„Годишњица“ Николе Чупића. — Изишла је из штампе XXXI књига „Годишњица“ Николе Чупића са овом садржином: 1. „Неколика тежа питања српске историје, поводом књиге Geschichte der Serben von Konstantin Jireček. Gotha 1911“, од Ст. Новаковића; — 2. „Економија и социјални типови у Срба“, од д-ра Тихомира Р. Ђорђевића; — 3. „Из историје српског књижевног језика“, од Гаврила Јовановића; — 4. „Из живота Димитрија Давидовића“, по архивским подацима од Андре Гавриловића; — 5. „Српске народне и Езопове басне“, од М. Ј. Мајзнера, професора; — 6. „Из војних установа Карађорђева времена,“ Миленка М. Вукићевића, проф.; — 7. „Просветни програм Србије у двадесетом веку“, од Јов. Миодраговића; — 8. „Путовање Евлије Челебије по српским и хрватским земљама (свршетак),“ од Јов. Радонића.

Ова књига „Годишњице“ има 297 страна у 80 и цена јој је 2 динара

Dr. Lazar Markovitsch; Können die Minister für ihre Amtshandlungen vor den ordentlichen Gerichten verklagt werden? (Breslau, 1912).

У овој студији оштампаној из Zeitschrift für Volksrecht und Bundesstaatsrecht (VI Bd. S. 67—88) писац је расправљао питање, које је било спорно међу правницима, да ли један министар за све своје службене радње, за сва кривична дела, које би учинио приликом вршења својих

службених послова, одговара пред Скупштином односно нарочитим Државним Судом, или пак министар може за известна дела, учињена у службеној дужности, одговарати и пред редовним судовима. Писац је мишљења да је министарска одговорност у Србији првенствено политичке природе и да министар одговара само пред Скупштином. Ово гледиште је у осталом усвојио и Касациони Суд тако да се оно може сматрати као примљено. Правницима и политичарима, који би се интересовали овим питањем, препоручујемо ову студију Г. Марковића, која је марљиво и савесно израђена.

У. Р.

КЊИЖЕВНОСТ.

Бранко Лазаревић: Импресије из књижевности. — У издању књижаре Г. Кона у Београду шпампана је књига „Импресије из књижевности" од Бранка Лазаревића (са предговором г. д-ра Јована Скерлића — I свеска. Београд, 1811. 480, стр. XV + 231. Цена 3 динара).

Бранко Лазаревић је један од најмлађих наших књижевних критичара. али је он ипак досад написао приличан број књижевних и позоришних оцена, које су му задобиле врло угледно место у нашој књижевној критици. Својим досадашњим радовима он је доказао да има подобности за овај посао. Његови су судови о појединим књижевним делима великом већином тачни, јер их је знао и умео довољно образложити. У овој свесци су његове студије о овим писцима: Иву Ћипику, Борисаву Станковићу, Петру Кочићу, Милутину М. Ускоковићу, затим о четворици које је он уврстио у групу „minores", а то су: Милосав Јелић, Мита Димитријевић, Пера С. Талетов и Виловски. Напослетку је овде увесен и кратак преглед хрватско-српског „Алманаха" за 1910 годину.

Херберт Спенсер: О Васпитању. — У врло укусном издању књижаре С. Б. Цвијановића изишло је друго издање драгоцене књиге Херберта Спенсера „О васпитању умном, моралном и телесном", у преводу Ј. Миодраговића (у Београду, 1912. 48⁰. стр. 237. Цена 2.50 динара). — Ово дело Спенсерово изишло је још 1861 године (а писани су поједини одељци још раније — 1849, 1854, 1858 и 1859 године), али оно ни данас, после пуних 50 година није изгубило ништа од своје вредности и занимљивости. Не само онима који се васпитањем баве, већ и сваком другом, који воли занимљиво и паметно написану књигу, читање ове књиге донеће знатне користи.

Д-р Бр. Петронијевић: Спиритизам. — У издању књижаре С. Б. Цвијановића штампано је друго издање врло занимљиве расправе д-ра Бран. Петронијевића о спиритизму (Београд, 1912. 48⁰, стр. 98. Цена 1,20 дин.). — Спиритизам је заблуда у коју и данас верује врло велики број сујеверних а и неисправних људи и код нас као и у другим земљама. Д-р Петронијевић је подвргао научној критици ову заблуду и успео је да покаже свуколику неозбиљност њену. Присталице спиритизма покушавали су да докажу основаност ове заблуде и научним, философским, доказима. Д-р Петронијевић је све те доказе побио — те је заблуда остала заблуда. — Ова књижица заслужује особиту пажњу, и ми је топло препоручујемо својим читаоцима-

Вељко Петровић: Родољубиве песме. — Ових дана изишла је из штампе једна мала али веома симпатична збирка песама Вељка Петровића „Родољубиве песме" (Београд, 1912. у 8⁰, стр. 81. Цена 1 динар). Писац је сам ову своју збирку песама овако приказао читаоцима: „Ови скромни стихови,

које писац сматра само делимичним испуњењем своје националне дужности, а не литерарним делом, нека буду посвећени свима онима, којима је српски национализам најисправније конкретисани хуманизам, садржина свег душевног и духовног живота, религија, која заповеднички захтева, да јој се човек преда цео, да њоме живи и ствара, да се за њу опире, бори и умире.“

Ове речи песникове ми морамо да исправимо унеколико. Разумљиво је, што је песник овако скроман, али ми не морамо мислити као и он. Он ову своју збирку песама не сматра „литерарним делом“, али — нека нам песник опрости — ми мислимо да је ова збирка песама право литерарно дело, јер ми у њој налазимо много литерарнога, а уз то паметнога и родољубивога. Уверени смо да ће их бити доста који ће се с нама сложити, шта више верујемо да ће писац остати усамљен са својим мишљењем о својим песмама. Постараћемо се да у којој од доцнијих свезака „Дела“ и докажемо ово своје мишљење, а засада ову паметну збирку песама најтоплије препоручујемо свакоме а нарочито омладини, чијој је души доиста потребна искрена, топла и трезвена поезија.

Мићун М. Павићевић: Стари мотиви, Цетиње 1912. У овој малој збирци песама, посвећеној врло лепим стиховима сенима црногорских витезова, налази се осам песама епско-лирског карактера, у којима су опеване осам карактеристичних личности из црногорског ранијег живота. Патриотски дух веје кроз све песме и тиме привлачи пажњу и ширих кругова, ма да су личности више мање локалног значаја. Г. Павићевић је и добар версификатор, лак и пријатан за читање, што његовом поетском дару даје још већи значај.

*

Д-р Драгослав Ј. Поповић: О колери. — Д-р Драгослав Ј. Поповић штампао је врло занимљиву и поучну књигу „О колери.“ (Посматрања колерне епидемије у Петрограду 1908 до 1911 год.“ Београд, 1911, 48⁰, стр, 162. Цена 1,50 динара). Писац се бавио у Петрограду 1908 до 1911 године и тамо је посматрао ужасе које је причинила страховита колерна епидемија. Због тога се одлучио да напише ову књигу о колери, користећи се за то опитима које је вршио у Петрограду. У овој књизи говори се прво о колери у опште, о врстама колере, о њеном пореклу, начину ширења, па затим се излажу начини дијагнозе колере, износе упутства како треба поступити са болесницима оболелим од ове болести, како треба болест сузбијати и спречавати њено ширење. Књига је написана лако и разумљиво тако да је може свако лако читати. Стога је најтоплије препоручујемо. Л.

ВЛАСНИК
АЦА М. СТАНОЈЕВИЋ

УРЕДНИК
ДР. ДРАГОЉУБ М. ПАВЛОВИЋ

Штампарија „Доситије Обрадовић“ Димитрија Гавриловића (пређе А. М. Станојевића)
(Кнегиње Љубице улица бр. 6)

ДЕЛО

Књига 62. МАРТ 1912 ГОДИНЕ Свеска 3.

ХРОМИ ИДЕАЛИ

— НАСТАВАК —

ГЛАВА ОСМА.

ДРЖАВНИ УДАР.

Те године, осмог јула, Чедомир је, као обично, пошао пред вече, око пет часова на кондицију. Била је субота, дан као сви други. Тек, ако је врућина нешто попустила због ветра, који је пиркао са запада, наносио по који облак, и причао нешто неразумљиво.

Варош је била мало живахнула. Света је било више по улицама. Врапци су цвркутали по стрејама и олуцима. Један шегрт носио је на глави неку трубу од фонографа и певао колико га грло доноси орфеумску песму која је тада била у моди:

...А шнајдере Херцог дере;
Ешкенази
Са оделом и са ценом
Све порази.

Студент је корачао скромно крајем улице, брисао рукавом креч од кућа, трудио се да се и са̂м преда овом новом животу у вароши и природи, и ишао својим уобичајеним путем: из Библиотеке на Теразије, па Крунском улицом на Врачар, где су седели Матовићи.

Ту, у Крунској улици, изненади се кад пред једном кућом спази два шиљбока, с ножем на пушци. Иза њих се шарениле две покретне стражаре од дасака, обојене у српску тробојку и с дрвеном јабуком на врху.

— Шта му је то сад? — упита се Секулић несвесно.

Толико је пута већ прошао поред ове куће, а никад није видео да ту седи неко кога треба чувати. Управо, та му је кућа тек тада пала у очи. То је била нова зграда, налик на многе београдске куће, подигнуте пре двадестину година за становање једне или највише две, имућније породице. На углу, који је правила Крунска улица са другом, попречном улицом, једноспратна, с доста високим сутереном, обојена жућкастом бојом која се прелива у ружичасту, с мрким шалонима који су били дискретно спуштени и с фигурама неких купидона који држе венце испод прозора, ова је кућа чинила још леп и отмен утисак у гомили других, порабаћених зградица, које су тада испуњавале овај крај и од којих су још многе остале.

Млади човек није волео да има посла с војском, те пређе на другу страну, где се уздизао неки плот, накривљен, труо при земљи, побелео од кише и времена. Један велики џбун јоргована надвишавао је ограду и пружао своје гране, са широким лишћем, као да је хтео сакрити ружноћу овог плота.

Секулић се ипак окрену и погледа у војнике, у њихове дрвене стражаре, па онда у кућу, али испод ока... као да га се то ништа не тиче.

Војници су држали пушке о рамену и бленули неодређено у празнину улице. Кроз широм отворена главна врата на средини куће виделе су се простране степенице, једна сивкаста уска простирка, оперважена са по две црвене пруге, шипке од жутог метала испод простирке, неки сандуци са зеленим биљкама у врх степеница и најзад једна двокрилна врата, чија су извезена стаклена окна спречавала погледу да продре даље у дубину куће.

— Можда је какво посланство! — одговори Чедомир самом себи.

У томе, срете једног великог пса, Бернандинца.

— Овај пас боље живи од једног српског великошколца! — кисело се насмеја млади човек, независно од свега, па продужи пут, заборављајући већ шиљбоке и кућу с купидонама.

Тек на кондицији дозна за велику новост која се већ од подне шапутала по породицама, ближим Двору и министарским кабинетима.

— Краљ се верио! — дочекала га је Бела овим речима у кујни, у коју се прво ступало при улазу у велеиздајников стан.

И то није било све... Верио се са женом из народа, удовицом једног инжињера, бившом дворском дамом своје мајке, старијом од њега десет година. Влада није одобравала овај краљев поступак, схватила га је као скандал и поднела оставку. Председник кабинета, који се налазио у некој страној бањи, придружио се телеграфски одлуци својих колега. Краљ Отац, који се бавио такође у иностранству, није крио огорчење на свог сина. Војсци је наређено да чува границу и, под претњом смрти, да не допусти краљеву оцу улазак у земљу. Реакција је пала. Њени главни стубови скрхали су се као од стакла. Краљ се сад природно обраћао народу, чинио обећања, одрицао се досадањих доглавника који су га изневерили. Као прво што се очекивало, била је амнестија свих политичких криваца.

Све је то Бела испричала Секулићу брзо, без везе, задихано, као да је овај младић Краљ Отац или неки ухапшени политичар или какав фактор ових догађаја којима ће он дати овакав или онакав ток. Она је била врло весела, отварала јако своја румена уста, заборављала на своју сакатост, храмала око студента, пљескала рукама, руменила се у лицу, пуцала прстима и нарочито понављала:

— Тата ће доћи... тата ће доћи... јел' те да ће доћи?...

Госпођа Матовић се такође придружавала ћерци, говорила у глас, причала о новој краљици, изговарајући полако њено име, давала детаље о њеној породици, о њој самој, познанству у Бијарицу, о подужицама код млекаџије, помињала непознате људе и жене, нарочито жене... За скандалозну страну овог догађаја побринуо се Младен, који је вукао свога учитеља за рукав, шапутао му нешто пропињући се на прсте, и грдио мајку и сестру:

— Та остав'те човека!... Пробисте му уши вашом дреком.

Од лекције, наравно, није било ништа тога дана.

— Показаћу ја сад реакционарима! – говорио је Младен самоуверено, циљајући на професоре који су му дали слабе оцене. — Само док се мој тата пусти с робије.

И сви троје су тако тврдо веровали у брзо и потпуно помиловање велеиздајниково да се његово присуство готово осећало у кући. Млади човек не хте покварити ово присно весеље куће, која је последњих година знала само за зле стране живота: одрицање старих пријатеља, кињења власти, свакоразне оскудице и понижења, каквом педантеријом, те одложи час, и хтеде се вратити. Али га госпођа понуди да се одмори.

— Напољу је још велика врућина, — рече она, — а, богами, ни наша кућа није близу.

— Не жур'те се, господине Секулићу — прихвати и Бела, мећући у свој мало пискав глас нешто природне женске кокетерије.

Младен га је вукао за рукав и позивао такође:

— Хајдете... хајдете. Да вам покажем бразилијанску марку, коју сам купио од Милана Рōђе.

Они су били још у кујни. То је била мала одаја, поплочана циглама. У једном крају налазила се гвоздена пећ за кување, несразмерно велика према самој кујни. По зидовима су висиле изрибане бакрене тепсије, старинског облика, које је госпа-Матовићка наследила још од своје мајке. С овим посуђем од бакра, мешало се модерно посуђе од емаља: једно велико ђувече, тигањ за пржење јаја, па онда једна справа за сецкање меса, и тако даље.

Из кујне се иде у дечју собу, где је Чедомир обично држао лекције. Она је сва била испуњена трима постељама, од којих је једна била дрвена, друга гвоздена, трећа на ногаре. Према нашим приликама, ову собу могла је обитавати породица једног бољег трговца као и једног марљивијег радника: ништа у њој није давало утисак раскоши; све је било потребно, чак преко потребно.

Из те собе, Матовићи уведоше Чедомира, за први пут, у „салу“, ниску, неизветрену одају, с навученим завесама. Секулићу, који тако нагло пређе из светлости у помрчину, требао је један тренутак, па тек да види где је.

Ову приземну собицу испуњавао је један округао сточић од ораховине, с неколико усправљених фотографија, у раму од сламе, и уским, чипканим застирачем, који је висио на две стране. До зида се у овој соби налазила једна постеља, пространа супружанска постеља, претворена у једну врсту канабета, тако распремљена с јастуцима унаоколо и широком простирком, све од грубе, вунене домаће тканине. Према постељи, опет до зида, стајала су два скупоцена ормана, изолучена при врху, оштећена употребом по гдегде. Углове су испуњавале неколике столице, нове израде, с високим наслоном, превучене кожом.

Бела приђе прозорима и отвори их обадва.

Они су гледали у врт, чије дрвеће још младо, бацало је мршаву сенку по земљи. Изнад прозора пела се лоза чардак-

лија и као да се надвиривала над собу. Сунце је залазило за један облак, бацало ждраке и чаробно осветљавало парче неба које се видело, неколико суседних кровова и заруделе кајсије у башти.

— Ви волите кајсије? — упита Бела младића, па не сачекавши одговора, окрену се нагло на здравој пети, дохвати се отворених врата, и тако поклецнувши само једанпут својом хромом ногом, већ беше у другој соби.

— Што су дивне, само да знате! — чу се из те собе њен глас, јасан као од чистог метала.

— Нису много родиле ове године, па су крупне и врло лепе — допуни госпа-Матовићка своју ћерку.

Кроз широм отворене прозоре допирао је у собу весео шум Београда који се буди пред вече, као дахнувши после великих врућина.

Чедомир је сад могао боље видети салон. Примети велику, модерну библиотеку, пуну повезаних књига. На врху једног ормана белила се биста Вука Караџића. Десно до ормана, био је још један сточић уметничке израде, на којем је стојала у златном оквиру фотографија црногорског кнеза са својеручним потписом. Једно велико огледало попуњавало је празнину између прозора. На зиду према њему и више постеље, висио је у природној величини портре професоров, рад једног од наших старијих сликара.

— Сад ће отац да се врати, па пази, Младене — обрати се госпођа своме сину. — Немој да се мангупираш. Него учи. Иначе, право ћемо те на занат... Угледај се на господин-Чедомира. Он је сиромах ђак... пардон, господине Секулићу — поправи се Гркиња с нешто старинске грације и ласкавим осмехом, који прели цело њено лице, чак до подвољка и широког врата, па рече значајно:

— У вашим годинама, сиротиња није зазор.

Чедомир поцрвене и збуњено се поклони.

У том се Бела врати с пуним тањиром заруделих кајсија.

— А ножеви! — пребаци јој Матовићка.

— Ју! — трже се девојка. — Младене донеси.

Дечко устаде лењо и с врата упита:

— А где 'но беху?

Најзад их донесе: малене ножиће за воће, са оштрицом од месинга и дршком од порцулана, по којем су се плеле неке плавкасте шаре.

Они су седели тако, јели кајсије и говорили о професору Матовићу.

Његова, нешто намрштена, слика гледала их је благо са дувара. Она је издавала човека ситних, живих очију, претерано великог чела са дубоким залисцима, пљоснатих ушију, меснатог носа, обријане браде и кратких, дебелих бркова, човека готово суровог, сељака у грађанском оделу, који је могао личити и на каквог друмског механџију као и на митрополита, да није око његових сувих уста, око тих ситних очију, па све до природно намрсканог чела играо један интересантан израз одлучности који је прелазио у трагику.

Ништа на свету није било кадро спречити га у његовој борби за народ. Сељачки син, он је осетио дубоку невољу која је задесила нашу земљу почетком осамдесетих година, после три рата и наглог улаза њеног у заједницу културних држава. Он је то осетио на самом себи, дететом, кад се утисци упијају најјаче у душу, по сувоћи проје која је заменила погачу, по рапавости овсенице која је заменила проју, по продавању стоке буд-зашто да би се платила дужна пореза, по живљењу „на зелен" и црним болештинама у кући. Он је побегао са села, не из жеље за просветом, за културом, већ што није могао издржати тај живот. У варош је дошао да се хлебом нахрани, да служи. Нашао је службу код неког господина, који га је поучио како ће и да служи и да учи школу. Тако је и урадио.

Под тим непосредним утисцима, Матовић није имао времена да тражи дубље узроке народном пропадању него се зауставио на првом злу које је срео: на поквареном чиновништву, на непатриотској влади, на себичној врховној управи. Његов радикализам није био више политика већ једна врста религије, вере у народ, у његову памет, философију, литературу, у његов језик и осећање праза, у народну свемоћ једном речи: народ му је био извор и утока свега.

— Изволʼте, господине Секулићу — понудила је Бела љубазно једну кајсију, коју је сама искрижала, Чедомиру, и прекинула причу своје мајке о њеном животу с професором Матовићем, селидбама с једног краја Србије на други, отпуштањима из службе, бежањем у иностранство, сваковрсним смицалицама и ујдурмама полиције, хапшењима и осудама на смрт.

Млади човек погледа госпођицу Матовић.

Она је седела до њега и гледала га весело, готово беза-

злено у очи. Бела је имала бело лице, постављено нежним руменилом. Очи је имала мајчине: црне, велике, маслинасте, грчке очи, као у неке лепе животиње. Бујна смеђа коса окружавала је њено лице као талас. Њено данашње одушевљење давало јој је израз пуноће, савршенства. Са заокругљеним раменима у лакој летњој блузи и обливена нежним руменилом девојке, чија хромост није јој допуштала да се излаже много отвореном пољу и сунцу, она се учини младићу слатка и мека као та кајсија коју му је нудила.

Он узе кајсију и, нехотице, начини девојци један комплимент:

— Госпођице Бела, ви сте врло љубазни.

Једна тичица запева у башти.

ГЛАВА ДЕВЕТА.

ВЕЛИКОШКОЛАЦ.

Кад изађе од Матовићевих, млади човек осети да се и њему надимају груди од неког одушевљења непознатог, неодређеног. Он се врати у Крунску улицу, па место да удари наниже, у варош, он се упути навише, ка варошкој периферији, као да му је требало ваздуха. Он је корачао улицом, гледао право све што је сретао и није видео ништа. Он је био дубоко заузет самим собом. Тога дана није се ништа нарочито догодило лично за њега, али је његово срце уздрхтано било у грудима, као да се тога тренутка десио догађај који ће изменити цео његов живот... наравно на боље, наравно у оном смислу који није хтео ни самом себи признати.

У један мах сети се Вишње и рече готово гласно:

— Шта ли ради сад сирота Лазаревићева?

То је било баш оног тренутка, кад је тамо далеко... иза Топчидерског Брда, даље од Космаја... и још даље, на обали Мораве, син кујунџије Марка одушевљавао, при заласку сунца, своју пријатељицу из детињства за свој велики план о подизању електричне индустрије у Чачку.

И у Београду је, у то време, залазило сунце, али другојачије него на огранцима рудничких планина.

Црни велики летњи облаци долазили су иза Земуна, сакривали сунце, па бежали даље. Иза њих су долазили други, па трећи, брзи, дурновити, као неке фантастичне животиње. Језовите

сенке прекрилиле би земљу, па би се у час изгубиле и уступиле место блиставој светлости као од драгог камења. Јата врана бунила су се по липама, засађеним у улици, дизала се у вис, па опет слетала, и крештала јогунасто и кобно.

Ово питање освести младог студента. Он је већ био избио на крај вароши, који је у то доба био ту близу. Сад се на том месту шири читава нова насеобина од кокетних вила, са једном дивном авнијом, какве нема у целом Београду, Међутим, тада је то било једно голо жалосно поље, које се звало Ћирићева Пољана. Лево, на северу, уздизала се једна немалтерисана кућа сеоског изгледа. Даље од ње, није било ничега до спржене траве, гомилā сметлишта, које је велики град избацивао, и тек, на читав пушкомет, видео се низ ситних краварских кућа, с прозорима до земље, осенчених с неким шљивацима. Још даље, указивала се црна силуета једне цигљане.

Пре него што младић покуша одговорити на своје питање, он се окрену од ове суморне слике варошког краја и врати се у град.

У том тренутку сунце разби облаке. Оно се указа светло, бело, као растопљено сребро, и још високо над зарубљеним земунским брдом. Све се запали. Рекао би да се светлост сјури с неба. Многобројни прозори, окренути западу, на здањима и чатрљама, на Двору и болници, запламтише живом црвеном бојом. По зидовима остарелим и новим, запуштеним и одржаваним просу се нека чаробна неранџаста боја, а на супротној страни, по крововима ниским, високим, од олова или просте ћерамиде, с кубетима или турским оџацима, образовале су се плаве сенке, које су још више истицале небесну илуминацију. Београд је личио на лепу жену у дроњцима.

Чедомир не одговори на своје питање. Овај призор природног терања кера изазва му слику самог себе и допусти да обухвати у том тренутку цео свој живот као једну представу.

У Чедино доба било је два типа младих људи на универзитету. Један је био већ господин, циничан, наметљив, извештачено безбрижан, без видљивог интереса за политику. Он је већ у двадесетој години био научио да му живот доноси чист приход. Његова је девиза: уживати и успети. Понекад пада у севдах и тада пева прилично.

То су они који одавно имају готов план школовања, служе војску одмах по матури, уписују за то време семестре на универзитету, и већ знају вредност годинама службе. То су они који као ђаци добивају места по Скупштини, разним министарствима и засебним управама, где је рад мањи, а плата већа. Они оснивају таншуле, састављају певачка друштва, приређују концерте по отаџбини, по изузетку се представљају као великошколци, кибицују се с каквом познатијом госпођом са шеталишта, знају за девојке с великим миразима, а гоје се у каквом сутерену после десет часова увече. Њима је свеједно који режим влада у Србији, јер им је сваки добар... у свакој партији, у свакој групи или кући од утицаја, они имају својих људи и фамилије. Ипак претпостављају реакцију.

Ови младићи су, доцније, махом главе парламентарних режима.

Други тип је био великошколац — политичар. Он не пази на спољашњост. Па кад то и чини, ради у супротном правцу: пушта браду, чупав је, аљкав, носи умашћен шешир и уздигнуту крагну. Он је слободоуман, бар у теорији. Он је за сва права, бар док не добије своје право. Невин у ствари, он је дрзак у речима. Он је радикал, демократ, социјалист, републиканац, револуционар. Он се поноси што ствари схвата реално. Поезија му је празна сентименталност шипарица по пансионатима. Идеал му је што и свака комедија. За њега не постоје науке, него Наука. Он је ватрени присталица позитивистичке философије свога доба. Он примењује њено материјалистичко схватање на делу: њен гвоздени закон конкуренције оправдава му свако средство, те постаје једна врста модерног варварина.

То су људи обично са села или, ређе, из какве пропале варошке куће. Они су још у десетој години осетили наличје живота. Култура им је показала само своје зле стране, изведши их из куће, која је сама попуњавала своје потребе и где је требало само нешто новца за порез или молитву. Они нису рђави никако: они воле тај примитивни живот, они често имају љубави за добро и изврсних намера. Али, њима је нови живот убризгао сталешке мржње и понижења. Њих разједа отров социјалне љубоморе. Они су у стању да омрзну човека кад на њему угледају нову кравату.

Тај тип се буни против власти, не да би је начинио бољом, него да је дочепа у своје шаке. И он не жели власт да учини добро себи или другом, већ тако... ради саме власти, и да је

држи у својим рукама, као тврдица златнике, и да се свети, да руши, да обара. Заставници прогреса, они су његови најљући противници.

Лично за себе они не траже много. Највише, да се, дошав на власт, провезу кроз Теразије на фијакеру, који називају интовом. Ови млади људи једу врло мало, троше штогод имају на новине и брошуре, читају на дохват популарне књиге, не пишу ништа, полажу много на беседништво, и живе, скривено, по Палилули и Енглезовцу с каквом хистеричном газдарицом.

Обележени овим врелим гвожђем суревњивости, они улазе у политику и губе своје илузије. Те, ако се не одаду пићу, они постају, на крају, најљући реакционари.

Секулић није био ни први ни други тип. Управо, он је имао понешто и од једног и од другог, помешано с извесном количином урођених и стечених, личних особина. Рођен 1879 у Ваљеву, где се његов отац, поштански чиновник, задржао у државној служби до своје пензије, он је провео скучено детињство у кући у којој се морао одржавати известан ранг, и где се грцало од дугова... код бакалина, код месара, код кафеџије и служавке. Он је рано познао понижења, тако уз тог оца сурих, смерних очију, смеђе накострешене браде, ниског раста и пупавог трбуха, чиновничића с малом школском спремом који је морао да крши леђа пред сваким и кога су ваљада, као контраст целом његовом понизном понашању и због његове смеђе, накострешене браде, назвали: Јеж.

Тако су прозвали и њега... најпре деца из комшилука, па онда комшије, другови из гимназије, па најзад и великошколци, према ваљевцима. А он се грдно љутио на тај надимак, јер је осећао да то није право, да је то још неправедније него и према његову оцу: он нема браде нити је шта крив за скрушено понашање свога родитеља.

— Чеда Јеж!... Чеда Јеж!... — одјекивало је по ваљевским сокацима, по школском дворишту, по београдским кафаницама и собама за самца, каткад ненамерно, без задње мисли, нехотице, а често с оним дивљачким цинизмом, који су у стању да имају само деца и другови.

Сиромах мали Јеж! Ови први утисци образовали су га за навек. Они су дали тон целом његову животу; они су га начинили за свагда неспособним за срећу; они су издубили у њему празнину која се не попуњава. Тешко њему, тешко и онима који

се вежу за ту незаситљиву природу. Она тражи све. За њу не постоје задовољства, јер ужива само у стварима које нема, а кад их добије, она прелази даље, као да ништа није добила, и тражи већ друго нешто, не заустављајући се ни пред немогућностима. Она се храни, трује маштом, као алкохолом. Такви људи, као и алкохоличари, пате од јаких наступа разноликих осећања, кадри су за све, неспособни ни за шта, и после очајних борби са собом и околином, враћају се у свој свет бесплодних илузија, испијајући њихов слатки отров до дна,

Доневши у Београд тако нарушену душу, природно је што је изабрао друштво оног другог типа својих колега, друштво студената политичара. Он је међу њима, међу тим радикалима, социјалистима, републиканцима, који се у то доба борбе за основна грађанска права, нису разликовали један од других, налазио нечега свога. Пун рђавог искуства о правди великих према малим, јаких према слабим, он је брзо постао присталица материјалистичке философије својих другова; њихове дивље мржње на постојеће стање, од кога му је пуцало срце и бридела леђа, звониле су му као песма утеха; њихова вера у будућност и сопствену вредност уносила му је у крв пенушаво одушевљење као од неког јаког пића.

Стога је Чедомир редовно посећивао њихова тајна удружења, учио на памет поједине фразе, зурио по целе ноћи у неподгрејаном и полуосветљеном ћилеру какве кафанице, где је један од Њих држао пропагандистичко предавање. Он је био верна гласачка војска по ђачким зборовима, где се драо и скакао на први знак Вође. Потписивао је резолуције, веровао у свемоћ слободе, мрзео богату класу више него што је волео народ, био горд са својих материјалистичких убеђења и, на демонстрацијама, фанатички излагао своја леђа жандармским кундацима.

Али је Секулић имао понеког друга и у оној првој групи, међу прсташима, како су их други звали. Он је, задивљено, слушао приче о њиховим задовољствима и авантурама. Међу њих га је вукло и неколико добрих успомена, које су се, ипак, пеле из пепела пролетелих година: купање у варошкој реци, излети у околину и школске свечаности... Он је желео такође да има један сигуран доходак. Он је потајно завидео тим младићима на игранкама по таншулима, на путовању с концертима по неослобођеном Српству, на забораву по сутеренима и лакоћи прилагођавању времену и прилици. Интелектуални живот је одвојен

од практичног живота. И нашто крити: људи су сви једнаки, слаби према пороку и покварености. Овај Јеж био је жив, као и сви други, и он је био млад, и он је имао у срцу један излив нежности!

У то доба, кад се човек довршава, Чедомир је сретао свако јутро једног господина, кога је радознало загледао, као жена жену. То је био човек обучен по последњој моди, избријаних образа, напомађене косе, врата укоченог у високу крагну, однегованих руку и вечитог осмејка на лицу: свакако неки бољи чиновник у у каквом министарству. Овај господин није имао једне пете, те је сакривао своју сакатост лаким поцупкивањем, које је покретало цело његово тело, нешто нагнуто напред, у једном такту: горе-доле, као што пара покреће полугу на паробродском мотору. Ето тај непознати, био је Секулићу онај идеални тип, који младићи копирају, отпочињући живот, и према којем се дотерују, не знајући ни сами.

Међутим, овај великошколац имао је једну особину, која га је одликовала и од једне, и од друге врсте његових другова. Он је волео студије и књиге. Он је био сув петичар у сваком разреду. Он је себе прогласио за великог човека још у свом детињству. Могао је остати дуго пред књижарским излогом и посматрати политичке брошуре, стручна дела, француске романе, дуго, слатко, из дана у дан, као што се посматра љубљени створ.

Ваљада је био разумео да је несрећа његова оца дошла због његове ниске школске спреме, па је следствено, мислио, да ће његова сопствена срећа доћи ако буде што школованији, што начитанији. Стога је лектири могао жртвовати све: целе ноћи и ђачка весеља, своје здравље и последњу крајцару.

Још као гимназист другог разреда, прочитао је Одисеју, велику, дебелу књигу у зеленим корицама, у преводу неког Грка, чије је име, и као студент, с муком изговарао. Читао је све што му до руку дође: путописе великих морепловаца и извештаје варошке штедионице, уџбенике из старијег разреда и Пелагићева дела. Он је веровао у писану реч, наивно као његов дед: неписмени сељак, са страхопоштовањем као његов отац, нешколовани чиновник. Он је живео кроз књиге; оне су му будиле одушевљења, изазивали му дуге меланхолије, окружавале га атмосфером ефемерне среће, метале му у главу широке планове и правиле од њега великана без величине, јунака без јунаштва, човека који, без смисла за практичност, расипа своју енергију бесплодно у

вечитом сукобу са стварним животом. Због тога му је и остао надимак: Јеж, мали, немоћни јеж.

У ствари, Секулић није имао ништа од јежа: ни пупаст трбух, ни накострешену браду. Напротив, он није, тако рећи, имао стомака: сув дугачак, испалих јагодица, уздигнутих рамена, меких очију, великих уста, врата и ногу, те ако би се већ тражило какво животињско упоређење, он је личио управо на жирафу.

Он се поносио својом ученошћу, оним поносом који је на свом месту и који је извор нових напора.

— Ја проналазим гомилу задовољстава радећи дан и ноћ — говорио је својим друговима кад би га ови дирнули што много буба. — Учење ми изгледа најлепша тема, најсрећније решење човечјег живота. Она ме води право к циљу: да постанем културан, што културнији, можда најкултурнији човек у нашој земљи.

Лишен практичног смисла, он је и културу схватао на свој начин. За њега је она била мислена именица, а културан човек онај који зна стране језике, има такта, благу нарав, добро понашање и лепо одело. Ситан, промишљен, мрављи рад на делу, то му већ није спадало у културу, то му није чак ни падало на ум.

(Наставиће се)

М. М. Ускоковић.

З В Е З Д Е

- Књига Бола и Светлости. Збирка „Васиона". Песма Прва. —

Све што се роди — живи, буде и прође лётом:
Надође, буја, расте, кô речне живе воде.
Но куд се после стани? И да л' за овим светом
У неки други свемир и вечност човек оде?

О, да ли има душе? Да л' игде неба има?
Зар оне звезде нису дворови душа наши'?
И зар нас никад неће добри Бог спојит' с њима,
Кад једном дође време и смрт се тела маши?

Тако је суво рећи, да је смрт наш свршетак:
Да ништа после нема, већ само тама смрти!
Зар човек збиља умре кô биљка? Као цветак?
Зар нигде нема Бога у некој својој црти?

О звезде, тужне звезде: о тамно небо људи:
Ко ће ми рећи тајну: зашто се човек роди?
Да живи? Зашто живи? И зашто мре и блуди?
Где су му циљ и тежња? Куда га небо води?

Ах, Творче, вечни, добри: кад би се тако збило!
Да човек, вечан, крилат на сјајне звезде лети!
Да моћ божанства има и отуд гледа мило!
О, дај нам Вечност! Вечност! Вечност нам, Творче, сплети!

Да знамо живот цео и кутак сваки мали,
Срце и биће свако, мисли и душу њину;
И они које жарка чежња за вечним пали,
Да знају зашто живе, болују, мру и гину.

Да знамо сваку мрежу, најтањи део нити,
Што влада овим светом и живот свему вије:
Све што је до сад било, све што ће од сад бити;
Велико, топло Срце и Ум што свуда бије...

Сребрни, јасни месец бисер кроз грање сипа,
Смело и сетно светли, безазлен гледа доле.
У близу негде шуми, мирише једна липа.
А трепте, звезде кô да побожно Бога моле...

О звезде, ситне, мале, ви мила тела силна,
Бескрај за себе свака и непрегледна оку:
Каква снага вас рађа? И каква мрежа свилна
Обави жарким сјајем тајну вашу дубоку?

Ко вас је дао, звезде? Црвене, златне, жуте,
Зелене, плаве, модре; блиставе, сјајне круне!
Вечито земља пита, вечно небеса ћуте,
Сваког се часа срца новим чежњама пуне...

Ах, можда ипак има реч, што се тамо рекла!
Творац казао није, као што човек чини.
Можда је тајна ова и само небо пекла:
Зашто ће човек овде? Што звезде на висини?

Звезде су божје речи — ко да их читат' уме?
Човек је божје дело — ко ће му смисô знати?
Па ваздух! Сунце! Светлост! Ко би да све разуме?
Зар не би наша душа кô звезда могла сјати?

Зар човек нема светлост? О, чуда чудеснога!
Да нико никог не зна, и све се свега боји!
Не позна Мајка сина, син Оца не зна свога;
А све у Једном живи, у Једном све постоји!

Прока Јовкић.

ЈЕДНОМЕ ОД СТАРИХ

Отворених груди, без тешког панцира,
Под заставом гордом поноситог Краља,
Ступао си у бој' пун витешког мира,
Сневајући Васкрс свих наших земаља.

С поносом и вером правога јунака
Крепио си душе преданих војника,
Док мишица твоја, сурова и јака,
Отвараше пута кроз руље крвника.

Твоје срце није дрхтало од страха
Кад су оно тебе, уз прасак и писку,
Пролетела зрна као киша плаха:
Ти си хладно слушô рањеника вриску.

И са снагом младог, разиграног лäва,
Летео си преко оборених маса,
Јер пред твојим оком беше стара Слава
И притешњен народ коме треба спаса.

Оче, ти си био од старога кова,
Ти си био човек, имао си срца;
Ми, данашњи људи, покољења нова,
Налазимо живот где се плаче, грца.

Спавај мирно! Спавај, племенити оче,
Срећан што си пао док је твојих било
Дело, које онда ти са дружбом поче,
Не појми и не зна ово доба гнило.

Спавај, докле изнад твога светог гроба
Сањиво се шире мирисаве руже
И, у тромом ходу, деца новог дȍба
Траже циљ живота и немоћно туже.

Момчило Милошевић.

О ВРЕДНОСТИ ЖИВОТА

— СВРШЕТАК —

Пошто смо на тај начин показали нетачност Хартманове доктрине о осећању, сада ћемо критички промотрити разлоге песимистичке доктрине, коју он заснива на овој својој доктрини о осећању.

И ако Хартман како у „Филозофији Несвеснога" тако и у другим својим списима посвећеним песимизму признаје директно задовољство поред индиректнога, он ипак тврди, да оно преставља само један изузетан случај, а да се практично однос суме бола према суми задовољства у свету иставља тако, као да Шопенхауер са својим учењем о негативитету задовољства има право. До овог резултата долази Хартман на основу следећа четири разлога:

1. Закон умора нервног система чини, да бол постаје све несноснији што дуже траје, а да се задовољство смањује и на послетку сасвим ишчезава;

2. Индиректно контрастно задовољство много је мање него бол из кога постаје. Велика већина задовољстава пак индиректне је природе, док је директно задовољство само један мали део целокупног задовољства;

3. Незадовољење воље увек је свесно, а задовољење само онда ако постоји свест, која у својим преставама (рефлексији) констатира контраст задовољења са незадовољењем;

4. Незадовољење траје колико и незадовољена воља, док задовољење траје за кратко време прелаза од незадовољеног у задовољени вољни акт.

Ова четири разлога за Хартмана су у исто доба и разлози за песимистичку структуру с в а к о г света, који почива на акту-

елно посталој вољи. Ми ћемо сада у кратко редом прегледати све четири тачке.

Што се тиче прве тачке мора се признати, да је у њој нашла израза једна несумњива чињеница искуства, која одсудно говори за превагу суме бола над сумом задовољства. Сваки бол изазива у нама жељу за његовим престанком, и та се жеља са трајањем бола појачава тако да тиме бол сам постаје јачи. Задовољство на против, услед умора нервног система, не може дуго да траје, тако да ако оно не ишчезне само собом, тај умор изазива осећање бола, који постаје све јачи што је умор већи, тако да на послетку задовољство мора ишчезнути, да би ишчезао бол који постаје умором.

Да је индиректно задовољство (у ужем смислу) увек мање од бола, који га условљава, тачно је, биће тачно да је и сума индиректног задовољства већа од суме директног, али ипак изгледа ми, да однос између бола и задовољства, као што ће ниже бити показано, није у оној мери неповољан за директно задовољство, као што то тврди Хартман на основу своје анализе појединих емпириских чињеница.

Трећу и четрту тачку пак, према горе изведеноме, морамо потпуно одбацити, пошто су бол и задовољство у истоме смислу првобитни садржаји свести, и пошто према томе и један и други могу бити како ванвремено-трајна тако и времено-трајна стања. Пошто пак ове две тачке садрже опште-психолошко образложење песимистичке доктрине Хартманове, док прве две изражавају чињенице, које са Хартмановим метафизичким принципима немају никаква посла, то је доказом њихове нетачности доказана и нетачност опште-психолошког образложења песимистичке доктрине Хартманове, у колико то образложење стоји у вези са његовим метафизичким принципима.

Тиме је пак и метафизички песимизам дефинитивно оповргнут, ако се под метафизичким песимизмом разуме учење, да се свет свесних бића способних за осећање бола и задовољства да замислити само као свет у коме сума бола премаша суму задовољства. Ово би учење било само онда тачно, кад би Шопенхауер и Хартман имали право са својим тврђењима, да свест постаје из првобитно несвесне воље, да је осећање бола први продукт свести, односно conditio sine qua non исте, и да се задовољство састоји или у чистом престанку бола или да је као директно — претпостављајући, да се директно задовољство у овом случају

у опште може замислити — могуће у свести само поред бола. Ми смо пак видели, да свест ни на који начин не може постати из несвеснога, а најмање из несвесне воље, да је с тога задовољство у свести исто тако првобитно као и бол, да истина, докле допире искуство наше свести натраг у прошлост њену, сваком задовољству претходи бол и сваком болу задовољство, да је пак при томе јачина задовољства принципијелно у истом смислу независна од јачине претходног бола у коме је јачина бола независна од јачине претходног задовољства. Тиме је пак принципијелно дата могућност метафизичког оптимизма, т. ј. учења о једном свету свесних бића, која осећају само задовољство, јер ако је свест вечита и ако је могућ један стадијум света, у коме нема промене, онда је сасма могуће, да и непроменљиво осећање свесних бића у томе стадијуму буде чисто задовољство. У идућој глави ми ћемо видети, да се првобитни стадијум света доиста мора карактерисати као такав један свет.

За наш емпирички свет пак (свет промене) може, и поред истинитости метафизичког оптимизма у наведеноме смислу, песимизам, у овој или оној специјалној форми, имати право, његова тачност може се пак увидети само на основу прецизне анализе еудемонолошких искуствених чињеница. Остављајући детаљну анализу ових чињеница трећој свесци овога дела, ми ћемо овде изнети само неколике фундаменталне тачке њене. И овде ћемо поћи од одговарајућих извођења Хартманових, који је први предузео једну такву анализу. Све искуствене чињенице, у којима се осећања јављају као еудемонолошки састојци, поделио је Хартман на ових осам група:

1. Чињенице, које у себи садрже само бол или у којима нема никаквог задовољства (завист, мржња, кајање, љутња итд.);

2. Чињенице, које су чисто привативног карактера и које преставља нулту тачку осећања (здравље, младост, слобода итд.);

3. Чињенице, чији значај лежи у циљевима чија су оне средства, које су дакле посматране као самоциљеви илузорне (тежња за имањем, влашћу, чашћу итд.);

4. Чињенице, које за онога који је активан садрже извесно задовољство, за онога који трпи пак бол, који је много већи од оног задовољства (чињење неправде, властољубље итд.);

5. Чињенице, које просечно за онога који осећа садрже много више бола него задовољства (глад, полна љубав, сажаљење итд.);

6. Чињенице, које почивају на илузијама, које се морају увидети у току духовног развитка човечанства (сујета, частољубље, славољубље итд.);

7. Чињенице, које престављају зла, која се потпуно свесно признају за таква, али се својевољно примају да би се избегла друга већа (рад, брак итд.);

8. Чињенице, које садрже више задовољства него бола (наука и уметност).

Чињенице прве врсте нису ништа друго до јаки афекти бола. Њима на супрот стоје пак афекти задовољства, који каткада могу исто тако бити јаки. Да сума првих превазилази суму других тврђење је, које се на основу зависности многих јаких осећања задовољства од претходних осећања бола има да сматра за тачно. Тај се резултат потврђује и чињеницама пете групе, у којима се јака осећања задовољства у већини случајева наизменично јављају са јаким осећањима бола, услед чега се превага последњих над првима не може ставити у сумњу. Чињенице четврте групе говоре такође за превагу јаких осећања бола над јаким осећањима задовољства. А тај резултат остаје непроменљив, кад се и чињенице осме групе узму у обзир. Јер уметност и наука истина причињавају ономе који се занима са њима — ово важи како за продуктиван тако и за рецептиван дух — укупно узев више (јаког) задовољства него (јаког) бола, али већина људи није способна да им се трајно ода (односно већини људи стално занимање са њима причинило би више бола него задовољства), тако да морамо Хартману дати за право, кад он у њима не види факторе који би оборили општи резултат. Што се на послетку тиче чињеница осталих група, чињенице друге групе везане су са индиферентним емоционалним стањима, чији је значај за емоционалну вредност живота Хартман потпуно превидео, а које ћемо ми одмах у следећем у овом погледу истаћи, чињенице седме групе долазе такође овамо, док чињенице шесте групе почивају на илузорним претпоставкама, чије критичко прозирање стоји у вези са питањем о будућем развитку емоционалне стране људског живота.

Тврђење песимизма, да сума бола знатно премаша суму задовољства у садашњем животу човечанства, ми не можемо ставити у сумњу на основу изведенога, али само у толико у колико су у питању јака осећања, т. ј. осећања, чији се емоционални квалитет јавља у потпуној јасности као такав. Али овај однос задовољства према болу може се у многоме померити у корист

задовољства, ако се место јаких узму у обзир слаба осећања бола и задовољства. Слабе емоције могу бити тако слабе, да једва буду разликоване у своме специфичном квалитету: у овом случају говоримо о тако званом индиферентном емоционалном стању. Пошто пак из теоријских разлога морамо претпоставити, да се у сваком моменту у нашој свести налази или осећање бола или осећање задовољства (а та претпоставка не противречи искуству), то је свако индиферентно осећање или бол или задовољство. Пошто је пак бол индиферентног стања тако слаб, да се има сматрати као сношљив упоређен са јаким болом, то би, кад би у нашем свесном животу сума индиферентних емоционалних стања била једнака суми јаких болова, практично изашао исти резултат као кад би оптимизам имао право са својим тврђењем о превази задовољства над болом (т ј. воља, да се живот одржи, била би у оба случаја иста).

Кад би наш свесни живот био испуњен све самим јаким осећањима бола, он би био несносан и морали бисмо га се што је могуће пре ослободити: у овом случају не би ништа помогле ни мистичка „воља за живот", ни „животни инстинкт" и т. д., несносност живота била би и сувише јасна, да би могло бити и најмање сумње о томе. Наш живот пак, баш зато што траје и што се често људи за њега тако грчевито хватају, није и не може бити несносан у овоме екстремном смислу, и песимизам у овом облику несумњиво је лажна доктрина. Од овог екстремног песимизма истина би се теоријски разликовао онај песимизам који би тврдио једино, да је сума бола у превази над сумом задовољства, практично пак овај би песимизам излазио на исто са првим ако би тврдио, да индиферентна емоционална стања преставља]у само изузетак, да се наш свесни живот с емоционалне стране састоји у непрестаној наизменичној промени јаких емоција бола и задовољства, при чему су први у великој превази над другима. Свесна органска бића морала би се на име очевидно према таквом једном емоционалном животу практично односити исто тако, као да екстремни песимизам има право. Пошто се пак органска бића према свесном животу тако не односе, то из тога излази, да ни овај умерени песимизам или компаративни пејоризам, чији је преставник Едуард Хартман, не може бити тачан.

Доиста ближи поглед на времени распоред индиферентних емоционалних стања с једне и јаких емоција с друге стране показује нам, да овај распоред јако смањује негативну вредност

живота, односно да услед њега свесни живот постаје сасма сношљивим. Јаке емоције бола и задовољства заузимају у нашем свакодневном будном свесном животу, изузев појединачне изузетне случајеве, који у животу сваког људског инцивидуума с времена на време наилазе, само релативно кратко време, кад се то време њиховог трајања упореди са временом трајања индиферентних емоционалних стања, која у главном падају уједно са тако званим расположењима. У нашем свакидашњем радом испуњеном животу наше се осећање ретко уздиже над индиферентним стањем, само ако предмет рада или начин рада изазива ма какав позитиван или негативан интерес, у нама се јављају јача и јасније опажена осећања бола и задовољства. Велика већина људских индивидуа пак проводи највећи део свога живота у једном таквом стању испуњеном ма каквим радом. Али и код оних индивидуа, који проводе живот испуњен јачим емоцијама, овакав живот не може дуго да траје и може да се обнавља само после дужих пауза (посвећених раду или „одмору"), ови прекиди пак у емоционалном погледу су и код таквих индивидуа индиферентна емоционална стања. Али кад посматрамо и потпуно одређена стања бола и задовољства, која дуже трају, открићемо, да и у њима има индиферентних емоционалних интервала, шта више да су ове интервале кадкад релативно дуже но сама осећања бола и задовољства. Мало има болести, у којима је болесник изложен непрестано јаким боловима, а тако исто мало је и „веселих часова", који би били испуњени све самим јаким емоцијама задовољства.

Индиферентна емоционална стања пак имају у главном да се сматрају као емоције задовољства. Истина има и расположења која дуже трају а која су несумњиво болови: таква се расположења обично јављају у индиферентним стањима за време какве болести, или остају у стању здравља као резидуе јаких емоција бола, нарочито емоција бола духовне природе. Ова последња болна расположења имају тенденцију, да пређу у афект из кога су постала, с тога се она јаче осећају од расположења „задовољености", тако да се дају сасвим јасно од ових последњих квалитативно одвојити. На основу ове последње околности пак имамо права закључити, да су индиферентна емоционална стања већим делом емоције задовољства. Ако је пак то тако, онда мора биланс бола и задовољства, који несумњиво испада у корист бола, кад се узму у обзир само јаке емоције, бити знатно померен у корист

задовољства, т. ј. тада се мора вишак бола над задовољством јако смањити. Јер ако су индиферентна емоционална стања нормална стања нашег свесног живота и ако су међу њима опет задовољства нормална стања, онда не може више општи биланс целокупног задовољства и бола бити тако неповољан по задовољство, као што је то раније био случај, већ се тај биланс има сада тако схватити, да постоји само један релативно мали вишак бола над задовољством у садашњем стадијуму живота човечанства. Нити дакле екстремни песимизам нити компаративни пејоризам имају права, већ се само песимизам у смислу простог малисма има да сматра за еудемонолошко становиште које одговара искуству.

Да се ово последње становиште слаже са искуственим чињеницама људског живота, потврђује се и индиректно, кад се баци поглед на емоционална стања нижих живих бића, као и на емоционална стања релативно несвесних монада неорганског (и органског) света. Пошто биљкама, и поред тако званих чулних органа њихових, не можемо приписати душевни живот у смислу централизиране свести, то само код животиња може бити говора о емоционалним стањима. Свима животињама пак, изузев можда најниже, морамо приписати јака (у раније дефинираном смислу јака) чулна осећања бола и задовољства, ова ће се осећања међутим односити само на осећаје нижих чула, док ћемо чулна осећања естетичке врсте (проста естетичка осећања) морати одрећи животињама, изузев можда једино неколике више специје. Код животиња, чији се душевни живот састоји само у чулном опажању и код животиња, код којих поред чулног опажања постоје и процеси упознавања, моћи ћемо претпоставити само чулна осећања најпростије врсте (телесни бол, глад, жеђ и т. д.). Вишим животињама пак, код којих поред чулног опажања и процеса упознавања постоје јасни процеси сећања, мораћемо приписати поред јаких чулних осећања (која ће, као што рекосмо, код неких од њих моћи имати и естетички карактер) и духовна или преставна осећања. Али како изгледа да и овим животињама недостају потпуно фантазија и мишљење, то ће њихова духовна осећања моћи бити само општа духовна осећања (љубав, мржња, љутња, страх и т д.), и то и та ће се осећања моћи јавити само у специјалном облику, који је одређен преставама присутних објеката (пошто су, као што је познато, и „најинтелигентнији" сисари у стању да

репродуцирају дужи низ слика сећања само полазећи од једног датог објекта у свести).

Како код прве тако и код друге групе животиња мораћемо претпоставити — детаљније посматрање њиховог живота лако би нас у то уверило — да сума јаких емоција бола знатно превазилази суму јаких емоција задовољства, да су пак и овде индиферентна емоционална стања у превази над јаким, и да индиферентна стања, према духовном развитку једне животињске специје, имају релативно већи или мањи обим упоређена са индиферентним емоционалним стањима код човека. Ово последње постаје јасно кад се узме у обзир, како су многобројна и разноврсна духовна осећања код човека, условљена његовим широким погледом у прошлост и будућност индивидуалног и општег човечанског бића, а како сва та осећања отпадају и код највиших животиња! Према томе ми морамо са Хартманом и Шопенхауером признати, да са висином духовног развитка расте и сума бола (одн. способност осећања бола органског свесног бића), само морамо додати, да са опадањем духовног развитка расте и релативни обим индиферентних емоционалних стања, одн. да ова стања све више потискују јаке емоције бола и задовољства.

Ако је ова последња претпоставка тачна — а ми немамо никаквог разлога да у то сумњамо — онда морамо претпоставити, да су емоционална стања релативно несвесних монада у неорганској и оних у органској материји само и једина индиферентна. Овај индуктивни закључак потврђује се дедуктивно и уздиже до извесности, ако се сетимо онога што је раније (у глави VIII-ој овог пододељка) изведено, да минималном садржају осећајном у релативно несвесним монадама може одговарати само м и н и м а л а н емоционални садржај, и да је овај минимални садржај идентичан са индиферентним емоционалним стањем нашег непосредног искуства. Даље ћемо морати закључити, да ће овај минимални емоционални садржај релативно несвесних монада, према специјалним условима њиховог мира или кретања у односу на околне монаде, бити како бол тако и задовољство. Ако на послетку узмемо у обзир, да је број свесних монада у животињским организмима на земљи и другим насељеним небеским телима упоређен са бројем релативно несвесних монада неизмерно мали, то би становиште мализма, које заступамо, било у односу на целину светске зграде и онда тачно, кад би у људском и животињском

животу сума бола премашала суму задовољства у оној мери, у којој то уче Шопенхауер и Хартман.

На послетку један важан индиректан доказ за тачност нашег становишта може се добити и посматрањем будућег културног развитка човечанства. Кад би на име Шопенхауер и Хартман са својим метафизичким песимизмом имали право, онда бисмо морали тврдити, да је процес развитка органског животињског света на то управљен, да на највишем ступњу његовом, код човека, произведе сазнање о немогућности с н о ш љ и в о г свесног живота у о в о м е свету, ми бисмо тада са Хартманом морали тврдити, да ће културни развитак човечанства као највише животињске специје на земљи довести повећавање суме бола до тога степена, да тиме човечанство буде тако рећи приморано, да се уздигне до сазнања песимистичке природе свесног живота у овом свету, како би се могло сасвим одвратити од овог живота. Сасвим друкчије стоји ствар међутим ако метафизички песимизам нема право, онда нема никакве логичке нужности више за претпоставку, да ће се са културним прогресом човечанства несразмера бола и задовољства, која постоји у садашњем животу његовом, још више повећати на штету задовољства.

Овај закључак ми можемо потврдити посматрањем будућег културног развитка човечанства, при чему ћемо опет поћи од извођења Хартманових о томе. Општи разлог који Хартман наводи за своје тврђење, да са прогресом културе расте сума бола у животу човечанства, разлог нужног рашћења способности осећања бола са развитком свести, тачан је кад се тај развитак посматра у оквиру самог еволутивног низа животињских форама, али је нетачан ако је реч о развитку свести код човечанства. Јер код човечанства тежиште развитка свести лежи у развитку интелекта, а интелект смањује, помоћу аналитичког сазнања разлога за осећања болова, јачину ових последњих у знатној мери, па изгледа да у овом погледу није без икаквог утицаја ни на чулна осећања бола. Интелект на име истина даје човеку способност, да с једне стране у preставама замисли могућности, које или претстављају нереализиране животне ситуације, које би собом донеле срећу, или нереализиране животне ситуације, које би собом уклониле несрећу, чиме такве преставе постају извором нарочитих духовних осећања бола. Али тај исти интелект с друге стране прозире у већини случајева како илузорност таквих замишљених тако и неизбежност других реализираних ситуација живота, које

собом доносе бол, чиме се одговарајућа духовна осећања бола доводе до ишчезавања или се бар јако слабе. Хартман очевидно мисли, да развитак свести у току културног развитка човечанства више појачава прву него другу функцију интелекта, док се у ствари са много више оправдања мора тврдити обратно, т. ј. да друга функција при томе расте, пошто прва функција припада више фантазији, док је друга напротив искључиви домен разума.

Исто су тако мало оправдани и специјални разлози, које Хартман наводи за своје тврђење. Кад Хартман тврди, да сиротиња (одн. оскудица нужне хране, одела и стана) не може никада ишчезнути, и да ће се велика већина човечанства увек налазити на граници глади, он не узима у обзир могућност евентуалног ограничења броја рађања, или ако то чини, он износи противу тога ограничења разлоге, који не могу важити за једностгавно организирано човечанство (а прогрес културни доноси са собом све веће јединство организације човечанства). Кад даље тврди, да свест о беди брже расте него уклањање беде спољашњим средствима, он губи из вида, да ће разумно увиђање немогућности позитивне среће свест о беди јако смањити, и да ће откланањем објективних сметњи ефективног стања беде и овај субјективни извор незадовољства сасвим престати. Кад даље тврди, да се болести брже умножавају од срестава медицине за њихово лечење, он с једне стране потцењује неизмерну ширину интелектуалног напретка, који човечанству још стоји на расположењу, а превиђа с друге стране велики значај мера за спречавање болести. Кад даље прогрес технике чини кривим за повећање беде великих маса народних, он превиђа опет недостатак организације целокупног човечанства, од које се данас налазе само први почеци, а која ће у току развитка његовог постајати све већом, чиме ће и прогреси технике бити упућени на то, да битно придонесу смањивању спољних узрока људске беде.

Док су на тај начин аргументи, које Хартман наводи за рашћење бола у току будућег културног развитка човечанства, неоправдани, и док на супрот њему морамо закључити, да осећања бола у току овога развитка постају све слабија, дотле му морамо дати потпуно за право кад тврди, да ће осећања задовољства непрестано опадати у току овога развитка. Истина нису сви разлози подједнако јаки, које Хартман наводи за ово своје тврђење. Само у колико се ти раалози односе на илузорна духовна осећања, он их је правилно формулисао, јер доиста љубав, сујета,

частољубље и т. д. почивају на илузорним основима, које ће растећа интелигенција човечанства све више прозрети у њиховом ништавилу. Тако исто имају се сматрати у главном за тачно формулисане и разлози, које Хартман наводи за смањивање оних осећања задовољства у току културног процеса, која произичу из уметности и науке. Главни разлог пак за нужно опадање духовних осећања задовољства у току културног развитка Хартман није навео нити је могао навести: велика већина ових осећања на име индиректне је природе и према томе са престанком духовних осећања бола, која их условљавају, морају и сама та осећања ишчезнути. Осим тога треба узети у обзир и то, да велика множина духовних осећања почива на фантазији, да ће пак са рашћењем разума код човека овај последњи све мање имати повода и све ће мање осећати задовољства у игри фантазије, тако да ће ова у току културног развитка човечансва на послетку сасвим закржљати. Тиме ће једна множина духовних осећања задовољства (н. пр. сва виша естетичка осећања) отпасти, али с тиме заједно и једна множина духовних осећања бола, која само у фантазији имају своју подлогу.[1]

Dr. Бранислав Петронијевић.

[1] Овај чланак преставља први део једне главе (глава XII првог одељка) из друге свеске пишчевог немачког философског дела „Principien der Metaphysik“, која ће ускоро изаћи (прва свеска штампана је 1904 г.). Овде се штампа само текст, а од многобројних примедаба, које га прате а у којима су критичка тврђења текста ближе, на основу цитата, образложена, само су две краће унесене у сам текст, остале су изостављене.

НИЧЕ И ДОСТОЈЕВСКИ

СВРШЕТАК —

Ничеов надчовек наругао би се оваком питању. Пре свега он никад не би зидао здање среће човечје но само здање своје среће. А у здање своје личне среће надчовек је готов узидати сваку подесну циглу, била она наквашена сузама или крвљу не само једнога старца но безбројних људских створења, целога људскога стада на земљи. Достојевски пак одговара на ово питање одсудним „Не.“ У његовим очима свако човечје биће на земљи има права на егзистенцију, и има гдегод у дубини душе ма и једно зрно добра и племенитости, и ако можда скривено и претрпано, једно зрно само, које оправдава његову егзистенцију. Зато Достојевски и говори: „Сви смо ми добри људи.“ Ми изгледамо један другом сасвим рђави зато, што се ми рђаво и површно познајемо. „Часност и искреност нашег друштва не само не подлежи сумњи, но бије у очи.“ То се усудио Достојевски да каже о руском друштву онда, када је оно од огромне већине других руских писаца, почевши од Херцена па до Тургењева, сматрано за једну лешину у распадању. Он је видео оно што други нису могли видети. Његовом испитивању и процењивању људи није претходила ни предрасуда ни хладна хируршка равнодушност, него љубав. Он је знао само унапред, да ће у души свакога човека наћи две бездне, као и у души Карамазових; будући у стању да проникне у туђу душу као у своју сопствену, он је ишао само да мери и сравњује те две бездне, бездну племенитог и бездну одвратног, и да поставља њихову размеру. Ми се бојимо људи, који нас окружавају; кад бисмо им се приближили и кад бисмо их познали, не бисмо их се бојали. Познати значи опростити. Славенофили и западофили нису се никако могли трпети, као две завађене нације. Достојевски је познавао и једне и друге изближе и знао је, колико се добра на-

лази и код једних и код других: колико ума, колико узвишених идеала и жарког одушевљења за исте, колико готовости за хуману делатност и колико самопрегорења! Зато се с чуђењем питао: „За што, и препирући се, не могу се они у исто време љубити?“ Славенофили и западофили међутим нису имали међусобне љубави због своје екстремне и зато погрешне оцене вредности Русије и Западне Европе. Славенофили су одрицали вредност западне културе и негирали су Запад потпуно глорификујући народ руски; западофили, напротив, глорификовали су неуморно Запад и неумерено су се исмевали руском народу, као једној мрачној, полуварварској маси. Славенофили московски облачили су се у костиме мужичке; западофил кнез Гагарин, стари руски племић, толико се поевропио и одрусио, да је примио католичанство, и постао језуит. Достојевском је била одвратна како неумерена глорификација Русије тако и неумерена глорификација Европе. На што величају славенофили руски народ, кад народ руски сâм себе не велича, но осећајући своју недовољност, смирује се и каје? „Никад ни највећи подлац у народу, вели Достојевски, није говорио: „Тако и треба поступати као што ја поступам,“ него, напротив, свагда је уздисао и веровао, да је рђаво оно што он ради и да има нешто много боље од њега и његових дела. На што величају западофили Запад, кад је на западу највиђенији човек лорд Биконсфилд, у име чије се деру коже са живих људи?“ И Достојевски се труди, да разграничи две бездне код Запада и Русије, онако исто, као што је он те две бездне разграничавао у душама појединих људи. На Западу је много културе, али мало Хришћанства, мало хришћанског, братског духа. У Русији има далеко више Хришћанства, али далеко мање културе. Запад је велики науком а мален вером, Русија је велика вером а малена науком. Западна наука је унела егоизам у свет, јер је унела атеизам. Народ руски гледа своју историјску задаћу у „служењу Христу“, а кроз Христа у служењу целом човечанству; Западу је, напротив, стало до тога да се докопа плена и господарства над целим светом.

Да је Ниче могао то видети код Запада, што је видео Достојевски, он би био задовољан. Но Ниче је видео код западне Европе оно исто што је Достојевски видео код народа руског, т.ј. видео је смирење и „служење Христу.“

„Науку и занате можемо примити од Запада, али веру не, јер је и Запад нема“, говорио је Достојевски. Западно Хришћан-

ство са свим се механизирало и претворило у једну „насилничку институцију“, која жели да господари а не да служи. Католицизам, место да диже људе ка Богу, спустио је Бога на земљу. Протестантизам нема ничега позитивног: његов је смисао у протесту, у негацији. Нестане ли сутра католицизма, нестаће и протестантизма, јер ће нестати повода и објекта за протест. Но католицизма неће нестати, он се обнавља, по мишљењу Достојевскога, у западном социјализму. Социјализам, овај атеистички католицизам, ходи у борбу са истом девизом, са којом и верски католицизам, са девизом: „Fraternité ou la mort!“[1] Социјализам, са својим атеизмом и егоизмом довршиће разорење Запада, које је римски католицизам почео. „На Западу, говори Достојевски, у истини нема Хришћанства и Цркве, ма да има још много Хришћана, и никад их неће нестати.“ За Достојевскога су велики Хришћани на Западу: Дикенс, Шилер и Жорж Санд (ова последња „била је једна од најпотпунијих исповедница Христа, не знајући то ни сама“). Но њихов утицај на Западу није никакав: они се више читају и појимају у Русији него на Западу. Злу судбу, отуда, прориче Достојевски Западу.

„Наступа четврти сталеж, говори он, лупа и ломи врата, и, ако му се не отвори, сломиће их. Тај четврти сталеж неће прошле идеале, он одбацује све досадашње законе. Он не иде на компромисе и уступке, подупирачима нећете спасти здање. Уступци га само већма распаљују, — он хоће све. Наступиће нешто, што нико и не слути. Сви ти парламентаризми, све сада исповедане грађанске теорије, сва сабрана богаства, банке, наука, Јевреји, — све ће се то стровалити тренутно и бесцињно, — осим можда Јевреја, који ће се и тада умети наћи...“ „Све је то блиско, пред вратима. Ви се смејете?“ „Блажени они, који се смеју!“ „А ја, зар се ја радујем?“ — пита се горко пророк.

Достојевски није то говорио из мржње, но, на против, баш из љубави према Европи. „Европа нам је свима драга као и Русија — говори он, — у њој је све Јафетово племе, а наша је идеја — сједињење свих нација тога племена, и још више, много више, до Сима и Хама.“ „Запад је наша друга отаџбина.“ Рус је на Западу као год у своме дому. Европски народи гледају са страхом на Русе. Њихов страх потиче из неколико разлога. Руса је више од сто милиона, Руси знају све идеје Запада, Руси знају

[1] Братство или смрт!

све језике Запада, Руси знају сву прошлост и све намере Запада, — а Запад не познаје ништа руско. Отуда бојазан западне Европе од Руса."

Достојевски обеснажује савршено ту бојазан. Он мисли, да ће Запад при своме паду једино моћи наћи спаса у Русији. Када се дигне онај четврти сталеж на Западу, о коме говори Достојевски, када дође „трећи устанак робова", како би то Ниче назвао, онда ће се „таласи разбити само о наше обале — вели Достојевски — јер ће се тек тада јавно и очигледно показати свима до каквог је степена различит наш национални организам од европског". „О, народи Запада и не знају, како су нам они драги!" узвикује Достојевски. Кад се проломи Запад, тада ће Словени имати да кажу „нову реч" целоме свету. Та „нова реч" биће изречена не само на добро Словена, већ и на добро целога света, целога рода људског. Она ће се односити на сједињење свих народа, на општу хармонију, коначну братску сагласност свих племена, сходно Христовом јеванђелском закону". То сједињење биће не политичко и не економско, но сједињење „во Христѣ и во братствѣ".

Достојевски није проповедник политичког и економског братства, но братства основаног на љубави. „Будите браћа — говори он у својој П р о п о в е д и н а г о р и — но не једино због економске користи, него због пуноће радосног живота, из пуноће љубави". Кад се, дакле, једном проломи Запад, тада ће се, иницијативом Словена, створити једно опште, светско братство, једно с в е ч о в е ч а н с т в о. Тад ће цео свет бити као један човек, један свечовек, јер ће тада цео свет живети једном душом, једном љубављу. И сваки ће човек на по се представљати свечовека, у маломе, јер ће сваки у души својој осећати велику свесветску, човечанску душу и хармонију те велике душе. Када то буде, лако ће се тада остварити и братство политичко и економско; без онога првога пак, ово последње ће увек бити само једна лаж маскирана именом истине.

Засад само Словенин је у стању бити свечовек, јер Словенин познаје два света, свет западно-европски и свет словенски; човек са Запада познаје само Запад, — он има само једну душу. Словенин има две душе: словенску и западно-европску. Душа словенска је отуда пространија, због чега су и идеали словенски пространији. Досадашња словенска историја састојала се у упознавању Запада, „у упознавању и и з в и њ е њ у западних идеала", како вели Достојевски. Ми смо познали Запад и опростили му

његове уске идеале. И најшири идеали Запада уски су за словенску душу. У Европи сматрају Русе скоро све изреда за нихилисте, за разрушитеље свега онога што они нису зидали. То је факт, који Достојевски не одриче. Но он објашњава тај факт. Руси негирају западну цивилизацију зато, што им се она не свиди, но они не руше као Хуни и Татари само ради рушења или из користољубља, него „ради нечег — вели Достојевски — што, истина, и ми само још не знамо". Руси, који су на Западу разрушитељи, у Русији то нису. Белински је био европски социјалист, док је у Русији био и остао ватрени патриот.

Руси гледају у Европу као у прошлост, а у себе као у будућност. Иван Карамазов говори своме брату Алексију: „Ја хоћу да путујем у Европу, Аљоша,... и гле ја знам да путујем само на гробље, но на најмилије, на најмилије гробље!" Руски народ је порочан и таман и грешан, — то је Достојевски видео боље него ма који други велики Рус — но руски народ има једну силу, којом живи. Та сила јесте Христос. Хришћанство на Западу постало је једна мрачна сила, која смета животу; Хришћанство у Русији је једина жива сила, којом народ живи. У народном Хришћанству, у Православљу, нема онолико логике колико има љубави, човекољубља, самопожртвовања. Но зар логиком свет живи? Не, но љубављу пре логике. „Заволети живот пре него логику" — то је философија Алексија Карамазова, коју он предаје своме безбожном брату Ивану. Заволети људе пре него логику, то је битно учење православља. „Погрешке срца теже су од погрешака ума", мисли Достојевски. Заиста, историја је показала да срце људско може доћи до далеко већег савршенства од ума људског, јер гле земља је више пута доживела примере савршене љубави, но није доживела ниједнога примера савршеног ума. Савршена је љубав у томе, да неко служи своме ближњем и да живот свој положи за друге. У „служењу Христу", говори Достојевски, или, другим речима, у „служењу човечанству" види руски народ своју историјску задаћу, — не у господарењу светом, но у служењу свету. Но служење Христу или служење човечанству значи страдање: — страдање је отуда улога руског народа у историји човечанства, страдање у тежњи и борби за достигнуће свесветског јединства и братства. Достојевски предвиђа својим пророчким духом да ће Руси, и са њима сви Словени имата много и много да страдају, јер је страдање судба њихова; зато нас он и упућује на страдање, на тај фатални пут.

који је нама Словенима намењен, упућује и указује на „радост страдања.“ Треба страдати, јер у страдању има радости, то је једна од главних тачака философије Достојевскога. „Ово ти је мој завет — говори старац Зосима Алексију Карамазову — „тражи срећу у страдању,“ наравно не у безциљном страдању, но у страдању за добро свих људи. Сви смо ми криви за све, зато треба и да страдамо за све. Предсмртне речи старца Зосиме гласе: „Знајте, мили моји, да је сваки од нас на по се крив за све... сваки за све људе и за сваког човека на земљи“.

То је суштина учења овога несумњиво најнеобичнијег и најгенијалнијег човека, кога је Русија дала свету, не само себи, но целоме свету, јер је Достојевски још за живота свога постао познат целом образованом свету и својина целог света. И Ниче га је познавао, но није му никад опонирао, и ако Ниче није могао неувидети, да је Достојевски најмоћнији представник и бранилац оних, којима је он, Ниче, кроз свога надчовека оглашавао непоштедни, крсташки рат. Да је Достојевски доживео издање Ничеова „Заратустре“, он би се извесно појавио као најмоћнији, најнеодољивији и најстраснији противник његов. Штета, што Достојевски није то доживео. У својој критици Ничеова надчовека, он би извесно још далеко рељефније израдио свој идеал свечовека. Но још је већа штета, што је судбом изостала свака полемика између ова два човека, у којима су кондензиране све тежње њихова и нашег времена. С тиме је изостала и једна титанска борба, какву свет одавно није видео, или боље рећи, какву свет сваки дан гледа, а не види. Јер гле, Ниче и Достојевски представљају два противположна света. У њима се оличавају Јудеја и Рим, Хришћанство и Паганизам, народ и деспот, вера и неверовање, нада и очајање, Христос и Антихрист. Надчовек је као једна висока камена статуа, рецимо као Неронова статуа од 36 м., која је стојала пред Колосеумом римским; свечовек је као цео један музеј мањих статуа и статуица и биста, у групи и напосе. Или надчовек је једно високо дрво насред гола поља; свечовек је као једна шума разноврсног дрвећа, узајамно испреплетаног и повезаног жилама, гранама, или бар сенкама. Надчовек одриче Бога, одриче морал, одриче друштво. Свечовек признаје Бога, признаје морал и признаје друштво. Надчовек гледа смисао човечанства у себи; свечовек налази свој смисао у човечанству. Надчовек је једна монада, огромна по димензијама; свечовек је једна организација од безброј много малих монада. Надчовек је противан свакој орга-

низацији јер свака организација захтева уступке од својих права. Надчовек је отуда противан и култури, јер културе нема без организације. И живот старих, отмених народа, који су Ничеу тако у вољи, био је од почетка организован и културан у извесном степену. И у основи тих првих организација и култура лежао је принцип: жртвовање своје личности једној широј организацији: породици, племену, народу, тј. лежао је један не надчовечански но један свечовечански принцип. С друге стране, садашњи народи Европе, за које Ниче мисли да су хришћанством разнежени и ослабљени, непрестано још живе у односу један према другом господарским моралом, пуни жеље за освајањем и победом и претрпани оружјем и ратним плановима. У својим првим делима Ниче је још и мислио, да је нашао свој идеал код старих, отмених нација. Кад је писао „Заратустру“ Ниче је био већ при другим мислима. Њему је сад било јасно да је један идеал, какав је он замишљао, био немогућ досад у историји, у народу, у друштву, у култури. Зато га је он дигао над свим овим и усамио. „Заратустра“ је отуда најдоследније дело Ничеово. Ниче не говори више о отменим народима ни о отменим расама, но само о отменом једном човеку.

Русо и Толстој желели су да врате човека природи, да би га учинили јагњетом, Хришћанином: Ниче је хтео да врати човека природи, да би га учинио тицом грабљивицом и антихришћанином. Русо и Толстој нису погодили пут ка своме циљу; Ниче је погодио. Достојевски није хтео да враћа човека натраг, у примитивно, некултурно стање, куда су га враћали Русо и Толстој и Ниче. Он је веровао, да се идеал свечовека може постићи и идући напред одавде где смо сад стали, и то идући кроз културу, не мимо културе. Културом и страдањем, или самим страдањем, пошто и у основи културе лежи страдање, — то је пут ка свечовеку Достојевскога. Ма колико да је овај идеал свечовека недовољно философски обоснован, и ма колико да је он у неким својим потезима чак и несимпатичан, — он је ипак једини идеал, кога људи као културна заједница могу имати. Но кад би с в и људи имали с а м о тај идеал, онда би настао свеопшти мир у свету; онда не би било борбе међу народима, не би било борбе међу људима, не би било борбе ни у души појединог човека. Ко зна били тада и живота било на земљи? Исто тако: кад би с в и људи носили у души својој само идеал Ничеов, они би се непоштедном борбом узајамно истребили, и онда

би опет завладао свеопшти мир и тишина у свету, јер не би било људи у њему. Ко зна би ли и тада било живота на земљи? Но људи обично иду средњим путем и мешају идеале. Људима је Ниче симпатичан зато што подржава њихов егоизам, но људи се стиде да до краја следују идеалу Ничеову; људима је Достојевски симпатичан зато што он не изолује и не осамљује човека — људи се увек боје усамљености — но задовољава његов социјални инстинкт и везује га као један прстен у велики ланац човечанства, али људи се страше, да до краја следују идеалу Достојевскога. Надчовек и свечовек отуда чине сталан раскол у души људској и у друштву људском. Кад би се Ниче и Достојевски сјединили у једном човеку, тај би се човек звао Раскољников. Много је „Раскољникова" међу људима, но мало је доследних Ничеу и Достојевском. Лакше је и удобније не бити доследан; ко хоће пак да буде до краја доследан, тај има да бира: или Ничеа или Достојевског.

И Ниче и Достојевски су словенске крви, и ако је Ниче постао апостол Запада, а Достојевски апостол Словенства. Кад би сутра заратио Запад са Русијом, Запад би ратовао у име Ничеа, тј. у име свога егоизма, Русија би ратовала у име Достојевског т.ј. у име Христа, у име свечовечанског сједињења и братства. Ова два болесна човека, Ниче — умоболни и Достојевски — епилептичар, завладали су душама целог културног света. Они су постали симбол и застава људима. Они исцрпљују цео геније најмодерније Европе. Ове две силе, које су до скоро биле више теоријске но практичне, почињу се све више примењивати у животу. Ниче и Достојевски нису две теоријске силе какве су Спиноза и Кант, но две живе силе, којима свет живи. Борба у име Ничеово и Достојевскога већ се овде-онде заподева. Но одсудна страховита борба тек има да дође. Дух надчовека и свечовека ићи ће пред војскама. Један нов „устанак робова" предстоји и, као што се извесно да предвидети, једна нова победа њихова. То ће бити друга велика победа Хришћанства у историји.

Поштујмо и Ничеа и Достојевског, поштујмо их као пророка Запада и пророка Истока, поштујмо их због њиховог генија и због њихове племићске искрености и смелости, поштујмо их и љубимо их обојицу — но у одсудном тренутку станимо уз Достојевског!

Dr. Ник. Велимировић.

МИЛОРД

— Елиза Ожешкова —

Који становник града Онвила није познавао и није се дивио Милорду, кад је он на сивом тлу паланачкога живота блистао као прворедна звезда шика и елегантности? Када су његова момачка колица, спретна и сјајна, у брзом трку и с јаким клопарањем, ломила своје точкове о уличну калдрму, богати и племићи поздрављаху га додиром обода на шеширу и осмесима који би физиономистима били мало сумњиви, али који су из далека могли проћи као изјаве пријатељске љубазности; мање имућни и мањи племићи скидаху капе с необичном хитрином или с позначничким пријатељством; а што се тиче сасвим неимућних и неплемића, ти су чак застајали на плочницима, звлачили руке у шпагове и, водећи очима за сјајном звездом града Онвила, која је јурила улицом, говорили пола са заносом, пола са завишћу: „Ето, до чега ти човек може дотерати!“

Милорд је заиста у то време био доспео до знатних животних резултата. Ова његова момачка колица вукла су два добра сиваља, о чијој су цени и пореклу људи причали чуда, а на чијим су гипким леђима, место обичних кајиша, биле широке врвце, беле, јаке и сјајне као атлас. Крајеви тих врвца или тих уздица налазили су се понекад у његовим рукама, понекад у рукама кочијаша у ливреји са сребрним пуцима, а понекад у рукама дечка у козачком оделу, или другога дечка у зеленом, као ловачком оделу.

Имао је он, богме, и ливрејисана кочијаша, и козака, и грума, ма да о томе, да се дечко у зеленом оделу може звати грумом, нити је поуздано знао он, нити може бити нико у Онвилу. Имао је он за зиму и дивне саонице, целе превучене ша-

реним ћилимима, и тако исто лепе, за хладноћу, покриваче за своје сиваље, са скрлетним или затворено зеленим китама, који су их покривали до копита. А за колицима, саоницама, сиваљима, кочијашем, козаком, грумом, белим уздицама и скрлетним китама поскакивала су два необично лепа пса, жућкаста сетера најчистије расе, са сјајним и пуним прапораца оковратницима. Трећи пас, врло мали шпицер, са плавом кокардом међу шиљатим ушима, налазио се обично на коленима свога господара.

Тај се сјај често заустављао овде онде, јер је Милорд имао у граду много посла и гомилу познаника. Пред вратницама од кућа или лепих племићских двораца, пред вратима најбоље градске посластичарнице, свакога трећега, а понекад и свакога дана пред сјајним и миришљавим фризерским излогом, излазио је он из својих кола или саоница, и тада, кад је немим покретом наређивао својим сетерима да мирно чекају његов повратак, кад је шпицера увијао у плед и поверавао бризи кочијашевој, козаковој или грумовој, кад је свој пун брижљивости поглед бацао на коње запенушене од брзога хода, тада је сваки, когод би се нашао у близини и хтео, могао врло лепо видети како он изгледа.

А ко не би хтео? Хука коју је Милорд правио по Онвилу, обратила би на њега пажњу ако ћеш и глухога човека, забавила би за тренутак и најсуморнијега меланхолика. Сви су, дакле, хтели разгледати Милорда и — разгледали су.

Био је он пристојан, висок, танак, спретан. У последње је време изгледао још виши но обично, због одела које је носио на улици, а које је било онај дугачки капут, с леђа налик на војнички шињел а с преда на спаваћу хаљину, капут који, како негде прочитах, носи сликовато име: sortie de l' hôpital.

Од кад људи почеше носити те sorties de l' hôpital, човечанство изгледа болесније но игда. Али је Милорд, ипак, изгледао потпуно здрав, и ако врло нежан. Лице му је било изнурено, доста лепих црта, и врло бело, са обе су га стране красили дуги, отворено плави, свиласти зулуфи, а тако исто плава и кудрава коса помаљала се испод цилиндра, чији је обод сенчио пар лепих плавих очију, час веселих, час замишљених, или у врло добром тону уморних.

Такав је био Милорд. Људи, гледајући га са разним изразима на лицу, у којима је ипак преовлађивало искрено и заносно дивљење, говорили су по неки пут: „Ето, до чега човек може доспети!“ — А понекад су питали:

— Ама од куда њему све то?

Тада су говорљиве и просте варошанке, повезане шареним, отворених боја марамама, одговарале:

— А од куд би му било? Покојни је Дирко умео добро пунити кесу; па је и напунио, оставио својој жени, а она свога синчића гоји и позлаћује!

— Аха! Таква се мајка, као Дирковица, не налази више ни свећом... — говорила је јавност у хору, и доле, јер горе, у оним друштвеним сталежима у које су Милорда узнела крила његове сјајне судбине, о мајци Дирковици није се знало ништа, или врло мало.

— Ех, та мајка Дирковица! Како га је васпитала! Како га је спремила за господина! Како га је усрећила! То је мајка! То је тек права мајка!

Тако су говорили сви из нижега сталежа: господа мајстори зидарски, тесачки, кројачки, и други, госпође мајсторице, њихови синови, који су при том уздисали и са потајним прекором погледали своје родитељи, њихове кћери којима је Милорд у лице нагонио узбуђено руменило а у прси тугу. А у тој гомили само је један глас, старачки и мало једак, на узвике: „То је мајка! То је тек права мајка!" одговарао:

— Глупа мајка!

А потом додавао тише и за себе:

— Јадна мајка!

То је био глас Анджеја Ренпскога, човека познатога свему онвилскоме грађанству, некад учитеља сеоских школа, а сада власника малога имања у Онвилу. Био је то ситан, неугледан човечић, од својих шесет година, у дугом, изношеном капуту ораховe боје, у старој капици која је правила хлад дугуљастом и набораном лицу.

Старији грађани, разговарајући о Милорду, увек су говорили:

— Кад би нешто покојни Дирко, Бог да му душу прости, васкрсао и видео сад свога сина, порастао би још лакат од земље!

— Не — одговарао би Анджеј Ренпски — не би имао кад да порасте, јер би трчао да се што пре врати у гроб!

Авај! Авај! Милорд се презивао Дирко, и ваљда би једини Гелдаб, са својом у том погледу необичном вештином, успео да уреди генеалошко дрво те породице. Но не треба мислити да Диркови нису имали никакве генеалогије. Напротив, та породица није била до душе великашка, па ни племићска, али је била

честита и маловарошка. Од како је Онвил закопан, Диркови су у њему били познати као одлични лончари, имућни грађани, а неретко вредни и отресити градски одборници. У тој прошлости, дакле, није било ничега стиднога, и Милорд би је може бити носио лака срца, да њен последњи израз није било простачко презиме: Дирко.

То га је презиме у први мах много мучило, дао би пола живота кад би га могао прекројити на начин, како је он мислио, мало племенитији, кад би могао бар завршетак ко променити у ски, што би га још више зближило и изједначило са добрим пријатељем и сином имућне племићске породице, Јузом Морским; са још једним пријатељем, младим и необично елегантним уметником — музичаром Ећом Кољицким; са пријатељем, такође младим племићем Коћом Њељинским, — и са читавим туцётом својих искрених пријатеља, који су сви носили презимена у ближој или даљој вези са књигама о грбовима и са грбовима. Није то могао учинити, и то га је болело неко време. Прве посетнице нагнаше га на дуго и тужно размишљање. Јуза Морски, видевши први пут једну од њих, прсну у смех.

— Ђаво те однео, Рајко, и са тим твојим презименом! Да није њега, одвео бих те својој мајци, али кад те њој прикажем: „господин Дирко!“ она ће пасти у несвест.

Пријатељи Милордови присутни томе разговору, насмејаше се грохотом.

Милорд набра обрве.

— Драги мој — одговори — врло бих радо посетио твоју мајку, али ако је она таква аристократска, нећу јој отићи ма колико ме ти вукао. Знаш да не могу трпети аристократије, а свога се презимена не мислим стидети.

Говорио је то са поноситом равнодушношћу, али је говорио — неистину. Презимена се свога стидео, а за аристократијом је гинуо. Стога је и своје посетнице удешавао од сваке руке, само да би загладио простоту презимена на њима. У томе му је помагало мало и име које је носио. То је име било: Рајмунд, дакле доста звучно и врло необично.

Стога је једном наручио посетнице, велике као четвртина табака, а у сред те пустиње наштампао: Рајмунд Дирко тако ситним словима, да су се могла читати само помоћу лупе. Други пут се сразмера променила, карте су биле врло мале а слова врло велика. Те су карте бивале беле, сиве, боје као дрво, бле-

до-ружичасте, и друкчије. На њима је једном стојало: Рајмунд Дирко, други пут Рајмонд Дирко, или и Рајмонд де Дирко.

Једне године Милордове посетнице изазваше у граду чак и јако узбуђење. На њима је био ђаво, црн као ноћ, с рожићима, копитицама, и свима осталим знацима, а на своме раширеном пасу носио је име и презиме свога господара.

Но су сав тај јед и све невоље трајали доста кратко, само дотле докле Милорд није синуо свим сјајем. Кад је синуо, занео се својим сјајем толико, да му се и само презиме учинило њиме позлаћено и веома оплемењено.

А ваља признати да није само он пао у ту погрешку. Њу је делила скоро сва онвилска јавност. Поред тога пао је на њега и назив Милорда. Одмах ћемо видети како се то десило.

Кад год је Милорду требало новаца да сврши какав важан посао, он је говорио својим најближим пријатељима:

— Но, треба да одем до своје банке.

И кад су потом најближи пријатељи видели испрва дрошку а доцније његова кола где скрећу из главних улица у уске, криве уличице, које су биле најстарији део града — смејали су се и говорили:

— Наш Милорд оде у своју банку.

Уске, криве уличице, у које је брзо и са великом хуком упадао понекад Милорд, граде старински и чисто грађански део града. Нови дошљаци се не настањују у њему никад, а Јевреји од скора и врло ретко.

То је део миран, густо насељен и врло озбиљан. Над уским уличицама са страшном калдрмом од оштрога, неравнога и полусмрвљенога камења дижу се с обеју страна високи зидови, боје цигласто-ружичасте, модре или чоколадине. Низ те зидове, од стреха које са шиљастих кровова радознало излазе напред па чак до поточића који теку испод њих, иду дубоке, искривудане пруге, налик на боре старих и рапавих лица. Понегде се два супротна зида нагињу један другоме, те изгледа да ће се виши спратови сад сад додирнути, као чела жудна одмора; понегде су стрехе толико изишле напред, да граде над улицом неку врсту свода, пресеченога по средини уском пругом облакâ. Са обеју страна те пруге, као кућице од карата, висе као у ваздуху два реда троуглих зграда, а њихови прозори, близу да руком дохватиш, изгледа да се са укоченом замишљеношћу гледају окно у окно.

Те старе куће имају при земљи особите отворе и уласке. То су врата врло висока а уска, тешка од зарђале гвожђарије, или украшена грубом резбаријом. Кадгод се та врата отворе, пролазниково око тоне у бескрајне ходнике, засвођене, мрачне, и у далекој, уској перспективи иза других, супротних врата, у свеже зеленило дворишта и вртова. Јер се те старе куће прибијају једна уз другу само са улица, а са друге стране имају велике просторе, чиста, зелена, хладовита дворишта, и баште пуне воћа, поврћа, чак и цвећа.

Дрвеће, поврће и цвеће били су, види се, старим онвилским грађанима омиљена раскош, можда једина коју су себи допуштали они негда здрави, трезвени, неизнурени, а сувише, на жалост малобројни радници на земаљској индустрији.

У једној улици овога краја има једна кућа, која изгледа још старија но остале, уска, јер има само три прозора с лица, али троспратна и са троуглим низом фасада на врху. Први спрат нема никаква стана, јер је цео заузет вратима несразмерне ширине према згради, високим, на свод, дајући кући изглед као да стоји на претерано раскреченим ногама.

У архиви онвилискога суда ова се кућа од много година води као својина Дирка — лончара, а још пре неколико година у њеној кући из дворишта становала је Аполонија Дирковица, удовица Матеуша Дирка, последњега лончара из те породице.

Матеуш Дирко био је последњи од свога рода али не најгори лончар, а уз то човек радан, штедљив и тврдица. Стога је стекао у једној од главних и нових улица лепу кућу, која је давала добар приход, а о његовој су се готовини по целоме граду причала чуда. Заиста је имао, али колико — о томе поуздано није знао нико, јер је на самрти казао за своје богатство једино својој жени. Мало пре смрти, док се још вукао по дворишту и врту у дугачкој грађанској хаљини и четвороугалној јагњећој шубари, Матеуш Дирко уздисаше тешко:

— Да су ми старија деца жива, оставио бих крваву зараду својих предака и своју зрелим људима. Старији је, мој господине, био већ одличан лончар, а млађи је волео повртарство. А шта ће бити од Рајмунда, то не могу предвидети. Тек је то одвркло од земље...

О, да је отац — лончар могао предвидети будућу сјајну судбину свога малога Рајмунда, и оне сјајне метаморфозе у којима ће се јављати цркавица његова и његових предака!

Иза уске куће, која стоји на капији као на претерано раскреченим ногама, налази се повелико, поплочано двориште, са зиданом кућом у дну, иза које се лети зелене а зими, од снега и иња, беле маторе воћке. На сред спољашњега кућнога зида налазе се уска и тешка врата, а над њима пањега и у њој сјајна Богородичина икона. Врата воде у предсобље, мрачно и најсветлијега дана, засвођено полукружним луцима, у коме су са обеју страна била врата од простих дасака, која су водила у два стана. У једном је пре неколико година становао неки столар са породицом, а у другом стара Дирковица.

Дирковичин је стан имао две простране собе, на свод као и предсобље, са уским прозорима, на којима су биле дрвене решетке и који су из баште били заклоњени и лети и зими маторим воћкама.

Прва је од тих соба изгледала као кухиња, јер је имала огромну, старинску пећ за кување и печење хлеба, клупе и столице од необојенога и ничим непокривенога дрвета, патос сасвим прост, и зидове мало почађале, овде онде упрљане зеленом плешњу влаге. Друга је соба личила на житницу и стовариште. Сем ложнице са дебелом постељом, неколико тврдих столица покривених избледелом тканином, и неколико иконица сјајних боја у црвеним малим рамовима, које су висиле о зидовима, није тамо било никаквих украса ни ствари.

Зато је поред зидова стојало неколико високих скриња и ковчега, тешко окованих, по угловима су били џакови и џачићи пуни некаква зрневља, и висили свежњи опредених канура, а испод њих по патосу клубад смотане пређе — на прозорима сушило се у дебелим слојевима баштенско семење и лековито биље. Биле су ту још корпе пуне јаја, и поред пећи начињена за кокошке зимна гнезда; а у кухињи су били поред врата шафољ с водом и корито за храњење свиња, испред пећи, на дрвеном сточићу, стојала је преслица са повесмом лана или вуне, а у дубини се, у сумраку, назирао разбој са чунчићем заденутим у црне нити основанога ткива.

Било је јесење вече, мрачно и ветровито. У Дирковичиноме стану горела је у пећи весела ватра, а на њој се у лончићу кувало неко јело. Црвена светлост од огња разишла се по одаји, златила дрвене прозорске решетке, клизила по разбоју, уздизала се по каткад под високу таваницу, и губила се тамо по кутовима полукружних сводова. У тренутцима кад ватра баци најјачу свет-

лост, види се још дрвена полица око зидова, а на њој поређане најразличније лончарске израђевине: огромни ћупови са стакластом спољашношћу и вештачки израђеним ушима, глеђосане чиније изнутра украшене китама разнобојна цвећа, лонци потпуно оплетени мрежом уметнички рађених шара и арабесака, буцмасте детиње главе од глине за украс зидова или пећи, крилати коњи, крупни петлови, баснословне аждаје. Све се то, брижљиво чувано и брисано, блистало и разнобојно преливало под треперавим сјајем огња. А крај њега, у тишини која је владала у стану, седеле су две жене.

Једна од тих жена, Аполонија Дирковица, седела је на дрвеној столичици и прела, друга, мала и грбава, на ниској клупици, плела је чарапу и надгледала јело.

Дирковица је морала некад бити лепа жена. И сад још, кад је, у простој модрој хаљини, очевидно својој рукотворини, у белој кецељи и са карираном марамом прекрштеном на грудима, седела у пламеновој светлости права и висока, једном руком снујући са кудељице лана танак конац, другом, далеко испруженом, вртећи вретено, стас јој је изгледао елегантан и снажан. Седа јој коса, која је вирила испод беле капице, белила се као сребро над лепим, белим, врло мало набраним челом, беле, свеже образе пробијало је лако руменило, а крупне су се очи још блистале свежим плаветнилом зенице и оним сребрним сјајем, који код стараца изгледа да је траг суза проливених у животу, и као израз још неугашене енергије. Њена уста, већ увела и збрчкана, имала су израз спокојства и благости. Крај ногу јој, савијен у огроман котур, одмарао се велики црни британ, верни и стари кућни стражар.

Прела је и гледала у ватру. Поглед јој је био укочен и замишљен, али су се по устима вили осмеси од неких драгих мисли. Вретено је тихо врктало, на пољу је шуштало дрвеће, од неколико саксија на прозору, у мало загушљивом ваздуху, разилазио се јак и тежак мирис мошуса и геранијума.

— Дакле — после дугога ћутања јави се старица — наш кнез ваљда неће ни доћи.

Говорећи ово гледала је у грбаво, ружно створење, што је седело на клупици и плело чарапу.

— Знаш ли, Људвиса, да сам се надала моме кнезу још од јутрос. Као да ми је нешто на ухо шапутало: данас ће доћи!

Глас јој је био звучан и пријатан, говор лаган и отегнут

Људвиса погледа у њу својим малим, смеђим очима, које су, упале у мршаво жуто лице, имале израз полупокоран, полувесео, па одговори:

— Ви се сваки дан надате да ће наш кнез доћи, а има већ две недеље како није долазио.

Старица климну главом озбиљно и као незадовољно.

— Истина није долазио, али шта је с тим што није? Мислиш ли ти да он има кад седети поред старе мајке? Охо, није он као други, што се целога века држе мајчине сукње или очева капута! Он је човек, па мора живети са људима. Он ти је прави господин, а господа имају друга посла, но да трчкарају матерама и простакушама. Он иде у походе, одлази на вечерње забаве, даје их са̂м у својој кући... А девојке... а шта велиш? Зар оне мало времена однесу младом и лепом момку? Нису то наше девојке, којима је довољно кад их газдински син погледа у пролаеку и нашали се са њима. Богатим и племићским девојкама, онима што носе штикле од по лакта а опасују се појасима широким пет шака, треба се дуго, дуго удварати, док се нека не осмехне или пође под руку у шетњу, или пружи руку за игру. Њима се треба удварати, говорити им комплименте, свирати им на клавиру, слушати их... чудна чуда, кажем ти, драга Људвиса, чудна чуда и шале!... Младоме понекад и век у томе прође... лети око лепих цветића као лептирић, докле не падне на један и прибије се, па после се не одлепи и да хоће... Онда крај! Огласио се, пред олтар стао и оженио се... скакавица је пала и мој златни лептир сад се удвара само својој жени, негује децу, и понекад их довози у лепим колима старој мајци, да се и она нагледа унучића... али понекад, само понекад, јер би тако малој господи било загушљиво и нездраво у овим старим собама, у којима су однеговани њихов отац и дедови. Али да се и они овде негују, не приличи више... не приличи!...

Тако је говорила старица. Причајући, сагласно са значењем разних одељака свога говора, свечано је дизала своју лепу, и ако од рада рапаву руку, обешењачки трепћући очима, или се усхићено осмехивала. Са највећим се заносом осмехнула кад помену унучиће, које ће отац некад довозити њој на лепим колима. А кад је говорила о оном лептиру који облеће око цветова док се не заустави на једном, залепи се и — свршено!, смејала се тако срдачно, да су јој плаве очи засузиле а ружичасти се образи још јаче заруменили. Мала грбава Људвиса, докле год је она гово-

рила, није плела него је, упрвши у њено лице своје очице, наизменце пуне дивљења и раздраганости, прекретала главу с рамена на раме и из тиха понављала:

— Него! Него! Дабоме! Него шта! Онаки господичић!

Дирковица стаде поново прести, и за неко време се дубоко замисли. Очи су јој, у вис упрте, блудиле по лончарским рукотворима на полици.

— Дабоме! — рече у себи, тоном унутрашњега тријумфа..

— Јест! Јест! — прошапута још и насмеја се. Потом је још ћутала неко време, а погледом непрестано водила по чинијама и жбановима.

— Јест! Јест! — понови, па стаде говорити даље:

— Отац и претци његови родили су се овде и одрасли, у овој су кући радили мучили се, па и синове васпитали за рад и мучење... Дуго је тако било, дуго, док ја то нисам пресекла, јер нисам хтела да мој Рајмунд прави лонце... Рекла сам: кад мој син већ мора бити Дирко, онда нека буде Дирко господин, не Дирко лончар... Да сам била пошла за Анджеја Ренпског. била бих ја племићка а мој син племић: али кад се већ десило те сам ја за цео живот остала ниже, нека бар моје дете пође на више!... Тако сам рекла и тако сам учинила. Није за њега да прави лонце, није то за њега! Доста су му лонаца направили отац и дедови...

Људвиса диже очи и, гледајући у полицу покривену судовима од глине, засмеја се глупо.

— Али су и правили лепе лаоце, зар не, госпођо?

Дирковица потврди главом озбиљно и некако поносито.

— Него! — одговори — У свој губернији, а можда и у свој Литви и Пољској није било лончара као Диркови. На том су занату век проводили и сасвим лепа имања зарађивали. А уз то је не једном било и доста части. Ено, на пример, кад је прадед мога Матеуша пронашао био облик жбанова као оно онај што стоји у самом ћошку, видиш?...

— Аха! — потврди шапатом Људвиса и погледа у показани жбан.

То је доиста био жбан који би се смео и са успехом могао изложити на изложби земаљских старина и прошловековне земаљске индустрије. Тај предмет од глине био је без мало уметничко дело. Био је витак, налик на урне, кљун му врло љупко

повијен, а с поља бледо-ружичаст, обавијен венцем од испупчена зелена лишћа.

Дирковица настављаше:

— Дакле, кад је прадед мога Матеуша начинио први таки жбан и отишао с њиме војводи, не сећам се више којем, он му је дао за њега сто златних дуката...

— Сто златних дуката, као лед! — настави она. — А уз то га је потапшао по рамену и рекао: „Господару Дирко, ви сте мајстор у своме занату и овим радом чините част земљи!" Прадед мога Матеуша је потом начинио таких жбанова може бити на хиљаде, и све је распродао великим племићима и чиновницима. Причају да је стога постао врло поносит, и да је због тих својих жбанова носио главу тако високо, као неки племић! Али је то сигурно била клевета, јер, да је био поносит, не би дао да му син буде лончар...

— Дабоме — потврди Људвиса — не би допустио, сигурно!

— А ето — додаде Дирковица — не само један, него су му оба сина постали лончари. Један од њих био је рођени деда мога Матеуша, а други од стрица. А тај од стрица је, како причају, наследио од оца дар. Оне чиније украшене цвећем први је он почео правити у свој Пољској и Литви. Покојни мој Матеуш, Бог да му душу прости, причао ми је да је видео јежеве муке док је научио да ради на глини те руже и макове. Али их је и радио лепе и трајне, нема се шта рећи, врло трајне! Ко би рекао да је она чинија, видиш?

— Аха! — потврди Људвиса.

— Да она чинија, са оним венчићем ружа у средини, већ сто година како је начињена!

— Сто година! — писну Људвиса.

— Него! Сто година, и још једна више! А ономе жбану са гирландом од лишћа, њему је сто тридесет и две...

— Господе Исусе, распети ради спаса грешних људи! Па што ти чапари стоје ту тако дуго? Зар их покојни господин Матеуш, смилуј му се души, Господе, није могао продати?

— Није могао! О, по Богу! А шта је лакше но продати овако лепе ствари! Али је породици Дирковој био обичај, кад који Дирко начини неки леп рад и особит, разумеш? особит, онда један примерак оставља у кући. Примерак, драга Људвиса, то је једна ствар од свих које су начињене... на пример, кад ја опредем шест канура, онда је свака канура примерак, разумеш?

— Дабоме — климну уЉдвиса главом.

— Дакле, после свакога Дирка који је био паметнији од других и даровит, остајао је у кући један примерак особитога рада... Ено, од прадеде мојега Матеуша онај дивни жбан, од деде од стрица оне чиније са цвећем, од стрица они лонци са арабескама, од рођенога оца ево ове слике птица и разнога звериња, - а сви су се ти примерци чували у кући под великом заштитом Дирковнх жена... Стога је и мени, кад сам са мојим Матеушем ушла први пут у ову кућу, он показао прстом целу ту полицу и рекао: Видиш, Полче, ово је историја наше породице, писана радовима наших руку! Па је онда казао: чувај ми све то као очи у глави. И ја сам чувала, и из историје породице Дирковнх није пропало ни једно словце, нити ће пропасти док сам ја жива.

Говорећи ово водила је оком по жбановима, чинијама и лонцима, а очи јој добише израз нешто тужне ганутости.

— Живот сам провела гледајући у ове судове – прошапута. — Гледала сам их док сам била млада и свежа као ружа, и с мојим Матеушем седела крај колевке прворођенчета ми Антолька, гледала сам их кад сам првенца спремала за погреб... гледала сам их кад се средњи, Фортунек, под мојим надзором учио да сади цвеће и поврће, и кад је, лежећи у самртној грозници, своје мршаве ручице обавијао око мога врата... гледала сам их кад ме је Матеуш звао љубавцом и драганом, и кад је за навек склапао очи... Хеј, лонци као и сваки лонци!... мртви чапари од глине, па ипак сведоци моје среће и несреће, несташлука мојих младих и суза материнских и супружанских...

— Госпођо! Госпођо! — повика пискаво мало жуто створење, примакнуто ватри. — Време је јести кромпире... већ су сасвим кувани.

— Време! Онда их помичи од ватре и сипај у чинију, ма да се мени и не једе, толико сам забринута што нећу мога кнеза ни данас видети... Ни господин Анджеј не дође данас. Него може бити доћи ће, није доцкан.

Као по поруци велики часовник, са китом ружа на плочи за бројеве, који је висио у углу, стаде избијати. Удари осам пута.

— Осам — писну Људвиса, која с лонцем пуним зготовљених кромпира стојаше крај пећи докле куцање не престаде, осам... Хвала Богу, још сат па да се спава.

— Пссс! — рече Дирковица — Слушај!

Па наже ухо прозору.

— Чујеш ли?

— Чујем, чујем!

— Зврка?

— Зврка, зврка!

— Све ближе!

— Ближе, ближе!

Те су се речи измењивале шапатом, као што увек бива кад се нешто неспокојно очекује и ослушкује скоро плашљиво.

— Наш кнез! — узвикну нагло и гласно Дирковица.

— Наш кнез! — врисну Људвиса као да је неко коље, па лонац с кромпиром метну опет на ватру и, раширених руку, као несвесно и очевидно тражећи нешто, устумара се по соби.

— Свећу! — викала је Дирковица — Људвиса, узми свећу па сретни мога кнеза на прагу! Ја не могу, због костобоље у нози... Људвиса! Људвиса! Еј ти, луда девојко! Та свећу! Свећу! Посветли! Још ће пасти у трему и убиће се...

— Свећу! Свећу! — понављала је Људвиса пискавим гласом, вртећи се једнако по соби. — Та ово је да Бог сачува! Где је та свећа? Исусе Господе, спаси грешне душе!.. Авај, несрећна часа!... Ха, ево је! Ево! Па ево је! Ево!

И са комадићем свеће у малом месинганом свећњаку потрча огњишту, али јој Дирковица истрже и свећњак и комадић свеће.

— Лојана свећа! Месингани свећњак! Јеси ли ти полудела! Зар Бога у срцу немаш! Свећа за долазак кнежев стоји у орману, стеаринска, у сребрном свећњаку... У орману... Кажем ти, у орману.

Људвиса, место орману, отрча ведру с водом. Дирковица сама отвори орман, прешавши собу с необичном лупом и трком, принесе стењак ватри. У том истом тренутку у дворишту заклопара, залаја, засветли. Две муње пролетеше поред прозора и стадоше пред кућним прагом, златећи наоколо калдрму у дворишту. У тој се светлости врзмао, лајао и звецкао огрлицама пар жутих паса. Пар коња лупао је о калдрму копитама. Рајмунд Дирко, са својим сиваљима, сетерима, кочијашем у ливреји и са два фењера на момачким колима дошао је кући својих предака.

(Наставиће се)

С пољскога превео
Лазар Р. Кнежевић.

О МАКЕДОНСКИМ СРБИМА

— наставак

V.

Около трећега тврђења, односно супротног тврђења, професора Иширкова ломе сва научна копља. Због необјективности и несолидности историјске аргументације кодификатора бугарских шовинистичких „истраживања истине“, ми ћемо у овом одељку да разговарамо с академиком Кондаковим, а он, Иширков, добиће научан одговор на његово треће тврђење. Против овога не може софијски професор имати ништа, јер се гледиште рускога академика у главноме поклапа с његовим, а нама је пак објективна аргументација Кондакова добро дошла, јер би нам се могло потурити или да тенденциозно подабирамо историјска факта или да их тендециозно интерпретирамо. Ради прегледности ми ћемо овај наш пети одељак поделити на пододељке.

1.

Кондаков о Македонским Словенима до краја VIII века.

Као савесан научар, академик Кондаков није хтео да се ослони ни на чији ауторитет, него је сам изучио оне бедне историјске податке византијских летописаца који говоре о првим вековима Словена.[1] Његове су дедукције знатно шире и знатно темељније, и ако се он узгред овим питањима занима, него што су досадашњих словенских историка. Он признаје појаву Словена на Балканском Полуострву уопште и у Македонији напосе још од V века, што неки историци одричу.

[1] Види: О Јужним Словенима у VI, VII и VIII веку од д-р Ст. Станојевића (Глас Српске Краљевске Академије LXXX., у Београду, 1909).

„У V веку, вели он, прекодунавски Словени, тражећи насеља и гоњени нападима номада преко Дунава, почињу систематски да упадају у звану Илирију, у северну и централну Македонију. За Словенима земљорадницима пролазе овамо и номадска племена: Хуни и Бугари. Политика Византинаца састоји се у томе да покрећу мирна племена противу номада, која је начин живота научио да живе од разбојништва. Треба имати на уму да се не би могли вршити ови словенски упади без предвођења номада или, у најмању руку, да су они могли бити после номадских упадања. Не каже бадава Прокопије, да су чак словенски одреди ишли одевени само у чакширама, без кошуља; они су усвајали обичаје и одело номада. Главни поток ових племена чинили су Срби и њима сродни други Словени који су у VII веку нападали чак на Солун, док нису били савладани за време Јустинијана II. Под годином 687 Теофан прича, да је Јустинијан Ринотмет повео читаву војску на Бугарску „и Славенију" и после читавога реда судара до самога Солуна (где је стално дејствовала коњица) повео је „безбројно много Словена" из њихове нове отаџбине; једне је рат смирио а други су му се драговољно предали. Он их је превезао преко мора у Абидос. Из летописа и аката о чудима великомученика Димитрија види се, да су у овом случају византијски одреди допирали до клисура западне и северне Македоније и резултат рата био је сједињење читаве теме из области поред реке Струме. Због тога путника очекује да на месту види остатке прве словенске плиме у Македонији, која је несумњиво била, ако не искључиво српска, а оно по преимућству (преимущественно)." Сасвим је природно, да је ова прва плима (наплывъ) напунила сву западну половину полуострва, али да ли се она спуштала до Охрида и до Солуна, остаје питање отворено."[1]

Академик Кондаков не сумња ни у то, да су Срби у VII веку заузели и јужни део Македоније. „На западној половини полуострва ми чујемо о сталном напору Словенства, које својом плимом потискује становништво Далмације и Илирије. Сасвим неосновано Дринов сумњичи подробно причање Константина Порфирородног о томе како су коначно заузели Словени Далмацију, како су Хрвати истребили Аваре и заузели је, како су се за Хрватима тамо преселили Срби, њихови сродници; како им

[1] Македонія, с. 6—7.

је Ираклије одредио у солунској теми читаву област, која се називала Србијом; како се Србима у почетку није тамо свидело и како су они добили предео на југо-истоку од земље коју су већ заузели били Хрвати ит.д. ит.д. Досетка професора Дринова, да је ова, по његову мишљењу баснословна прича Константинова била састављена само на основу филолошкога закључка и да је варошица „Србија“ у јужној Македонији изазвала код њега такву хипотезу, у нашим је очима неоснована. Ово значи сваљивање својих личних грехова на туђу главу и окривљавање цара, који је, као што је познато, необично пажљиво изучавао своје изворе и копирао документе византијских канцеларија, за оно за што су грешни сами учени слависти.[1]

Додир Бугара са овим искључиво српским или „по преимућству“ српским племенима у Македонији овако црта уважени руски научар. У ово доба, вели он, попут „Словена земљорадника јављају се скитничка племена: Хуни и Бугари... Тек у VI веку почиње јача имиграција Бугара, продужава се у VII и VIII веку, али ипак делом у савезу са Србима, особито при крају VIII века.“[2] Кондаков баца свој поглед, који је навикао да гледа у далеку, потамнелу прошлост, на ове прве векове живота српскога народа у Македонији и на додир његов с необузданим скитничким бугарским ордама. Он каже: „Једино што ми знамо при крају VII века то је, да се под именом Бугарске звала земља која се одликује од такозваних „Словенских Области.“ Под годином 750 Теофан[3] кратко саопштава, да је Константин Копроним покорио („заробио“) словенске области код Македоније и друго становништво наморао да призна његово поданство. У идућој, 751 години, цар је пошао на Бугарску и кад је допро до Верrаве, код планинскога пролаза, срели су га Бугари; многи су Грци ту пали и цар се морао вратити посрамљен. Питање је: шта треба разумети под именом „Словенских Провинција код Македоније?“ Као да сам текст показује њихово место у савременој Македонији и поред тога у средини планинских ланаца који окружавају Македонију са северо-запада и северо-истока.

[1] Македонія, 19—20. — Разгледајући књиге српских историка о овоме добу српске историје, опазили смо једну смешну црту „нове научности“: сужавање смисла и значај ових иначе сиромашних података!

[2] Македонія, с. 7.

[3] Теофан је живео од половине VIII до 817. г. и написао је хронику од 284. до 813. године.

Очигледно је да је византијски историчар подразумевао области које је организовала римска администрација за разлику, по свој прилици, од варварске Бугарске. Ако је ово овако, онда од куда тако много Словена да они образују читаве области? Очевидно је да је то била она словенска плима мирних земљорадника, која ничега оштега није имала с бугарском најездом и која јој је чак, можда, дуго претходила. „Бугари су се, вели он даље, населили у почетку у Загорју и од туда су допирали до Македоније и чак до Тесалије. Доцније пак као да су их истиснули Византинци из ових предела и да су се они учврстили у такозваној Бугарској између Дунава, Црнога Мора, Балкана и Српских Земаља.“ „Али да ли ово значи, да је најезда номада потпуно истребила земљорадничко становништво, које је већ у земљи било? Ово никад не бива.“ На основу онога што је бугарска најезда и војска понекад имала још с почетка, од године 762. као помоћну војску Словене, и то, изгледа, из суседне Србије, може се претпоставити, да је словенско становништво делом увек тамо остајало и разилазећи се по земљи образовало такву покретну масу која се креће стално напред и која је достигла до Солуна и тесалијских предела на југо-истоку при крају IX века.“[1]

Тако би, дакле, требало да с уваженим академиком Кондаковим уђемо у IX век „са јасним историјским подацима који нам говоре, да при крају VIII века у Македонији („Словен- ским Областима“) постоје словенске насеобине,“ које „немају ничега заједничкога са скитничким бугарским племеном.“ Али пре него уђемо са Бугарима и академиком Кондаковим у Македонију IX века ваља да одговоримо на једно потпуно умесно питање руског археолога. Говорећи о овим првим вековима македонских Словена он, поред тога што сам тврди да су то били ако не искључиво а оно по преимућству Срби, ипак пита: „Коме племену припадају ови Словени који се крећу на исток — српско-хрватском или неком другом?“[2] На жалост, онда се путне исправе нису тражиле да бисмо по њима, ако би биле сачуване, одговорили на ово питање. Уосталом и то не би помогло, јер би их тендециозни историци огласили за фалсификате, као што академик Кондаков указује прстом на историка Дринова.[3] Али ово не-

[1] Македонія, с. 15.
[2] Македонія, е. 9.
[3] Тамо, с. 20—21.

значи да се ми морамо одрећи одговора. Историја има своју логику и ова логика отвара нам и много шире и много дубље путеве за познавање историјских истина. Да се држимо њих, не одступајући од њих ни десно ни лево.

2.

Шта нам каже општа словенска историја?

Из опште словенске историје знамо и знамо сигурно да су Словени у руским степама живели племенским животом; да је свако племе имало свога старешину; да су се ове старешине скупљале ради заједничких народних послова на већа; да су на њима понекад бирали кнеза. Ове истине потврђује живот свију словенских народа; ова племенска организација још је жива старина у српском народу. Најдубљу и најстарију племенску заједницу карактерише свакојако знаменита легенда о тројици браће: Чеху, Леху и Русу, од којих су постали Чеси, Пољаци и Руси. Улогу пак најјачих племена у једној грани словенских племена показује историја северног племена Пољана — Русь, које је једно по једно северно племе скупљало у народно-државну заједницу.

Ко би хтео да у садашњости изучава овај процес спајања племена у једну државно-народну заједницу, тај треба да се упозна са државним склопом Црне Горе. Тамо се још нису различита племена слила у црногорско државланство; административна подела ове мале српске краљевине почива још једнако на основу племенске поделе и племенске организације. Савремена политичка криза у Црној Гори на првом месту је племенска криза.

У овоме погледу Македонија не само што не чини изузетак него се у њој још једнако одржава племенска организација. Жива су у њој она иста братства, која видимо у Црној Гори, Брдима Херцеговини и оне исте широке племенске организације као у тим крајевима. Жив је у Македонији и племенски сепаратизам Мијака, Брсјака и Пољана, као што је жив у Црној Гори сепаратизам Куча, Пипера, Васојевића итд.

Али, као што смо видели, академик Кондаков хоће да зна коме су народу припадала ова македонска племена. Ми бисмо могли такође упитати руског академика: коме су народу припадала северна племена: Пољани, Древљани, Северјани, Радмићи, Вјатићи? На једно и друго питање може бити само један одговор:

и северна и јужна племена припадала су само једном истом — словенском народу. Очигледно, питање треба поставити иначе: јесу ли македонски Словени, односно македонска словенска племена, чинила са два друга словенска племена, српским и хрватским, једну народну целину? На ово питање даје нам одговор: први, процес распадања словенскога народа на оделите словенске народе и друго, словенски или црквено-словенски језик.

Процес распадања велике словенске заједнице извршен је, као што се зна, расељавањем Словена. Шта покреће народе на велике и далеке сеобе то врло добро знамо, јер се оне чине и у наше доба. Словене из Русије није терао ни непријатељ који хоће да заузме њихове степе, ни какав бес народни или нечија обећања обетованих земаља; они су напустили своја прадедовска огњишта због тога што се са својом сточарско-земљорадничком културом нису могли онда исхрањивати у доста суровом климату непрелазних првобитних руских шума. Они су се кренули, то је ван сваке сумње, да траже подесније земље за живот.

Зоологија нас упознаје са социјалним животом животиња и у њихову кретању, нарочито периодичним пресељавањима, огледа се највише виши разум природе. Ми смо лично имали прилику да гледамо шта раде малени мрави кад им је кућа, мравињак, била у опасности од поплаве. Сеоба је била извршена у такоме реду, са таким мерама обазривости, којима би могао позавидети добар ратни тактичар. А човек је свакојако најразумнији створ божји. Он се креће са свога пепелишта, кад већ мора да се крене, с добро смишљеним планом. Тога се он држи на најнижим ступњима културнога развитка, а колико је тек смишљености морало бити код чврсто организованих словенских племена, код ових, у суштини, малених демократских државица са већ знатно високом цивилизацијом!

Међутим пут је био несумњиво и тежак и опасан. Европа је била подивљала, претворила се у поприште варварске борбе. Кренути на далеки и непознати пут старо и младо, болесно и старо, свако претоварено плодовима ранијега рада, потребним за живот намирницама, пољским и домаћим алатима, оруђима за напад и одбрану, домаћом стоком, бранити се од непријатеља и нападати их заједно са децом и женама, кренути, велимо, на такав пут без моћне организације било би неразумно. Напротив и широка логика великих историјских факата, као што је формација словенских народа, и најелементарнији појмови о доследности

људских поступака, упућују нас да верујемо, да су се мала словенска племена, пре кретања, организовала у шире словенске племенске заједнице, које су биле у словенској заједници ослабиле месним сепаратизмом, изазваним борбом за опстанак, а које су овом сеобом морале ојачати по сили инстинкта за самоодржавање и самоодбрану. Овим расељавањем, несумњиво је, извршена је подела на сродне племенске групе, извршен је процес рађања словенских народа.

Без овога што рекосмо не би се могло објаснити образовање словенских народа, ни оне карактеристичне културне и језичне црте оделитих словенских група из најстаријега доба. Без наслањања сродних племена једно на друго на путу за нову отаџбину и узајамнога потпомагања на новим селиштима никад се не би створиле нове народне заједнице. Осим тога ни у једној земљи у коју би дошли не би се Словени одржали и очували своју народну словенску индивидуалност. Да се једно словенско племе реши, на пример, да пређе с леве на десну страну Дунава, треба да има на левој страни одступницу, без које би кретање било неразумно. Да једно племе продре на југ Балканскога Полуострва, у Македонију, треба да је позади њега јака група словенских племена. Кад византијски писци говоре о првим упадима Словена у Македонију, очевидно они говоре о пресељеничким извидницама оне словенске групе племена која се упорно крећу на југ.

Пошто ово све не задире у „политику историје“, како бисмо ми назвали поначињање историјских факата ради тренутних политичких смерова, ми се надамо да се противу овога што рекосмо нема шта рећи. Али у свакој групи племена, од које је образован народ, мора бити централно племе, мора бити стожер, мора бити најјаче и најмногобројније племе чијем утицају морају подлећи остала, слабија и малобројнија племена. Ово је ван сваке сумње. Ово показује, као што смо већ споменули, улога Пољана у историји рускога народа. Ако таквога племена нема у дотичном историјском времену, такво се племе мора доцније појавити, било стапањем два или више племена у једно, било да срећне прилике ојачају какво племе из опште групе племена. Очистимо за тренутак сметње за неодољиву логику факата: рецимо да се Бугари, као несловенски народ, није никад јављао на садашњем Словенском Југу. Са овом претпоставком поставимо питање: које је племе извршило историјски процес стапања словенских племена у један народ на Словенском Југу? За одговор,

држећи се једнако горње претпоставке, није нам потребна прошлост, њега даје садашњост: то су два племена, која и до данас чувају своје племенске називе, то су Срби и Хрвати или, тачније, српско-хрватско племе. То су, то је такође ван сваке дискусије, они Сораби који су предводили ову, југо-словенску, групу словенских племена и с којима су се Немци тукли чим су они прешли Карпате. И први словенски прелази, и први словенски упади у Македонију били су несумњиво упади ове, српско-хрватске, групе племена.

Ово је истина која се не да одрицати. Њу не може одрицати ни академик Кондаков — и не одриче је. У исто време тачно се и несумњиво зна, да ову масу словенских племена, с разним словенским именима, називају стари хроничари и летописци час племенским именима Срби и Хрвати, час народним именом Словени. Исто тако тачно се зна, да до данас ни једно од ова два племенска имена није победило и постало једно име за цео народ. Зна се и то, да на периферијама српско-хрватскога народа, у Далмацији и Македонији, није коначно потиснуто ни старо народно име Словен.

Ма како се називала словенска племена која су дошла у Македонију у ово доба, она су несумњиво била, као што вели и академик Кондаков, саставни део онога словенскога народа који се из опште словенске заједнице издвојио под садашњим именом Срба или Србо-Хрвата. У доба о коме говоримо, после дугога растанка са осталим Словенима ова је група племена само политичко-племенски подељена, али ово је један кристализован народ.

Одломци византијских историчара довели су до истога закључка уваженога научара Кондакова. Он каже: „Описано западно кретање било је чисто и искључиво словенско, а међу племенима јасно се издваја још у првој половини VII века основна, чисто словенска, — српска народност“.[1]

Он на истом месту говори о „асимиловању“ Срба на западу „низа словенских племена“ и „образовању српскога царства“, али овде не може бити речи о асимилацији етнографској пошто су ова племена један исти народ и образовање прве српске државе нарочито велике државе Часлављеве показује само политичку превласт једнога кнеза једнога српскога племена над околним пле-

[1] Македонія, с. 289.

менима и племенским старешинама. То је она иста политичка асимилација која је скоро пред нашим очима извршена у Црној Гори стварањем једне политичке заједнице од низа херцеговачко-брдских и црногорских племена.

Колико су национално кристализована била српска македонска племена од самога доласка сведоче својом лепотом и непосредном изразитошћу топографски називи у Македонији. Ако су у праву слависти да тврде, а очевидно је да су у праву, — да је Перун био и српски бог само на основу тога што се у Далмацији зове једно брдо овим именом и што су Срби назвали у новој отаџбини и новој вери један цвет — перуника — именом овога старога страшнога бога, зар најлепши, најпоетичнији српски називи река, планина, поља, леса и градова по целој Македонији не говоре о националној чистоти ових племена који још и данас чувају свој словенски племенски сепаратизам! Зар борба која се још води у северо-западним српским земљама око превласти једнога племенскога имена — Србин или Хрват — не налазимо трага код Хрвата у селу Хрватима код Преспанскога Језера? И зар тврђење Порфирогенита, да је и један део Хрвата заузео Илирик не потврђује нашу горњу претпоставку, да се отимање превласти једнога племенскога имена — Србин или Хрват — снажно осећало у првим вековима живота словенских племена у Македонији? Зар се не да осетити племенска гордост и племенско зачикавање у хиљадама сопствених имена у Македонији — „Србин“? У најмању руку академик Кондаков сагласиће се с нама, да би археологија из оваквих споменика створила поуздане научне изводе, као и из факта да ништа, ама баш ништа у Македонији не говори о бугарском имену ни о бугарској култури.

О свему овоме још јаснију потврду налазимо у словенском језику, који ми ради боље прегледности издвајамо у засебну тачку.

3.

Шта нам говори словенски језик?

Слависти, као и инострани писци, рачунају, да су Словени у првим вековима историјскога живота били на ниском ступњу развитка, али „да нису били без икаквога развитка“, како страшљиво тврди Ст. Новаковић. Међутим, поред тога што су социолози доказали, да је племенски живот виши ступањ социјалнога

[1] Законик Стевана Душана, Београд, 1898. г. с. IV.

развитка, после кога наступа највиши – образовање државе, ми имамо најсигурнији и најтачнији извор о културном развитку Словена. Словенски или црквено-словенски језик IX века подиже завесу са суре словенске прошлости. У њему се као у огледалу виде све особине православне мисли; у њему су очуване најфиније стране прасловенске цивилизације, срж словенске културе, широка словенска душа. Пред светлошћу овога великога словенскога споменика бледе напабирчени одломци византијских летописаца о културном развитку Словена уопште и Југословена онога доба нарочито. Ко се разуме у философско-богословским финесама, ко зна значај оделитих речи, појмова, израза, обрта у Светом Писму на којима је саграђен гломазни систем јудејско-хришћанске вере, тај се мора чудити тачности, темељитој изразитости, одређености и јасности словенскога језика IX века. Ко зна фабулозност јеванђељских прича и патетички лиризам јеврејских библијских песника, тај се мора усхићавати лепотом и богаством овога младенца књижевнога, који је растао у историјској неизвесности. Плод вековнога развитка словенскога народа, словенски језик, чим се сусрео с вештином бележења речи знацима, изједначио се у правима општења људи с Богом са језицима класичне културе: јеврејским грчким, и латинским.

А чији је овај језик овако високе културе? Он је на првом месту онда био језик свију Словена. Није нам за потврду овога потребно срицати записе словенских листина, које су у главноме довеле оваком закључку ауторитетнога слависту Јагића; широки пут факата уочљивих за свакога ово јасно и одређено потврђује. Овај језик одмах постаје језиком народне цркве не само код свију Југословена, него и код Руса и Чеха. А ово значи, да процес распадања Словена на оделите народности није био још завршен у IX веку, да су они били још само један расељени народ у разне крајеве. Ово није претпоставка; ово потврђује и садашњост словенскога језика. Тај исти језик, са скоро неосетним неизбежним изменама при преписивању код разних словенских народа, још је и сада неодољиво потребан. На њему се још моле Богу око 90 милијуна Словена и нико не мисли да га истерује из националних цркава у овоме нашему добу нервознога национализма, изузимајући Бугара, који из шовинистичко-пропагандских разлога увлаче свој народни језик у цркву. Кад би се словенски народи политички ујединили, као што су се ујединили немачки народи, овај исти црквено-словењски језик био би др-

жавни језик, најближи свима словенским народима. Два школована Словена могу се споразумети у случају потребе на овом језику.

Има ли места питању, после овога што рекосмо, — коме су народу припадала словенска македонска племена при крају VIII века? Ономе истоме коме су припадала и централна велика југословенска племена, српско и хрватско.

Али није ово све што нам говори црквено-словенски језик о измишљеном македонском питању. Он је на првом месту израз културнога развитка македонских Словена IX века. Сва нагађања слависта о овоме језику, јесу нагађања људи васпитаних на уском изучавању различитих редакција словенскога свештенога језика. Сви се морају сагласити с нама, да византијски мисионари, два брата Ћирило и Методије, нису имали ни словенске граматике, ни словенских речника, ни литерарних зборника, ничега што би странцу олакшало изучавање тешкога словенскога језика. Ма колико да су ова два сина византијскога чиновника у Солуну били спремљени да разумеју словенску реч, макар била тачна пратпоставка, да им је мајка била Словенка, не да се замислити, да су они могли савладати толико словенски језик да на њега сами преведу свештене књиге. Кад би они били Словени и кад би се од најраније младости посветили томе послу, они ипак сами не би могли успети онолико колико су успели. Нико се од слависта не може похвалити да зна свој матерњи језик онако како је знао српски језик Вук Ст. Караџић. Овај је, окружен речницима и преводима, превео са словенскога Нови Завет. И његов превод најблажи суд богослова може прогласити за апокриф, а преводи византијских мисионара скоро су без икакве замерке. Зар није ово јасно као дан да је ово колективни посао ученика византијских мисионара, оних истих ученика с којима су они пошли у Моравску и с којима се вратио из Моравске у Охрид Св. Наум? Зар Македонија на челу са Атонском Гором не остаје у низу средњих векова просветни центар свију православних Словена? Зар Свети Сава и његови ученици не продужавају да на истом језику шире међу Словенима хришћанску просвету?

Међутим академик Кондаков као да би хтео рећи, да су сву просвету у Македонију донеле бугарске орде на врховима својих копаља. Али да идемо даље, па ћемо видети колико је оваква претпоставка уваженога академика неоснована, ма да му

се много не чудимо, јер га је наша бедна духом славистичка литература могла навести на овакве неосноване мисли. Нека се не сагласи с овим академик Кондаков, али он се мора сагласити с челичном логиком факата, да су сва југословенска племена пре прелаза Бугара на јужну страну Дунава чинила једну тесну народну етнографску заједницу. Нама остаје само да видимо, „да ли су Бугари разбили ову заједницу за време њихове управе у Македонији. Да идемо, дакле, даље.

(Наставиће се)

Марко Цемовић.

О ЗЛОУПОТРЕБИ ПРАВА

Држава свака преко своје законодавне власти ствара субјективна права појединцима т.ј. признаје свакоме појединцу извесно слободно поље кретања. Право субјективно је дакле једна законом призната власт појединаца у односу према појединим другим лицима или стварима. Ту у томе кругу, кругу наше правне власти, ми смо потпуни суверен; сваки је појединац у њему аутономан. „Што је чије, онај има и право располагати с оним" § 27. Грађ. Законика. И само онај врши неправо, који чини оно, на шта нема права, иначе: qui suo jure utitur neminem laedit. Ко врши своје право никога не вређа. Каква би то била права иначе, кад их ми не бисмо могли слободно вршити? Али ево од извесног времена подиже се све више и више глас против извесног начина вршења својих права. „Ако је А, писао је још Јеринг, потпуно слободан да врши све акте, који према месту где се извршују, остају строго на његовом земљишту и у атмосферском простору над тим земљиштем, он је тада у могућности да растера све суседе и да их принуди да му продаду своја земљишта пошто-зашто. Он ће донети на своје земљиште какву лешину, која ће заразити околни ваздух, ископати кладенац са извесним супстанцијама, које трују земљу суседову; подићи фабрику чија експлоатација потреса земљиште суседово и услед чега попадају оближње куће, чији дим сатире околне усеве или чија огромна топлота по цео дан досађује околини; он ће на граници свога имања ископати дубоку јаму услед чега ће се срушити зид суседов итд. Чинећи све то он остаје строго у границама свога права својине; он дакле не наноси директно никакву повреду правној сфери лица Б: овај трпи само последице радње лица А. Ако је то довољно да скине са овога сваку од-

говорност за своје акте, Б-у не би остало ништа друго, до да прибегне репресалијама и нападнут водом и димом, да се брани топлотом, тутњавом и потресима. Таква је ситуација немогућна, то би било стално стање рата међ суседима.“[1]

Да би се дакле и овакво вршење права спречило створене су две теорије, које су имале да пређу у законодавство. Једна је „теорија ризика“ по којој одговара често и онај титулар права, који врши потпуно нормално своје право, само ако је то вршење скопчано са опасношћу за друга лица. Фабрикант један и ако није ни мало крив што је машина прсла и ранила радника, одговара за штету овоме само зато, што је његов рад скопчан са опасношћу по друга лица.[2] По тој теорији би и једно лице, које се возило на свом аутомобилу и успут погазило некога, платило овоме накнаду штете и ако је за то крив само шофер, који је аутомобилом руковао, јер је та радња вожења скопчана с опасношћу по друга лица. Тако би имао да се досадашњи систем кривице код грађанске одговорности замени са системом „створене опасности (le risque créé). И тај би систем имао у себи много чега праведнога као што видимо, али се не би смео генералисати, а да не повуче штетних последица. Кад ја отворим радњу и конкуренцијом одвучем један део клијентеле своме суседу, ја сам предузео радњу скопчану са штетом и опасношћу за другога, па ко би још смео тврдити, да треба ту штету да платим. Сваки наш акт, свака радња штети другога и „човечанство нема интереса да то избегава, пошто је то једини стуб његове енергије.“[3]

Али да оставимо ову теорију на страну. Ми смо је поменули да би јој обележили поље кретања и тако били потпуно начисто с тим, шта обухвата једна друга теорија, на коју ми мислимо да обратимо пажњу. Често човек врши своја права ненормално, врши их тако што не мисли себи тим ни да користи, већ само и једино да другога штети. Често један сусед само из пакости и шикане копа на свом земљишту јаме, само да би пресекао извор, који избија на суседовом земљишту, подиже грађевине само да би суседу светлост спречио ит.д. Та-

[1] Jhering: „Des restrictions imposées aux propriétaires fonciers dans l’intérêt des voisins.“ (trad. Meulenaire, t. II. „Oeuvres choisies“ стр. 113.)

[2] Видети R. Saleilles: „Les accidents de travail et la responsabilité civile.“ Paris. 1897.

[3] M. Planiol: „Traité élém de droit civil“ t. II. стр. 288.

кво вршење права, које се не чини у оном економском и социјалном циљу, на који је законодавац мислио, постаје неморално па према томе и недозвољено. Са све већом тежњом да сваки онај, који живи у друштву, води рачуна не само о свом личном интересу, већ и о интересу целога друштва, друштво мора сваки антисоцијални дух сузбити у његове нормалне границе. Ко врши своје право искључиво у намери да другога оштети, он тиме „испољава пакост према својим ближњима, антисоцијални дух, против кога се модерно законодавство мора борити."[1] Као плод тих идеја имамо у новом немачком законику грађанском од 1896. год. (ступио на снагу 1900. год.) одредбе потпуно супротне наведеној нашој у § 27. грађ. зак. и које гласе: „Вршење права није дозвољено, кад оно има за циљ само то, да другога оштети — § 226. нем. грађ. зак. „Ко би другоме једном радњом, противном моралним схватањима, намерно нанео штету, одговоран је за накнаду штете" — § 826. нем. грађ. зак. Ако вршимо своје право на неморалан начин, само да би другоме штету нанели, одговарамо за ту штету. Од појаве ових прописа питање о вршењу права врло много се расправља у правној литератури, и то под именом „теорија злоупотребе права" (l'abus du droit, Missbrauch des Rechts). Читава плејада одличних правника писала је о њој и како за ову теорију тако и против ње изјаснили су се одлични правници. Од српских правника тим се питањем бавио само наш уважени професор г. Живојин Перић, па ћемо се ми задржати на његовом мишљењу, изнетом први пут у чланку „Садашњи правци приватно правних студија у Француској и Немачкој",[2] затим у књизи „О обавези заштите у случају евикције код уговора продаје и куповине" и најзад у расправи „Један поглед на еволуционистичку правну школу."[3]

Право бар приватно, вели г. Перић, јесте онај круг у коме је воља дотичног појединца суверена. Концепција суверености искључује не само то, да неко може тога појединца из тога круга

1 Dr. Д. Аранђеловић: „О одговорности за накнаду штете" (прештампано из „Полицијског Гласника") стр. 19.

2 Штампано прво у „Blätter für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre", Berlin 1906. па затим преведено у „Архиву за правне и друштвене науке", књ. 2. стр. 353.

3 Објављено у „Гласу Српске Краљевске Академије", Књ. LXXIV. страна 122—267. (Видети приказ Л. Марковића у „Архиву за правне и друштвене науке", књига VI, стр. 416. и 504.

изагнати, већ и то, да се неко може једновремено са њим у томе кругу кретати. Отуда, ако би се допустило да неко други још, а не само ми, може нашим правом располагати, право би изгубило свој горњи карактер, оно не би било право. У друштву тада не би било приватних права, па дакле ни оних користи, које установа приватних права омогућава. С друге стране начело §-а 29. грађ. зак. по коме: „Што ко сам нама, не може ни другоме дати; и тако нико не може другоме више права уступити, него колико и сам има, као ни туђе", то начело има своју основицу и у економским консидерацијама. По правилу приватна су права резултат нашега рада, због чега ако би се дозволило, да неко трећи може нашим правом располагати, имали бисмо ту последицу, да би од нашега рада видео користи тај трећи, а не ми. Подстрека за рад тада би нестало, а нестанком рада био би и друштвени напредак, који је условљен радом, онемогућен. Али зато смо ми напротив потпуни и једини господар својих права. Та апсолутност наше власти, у погледу добара, која имамо, иде дотле, да ми можемо не само од свога права видети користи онако и на онај начин, како се то нама допада, већ нам је слободно својим правом и не користити се. И ову апсолутну употребу од свога права може титулар његов вршити једино с погледом на своје властите интересе. Другим речима вршећи своје право, он нема да води рачуна о туђим интересима. Сасвим је равнодушна ствар, да ли ће он оваквом или онаквом употребом свога права оштетити нечије интересе. Што ми не смемо, то је да повредимо туђе право, повреда која је немогућна све дотле док се ми ограничавамо на вршење само свога права. И заиста како би било могућно да ми у исти мах будемо и у своме кругу кретања — круг, који сачињава наше право — и у кругу кретања другог појединца? Нама је познат онај физички закон, закон који се противи да једно тело може бити једновремено на два места. Кад би се кругови кретања појединаца не додиривали, као што је у ствари, већ би се секли, тада би било могућно да се ми у исто време нађемо и у своме и у туђем кругу. Али пошто се ти кругови не секу, онда је оваква могућност искључена.

Морамо приметити, наставља г. Перић, да је ова апсолутна власт власника над правима, која му припадају, власт, која је у нашем приватном праву неокрњена, добила једно интересантно и важно ограничење у немачком грађанском законику. То су поменути § § 226. и 826. Дакле по немачком грађанском законику

ми смо апсолутни господар свога права само у толико, у колико хоћемо да из њега извучемо за себе користи; и под тим условом нама је допуштено не водити рачуна и о трећим лицима, односно допуштено нам је нанети вреда интересима тих лица. Али ако ми вршењем свога права немамо намеру да себи користимо, тада је наша апсолутна власт над правима ограничена у толико, да ми не смемо намерно штетити туђе интересе. У општем интересу је забрањено титулару једнога права од овога чинити употребу искључиво у том циљу, да њоме неко треће лице оштети. Као што видимо у немачком грађан. законику приватна права нису тако широка и апсолутна као што се то до сада мислило и допуштало, она су тамо окрњена, подсечена. Круг кретања појединаца у немачком приватном праву ужи је него у нашем. Ова новина немачког грађанског законика оснива се на оној истој идеји, на којој и теорија апстрактног или стварног уговора код предаје односно код заснивања стварних права. Та идеја, то је заштита интереса трећих лица, а тој заштити опет је задатак осигурање што развијенијих економских интереса. Кодификатори немачког законика били су под утицајем правне школе, чији је преставник Јеринг, који је измеђ осталих врло оштроумних дела написао и књигу „Циљ у праву“ — а тај је циљ utilitas — и који је економској страни права дао толики значај, да је чак и од једног факта, државине, начинио право. Осим тога ова нова теорија немачког грађанског закона, позната под парадоксалним називом злоупотреба права, у духу је еволуционистичке школе. Ова школа сматра друштво као један велики организам, од кога су људи само поједини делови. Како пак између свију делова једнога организма има солидарности, јер они сви теже истом циљу, усавршавању организма, то те солидарности мора бити и међ људима, ако се жели напредак друштва. А човек не би био ни најмање солидаран са својим ближњима, ако се он при вршењу својих права не би апсолутно на њих освртао. За сада још с погледом на јако развијен човечији егоизам, не би се могло ићи дотле да се од нас захтева, да при вршењу својих права имамо у виду не само наше интересе, но и интересе наших ближњих, али што је могућно, то је бар ово: да ми своје право не вршимо у том једином циљу да својим ближњима штете наносимо. Теорија злоупотребе права јесте први корак оној социјалној реформи, чија је, према садашњим концепцијама, колективизам крајна тачка. Јер колективизам значи: преобраћање приватних права (приватних

интереса), у друштвено опште право (у друштвене, опште интересе) а речена теорија то преобраћање делимично још сада чини. И заиста, ако ми своје право не можемо употребити у случају кад од те употребе нећемо видети користи, а трећа лица имају од тога само штете, онда то значи да је у тој мери наше право, које је до сада било потпуно, дакле постојало, у том случају уништено. У чију корист? У корист трећих лица, у корист општих интереса, у корист друштва. А то баш само у много ширем обиму хоће и колективизам.[1]

На другом месту г. Перић вели: У еволуционистичкој школи осећа се та тенденција, да власници приватних права треба ово да врше на начин, како ће од тога не само они већ и цело друштво видети користи. Кад је човек по тој школи само један део организма друштвенога, онда све оно што он ради, па дакле и вршење права, не може бити уперено против целине, од које као што горе рекосмо, и он сам зависи и изван које би неминовно пропао. Напротив човек своје радње, па према томе и вршење својих права, мора тако подесити, да интереси целине буду такође задовољени. Као што видимо еволуционистичка школа „мења карактер права, управо она уништава право. Јер право је значило онај круг, који је држава оставила појединцу и у коме је се он могао потпуно слободно кретати. Тај карактер право губи у еволуционистичкој школи, пошто титулару права није више допуштено кретати се у оном кругу како хоће. Нпр. он мора, видели смо, избегавати у томе кругу све покрете, који су штетни по друштво, а њему не користе. Идући тим путем еволуционистичка ће школа јамачно доћи до овога резултата: да ми не можемо, тако исто, ни одбити вршење свога права, ако то невршење нама не користи, а штети друштво. Другим речима ми ћемо наша права морати вршити не само онда кад је то по нас лично корисно, већ и онда кад би невршење његово било од штете по друштво, без обзира на то да ли је вршење права нама лично потребно или не. А ово значи, да ће се у еволуционистичкој школи право у приватно-правним односима мало по мало претворити у дужност. Као што се види еволуционистичка школа, толико противна школи laisser faire, laisser passer мења из основа, једним потезом пера, друштвену организацију.“[2]

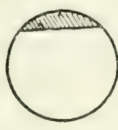
[1] Видети: „О обвези заштите“, стр. 15—18.

[2] „Садашњи правци“ стр. 352.

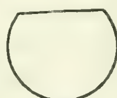
Најзад пишући опширно о еволуционистичкој школи у поменутој расправи г. Перић је се опет дотакао ове теорије. „Ако се сада, вели он, она апсолутна моћ, која власнику једног права припада, смањи у толико, да он не сме своје право употребити само на штету трећих лица, онда није тачно рећи, да ту има забране злоупотребе права, већ ту има то: да је само право окрњено, да је онај круг кретања, који је до сада био зајемчен власницима права (сл. 1.), сужен. (сл. 2. и 3.).

Сл. 1.

Сл 2.

Сл. 3.

Ми смо овде ради веће јасноће оно сужавање права, које је извршио немачки грађански законик преставили у виду окрњеног круга. У самој ствари кад се право узме као круг, сужавање права оличава се у сл. 4. која се овде налази, тако да и онај део права, који је остао, сачињава круг, само наравно са мањом површином.“[1]

Сл. 4.

Изложили смо тако гледиште г. Перића. Његово је гледиште у реду писаца о овој теорији и врло интересантно и врло оригинално. Оно добија још већу вредност, кад се прочитају у целини расправе, у којима се дотиче ове теорије. Ми не можемо овде излагати, шта су други правници навели за и против ове теорије. То ћемо учинити у засебној студији о овом питању. Овде ћемо се задовољити тиме, да укратко расмотримо интересантне аргументе г. Перића, којима он очигледно побија вредност горње теорије. Ово је, мислимо, потребно нарочито с тога, што је г. Перић противник еволуционистичке школе, а горња је теорија управо њена творевина.

Г. Перић тврди ово:

а) Да ова теорија „управо уништава право.“

b) Да она „мења карактер праву“ или „мења из основа, једним потезом пера, друштвену организацију.“

c) Да она чини, да право постаје само „окрњено, подсечено,“ што је и графички преставлено.

[1] „Један поглед на еволуц. прав. школу.“ стр. 144.

d) Да је ова теорија „први корак“ ка колективизму и

e) Злоупотреба је права један „парадоксалан назив,“ пошто се право не може злоупотребити. Два се тела не могу наћи у исто време на једном истом месту.

Ми ћемо бити слободни да учинимо неколико примедаба у погледу тачности тих констатација. Прва констатација мислимо да се не може одржати. Истина она се заснива на разлозима, који имају вредности, јер право је доиста круг у коме је човек потпуни господар; када у тај круг може ући још неко да господари, онда изгледа, да је право пропало. Али то није до краја тачно, пошто се не забрањује појединцу да уопште не сме вршити своје право, већ само у једном моменту, а то је: кад се оно претвори у шикану, односно кад се вршење противи моралу. Дакле и после узакоњене теорије злоупотребе права појединац може куповати, продавати, вршити своје родитељско право, право мужа итд. Мислимо да нико неће тврдити, а то ни г. Перић не тврди, да данас поданици Немачке Царевине немају више права, јер би њихова права била уништена.

Да пређемо на друго тврђење г. Перића. По њему ова теорија мења карактер праву. Ово изгледа такође да је истинито, и то још више, него прво тврђење. Јер ако моје право није уништено, оно није више оно што је било. Ја ћу остати господар својих права, али поред мене се налазе и друга лица, према којима нећу смети вршити своја права ако би то вршење имало једини циљ да њих штети. Па ипак, ако се тај карактер праву мења само због тога што, како г. Перић вели: „право је значило онај круг, који је држава оставила појединцу и у коме је се он могао потпуно слободно кретати“ а сада му „није више допуштено кретати се у оном кругу како хоће;“ ако понављамо, само због тога карактер праву се мења, онда ми мислимо да и ова констатација није са свим тачна. Јер ако је право пре значило круг, у коме је се појединац могао потпуно слободно кретати, оно то остаје и после изричне забране вршења права по §§ 226. и 826. нем. законика. Ево како и зашто то мислимо. Нека је наш правни круг био пре те одредбе m; данас кад ми не смемо више вршити своје право једино у циљу, да другога штетимо, наш је правни круг само смањен и ништа више. Право није постало нула, пошто није уништено, већ је само од тог круга m одузета једна количина n. Место круга m ми имамо сада правни круг m-n. Тај је круг сад мањи, то је истина, али је он ипак круг, у

у коме смо ми потпун господар. Ми смо видели да је то врло добро графички преставио и сам г. Перић добивши од круга сл. 1. круг сл. 4. Према томе друга констатација отпада у корист треће; трећа констатација, по којој је право само окрњено потире у ствари ону, да је карактер права измењен.

Сад да пређемо на трећу констатацију, да је право само окрњено. Видели смо да смо и ми до ње дошли добивши од круга m круг m-n. Према томе изгледа да је она потпуно тачна. Али ми нисмо своје разлагање довршили и не мислимо да останемо на кругу m-n. Зашто? Истина је да је сваки појединац изгубио један део својих права, али кад сви појединци једног друштва то губе, онда у чију корист? У корист друштва, рекао је и сам г. Перић. Али ми смо чланови тога друштва, ми смо његови делови. Кад целина добија, морају и делови добијати, јер је целина скуп делова. Ми дакле не само да губимо један део својих права, већ и добијамо од онога, што други губе. Заиста, ако ја не смем вршити своје право једино у циљу да другога штетим, не смеју ни други то чинити да мене штете. Колико сам с једне стране изгубио, толико сам с друге добио. Од круга мојих правних овлашћења одузето је једно n, да би се с друге стране додала једна иста толика количина p. Тако је у ствари мој правни круг постао m — n + p, круг исти по величини као и први. У место круга сл. 2. и 3. код г. Перића правилније би биле наше слике 5. и 6.

Сл. 5

Сл. 6.

Ако сл. 6. претворимо у круг по истом праву као г. Перић круг 3. у круг 4. онда имамо нови круг сл. 7.

Сл. 7

У томе кругу одсечени део n разлили смо около, јер су то сад забрањене радње, али у њему налазимо нову садржину, нова права придоласком количине p. Шта је онда било? Било је то: да је круг у својој садржини само измењен. Из круга мојих правних овлашћења само је један део избачен, избачено је све оно, што је антисоцијално и неморално, али су у њега ушла нова овлашћења: да тражим да према мени нико не сме више злоупотребљавати своје право. Правни наш круг је само пречишћен, ако бисмо могли тако се изразити. Остаје и даље мој правни круг онај домен, у коме сам ја потпуни господар, а

то што је један део мојих права отпао, не чини ништа, не мења карактер праву, онако исто као што није карактер, већ само садржина права измењена, кад је укинуто право ропства, власт родитељска из римског права да убија своју децу, или овлашћење повериоца да убије свог дужника и т. д.

Г. Перић сматра, да је ова теорија први корак колективизму наводећи зато и разлоге. Колективизам значи преобраћање приватних права (приватних интереса) у друштвено, опште право (у друштвене опште интересе). И ако ми своје право не можемо употребити у случају, кад од те употребе нећемо видети користи, а трећа лица имају од тога штете, онда то значи, да је у тој мери наше право уништено, и то уништено у корист трећих лица, у корист друштва, а то баш хоће и колективизам у својој крајњој тачки. Тачност овога опажања не може се спорити. Теорија злоупотребе права је плод идеје солидарности међу људима. На грудима једне социјалне групе, по тој идеји, не треба распаљивати егоистичке тежње појединаца, већ развијати узајамно пожртвовање и љубав. А са развитком идеје солидарности неоспорно је да је она веза међ појединцима, која чини људе зависним једне од других, све јача, да појединци жртвују све више у корист целине, да би опет добили награду само од те целине. Али да напоменемо да та теорија неће водити даље ка колективизму у његовој крајној тачки. Јер стварање држава далеко је ближе колективизму од раштрканог стања дивљачких племена, па то не значи, да се држава не може борити против колективизма. У осталом историја постојања држава то нам сведочи. „Школа солидарности, вели Жид, сматраће да није добро да се један човек може потпуно ослободити болова и радости заједничких, и у томе погледу одбациће законе и установе, које томе воде, али ће она још енергичније осудити, па ипак остати верна своме принципу, сваки систем социјални, који би ишао за тим, да за људе створи једнакост васпитања, положаја, стања и средине и који би идентитетом удружених индивидуа водио друштво на нижи тип, тип нижих организама... то не би јачи подигли слабије држећи их за руке, већ би слабији оборили јаче попевши им се на леђа".[1] Из тих разлога није добро ни рећи, да ће после ове теорије покрета за рад нестати, што би неко трећи видео користи од нашега рада. Јер тај трећи ће видети те користи само тако, ако и ми видимо користи од његовога рада.

[1] Ch. Gide: „L'idée de solidarité". (Revue générale de sociologie" 1893 стр. 398).

Остаје нам последња констатација г. професора: да се право не може злоупотребити. Право је онај круг, у коме смо ми потпуни господар; чим један акт постане недозвољен, он тад престаје бити право. Правни се кругови не секу, већ додирују и ја не могу с тога и имати право и немоћи га вршити То је тврдио и чувени француски правник Планиол. „Где злоупотреба почиње, вели он, ту право престаје. И један акт не може бити уједно и праван и противправан.“[1] И ово је тачно. Али ипак ми мислимо да се тиме не демантујемо. Тај приговор теорији злоупотребе права више је формалне природе. Пошто је, као што смо видели, наш правни круг пречишћен теоријом злоупотребе права, онда су извесни акти, који су до сада били дозвољени, дакле право, постали недозвољени, дакле неправо. Према томе свако право ће и даље бити дозвољено да се врши, јер је теорија наша свршила своју улогу. Али што се употребљава израз „злоупотреба права“ и „право се не сме вршити једино у циљу ит.д,“ то је само да би се постигао тај циљ, и да би се показао узрок са којег је једно право престало бити право. Кад се каже: „Право се не може вратити, ако ит.д.“ онда се мисли на оно право, које је у једном правцу било шире, па је скраћено. И израз злоупотреба права је допуштен, исто онако као што и израз „права нису апсолутна.“ Па и сам г. Перић вели; „Морамо приметити да је ова апсолутна власт власника над правом... добила једно важно ограничење у немачком грађанском законику.“ Кад се узме као тачно да је наш нови правни круг остао исти по величини, или баш и тврђење г. Перићево, да је смањен, ни у једном ни у другом случају „апсолутна власт власника над правом“ није ограничена. Јер право је само оно што је остало, оно што је од нашега круга отпало, окрњено, престало је бити право, а тамо у том окрњеном кругу титулар права је и даље апсолутни господар. Кад се дозволи израз, да право није апсолутно, онда се мисли на право, које још није скраћено; како оно у ствари није више право што је отпало, онда је остало као право само оно, што је дозвољено, а над свима тим дозвољеним актима титулар је апсолутни господар. Овај је израз о неапсолутним правима парадоксалан као и злоупотреба права, али се трпи, што најбоље изражава једну идеју.

Нинко Перић.

[1] Planiol, loc. cit.

МИСЛИ О РАДУ

— Тома Карлајл —

Карлајл је, по речима Рудолфа Ојкена, допринео развитку особеног идеализма личности, који по својој изобилности подстицаја и свом тесном односу према модерном животу, никако не значи прост одјек немачког идеализма. На супрот раду једне претежно друштвене културе, чијим се упливом ствара једноликост, изједначеност и површност, истиче се овде личност као полазна тачка живота, личност као концентрација једног духовног света, као тачка, у коју се стичу бескрајни конци, где живот постаје непосредно свесан самог себе и удубљује се у бити-у-самом-себи, и као тачка, где смо у стању да се концентришемо за велика дела и да утицајима околине ставимо на супрот своју личну самосталност. Истичући личност над светом Карлајл је водио неумољиву борбу са свима штетним утицајима друштва и друштвене околине, са свима неистинама његовим, а нарочито се бунио против потчињености човекове модерној индустриској култури и против свемоћи економских закона. Његове мисли имају пуно здравих и свежих погледа на живот и животне циљеве. Ови одломци извађени су из књиге Arbeiten und nicht verzweifeln[1] у којој су врло залачки сакупљене разне мисли Карлајлове о раду и животу. Пр. пр.

I. Узвишена је, свечана, готово језива мисао за сваког појединог човека, макар он био и најнезнатнији међу нама, да његов утицај на земљи, чим се почео да испољава, никада ни за све векове неће престати. Што се догодило, догодило се, то се већ стопило са вечито живим, вечито радним светом и ту дела на добро или зло, јавно или потајно, за сва времена.

[1] Thomas Carlyle: Arbeiten nnd nicht verzweifeln. Auszüge von M. Kühn und A. Kretzschmar (Verlag Langewiesche Düsseldorf).

II. Живот сваког човека може се упоредити са извором једне реке, чији су мали почетци истина свима разговетни, али чији удаљенији правац, чим се река почне вијугати кроз широке просторије бескрајних година, само Свезнајући може да уочи. Да ли ће се она слити у суседне реке, увећавајући их, или ће их примити у себе? Да ли ће остати безимени поток и својим плитким таласима са милионима других потока умножити воду какве светске реке? Да ли да постане Рајна или Дунав, чије су воде вечита гранична линија на кугли земљиној, бедем и војни друм читавих краљевина и царевина? Ми то не знамо. У свима овим случајевима знамо само то, да њен пут води великом океану; њена је вода ту, макар да је има само једна шака, и не може бити уништена нити трајно устављена.

III. Најновије је јеванђеље у овом свету: Упознај свој рад и врши га. „Познај самог себе“ — доста те је дуго мучило, то твоје јадно „самог себе“ и ти га нећеш, уверен сам никад ни познати. Не сматрај за свој задатак, да себе упознаш, јер си ти индивидуа, коју никад нећеш познати. Знај на против, на чему треба да радиш и ради на томе као Херкул! То је свакако бољи систем.

IV. Стоји написано: „Неизмеран значај лежи у раду“. Човек се усавршава радом. Дивља рогоза и коров истребљује се, лепа житна поља и дивни градови уздижу се место њих, и при том и сам човек престаје да изгледа као њива пуна корова или неплодна нездрава пустиња. Помисли, како чак и при најнижим врстама рада, од оног тренутка, када га се латимо, сва се душа човекова пење на извесан степен стварне хармоније. Сумња, жеље, јад, кајање, огорченост, па чак и очајање, све то вреба као паклени пси душу сиротог радника. Али се он смелом храброшћу посвећује свом задатку и сви они морају да занеме и да се режећи повлаче у своје нећине. Човек је само један човек. Свети жар рада личи на ватру чистилишта у којој сваки отров сагори и где чак из најгушћег дима избија јасан, светао пламен. У суштини природа и нема другог срества, да нас култивише, до радом.

V. Сав човечји рад, рад је пливача. Огромни океан прети да га прогута, и ако срчано не уздигне чело, океан ће одржати своју реч. Али пливач му непрестано и мудро даје отпора, бори се с њим, и погледајте, како га послушно море носи и као свог победиоца доводи циљу. „Тако је“, каже Гете, „са свима стварима, којих се год човек прихвати у овом животу“.

VI. Али пре свега, где наиђеш на незнање, глупост и суровост, сузбијај их неуморно, и не мируј целог свог живота, већ их у име Божје с одушевљењем истребљуј. Највиши Бог заповеда ти то гласно, само да имаш уши да чујеш. Али он ти то заповеда и једним неизреченим гласом, који улива више страхопоштовања од грома синајског или фиука вихора, јер зар ти не говори и ћутање дубоких вечности, читавих светова с оне стране звезде Данице? Још нерођени векови, стари гробови са својим распалим прахом, па чак и давно сасушене сузе, које су га влажиле, зар не говоре теби оно, што још ниједно уво није чуло? Дубока царства смрти, звезде на својим непрекидним и неуморним путевима, сав простор и све време објављују ти, стално те опомињући: И ти треба да радиш као сваки други човек, док је још дан, јер долази ноћ, у којој нико не може да ради.

VII. Сваки поштен рад је светиња, у сваком поштеном раду, макар он био само ручни рад, лежи нешто божанско. Рад, тако простран као земља, има свој врхунац на небу. Зној чела и од овога до зноја мозга, до зноја срца, чиме су натопљена сва срачунавања једног Кеплера, сва посматрања једног Њутна, све науке, све испеване јуначке песме, сва извршена херојска дела, сви болови мученика, до оног „крвавог зноја самртног страха“, који су сви људи назвали божанским. О брате, ако то није обожавање, онда обожавање треба жалити, јер је ово најузвишеније, што се досад открило под небеским сводом.

VIII. Ко си ти, што се жалиш на свој радни и мучни живот? Не жали се. Погледај више себе, мој уморни брате. Погле тамо у вечности божјој своје сараднике. Они још живе, света група бесмртника, телесна стража човечанства на небу. Чак у слабом човечјем памћењу живе тако дуго, као светитељи, као јунаци, као Богови. Само они надживе неизмерне пустиње времена, једини они су се и настанили у њима. Небо, и ако строго, ипак није нељубазно према теби. Небо је љубазно као племенита мајка, као она спартанска мајка, која је, дајући свом сину штит, изговорила: „С њим сине, или на њему?“ И ти треба да се поштован вратиш дома; и ти ћеш се — не сумњај — с почастима појавити у својој удаљеној домовини, само ако у борби очуваш свој штит. У вечностима и најдубљим царствима смрти ниси странац, већ свуда грађанин. Не жали се; чак се ни Спартанци нису жалили.

IX. А ко си ти, што се хвалиш својим животом лењости и што са уживањем показујеш своје сјај'це, златне екипаже са ме-

каним јастуцима, на којима свијаш руке за спавање? Погледај више себе, погле на ниже, около себе, иза и пред собом, да ли можеш сагледати лењог јунака, светитеља, Бога па и демона? Ни трага од таквих. У небу, на земљи, у води, под земљом не налази се нико, ко би ти личио. Ти си оригинал у овом свету и припадаш само овом јединственом столећу или половини столећа. На овом свету постоји само једно једино чудовиште и то је лењивац. Шта је његова религија? Да је природа фамтазма, где лукаво просјаштво или крађа каткад нађу добре хране; да је Бог лаж и да су човек и његов живот лаж. Ах, ко од нас може само рећи, ја сам радио? Највернији од нас некорисне су слуге, највернији од нас знају то најбоље. Највернији од нас могу рећи: „Много од мога живота је расипано.“ Али онај, који нема више никакав други позив већ да учествује у јавним догађајима као и да се шета на грациозан или неграциозан начин, и да рађа синове, који исто тако лењо ходају, шта ће тај о себи да прозбори, ако жели да укаже част истини?

X, Што се тиче награде за рад, о њој се могу безбројне ствари рећи и бескрајно много ће се и мораће се још много говорити о томе, дознавати и писати. „Поштена награда за поштен рад“ сасвим је најправеднији захтев! Новчана награда, „која је довољна да радника одржи у животу, да га постакне на даљи рад“ тек је толико, да се сама награда просто не уклони са овог света, и за најплеменитијег радника исто тако неопходна као и за најнезнатнијег.

XI. Али да ли ти је у суштини и потребна макаква награда? Да ли је твој циљ и циљ живота, да за своје херојско дело пуниш трбух добрим залогајима, да водиш живот помпе и угодности, и да будеш у овом свету или у макаквом другом оно, што људи називају „срећан.“ Ја одлучно за тебе одговарам: Не. Сва духовна тајна нове епохе лежи у томе, што свом оштроумношћу своје главе и срца за самог себе можеш одговорити: Не!

XII. Брате, храбар човек може поклонити свој живот. Поклони га, саветујем ти, јер ваљда не очекујеш, да га повољно продаш? Каква би те цена, на пример задовољила? Све што је Бог створио, целокупни свет просторни, сва вечност времена и све што се у њој налази, то би била цена, која би те задовољила, та и ниједна друга, као што ћеш и сам признати, ако си искрен. Твој је живот твоје све и ти би за то хтео све да имаш. Никад повољно нећеш продати свој живот или макоји део свога

живота. Поклони га као краљевско срце; нека цена буде једно ништа. Тада си у извесном смислу све за то добио. Херојски човек, — а зар није, хвала Богу, сваки човек притајен херој, — мора у свако доба, под свим околностима тако да поступа. У највећем херојском веку, као и у најмање херојском, он мора рећи, као што је Бернс о својим малим скотским песмама, малим росним капљицама небеске мелодије, у једно време, када је тако много било немелодичнога, поносито и понизно рекао: „Тако ми неба, или су оне неоцењиве или немају никакве вредности; за њих су ми непотребне ваше гвинеје."

XIII. Рад је мисија човекова на овој земљи. Биће извојеван дан, доћи ће тај дан, када онај, који ништа не ради, неће сматрати за саветно, да се покаже у нашој области сунчаног система, већ ће се радије освртати на другу страну, не би ли негде нашао какву лењу планету.

XIV. Како је истинита она стара легенда о сфинги, која је лежала на друму, задавала пролазницима своју загонетку и раздирала их је, ако је нису могли решити.

Таква сфинга је овај наш живот за све људе и људска друштва. Природа је као сфинга небесна, љупка и нежна. Она има лице и груди једне богиње, али и канџе и тело лавице. У њој се налази небесна лепота, која значи небесну хармонију и мудрост — али и мрачна кобна подивљалост, која је из пакла. Она је богиња, али још неослобођена из своје тамнице, још у пола окована — артикулисано, љупко још се није отресло неартикулисаног, хаотичног.

Колико истине! И зар нам она не поставља своју загонетку? Сваког човека пита благим тоном али са ужасном озбиљношћу: Да ли ти је познат значај данашњег дана? Да ли ћеш и покушати, да мудро извршиш оно, што данас можеш да учиниш?

Одговори на њену загонетку и добро ћеш проћи. Ако ли не одговориш, пређеш преко ње и не обзирући се на њу, она ће се сама одгонетнути. Решење ће се тада наћи зубима и канџама, јер је природа нема лавица, која се оглушује о твоје молбе и гњевно те раздире. Ти ниси више њен победоносни вереник, већ њена размрскана жртва. И с народима је као и с индивидуама. Да ли они могу да реше загонетку судбине?

XV. Заиста, нема ништа мртвога у овој васељени; што ми називамо мртвим, само је измењено, његове снаге делују у супротном правцу. „Лист, који распадајући се, лежи на влажном

ветру, неко је рекао, „има још снаге; како би могао друкчије да иструли?“ Цела наша васељена је бескрајан комплекс снага, хиљадоструких, од земљине теже до мисли и воље, до слободе човекове, спутане природном нужношћу. У свету овом не спава се ни за један тренут; све је будно и радно. Нигде нећеш наћи какву ствар у усамљеном нераду, од гранитних стена, које се, од како су створене, лагано распадају, до развејаног облака дима, до живог човека, до дела, до речи човечје. Знамо, да се изговорена реч не може опозвати; исто тако, чак и више, то је случај са извршеним делом. „И сами Богови.“ каже Пиндар, „не могу уништити свршено дело.“

XVI. Ниједна перилода светске повеснице не може дати талентованог човека, који у њој не би нашао довољно задатака, да на њима ради; ни под каквим околностима не може неко да ступи у живот, а да не буде имао да утишава раздоре и да не наиђе на тешкоће, које мора свом својом снагом да отклања. Свуда се налази човечја душа између хемисфере светлости и хемисфере мрака, на граници морала и слободне воље, два вечито непријатељска царства.

XVII. Али вас, вас раденике, који већ радите на својим задацима, и као људе дорасле за свој позив, племените и часне, вас позива свет на нов рад и ново оплемењавање. Савладајте узнемиреност, трзавице, на далеко распрострањено очајање, срчаношћу, благошћу и мудрошћу. Хаос је мрачан и дубок као пакао; учините да буде светлост, и ми ћемо место пакла видети зелену цветну ливаду. О, узвишено је и нема веће узвишености до учинити макакав кутак божјег створења мало плоднијим, бољим и и достојнијим Бога, неколико човечјих срдаца мудријим, срчанијим, сретнијим и блаженијим. То је задатак достојан Бога.

XVIII. Два човека поштујем и више ниједног. Прво уморног раденика, који са оруђима, која му земља пружа, с тешком муком побеђује земљу и чини је својином човека. Осећам поштовање према рапавој, истрошеној грубој руци, у којој се тако исто налази увек разбуктана краљевска величанственост, јер та рука носи скиптар ове планете. Осећам поштовање и према грубом, испијеном, упрљаном лицу са простом интелигенцијом, јер је то лице човека, који живи, како се мора живети. Да, у толико те више поштујем због твоје неуглађености и то још више, што те морамо сажаљевати и волети. Тешко потиштени брате! За нас су се твоја леђа тако згрбила, за нас су твоји прави удови и прсти тако из-

ломљени. Ти си био наш регрут, на кога је пала коцка, и борећи се за нас, постао си богаљем. И у теби је притајен богом створени облик, али се није требао развити. Он је требао да остане увијен у густу амајлију рада и твоја душа и твоје тело нису требали да осете слободу. Па ипак ради на свом послу, ради, ради. Ти схваташ своју дужност, макар њу занемаривао ко год хоће. Ти радиш за сасвим неопходно, за насушни хлеб.

XIX. Другог човека још више поштујем — онога, који ради за неопходне душевне потребе, не за свакодневни хлеб, већ за хлеб живота. Зар се тај није сродио са својим позивом, кад жуди унутарњој хармонији и њу испољава речју и делом, свим својим спољним тежњама, узвишеним и дубоким? До највишег врхунца биће он узнесен, када његова спољна и унутарња тежња постану једно, када га можемо назвати уметником, не просто земаљским радеником, већ одушевљеним мислиоцем, који са оруђима стеченим од неба, осваја нам небо! Када се сиромах и скромни раденик труди, да имамо хране, зар не мора племенит и одушевљени мислилац да се са своје стране постара, да тај раденик добије светлости, упута, слободе и бесмртности?

XX. Живот за човека никад није био мајска игра. У свако доба била је судбина немих милиона, рођених за суров рад, загорчана многим боловима, неправдама, тешким ударима, који су нас могли мимоићи или су били неизбежни. То уопште није била игра, већ суров рад, који је задавао ране и мускулима и срцу.

XXI. Никада није био човечји живот онако сретан, како га замишљамо; никада није ни могао то да буде. Једнако маштамо о рају, али то је сан, ташти сан.

Невоље, трзавице, заблуде имају свој трајан, чак неопходно потребан боравак на овој земљи. Зар није рад удес човеков? А који је рад у данашњем времену пријатан и не мучан? Рад и напор је прекид оног мира и угодности, које човек у својој глупости сматра као своју срећу, па ипак се без рада не би ни замислити могла угодност, нити одмор.

На овај начин мора зло, оно што ми називамо злом, увек да постоји, докле год човек постоји. Зло у најширем смислу, који му можемо дати, управо је мрачан, неизрађен материјал, којим слободна воља човечија треба да подигне зграду реда и доброте. Увек мора бол да нас подстиче на рад и само у слободној тежњи за вишим може се за нас замислити блаженство.

XXII. У сваком случају, ко поштено хоће да ради, мора

имати — непоколебљиву веру. Ко при сваком кораку пита за мишљење света, ко се не може лишити његовог одобравања и њему подређује своје сопствено убеђење, бедан је слуга, који жели да пада у очи. Макакав му рад био поверен, он му неће испасти за руком. Сваки такав човек свакодневно доприноси неизбежној пропасти. Сваки рад, који он врши на овај ружан начин, само с погледом на његов спољни сјај, ново је зло и ствара нову беду.

XXII. Најмучнији осећај је осећај сопствене немоћи и као што Милтон каже, слабост је права беда. Па ипак се снага не може друкчије јасно да испољи, већ само у ономе, што смо срећно постигли. Између неодређене, колебљиве способности и чврстог несумњивог извршења, каква разлика! Нека неодређена самосвест суморно се настанила у нама, која нам само може средити наша дела и јасно их издвојити од других. Наша су дела огледало, у коме дух најпре види своје природне црте. Отуда потиче чудост оног немогућег прописа: П о з н а ј с а м о г с е б е, све док се он не преведе у делимице могуће начело: З н а ј н а ч е м у м о ж е ш д а р а д и ш.

С немачког
Т. Марковић.

ГЕНЕАЛОШКА И МОРФОЛОШКА КЛАСИФИКАЦИЈА ЈЕЗИКА

— В. Поржезински —

— наставак —

2. Неиндоевропски језици. Опште напомене. Однос генеалошке класификације језика према класификацији људских раса по анатомским обележјима.

Велике просторије у источној половини Европе и у Азији заузимају ових пет језичких породица: 1. финска (или финско-угриска); 2. самоједска; 3. турско-татарска; 4. монголска и 5. манџурска или тунгуска.

Фински су језици: 1. прави фински (Суоми) у Финландији; 2. естниски; 3. ливски; 4. карелски; 5. лапски; 6. мађарски; 7. остјачки: 8. вогулски; 9. вотјачки; 10. зирјански; 11. черемиски; 12. два мордовска језика, који припадају двама племенима: Ерза и Мокша, и још неки већ изумрли језици.

Сви овде набројани фински језици налазе се у Европи. изузимајући остјачки и један део вогулскога, који се говоре у Сибиру. Од остјачког језика финске породице ваља разликовати језик истога имена, који се такође налази у Сибиру, али који не припада финској језичкој породици.

Најстарији извори мађарскога језика припадају XII веку, а најстарији споменици финскога језика XIV веку.

Самоједску породицу чине језици самоједских племена, који живе на европском прибрежју Северног Леденог Мора и на његовој азиској обали преко Јенисеја до Хатаншког (Хатанга) Залива, а једним делом и у горњем току ове реке.

Турско-татарска породица врло је богата по свом саставу. Овамо иду језици: 1. Јакута; 2. алтајских племена; 3. Те-

леута; 4. турско-татарских племена у горњем току Оба (Кумандинаца и т.д.); 5. турско-татарских племена на горњем Јенисеју: 6. Урјанхајаца (у западној Монголији); 7. Барабинаца; 8. Киргиза; 9. Ногајаца; 10. Кумика; 11. Карачајеваца (на Кубану); 12. Башкира; 13. Сарта; 14. Узбека; 15. Туркмена; 16. Турака (османских); 17. Татара (кримских, адербејџанских, казанских) и др.

Ближе сродничке везе међу језицима и наречјима, које сам навео као представнике турско-татарске породице, још нису потпуно објашњене, због чега се и ограничавам на набрајање појединих језика, не улазећи у даље појединости. Овамо припада и језик Ујгура, једнога огранка турско-татарског племена, којега је рано нестало као самосталне јединице, а оставио је после себе писмене споменике из VIII—X века по Хр. Језик орхонских натписа из VII—VIII века, сличних рунама, који су сразмерно недавно пронађени близу реке Орхона, притоке Селенгине, и који још нису довољно испитани, такође припада турско-татарској породици.

Монголска породица припада Монголима, који се деле на источномонголску и западномонголску групу; у прву долазе Бурјати а у другу Калмици.

Тунгуску или манџурску породицу чине тунгуски и манџурски језик и неки други језици, који су још мало проучени.

За ових пет језичких породица, које смо набројили, у разно време и разни научници изнели су претпоставку, да све оне чине једну велику породицу, која потиче од једнога заједничког претка. Ову мисао први пут је исказао, још 1720. године[1], шведски официр Штраленберг, који се борио у боју код Полтаве и провео много година у руском ропству, те је имао могућности, да се непосредно упозна са разним представницима народности, које се све називају једним заједничким именом татарске, како у Европској Русији тако и у Сибиру. Доцније се ова хипотеза даље раширила и била примењена и на друге језике (на пр. овамо је убрајан јапански језик, а и сумерски или акадски језик и др., при чем су поникли нови називи; скитска, туранска[2] и напослетку уралско-алтајска језичка породица. У садашње доба као да је несумњиво доказан факат ближега сродства међу финском и самоједском породицом; што се тиче односа ове „финско-самојед-

[1] „Der nord-und östliche Teil von Europa und Asia," Stockholm, 1730.

[2] Познати популаризатор науке о језику Макс Милер рачунао је у „туранску" породицу и дравидске језике, о којима ће бити реч доцније.

ске“ групе према осталим трима породицама и њихових међусобних односа, они остају необјашњени. У историју овога питања уводи расправа хелзингфорскога професора Донера (Doner): „Die uraltaischen Sprachen“ у 1. свесци „Finnisch-Ugrische Forschungen“.

И питање о ближем сродству по пореклу међу финским и индоевропским језицима исто тако још није досада пречишћено. По времену последњи преглед тога питања даје: Wiklund, Finnisch-Ugrisch und Indogermanisch, Le Monde Oriental I. Свакојако таквих тачака слагања међу овим језицима, како су их показали разни научници, нема довољно, да би се изнесени проблем могао решити у позитивном смислу, и то утолико мање, што, као што смо видели, још није јасно, у каквим односима стоји финска породица према својим више источним и југоисточним суседима; јер ако би спајање уједно финских језика са индоевропским имало научну вредност, морала би се, васпоставивши један заједнички фински језик, објаснити веза по пореклу међу овим последњим и турско-татарским, монголским и манџурским прајезиком, а изучавање језика ових трију племена: турско-татарског, монголског и манџурског, јоште није дошло до тог ступња, на коме већ стоји изучавање финских језика, и ако је ово последње још далеко од оне висине, до које је дошла наука у погледу на индоевропски прајезик.

Осем индоевропских језика и језика разгледаних неиндоевропских породица, од којих само манџурска нема својих представника у Европи, изузимајући, разуме се, поједине личности, науци су позната у Европи два језика, који не припадају ни једној од показаних група, То је језик Етрускâ, који је негда говорен у Италији[1], и језик Баскâ, који се још и данас одржао на окомцима Пиринеја у Француској и Шпанији,; већи део Баска живи у Шпанији.

Језик Етрускâ није једанпут само убрајан у индоевропске језике: тако се Корсен 1874. године одлучно изјаснио у том смислу, да је овај језик индоевропски као год и латински, оскиски и умбриски; сразмерно недавно норвешки научник Софус Буге

[1] О језику старих становника лигурске обале Средоземнога Мора не знамо скоро ништа сем личних имена, и због тога не можемо створити никаквих представа о његовим особинама, да бисмо поставили макакву хипотезу. У сваком случају то није био индоевропски језик, као ни језик старих становника Сицилије, од кога су сачувани епиграфски трагови.

(Bugge) поново је покушао утврдити припадање етрушкога језика нашој језичкој породици, доказујући његово сродство са јерменским („Etruskisch und Armenisch“, 1890.). Ипак сви ови покушаји, као и хипотеза, коју је 1874. г. поставио Тајлер (Taylor) о туранском пореклу Етруска, остали су безуспешни: уколико је етрушки језик уопште познат науци, не може у садашње време бити сумње о том, да овај загонетни језик нема сродничких веза онде, где су их тражили до сада. Већу наду на позитивно решење овога питања даје пут, којим је пошао заслужни дански лингвист Б. Томсен (Thomsen). Овај научник обратио је своју пажњу кавкаским језицима (в. ниже), на које је већ пре њега указао Паули, који се целога свога живота бавио о изучавању и издавању етрушких натписа. Године 1899. Томсен је у Bulletin de l' Académie royale des sciences et des lettres de Danemark саопштио ресултате својих испитивања. Показало се, да етрушки језик са једним од језика северне кавкаске групе, и то са лезгиским (Паули је мислио на јужно-кавкаски, грузински језик) показује сличност не само у појединим речима већ и у граматичким облицима, а има неких аналогија и са јужнокавкаским језицима. Даље испитивање треба да покаже, уколико паралеле, које је изнео Томсен, имају доказну снагу за утврђивање сродства међу реченим језицима. Напомињемо још, да сам творац ове хипотезе сматра њу као потврђење познатога предања, које се налази у Херодота, да су Етрусци дошли из Лидије; до душе језик Лиђана готово нам је уопште непознат, али ипак има један натпис малоазискога порекла, нађен у Египту, који се сматра за лидиски и у ком се налази једна реч, коју Томсен напоредо ставља са једном речју јужнокавкаских језика. Са историјом овога питања могућно је упознати се на руском језику по излагању проф. Модестова (Введеніе въ римскую исторію, део II, стр. 45 и д.) и ако се мора препоручити опрезно држање наспрам хипотезе о вези етрушкога језика с језиком лемноскога натписа, који се тиче насељења овога острва пре доласка Грка, и о даљој вези овога језика са малоазиским језицима неиндоевропскога порекла.

Што се тиче језика Баскâ, његови су сроднички односи још непознати. Колико се може мислити, овај језик је остатак језика старих становника југозападне Европе, који је потиснут западном (келтском) граном индоевропскога језика. Барем лична имена иберискога порекла блиска су језику Баскâ.

Кавкаска земљоузина, на граници Европе и Азије, насељена је разним племенима, која су говорила разним језицима, а међу њима је у засебну групу издвојен један број језика, што су познати само на тој тачки земљиној а не припадају ни индоевропским ни семитским ни турско-татарским језицима. Ови тако звани кавкаски језици одликују се већом разноврсношћу, а њихово изучавање још није толико напредовало, да би било могућно решити питање о њиховим међусобним сродничким односима. Уосталом, јужнокавкаски језици (грузински, мингрелски и сванетски) као да чине једну породицу. Севернокавкаски језици (черкески, чеченски и лезгински са читавим низом разграњања), уколико се може судити по садашњем стању ствари, нису генетички везани међу собом ни са јужно кавкаским језицима, и ако имају неке црте заједничке с њима.

У Азији и Африци налазимо велику породицу семитских језика, од којих су многи већ изумрли, а један, арабљански језик, надалеко се био раширио ван првобитних својих међа по Африци и југозападној Европи, али је у току времена изгубио завојевања у овом последњем делу света. По веома вероватној претпоставци семитска племена дошла су из Арабије, и ако је, разуме се, нама непознато, да ли је ова земља њихов најстарији завичај или су се они ту доселили из других места. Даље, довољно извесно утврђена је општа слика даљих кретања разних семитских грана, које су се у неколико таласа једно за другим излиле преко земаља са старом културом у Месопотамији и предњој Азији.

Семитској породици припадају ови језици: 1. језик староасирски; 2. језици ханаанске гране; 3. са овим последњим блиски арамејски језик; и 4. језици арабљанске гране.

Староасирски језик назива се овим именом због тога, што су први проналасци са натписима на том језику учињени у северном делу Месопотамије (Асирији), и ако би тачније било назвати га старовавилонским језиком, јер је његов завичај у Вавилону, одакле се у току времена раширио на север. У Вавилону су Семити затекли стару културу народа, који се звао Сумерци или Акадци, од којих су примили идеографско (у сликама) писање, које су они у току времена напослетку претворили у клинасто, по слоговима. Велика количина клинастих натписа, који су нам познати захваљујући до сада енергично вршеним ископавањима, допушта нам створити доста тачну представу о по-

ступном развитку староасирскога језика, о израђивању његовога књижевног наречја и о неким особинама живога говорног језика, које избијају у споменицима приватнога карактера, на пр. у писмима. Старо становништво подлегло је завојевачима и примило њихов језик, и ако се на северу месни, урођенички језик упорније и много дуже време одржао но у Вавилону, где је већ у XI в. пре Хр. уступио место језику завојевача. Почевши од VIII в. пре Хр. на Месопотамију су навалили нови семитски елементи, Арамејци, који су заузели најпре села а затим и градове. Резултат је био поступно истискивање староасирског језика, који је већ у време Александра Македонског био мртав језик, одржаван само још вештачким начином у свештеничким круговима.

Друга грана семитскога племена је х а н а а н с к а, чије продирање на север ка обалама Средоземнога Мора јесте други по времену талас семитски, који се кренуо из првога свог завичаја. Најстарији споменик језика ове гране јесу глосе у писмима палестинских кнежева египаскоме фараону, писаним на староасирском, језику која долазе у XV в. пре Хр. а нађена су у Тел-ел-Амарни у Египту. Најважнији представник ове групе јесте ј е в р е ј с к и ј е з и к, а као његов најстарији споменик сматра се песма Деборина (Књига Судија, 5); ову песму стављају у време пре 1000. године пре Хр. Остаје нерешено питање, због чега се јеврејски језик у свима најважнијим цртама слаже са језиком најстаријих становника Палестине, који нам је познат из епиграфских трагова (поменуте глосе и натпис око почетка IX в. пре Хр.), и ако су Јевреји, као што је познато, ушли у ту земљу као победнички завојевачи. Можда овде имамо посла с двема узастопним покретима ханаанске гране. Што се тиче дијалеката јеврејскога језика, наша су знања веома оскудна и своде се управо на причање у Књизи Судија (12, 6) о особеностима изговора гласа „ш" у речи „шиболет" („клас") код Ефраимова колена и о неким особеностима речничкога карактера у књигама севернога порекла. У почетку периоде јелинства јеврејски језик био је већ мртав језик, јер су Јевреји, који су се иселили у Египат и даље на запад, примили језик тадашњега образованог истока, грчки језик, а њихови сународници, који су остали у завичају, заменили су свој језик једним од наречја арамејскога језика, који је у то време био међународни језик у предњој Азији. Уопште арамејзација Палестине почела је одмах после пала јудејског царства (586. г.). Ну јеврејски језик и даље је живео као

књижевни језик у школи и у црквеној употреби, при чем производи за последња два века пре Хр. показују унеколико знатне трагове утицаја живога говорног језика, а то је, као што смо видели, био арамејски језик.

Други представник ханаанске гране јесте феничански језик, који нам је познат из натписа (најстарији из X—IX в. пре Хр.) и из бележења личних имена и појединих речи у грчким изворима. Ово последње има особиту важност, јер феничански натписи по старосемитском начину не означавају самогласнике. Феничански језик раширио се по обалама Средоземнога Мора, где је живео у феничанским колонијама, али је само у Картагини ухватио чвршћега корена. Сачувани натписи из старе Картагине незначајни су по обиму и веома мало задовољавају у ортографском погледу. Више вредности имали би за нас оно неколико стихова на „пунском" језику, који су сачувани у једној комедији Плаутовој, да их нису осакатили преписачи, који нису разумели њихов смисао. Па ипак има трагова, који указују неке дијалектске особине у картагенском језику према правом феничанском језику, који је око I века пр. Хр. већ био мртав, док се „пунски" језик у Африци одржао још и после Христа.

Трећи талас семитскога покрета били су Арамејци, чија је источна грана доцније, после примања хришћанства, назвала себе Сирјанима[1], да би се разликовала од нехришћанскога дела.

Почевши од XIV века пре Хр. натписи из Вавилона и Асирије помињу Арамејце, који су западно од Месопотамије живели као номади и на њих овда онда нападали. У току времена они су се кренули на северозапад и у Месопотамију, истисли месне језике, док напослетку од прилике на три века пре Хр. њихов језик не постаде језиком целе културне предње Азије. Арамејски језик продро је чак и у област арабљанскога језика у књижевној употреби, али се овде није одржао. Најстарији књижевни споменици (после натписа) овога језика јесу неколики делови Старога Завета (на западноарамејском језику). Арамејски језик разделио се на две главне групе говора: западну и источну. Неки (Nöldeke и др.) узимају три групе: западну (палестинску), средњу

[1] Сирија, Сирјани називали су Грци Асирију и Асирце, разумејући под тим сву шарену етнографску мешавину асирске државе. Доцније грчко-римски свет примењивао је ове називе само на Сирију у ужем смислу и на Арамејце. Место назива „сириски" језик употребљавао се и назив „сирохалдејски", који је збогтога неподесан, што упућује само на Вавилон као на место живљења овога језика.

(едеску) и источну (вавилонску). Западни дијалекти истиснути су арабљанским језиком, и сада је један од њих сачуван само у три села око Дамаска. У источном делу своје територије арамејски језик простирао се од јерменских гора до ушћа Тигра и Еуфрата. Овде је најважнија тачка био град Едеса. Хришћански Сирјани, који су се служили источносириским језиком (Несторијанци), одвојили су се због догматских наслагања од својих западних једновераца у Палестини, због чега су ови у својим књигама почели употребљавати месно западноарамејско наречје. Арабљанска завојевања у VII веку по Хр. учинила су крај значају и даљем ширењу арамејскога језика, али као црквени језик он се и даље одржао још око шест векова. На истоку је културни значај арамејскога језика био већи него на западу; у време владавине Сасанида у Персији његов утицај био је толико велики, да је читав низ позајмица из њега ушао у средњоперсиски језик. Даље, Несторијанци су са својом проповеди дошли до китајскик крајева и предали су своју азбуку Монголима. До данашњега времена сачувани су остаци источноарамејскога језика у нешто мало тачака: у Месопотамији, око Мосула, у курдским горама и на западној обали језера Урмије; малобројни представници, тако звани Ајсори, живе и у Русији, у Закавкаској. У XVII веку несторијански проповедници покушали су повратити књижевни значај мосулскоме дијалекту; успешнији је био рад америчких мисионара у XIX веку а затим и римске колегије de propaganda fide у погледу на урмиски дијалекат, који су они употребљавали не само за проповедање хришћанства већ и за ширење основа образованости.

(Свршиће се)

Милив. Ј. Поповић.

ЛАЖИ

— Пол Бурже —

— НАСТАВАК —

Рене није имао времена ни да захвали, јер га г-ђа де Сермоаз, обузета сујетом да се истиче између других, сујетом која чини да понеки људи, као и понеке жене, осећају урођену, готово безазлену потребу да се нађу на услузи угледним личностима, повуче да га престави новој личности. Рене мораде поздравити г-ђу Абел Мозе, најсјајнију лепоту рода израиљског у белој хаљини, затим Г-ђу де Сов у ружичастој, и Г-ђу Фирмен Нортије, у плавој хаљини. Затим ето ти Г-ђе Комов, која га одведе кнегињи де Кандал, која се поносила што је потомак страшног маршала из петнаестог столећа, и њеној сестри, војвоткињи од Аркола. После ова два права француска имена долазила су имена, које није било могуће одмах упамтити, неких сродница кнегињиних, и у исти мах наста руковање с људима, који се налажаху око ових госпођа. Тако се Рене упозна с маркизом де Хер, најуреднијим од свих отмених људи, који живи са двадесет хиљада динара дохотка као да има педесет; с виконтом де Брев, који је на путу да већ по трећи пут банкротира, са де Крисеом, љубитељем збирки; са Сан Гнобе, славним талијанским стрелцем; и с три четири Руса. Имена већине ових помодних жена и ових људи из клубова била су позната песнику, јер их је, по белешкама које су о забавама доносили петпарачки листови, читао детињасто и с лудом похлепом, са највећим дивљењем младића из грађанског сталежа који сањају о животу високог света. Он је о овом друштву, више богатом него аристократском и више европском него француском, и које се вијађа у Паризу по светковинама и забавама, у себи још у на-

пред створио једно мишљење тако уображено и тако савршено нетачно, да је био у исти мах очаран и збуњен овим остварењем једног од својих најстаријих снова. Ту је био достигао крајност у бљеску, који га је очаравао, у исто време кад је његов успех опијао његову списатељску сујету. Сусретао је осмехе на устима тако примамљивим, ласкаве погледе у очима тако лепим! И то му је миловало душу, застиђавало га је стално, док га је вртлог од лица заблењавао, а баналност похвала изазивала му нехотично разочарање. Оно што чини високе кругове, па ма какви били ти кругови, несносним до одвратности многим уметницима, јесте што те уметнике други доводе ту, и што ту очекују нешто изванредно, док лица која припадају заиста високим круговима крећу се у салонској атмосфери природно и просто као свакидашњи посетилац. Ово неодређено разочарање, овај умор многобројних упознавања, ова опијеност од поноса и страх да не испадне неспретан, гонили су Ренеа да потражи свога пријатеља Клода, али га он не нађе никако. Његове очи сретоше само Колету, која, сишавши са позорнице у свом оделу живих прелива, са старинским облицима, и косама сасвим напудрованим, чинила је оштру противност, у боји, црним капутима који су је опкољавали. Она је такође осећала видљиву незгоду, — која се показивала у нешто нервозном осмеху, у нешто неповерљивости у дну погледа, и у брзом и непрестаном отварању и затварању своје лепезе, — ону незгоду глумице кад се изненадно пренесе из своје средине, глумице која је у исто доба горда и узбуђена с пажње коју улива, арогантна и уплашена. Она се осмехну на Ренеа осмехом који је издавао право задовољство што налази некога од свог рода. Она је баш тог тренутка говорила с оним човеком, црвеним као цигла, за кога је Рене знао од кнегиње да је Салванеј, супарник Клодов.

„Ах, ево мог писца“, рече она пружајући руку песнику. „Е да! ви сте ваљада задовољни, вечерас... како је све ишло!... Хајдете, Салванеј, честитајте г. Венсну, и ако ништа нисте чули... А ваш пријатељ Ларшер“, додаде она, „нестало га?... Казаћете му од моје стране да ме је на бини толико насмејавао да сам хтела пући. Имао је ту, преко чела онај његов прамен косе и изглед на жалосну врбу. За кога је он играо свога Антонија?“

У овом тренутку било је свирепости у зеленим замућеним очима младе жене, у њеним напућеним уснама, и неке мржње што је несрећни Клод отишао не поздравивши је. Она га је во-

лела, на свој начин, варајући га и мучећи, али нарочито подјармљујући га. Она је осећала задовољство освете тако ругајући му се и верујући да ће безазлени Рене поновити ове речи своме пријатељу.

— „Зашто тако говорите?“ одговори младић тихо, користећи се тренутком кад је пратилац глумичин измењивао поздрав с једним својим другом, „ви знате добро да вас он воли...

— „То је истина“, рече Колета смејући се врло гласно својим злим смехом. „Ви му верујете све што каже... Ја већ знам ту причу... Ја сам тај његов зао дух, његова кобна жена, његова Далила... Имам читав свежањ писама где ми он прича те приче... То му не смета да се опија као Рус, под изговором да бежи од мене... Ја сам га, ваљада, натерала да се карта, и да пије, и да се шприца морфином? Батал'те!...“ И она подиже своја лепа рамена; затим весело настави: „Кнегиња нам даје знак, остају само присни пријатељи и ми... Салванеј, вашу руку, па хајд'мо на вечеру“.

Време је заиста било прошло у том наизменичном представљању, и Рене, кога ова реченица Колетина пробуди изненада из његове заљубљености, виде да се број лица која су остала по салонима јако смањио. Кнегиња је била позвала једва тридесетину од својих гостију на вечеру која је требала да заврши забаву. Она даде сама знак да се пење на горњи спрат, где је та вечера била спремљена, узимајући руку најглавније званице, једног амбасадора који је био тада врло у моди у овом елегантном Паризу који воли забаве. Парови се образоваше и пођоше за њом уз једне, доста уске степенице, које су украшавали бронзе и дивни дрворези, донесени из Италије. Са степеница се стиже у једну галерију. Она је личила на будоар, по ситној бризи која је ишла до фантастичности у њеном меблирању, и у исти мах личила на салон по својој обилности. У средини бејаше постављен дуг сто украшен цвећем, пун воћа. Он је блештао од кристалног и сребрног посуђа. Поред сваког тањира, светли се једна ружичаста лопта, уоквирена кадифом, у којој је горела њена невидљива свећа, — енглеска новост коју гости поздравише лаким и веселим усклицима, па се после сместише како је где ко хтео. Рене, који се у својој стидљивости попео са̂м и међу последњим, седе на празну столицу између виконта де Брев и младе плаве жене у црвеној хаљини, коју је срео у предсобљу и за коју му је Клод Ларшер рекао да се зове Г-ђа Морен, ћерка чувеног Боа-

Дофен, једног од најнепопуларнијих министара Наполеона III. Тако изгубљен у овом куту стола и док је разговор почињао између Г-ђе Морен с једне стране и њеног сусела у десно, између виконта де Брев с друге стране и његове суседкиње, он уграби прилику да дође к себи за који тренутак и да осмотри званице, иза којих долажаху и одлажаху слуге, носећи судове, сипајући вина... Његов поглед прелазио је с Колете, која је кокетовала смејући се са Салванејом, на Г-ђу Комов, која је без сумње у тај мах причала неку нову причу из спиритистичког искуства, јер њене очи беху поново узеле свој сјај готово неиздржљив, њене црте су губиле свој облик. Њена велика рука кретала се у сјају прстења, не бринући се ни за кога за столом, успркос томе што је кнегиња била тако услужна иначе, тако брижна да се допадне сваком своме госту. Млади човек се осети усамљен, још јаче него мало час, и то толико да га је то болело, било што му је јачина осећања исцрпла живце, било што му изненадни прелаз са свог успеха на тренутни немар показа како мало вредности даје вера у свет. Од жена које су га биле претовариле ласкама, једне беху отишле, друге беху сасвим природно селе поред својих уобичајених пријатеља. У супротном крају стола могао је наћи своју сопствену слику у глумцу који је играо Лоренца, јединог што је остао да вечера с Колетом, и који је онако крут и прав у свом сењерском костиму, јео и пио с великим апетитом не говорећи речце ни с ким. У том душевном расположењу, Рене се даде у посматрање своје суседкиње, чији га је чар био јако занео за време брзог сусрета у предсобљу. Не беше се преварио узевши је на први поглед за створење по изгледу савршено аристократско. Све је на њој давало осећање нечега отменог, готово сувише лепог, почев од умилности њених црта до финоће њеног струка и виткости њених руку. Њене руке изгледале су слабачке, толико су јој прсти били шиљати и као провидни. Мана ове врсте лепоте налази се баш у оном што прави њену чар. Претерана разнеженост се мења у слабост а сувише фина чар у извештаченост. Код Г-ђе Морен, пак, пажљивија студија откривала је да је то чаробно биће обвијало друго здраво биће, и да је та виткост крила жену доиста живу, чија се животна снага показивала у разноликим знацима здравља. Ова лепа глава почивала је на енергичном врату, где се рујно злато косе коврчало у густе и збијене витице. Никаква мршавост није кварила њена пуна рамена. Кад се смешила, показивала је оштре и беле зубе.

и начин којим је она указивала част вечери сведочио је да је њен стомак лако давао отпора безбројним мукама од којих пате жене из високих кругова, почев од стезања мидера до вечерњих седељки, које их изнуравају, не говорећи о свакодневним ручковима ван куће. Очи Г-ђе Морен, бледоплаве и благе, могле су изазвати каквом сањалици спомен на Офелију и Дездемону; али су те очи пловиле у оној врсти „уображене течности", где су стари кабалисти видели знак дугог живота, а свежина трепавица говорила је о добром сну где се дух обнавља цео целцат, као што је одсев боје на њеном лицу показивао богату крв која се не да савладати анемијом. Противност између готово идеалног чара ове физиономије и видљивог материјализма ове физиономије дала би лекару философу разлога за сумњичарска размишљања. Али млади човек који је посматрао младу жену кришом, сецкајући врхом виљушке један комад шофроа пред собом, беше песник, то јест противност лекару и философу. Место да анализује, он се предаде са слашћу уживању у овом суседству. Без његова знања, њега је ове вечери замађијала сензуалност, што се сводило, тако рећи, на ову жену, згодну са сваке стране, стране, око које је лебдео танак и снажан мирис. Као веран ученик парнасоваца[1], имао је у једно доба своје младости, детињску манију за мирисима, и удисао је дуго овај фини, овај млаки дах. Он позна белу хелиотропу и сети се да је једног дана, под навалом бола од утанчане нежности, написао у стиху једну фантазију, где су била ова два стиха:

У благоме хладу запева тада хелиотропа
Причу о пољупцима које нисмо имали...

Непобитно, наивна жеља, коју је био изразио Клоду Ларшеру, још у колима, жеља да га воли нека таква жена чији је леп смех сад слушао, уједе га поново за срце. Ах! Дивота! Дивота! Овај час ће проћи, а он неће рећи речи овој жени из снова, удаљенијој од њега као да је између ње и њега било на хиљаде миља. Да ли је она знала само да он и постоји? И у истом тренутку кад му се стварала ова жалосна извесност, он осети своје срце како му удари живље. Г-ђа Комов, која је дошла к

[1] Школа француских песника који су објавили збирку стихова Савремени Парнас (1865—1866). Долазе после романтичара. Њихов представник је Сили Придом са својом поезијом мање личном, а више философском и научном. Пр.

себи после свога заноса у почетку вечере, била је свакако приметила скрб насликану на лицу младићеву; с крај на крај стола она добаци виконту де Брев ову реченицу: „Хоћете ли ми учинити услугу да представите Г. Венсија својој суседкињи?" Рене угледа како се лепе плаве очи окренуше према њему, плава глава поклони, а један симпатичан осмех оцрта се на овим устима, која упореди у мислима са цветом, јер толико беху свежа, чиста и румена. Он очекиваше од Г-ђе Морен банални комплименат којим су га давили целе вечери, и он се изненади кад млада жена, место да га одмах занима о комаду, рече му просто, продужавајући с њим разговор који беше почела са својим суседом:

— Ми смо говорили с Г. Крисеом о таленту који Г. Перен меће у намештање позорнице. Сећате ли се господине, декора у Сфинксу?..."

Она је говорила тихим гласом, лако заобљеним и сличним њеној лепоти, гласом који је она неодређена привлачност што чини женин чар неодољивим и према онима који га подносе. Ренеа обави овај глас као мирис који је удисао још више, откако се она била окренула према њему. Требало му се напрегнути, па да одговори, толико га је то осећање било обузело. Да ли Гђа Морен виде његову забуну? Да ли јој је то поласкало, као што свакој жени ласка кад прима ову оданост стидљивог човека, чија се стидљивост не да сакрити? У сваком случају она умеде прећи оне прве ступње разговора, тако тешке између једне жене из великог света и једног дивљег обожаваоца, с толико грације да после десет минута Рене јој је говорио готово у поверењу, излажући с извесном природном речитошћу своје личне мисли о позоришту. Побркао би се у страсном хваљењу представа које је организовао Рикард Вагнер у Бајрајту и које су му његови пријатељи описивали. Гђа Морен га је слушала, гледајући га онако како знају ове лепе салонске глумице гледати виђеног човека кога хоће да занесу. Да је неко рекао Ренеу да се ова идеална особа интересује Вагнером и музиком колико и својом првом хаљином, додавши још да се њој допадају само махом позоришта где се дају оперете, — занањио би се толико исто, колико кад би се овај весео шум, који је у овом тренутку увесељавао сто, претворио у паклену вику. Колета, која је попила без сумње два прста шампања више него што је требало, смејала се сада, на два корака од њега, смехом нешто одвише

гласним. Фамилијарни дозиви измењивали су се између званица; и, у овом шуму, он чу глас младе жене како му говори:

— „Како је то пријатно срести песника који осећа у ствари као песник!... Ја сам мислила да је та фела пропала... Хоћете ли ми веровати?“ додаде она с осмехом који, преокрећући улоге, преображаваше је, њу саму, велику елегантну даму, у лице преплашено пред једном непобитном величином; „мало час, у салону, хтела сам тражити да се с вама упознам. Ја сам толико волела Кавањера!... И затим: па на што то? рекла сам у себи. И гл'ете, случај нас је ставио једно до другог. Ви сте ми изгледали да се не забављате много,“ продужи она лукаво, „као што приличи тријумфатору?...“

— „Ах! госпођо,“ рече он, да ви знате,“ — и, покораваjући се несавладљивој чари која је већ избијала на њега из ове жене, — ви ћете ме узети за врло незахвалног... Све ове госпође су биле красне у широкогрудости... Али ја вам не могу објаснити што су ме њини комплименти ледили.“

— „Па зар вам их и ја нисам правила,“ рече она и као немарно: „Ви не идете много у друштво?“

— „Ви ми се нећете много ругати,“ рече младић с оном бупкошћу у својој природности која је чинила драж његовог бића, — „ово је мој први излазак. Да, пре ове забаве,“ додаде читајући радозналост у погледу оне којој је говорио, „ја сам познавао друштво само из романа које сам читао... Ја сам прави дивљак, ви видите...“

— „Али,“ рече она, „како проводите ваше вечери?...“

— „Ја сам толико радио до овог времена,“ одговори он, ја станујем са својом сестром, и не познајем готово никог.“

— „А ко вас је представио кнегињи?“ предузе Гђа Морен.

— „Један од мојих пријатеља кога ви свакако познајете, Клод Ларшер.“

— „Диван човек,“ рече она, „човек који има само један недостатак, што мисли врло рђаво о женама. Не верујте му много,“ додаде она с оним истим осмехом нешто плашљивим, „искварићете се... Овај јадни момак је био увек склон да воли каћиперке и бештије, и да верује да им све жене наличе.“

Изговарајући ову реченицу, њене очи изражавале су најнежнију жалост. Било је свега на њеном лепом лицу, почев од личног поноса што је патила, као жена, од свирепости настраног писца до сажаљења за Клода, као и један потајан страх да Рене

не буде наведен да суди погрешно ствари срца, он који је садржавао у себи немо поштовање њене природе. Настаде тишина, за време које се млади човек радовао што његов пријатељ није ту. Патио би да је морао, после ове вечере, слушати увредљиве парадоксе, као што су били они с којим је почео љубоморни љубазник Колетин у колима за време вожње из улице Коетлогон у улицу Бел-Респиро. Ах! како је имао разлога што је протестовао у самом себи против нечасних теорија Клодових, чак пре него што је познао и једну од ових жена из великог живота према којима га је привлачила нека несавладљива нада да сретне ону коју ће волети бесповратно! И он је слушао Г-ђу Морен како говори о меланхолијама које крије тако често блесак раскоши, о тајним врлинама које се крију под видљивим ситничарењем, о добротворним делима, на пример, у којима је учествовала, па и та њена пријатељица... Она је то говорила просто, полако, да ниједан нагласак није издавао ништа друго до дубоку љубав за Добро и Лепо, и затим, с неком врстом божанственог стида што је тако излагала своја осећања. Па како су се остали спремали да се дигну иза стола, она рече:

„Ето разговора врло чудног за једну вечеру; толико су вас жена позвале од пет до седам, да се ја не усуђујем молити вас да дођете к мени... Кад се туда навратите, у дане Опере, пре динеа, ја ћу бити увек ту. Ви ћете видети мога мужа, који вечерас није дошао... Није му било добро,.. Хтео је да ја дођем, због кнегиње, која нас је толико молила... Што тврди" додаде она стежући руке младићеве, „да је човек понекад награђен кад испуњава своје дужности, чак и оне које се тичу света."

V.

Зора љубави.

Навала нових осећања била је тако јака и многострука за Рене Венсија, за време ове вечери, да му је било немогуће да разликује тачно њихне појединости док је прелазио пешке размак између улице Бел-Респиро и Коетлогон. Да Клод није нагло оставио кућу Комовљеву, обузет ужасима преварене љубави, оба пријатеља вратили би се заједно. Они би имали, дуж пустих авнија и под хладним звездама, један од оних разговора, у три часа из јутра, кад млади људи, који излазе после забава, говоре један другом све што понесу на срцу. Можда би дакле, и само поме-

нувши име Г-ђе Морен, Рене разумео какво је место у његовим мислима заузела изненадно ова фина и ретка лепотица, у којој се биле као оваплотиле и постале опипљиве његове аристократске шимере. Можда би он добио од Клода неколико тачних појмова о овом карактеру и о разлици која постоји између једне жене из великог света, као што беше Г-ђа Морен, и једне праве велике даме, и он би уштедио себи опасни занос маште која му је правила задовољство целим путем, изазивајући му спомен лица и најмањих покрета Сузаниних. Био је чуо како је кнегиња зове овим лепим именом, љубећи је у тренутку опроштаја, и виђаше је поново у њеном огртачу од белог крзна, тако густог да је у њему изгледала њена умилна плава глава готово сувише мала. Он је видео поново покрет који је учинила ова глава, лак наклон са своје стране при пењању у кола. Видео ју је за столом при вечери, видео и поглед њених лепих пажљивих очију, и начин на који је мицала своје усне да му рекне речи доиста просте; али свака та реч му је доказивала да ова жена има душу своје лепоте, као год што је имала лепоту достојну оквира у којем му се појавила. Једва ако је осетио дуг пут који је имао да пређе, читаву трећину Париза. Он је посматрао небо над својом главом, воду Сене која је протицала, покретна и мрачна; дуге низове гасних кљунова који су као дубили још више бескрајну дубину улица. Ова ноћ му се приказивала тако пространа, — пространа као садашњи утисак његова сопственог живота! Душа својствена песницима, који су само песници, чини их жртвама једне врсте неодређеног нерасположења које би се могло назвати лирско стање. То је као занос састављен од нада или очајања — зависи од тога да ли се ова особина огромног проширавања садашњег осећаја односи на радост или тугу. Овај улазак у велики свет, који је, у овом тренутку, давао овој детињој глави призор обнављања његове судбине, шта беше у ствари? Једва један поглед ока бачен кроз одшкринута врата, и који је претпостављао, да би био користан, низ ситних радњи на које мисли славољубив човек. Овај би се питао какав је утисак он учинио, какве је карактере срео, који од салона, где је био позван, вреди само једанпут да се посети, а који опет вреди да се усрдно посећује. Место тога, песник се осећао као да ходи кроз атмосферу блаженства. Сласт последњег дела тога вечера простирала се на њега и на цео остатак. Он је заборављао чак дуге тренутке жалости које је био принуђен да претури преко главе. У том осећању нађе

се пред вратницама своје куће. Он слатко примети супротност између света из кога је долазио и света у који је улазио, па гурну тешко крило од врата и увуче се на прстима у своју собу. Зар та супротност није давала сав зачин фантазије његовој садашњој радости?... Затим, како је био у доба где се оправљење од живчаног умора добива потпуном правилношћу у најнеуреднијим кретањима мисли и осећаја, тек што леже, већ заспа дубоким сном. Да ли је сањао о величанственим призорима, о пљескању у пространом салону, о профилу, нешто претерано разнеженом, Г-ђе Морен, није могао рећи, кад се пробудио у јутру, око десет часова.

Један зрак сунчев улазио је кроз пукотину на затвореним капцима и спуштеним завесама. Ни један шум није долазио из уличице, па ни какав шум из унутрашњости стана, који би показао јутарњу журбу мале породице, доласке и одласке служавке, брзо спремање намештаја, припреме доручка. Младића изненади ова тишина. Он погледа на свој часовник да би знао колико је времена спавао; и он поново осети онај осећај за који никад није отупио: осећај што га сестра воли оном врстом утанчаног идолопоклонства, које иде од великих догађаја у животу до најситнијих. У исто доба, сети се поново и изненадно синоћне забаве. На двадесет слика полетеше у његов мозак, па се помешаше све у фине црте, духовита уста и плаве очи Г-ђе Морен. Он је виде јасније него синоћ, баш у тренутку кад ју је остављао, али јасност ове слике и бескрајно уживање с којим се на њој задржа не разјаснише му још онај осећај који се рађао у њему. То је био утисак уметника и ништа више, — као да су се најумилније утворе жена обожованих за време његове младости, преко фраза романсијера и песника, биле оваплотиле под његовим очима. Лежећи лењо у својој млакој постељи, уживао је у чару овог спомена, као што је уживао у присном призору своје собе, своје куће, свог спокојног уточишта. Његови погледи су лутали сладострасно по свима предметима који су се могли видети у сумраку, лутали по његовом столу који су распремиле руке Емилијине; по његовим гравурама што су још више истицале тамни тон црвене хартије, којом су били обложени зидови; по корицама својих драгих књига, по камину, на чијем су мермеру стојале неколике фотографије у кожном оквиру. Ту је била слика његове мајке, — јадне мајке, која је умрла пре него што је могла присуствовати остварењу своје најватреније наде, она, некад

тако поносна на комаде, више мање добродошле, које би срели у хартијама свога сина спремајући собу! Ту је била и фотографија његова оца, меланхоличног лица које је алкохол изео. Врло често је Рене мислио да је наследио од тог несрећног човека тајну слабост своје сопствене воље. Али, тога дана после забаве, није био расположен да размишља о жалосним кутовима свога живота, и с детињском радошћу удари два-три пута у под између своје постеље и зида. Тако је он звао Франсоазу, изјутра, да му ова ваљана девојка дигне завесе и капке на прозору. Место служавке, уђе Емилија, и, кад се дигоше шалоне, млади човек примети мило лице и осмех своје сестре, осмех пун најповерљивије радозналости.

— „Тријумф“... одговори он весело на немо питање Емилијино,

Млада жена удари рукама као девојчица; она седе у подножје постеље свога брата на једну ниску столицу, и улагивајући се рече му: „Устаћеш доцније... Франсоаза ће ти донети каву. Добро сам рачунала да ћеш се пробудити око десет часова... Баш сам смлела кафу кад ти лупну. Биће ти сасвим свежа...“ Како Оверњанка уђе, држећи у својим дебелим црвенкастим рукама мали порцулански послужавник, Емилија продужи: „Хоћу да те ја послужим; Фресно је узео на се да одведе Констена у интернат... Имамо времена, реци ми све...“ И Рене мораде поновити причу о синоћним осећајима, не изостављајући ништа. „Па шта каже Клод Ларшер?“ упита га сестра. „Какво је двориште у здању?... А какво предсобље?... Какву је хаљину имала кнегиња?...“ И она се смејала фантастичним упоређењима Г-ђе де Сермоаз. Она ускликну: „Гле, роспије!...“ кад чу за заједљивост колегине жене; ругала се незнању Г-ђе Еторел; огорчавала ју је свирепост Колетина, а кад песник поче да описује грациозни профил Г-ђе Морен и да јој излаже њена ћаскања за столом при вечери, она зажели да захвали дивној жени, која је, на први поглед, умела да тако запази њеног Ренеа. Навикнувши се већ годинама, да живи једино срцем свога брата, постала је најопаснија повереница песникова. Она је имала исту природу уобразиље као он; ону уобразиљу уметника заљубљеног у све што сија; и она јој се предаде без и најмањег обзира, нешто је то било за рачун другога. Постоји једна врста безличне неморалности, својствене женама, а то је неморално код мајки, сестара и љубазница. Она се састоји у томе што се не осећају

законе савести, чим је у питању срећа љубљеног човека. Емилија, која је била кад се тиче ње саме, само простота и одрицање, гајила је за свога брата само жеље раскоши, само ташта славољубља, и, безазлено, она кликну, изражавајући мисао коју је Рене једва смео признати самом себи:

— Ах! Ја сам знала врло добро да ћеш ти успети... Ове Офарелове могу говорити шта хоће, твоје место није у нашем бедном свету... Што треба вама, вама писцима, јесте цео тај украс, тај величанствени живот... Боже мој, што бих волела да се обогатиш!... И ти ћеш то бити... Једна од тих великих дама заинтересоваће се и удаће се за тебе, и, чак у палати, ти ћеш остати мој брат који ме воли... Молим те! Били то било могуће да ти живиш увек овако?... Да ли можеш да замислиш себе у неком малом стану на четвртом спрату, с децом која кмече, са женом чије су руке као у слушкиње, као што су моје," и она показа своје прсте, где су се видели трагови од убода игле, „па потребе да се ради на сат, као кочијаш, да се заради која пара?... Овде ниси имао раскоши, заиста, али ја ти дајем угодности..."

— „Добра и драга сестро!..." рече Рене дирнут до суза дубином наклоности коју је откривао овај излив, и још више саучесништвом коју његове тајне жудње сретаху у овој наклоности. Ма да име Розалијино није никад било јасно споменуто међу њима и ма да Емилија никад није примила поверљивости свога брата, овај последњи знао је врло добро да је његова сестра погодила његову безазлену тајну. Он је знао да она, с њеним амбициозним намерама, не би никад одобрила овај брак. Али да ли би она говорила тако као што је то сад чинила, да је познала све појединости његова тајанственог романа? Да ли би му саветовала издајство? Јер то је било издајство, и то од оних које притискивају највише срце рођено за племенитост: сентиментално издајство човека који мења љубав, и који предвиђа, који осећа већ противудар болова што ће их извести његово неизбежно вероломство... Чим Емилија оде, и тако облачећи се, Ренеа занесоше мисли које му изазва последња реченица његове сестре и, за први пут, он имаде храбрости, да расмотри право свој положај. Сећао се баштице у улици Бање и вечери кад је метнуо први пољубац на зарумењени образ девојчин. Доиста, он није био никад њен љубавник, али ови пољупци, али ова потајна веридба?.... Једна истина му изађе пред очи без поговора: да

човек нема права да узме срце једној невиној девојци ако нема у себи снаге да је воли до века. Затим осети у исти мах да је његова сестра изрекла гласно реч коју је он у себи тихо говорио откако му је успех његова комада отворио хоризонте нада. „Тај величанствени живот...“ прозборила је Емилија, и поново се развише слике блеска, поред којих је прошао синоћ, и поново, на овој богатој позадини, оцрта се лице Г-ђе Морен и њен осмех... Поштен дух младићев покуша ипак да отера ово заводљиво привиђење. Он рече гласно: „Јадна Розалија, како је слатка и како ме воли!...“ и нађе једну врсту саможиве разнежености сећајући се дубине ове љубави, коју је подстакао, разнеженост која га је пратила све док је сео за сто да руча. Како је био прост тај сто, и како је мало личио на блиставу ноћашњу вечеру! На мушеми с бојадисаним цвећем стојао је сасвим скроман порцулански сервис, с чашама нешто неопраним, јер би због неспретности, у којој су се уједињавали Фресно, Констан и Франсоаза, употреба кристалних чаша била врло скупа за домаћи буџет. Добри Фресно, са својом дугом брадом, растројеним погледом, јео је брзо, налакћен на сто, мећући нож у уста, и толико простак по манирима колико је био отмен по срцу; и, као да је што боље хтео истаћи својим контрастом, Ренеов утисак доконом космополитског живота причаше смејући се шта је радио до подне. У седам сати из јутра, држао је час у школи Светог Андрије. Од осам до десет часова, држао је предавање деци још слабој за посећивање лицеја. Остало му је по том једва времена да се попне на кров омнибуса код Пантеона који га је одвео на трећу лекцију, у улици д' Астрог, близу Сен-Огистена.

— „Купио сам једне новине на путу,“ додаде дивни човек, „да би прочитао шта је било на синоћњем соареу... Гле,“ рече претресајући џепове по једној кожној лисници побелелој од употребе, пуној књига и увезаној једним кајишем, „незнам где су ми.“

„Ти си тако растројен,“ рече Емилија готово горко.

„Пхи! чича Офарел испричаће нам,“ рече весело Рене; „ти знаш да је он мој живи вођа. Он ће прочитати, вечерас, све париске и провинциске листове!...

Баш због тога што је сувише био сигуран да ће и најмањи приказ представе у дому Комовљевих скупити потшеф канцеларије а Розалијина мајка прокоментарисати, Рене помисли да треба он сâм да Розалији исприча све појединости. Постоји тако један нагон који тера човека — да ли је то лицемерство, да ли сажа-

-вење? — на ово нежно поступање према жени коју ће престати да воли. Одмах после ручка, он се упути дакле у правцу улице Бање, ударивши улицом Вожирар. Тако се био раније навикао идући својој пријатељици у ово доба. Дешавало му се да састави за њу, у глави, за време ове кратке шетње, једну или две строфе, у духу Хајнеа, које јој је говорио кад би остали сами. Одавно више није имао те моћи да корача тако у пуном сну, али ретко да га је кад толико зачудила простота овог париског кута. Све је ту откривало осредњи живот ситног грађанства, почевши од многих малих дућана до излога, истераних до половине тротоара, са сваковрсним јевтиним предметима. Иза прозора појединих гостионица биле су прилепљене мале објаве, писане руком, које су објављивале јеловнике, незамишљено просте. Судови, који су били на продају по базарима, узимали су на се као неки облик сиротиње. Ови знаци и двадесет других подсећали су младића на срачунате трошкове малих кеса, на живот који је везан за ову убиствену штедњу и који нема ужасну и привлачну романтику праве беде. Кад човек почиње да воли, налази на свима стварима које опкољавају љубљену особу разлоге да се разнежи, а кад престаје волети, ове исте ствари дају срцу разлоге да се затвори још више. Зашто Рене поче да се љути на Розалију због скучености коју је откривала ова свакодневна слика њеног краја? Зашто га призор улице Бање онерасположи против девојке као да је то њена лична кривица? Ова улица је имала изглед тако сиромашан и тако напуштен, са зидом манастирског врта који ју је завршавао и низом њених старих кућа! Једна колица, претоварена сламом, закрчавала су је до половине: три коња, упрегнута у ужета, јели су, с губицом увученом у њушку, док је кочијаш довршавао свој ручак у једној гостионици с прозорима боје као у вина. Једна милосрдна сестра корачала је левим тротоаром; велики кишобран испупчавао се под њеним пазухом, ветар је кретао крила њене беле повезаче, а крст њених бројаница ударао је по њеној хаљини од плавог сукна. Зашто Рене, пошто је пренео на Розалију све недопадање својих грађанских осећаја, пренесе нехотично на слику Г-ђе Морен осећај верског заноса који произведе у њему ово одело милосрдне сестре? Падоше му на ум речи којим је његова елегантна суседка отпочела говор с њим за столом, синоћ, о побожним делима, у којима учествује толико великих госпођа, фриволним по општем мишљењу. То се по трећи пут од јутрос појављивао пред њим лик ове жене, и сваки пут

јаснији. Боже мој! Кад би његов анђео хранитељ хтео да је он сретне тако, у каквој удаљеној париској улици, кад иде у посету својим сиротанима?... Место тога, он се упути у један ходник, на крају кога беше једно двориште, а у дну тог дворишта налазила се врата приземног спрата, у којем станују Офареловн. Гоњени примером Фреснових, они су такође остварили тајни сан сваке породице из ситног париског грађанског сталежа, и открили у овом усамљеном крају један стан с баштицом великом као џепна марама.

-- „Ах! Господин Рене!...“ изненади се Розалија, која отвори сама врата кад младић зазвони. Офарелови су имали као служавку само једну жену из суседства, тетка Форо, на чији је рачун стара госпођа била пуна прича, па и она је одлазила у подне. Кад виде онога кога је волела, лице јадног детета, бледуњаво по обичају, зарумени се од задовољства, и она не могаде задржати усклик: „Како је лепо од вас што сте дошли да нам испричате одмах како је успела ваша драма!...“ Она уведе младића у трпезарију, коју је рђаво осветљавао један прозор окренут северу, и која чак није била загрејана. Госпођа Офарел, крајња тврдица, избегавала је у овој одаји, кад зимни дани нису били сувише хладни, трошак око дрва, за себе и ћерке, и замењивала ватру постављеним огртачима топлим папучама и наруквицама.

— „Видите,“ рече она Ренеу дајући му знак да седне, „ми бројимо рубље.“

По столу, доиста, беше прострто целе рубље од петнаест дана, почев од кошуља очевих, па до девојачких. Собна помрчина појачавала је плавкаст одсев памучног платна. То је било бедно рубље скучене породице: било је чарапа чије су се пете јежиле од крпљења, распредених убруса, искрзаних манџетни које су показивале ткиво, — најзад цео интимни прибор. Девојка одмах осети да се то тешко може допасти песнику, јер му она не даде да узме столицу коју му је показивала Г-ђа Офарел рекавши:

„Господин Ренеу ће боље бити у салону; овде је сувише мрачно...“

Пре него што је њена мајка могла одговорити, она је већ гурала посетиоца у оближњу одају, украшену тим свечаним именом салона, а која је, у ствари, служила нарочито као соба за рад Анжелици. Ова девојка, врло бистра и врло радна, повећавала је донекле приходе породичне мршавим производом неких

превода енглеских романа. Она је седела у томе тренутку поред прозора, пишући за неким округлим столом с једном ногом. Један речник повлачио се поред њених ногу, у папучама, којима је она, ради веће угодности, изгазила оквир око пета Чим виде Ренеа, скупи своје хартије и књиге. Она штуче, али ипак не могаде сакрити своје неуређене косе, своју собну хаљину, у чијем струку није било свих дугмића.

„Извините ме, господин Рене," рече она смејући се, „ја сам као неко чудо и морам се склонити."

Младић седе и стаде посматрати одају, добро познату му, чија једина оригиналност се састојала у низу акварела које је чиновник испирао у слободном времену после канцеларије. Било их је дванаестак: једни су представљали пејзаше, студиране по шетњама недељом, други копије извесних слика драгих машти чиче Офарела, и то беху, баш, слике као Изгубљене Илузије од Глејра, које је Рене с модерним укусом мрзео највише. Једна филцана простирка с избледелим бојама, шест столица и канабе с навученом саргијом, довршавали су намештај ове собе, некад драге песнику као симбол готово идиличне простоте, али која му се сад морала учинити двапут одвратнија због душевног расположења, у које је дошао и због горчине којом му г-ђа Офарел рече, мислећи да је врло фина:

— „Е па је ли било весело, синоћ, у вашем лепом свету?" — И не чекајући одговор, продужи: — „Ваш Г. Ларшер посећује ли дакле само људе који седе у засебним кућама, и имају фијакер и све?... Човек чује од њега само приче о кнегињама, бароницама и принцесама!... Еј! Није он толико одмакао, он који је пре десет година...

„Мама..." прекиде је Розалија гласом који је преклињао.

„Али зашто он увек безобразно гледа?" продужи стара госпођа; „да, гледа вас као да вам хоће да каже: сироти ђаволи!.."

(Наставиће се)

С француског превео
М. М. У.

ЕЛЕМЕНТИ МАТЕМАТИЧКЕ ФЕНОМЕНОЛОГИЈЕ

— од Др. М. Петровића —

— свршетак —

ЗАКЉУЧАК

I

Математика је прве примене нашла у геометрији, у науци, где се има посла са количинама које се директно могу мерити, као што су: дужине, површине и запремине. Може се рећи, да је се математика, као апстрактна наука, наука одвојених принципа и метода, развила из геометрије, коју је емперија дала, — практично мерење земље; и из астрономије, науке опсервиције положаја и промена међу космичким телима. Није лако било применити математику на појаве моралне, из простог разлога, што су објекти промена и проучавање директно немерљиве количине и лако не сводљиве на елементе, који се измерити и прорачунати дају. Паскал, Бернуљи и други су још пре неколико векова у основима рачуна вероватноће сагледали могућности за примену математике на појаве социјалне — у опште моралне. Домен појава, које су изгледале по све произвољне и неподложне утицају узрока по сталним законима, постао је поприште метода математике од часа, кад се из великог броја посматрања, по све привидно произвољних промена, нашло, да и ту владају законитости као и за појаве механичке. Рађање, морталитет, периодичност, криза економских, финансијских и друго, што се изазива позитивно узроцима моралне природе, правилношћу јављања, све посматрано у већем обиму просторном и временом, дало је практичарима позитивне резултате за многе установе: осигуравајућа друштва, статистичко-економске

законе о рашћењу популације и т. д. Примена математичких метода је у последње време значајна за многе техничке гране, а од интереса су примене њене у психологији, логици формалној, хемији, физиологији и другим областима социјалних наука, нарочито у економији.

Помећута горња примена математике тиче се одомаћивања математичких метода и она нема онога значаја, који добија покушајима последњих деценија, да се математика, преко примене механичких (физичких) принципа, увуче као метод за тумачење појава. Свезати узроке са последицама преко принципа механичких, значи дати аналогијама, које су за сваког јасне у низу најдиспаратнијих појава, реалну базу нову за гледање на појаве привидно механичке — моралне. Примена принципа виртуелних радова, општег принципа механичког, на појаве економске, не само да је одмах омогућила примену метода математичких у економији, већ јој је дала генералност и могућност да се сматра као огранак специјални опште механике. Слична примена принципа механичких: консервације енергије, најмање акције и других, даје и општост и елеганцију теоријама социологије, етике, економије и свих одељака наука, које се баве тумачењем појава.

Немогућност директног мерења карактеристичних елемената, који појаве детерминирају, упутила је социологе, психологе, физиологе и друге на графичке методе, који доводи до слика из којих се јасно виде не само квалитативне већ и квантитивне мене елемената (параметара), којима се појави одређују. Ритам, периодичност, асимптотност, униформност, интермитентност и ваздан друге особине мена̂ у појава и процеса, за које се многи примери наводе у делу г. Петровића, дају се графички оцртати и за појаве моралне. Истина, за сада је ово оцртавање преко кураба, које се добијају из елемената статистичких, нема аутоматских апарата за ширење социјалних енергетичких количина, али и графичка представа квалитативних и квантитативних појединости у појава разних доказ је, да за те појаве вреде општи закони механике.

Књига, о којој је овде реч, говори о могућности примене математике преко примене закона механике и баш из ових разлога би се могла назвати наука о механичким аналогијама. Аналогије су биле повод груписању и категорисању појава, о тражењу заједничког међу групама привидне диспаратности; а међу аналогијама су се најважније особине механичке појаве исти-

цале и упућивале посматраче на свађање свих разноликости на заједничке опште принципе механике. По свршеном послу, по налажењу разлога и оправдања примене опште механике, неминовно математика долази, као најсигурнији метод за експликовање, генералисање, упрошћавање, при третирању проблема из велике области тумачења појава. Математички изрази, ако се за часак апстрахују специјалне вредности оних елемената, који улазе у састав тих израза, и који се морају узети у обзир кад се тумаче њихови односи у одређеној области појава или процеса — имају своју индивидуалност и типа су суштине механистичке, механизама, у којима се главне особине појава и промена резимирају. Из последњег разлога је оправдан и назив математичке феноменологије, јер се на математичке изразе, као на јединке независне од посматране појаве или области појава, гледа као на апарат, којим се, после незнатних измена у значају елемената који чине израз, може лако истом формулом да пређе са једне групе појава на другу, и то често и на такве групе, које у први мах могу, по све диспаратне и каузално невезане, да изгледају. Како пак сви изрази, све форме математичке о којима је реч, како у овој књизи, тако и свуда где се аналогијама доводе у везу разне појаве, постају применом механике за каузална тумачења, то све формуле имплицитно садрже у себи механистичко тумачење, које је само на свој начин, нарочитим символима изражено. Свака формула прочитана и речима исказана садржи опис механичких теорема, принципа и истина у примени њиховој код појава и промена њихових.

Да се механика може унети у појаве живота, не треба њене принципе буквално примењивати и не треба их сматрати за апсолутне истине, као што већином лајици на то гледају. Апсолутних истина нема, јер нема етапе за контролисање истина у погледу њихове апсолутности. Једна је само истина: да су сва сазнања релативна (A. Comte) и то је права етапа за експликације све могуће. Овде исцрпно не улазим у примену механике ни појави виталне, већ само излажем основе по којима се може механистички и на те ствари да гледа.

II

Код појава живота, у индивидуалним или колективним центрима, философи и неки социолози не налазе идентичности и аналогије са појавама механичким. Тешко је, доиста, у најса-

вршенијим системима органским, где имамо манифестације везане са психом нашом, на мах уочити аналогије са обичним физичким појавама. Ако пак учинимо два скретања: пређемо на живот монера, бакцила или посматрамо кретање у социјалним срединама, онда су и аналогије јасне у доменима физичког и психичког света. Живот какве монере састоји се из промена, које су продукат утицаја средине, унутарњих и спољних сила, и организам се тај најнижи може сматрати, као форма која се одржава динамичким условима спољних и унутарњих сила. Рашћење организма, множење и извесна стационарност његових форми по све је идентична, не само аналога, са фазама, кроз које пролазе облици тела физичких услед утицаја спољних и унутарњих сила молекуларних. Деобом постају организми слични оном организму основном који се дели и даље се продужује преношење ових особина на крајње делове као носиоце живота. Немогућност, да се у деловима јаве нове особине каквих нема у основној ћелији, особина је механизама и механичких сила, које се стављају у акцију при процесима и појавама живота. Преношење особина на делове: опне, нуклеуса и протоплизме са свима тенденцијама, које су се налазиле у првобитној ћелији, из које деобом нове постају, значи, да и овде владају физички закони, по општем начелу: да исти узроци стварају увек и свуда у сличним околностима исте последице. Обичне физичке појаве: кретање система космичких, постапак разних тела по облицима, масама и путањама, једна је категорија у фазама живота васионског и разликује се по градацијама од појава физичких, које се збивају у свету анорганском и органском, где се посла има са компликованијим и квантитативно вишим системима. Ако са организама уницелуларних пређемо на организме мултицелуларне, онда се манифестације многе, како физичких тако и психичких појава, дају разумети сарадњом улога разних органа, склопљених их разних ћелија; и до јасних представа се о свему може доћи, водећи рачуна о компликованости системској код разних средина физичких или психичких. Суштина живота, сведена за функције физиолошке разне, које се своде на процесе: асимилације, дистрибуције секреције и друго, није ништа у ствари, до физичка размена између околине и унутарњих средина из којих се организам састоји. Брзина ових разних радњи зависи од степена сложености система разних и њихових средина, од склопа организама као механизама. Појаве психичке, схваћене као надчулне, епифено-

меналне појаве, гледање је на ствар недовољно логички, јер су све такве појаве у вези са променама разним чисто физичких, материјалних средина и трају, док функционишу ови системи.

Еволуција, обухваћена у принципу дисипације кретања и интеграције материје, у ритму кретања и тумачење одржањем сила (енергија) (Спенсер), указује на идентичности а не само на аналогије у доменима разним: физичким, виталним и психичким. Ембрио светова у небулозама само је по димензијама другојачији од органских ембриона. Опне, нуклеуси, протоплазме сличне су са гасовитим масама у ротацији, неједнаким густинама, температурама и притисцима у унутрашњости небулоза, и са почецима планетарних и сунчаних система у маглинама. Диференцирање и постанак светова из небулоза свршава се враћањем у првобитно небулозно стање из кога се обнављују процеси и појаве сличне са прошлим стањима. Механизам светова личи на механизме ембриона, ћелије и организама. Одржавање стања извесног ма где и у ма каквом организму, (механизму) на основу устаљеног процеса размена материја, под упливом одређених сила, чини манифестације, које карактеришу виталитет. Живот органски, за који се данас верује да из ембриона произстиче, и да је заблуда generatio spontanea, под том предпоставком може опстати ако се верује у основе теорије о panspermi, по којој се клице, услед зрачних притисака, који долазе од централних тела, извора светлости, необичном брзином по висиони крећу и са једног небеског тела преносе на друго. (Svannte Arrhenius das Werden der Welten). Ако пристанемо на сва тумачења о брзини кретања сперми, о савлађивању свих отпора у интерпланетарним просторима од хладноће, светлости, вакума и друго, остаће ипак као загонетка да је припочетак органских материја, које улазе у састав сперме, одвојен од почетака небулоза где се после има са обичном енергијом и динамичком масом. Мора се веровати и у поставку, — да и ако данашње прилике спољне: притисак, температура, густине слојева, хемијска једињења и друго нису згодни да дају вештачким путем сперму, и организам из сперме, којој не предходи организам — да није искључена могућност постанка сперме и ван организама у непрегледним регионима васионским, који сваког момента све могуће фазе обухваћају, међу којима се ишчезле фазе из прошлости и наше планете налазе.

Одбацивањем последње теорије о могућности постанка ор-

ганских материја из неорганских, морали би веровати у постанак организама од искони, од момента кад су се прве небулозе јавиле. Ово би одвело даље и имали бисмо јављање појава у три аспекта: неорганском, органском и психичком. Да је ово тумачење слично са схоластичким тројством и да се противи познатим трансформацијама и прелазима појава из једних у друге области и идентичности процеса у појава разних домена о томе не треба много дискутовати.

Постанак специја, родова, кола код биљног и животињског света по све је проста ствар, с погледом на принципе Дарвинове, De-Vries-a, и других, у сравнењу са тешкоћама, које се при тумачењу појава имају савладати кад се прелаз постепено хоће да начини између обичних физичких и виталних средина. Сличност живота, механизама и њиховог функционисања у свету бактерија из области флоре и фауне, наговештава веровање у постанак протоплозме и ембриона под нарочитим погодбама из неорганских материја и енергија. Диференцијације у најсавршенијим представницима типова из оба царства организама не могу унети никакву забуну у погледу физиолошких процеса којима се живот одржава, јер је подлога тих процеса по све механичке природе. Уношење свести, психе као силе и покретача радњи ненагонских, може изазвати сумњу у механичност покрета, кад се индивидуе као центри и извори промена и појава посматрају. Свака сумња престаје у идентичност и сличност између обичних механичких појава и социјалних, које су продукат комплекаса и скупа индивидуа.

Механистичност код разних појава само је онда несхватљива кад се буквално узме, како је схватају извесни мислиоци, чији се погледи на свет заснивају на извесном песничком, нереалистичком сматрању појава. Ако се апстрахује за час од вештачких махина, и сваки процес сматра као ефекат дејства извесних узрока, продукат трансформација енергија, онда су без разлике сви системи по процесима аналоги, и радње се и разно функционисање не могу ван закона збивати. Сваки систем, посматран по форми својој, који скрива и обележава средину у којој се процеси збивају, извесно је равнотежно стање, условљено спољним и унутрашњим силама. Равнотеже су изрази за стање процеса разних. Еволуција постоји у формама разним, што у ствари нису друго до разне физичке средине, док су основи процеса идентични код свих еволуција и транс-

формација. Ако пређемо на елементе, којима се извесна стационарност (равнотежна стања) у разним организама одређује, онда адапција, атавизам, наслеђе директно, скокови у постанку специја и др., проузроковано борбом за опстанак, селекцијама разним, јесу фазе за разне равнотеже системске. Теорија Р. Квинтона (René Quinton), садржана у тенденцији свих бића за одржање форама, не само да се не противи основима еволуције, већ нема ничега у ствари заједничког са узроцима утилитарне природе, на какву фаталност он своди развитак органски. „Есенцијални закон природе, његов основни ритам је по њему не промена (како еволуција десцендентна тражи), већ сталност. Морска вода, температура и осмотички притисак, у вези са јачином концентрационом морске воде, битни су елементи постанка организама и тенденција се опажа за константношћу њиховом, из њих се, као важних параметара, може да посматрају организми као системи равнотежни и немогућност одржања извесних равнотежних стања показује прави ритим живота органских, који се манифестује у појавама еволуционим. Равнотеже су све у природи релативне, апсолутних нема. Тело што мирује на столу јесте динамичка равнотежа, као што је равнотежа динамичка положај човека на велосипеду. Ако би се земља нагло зауставила, тело би одлетело са стола онако исто као што би човек пао са бицикла, ако би се нагло његова брзина смањила. Отпор дају тела услед брзине са којом се крећу и права инерција је у величини брзине са којима се масе крећу, Ваздух, етар, вода, који се тако лако потискују телима, постају непробојне средине, ако им се брзине релативне повећају.

Све ово постоји код организама. Апстрахујући све физиолошке радње монера или најсавршенијег организма, форме системске, са свима унутрашњим елементима по Квинтону се своде на брзину сокова, крви, која је идентична са примордијалном морском водом, која је на температури 44^0, концентрације слане 8 гр. на 1000. У вековима се мењају спољне прилике: температура, концентрација слана (осмотички притисак) — сама морска вода. Организми теже да очувају стање интерно својих организама и то је идентично са последицама обичне инерције, да се створене равнотеже сачувају. Услед спољних се прилика мењају брзине циркулације, услед брзине оптиција крви и сокова диже се унутарња топлота, и са свима оваквим променама стварају се нова равнотежна стања — виши ступњеви еволу-

ције. Ово је скроз механистички и по све оправдано гледиште и по све у складу са теоријама Ламарка и Дарвина. Бежање од механистичности у домене финализма ма каквог, утилитрног или супранатуралног, непотребно је, јер привидност константности система, по све је јасна и са гледишта чисто физичког и механичког. Мисао се (интелигенција) и по Квинтону не узима за циљ већ за моћ, средство да се у борби са променама помогне организмима у чувању форама и стационарности процеса. За морал и социологију су онда по све јасни биолошки мотиви, који се могу довести, као што смо горе показали, у везу са механиком, доводећи дужности људске у везу са чувањем стања затечених и са еволуцијом у правцу паралелних промена у спољној околини човековој и социјалној. Савлађивања све већих напора, идући из тропских у поларне крајеве, праћено је вишим фазама у култури људској, аналого променама међу елементима биолошких јединица код виших типова и специја.

III

Кад се, са индивидуалних, органских центара пређе на скупове, сложене из тих јединака: на друштво, државу, народ, расе и у тим дискретним срединама, у мањим размацима времена и простора не можемо сагледати јаче контакте међу елементима из којих се социјални системи састоје. Еволуција показује само градиције и ступњеве у разних система али потврђује, да се, ма где била појава социјална, везује увек за појаве идентичне. Ма какво друштво било, показује тенденције сличне у погледу одржања своје егзистенције, задовољења психичких и физичких разних потреба. Вера, традиције, поезија, редови грађански, културне разне установе, освајања и друго налазимо и у свих народа и у свим временима. Може бити само разлике на пр. у брзини саобраћаја данас и пре неколико стотина и хиљада година, али не може бити говора, да је било тенденција у друштава, кад извесни ниво постигну у развићу, за неоштење са другим срединама социјалним. Ове особине, да се исте појаве налазе у друштвима сличних фаза, говоре у прилог нашег механистичког тумачења развоја појава и процеса социјалних.

Ради проучавања и тумачења појава социјалних, доводећи их у везу са појавима физичким, ваља наћи карактеристичке количине које се природом својом импозирају методу механике. Такве су количине: рад, енергија, капитал и друге њима сличне

количине. За детерминицију блиску горњих количина ваља да се користимо огромним садањим и будућим материјалом дескриптивне социологије, који нам описује фазе и даје карактеристичне елементе за одредбу горњих количина. Ови се карактеристични елементи једначе са елементима у механици, које зовемо параметрима. Тако на пр. код енергије културне једнога народа у извесном моменту ваља имати у виду број способних индивидуа да нешто створе, број тековина: физичких или психичких (јавних зграда, саобраћајних средстава, науке, књижевности, уметности); број консумената створених продуката и ти нам елементи као параметри у томе моменту могу дати све што је нужно да се до количине дође, којом се детерминира енергија дотичне средине. Ако се енергија сматра као збир евентуалних радова и капитала, онда имамо основну социјално-динамичку једначину за даље експликације социјалних појави. Скуп свих снага једнога народа, физичких, сасређених у појединим индивидуалним или колективним центрима, настремљених по тенденцијама у истим или разним правцима, што се постиже моралним особинама дотичне средине, и кроза што се душа дотичне социјалне средине види, даје оно што се зове рад те средине. Затечено стање у извесном моменту: у разним капиталима физичким (јавним зградама, путевима, пристаништима, наоружању) и моралним (науци, уметности, укусу, књижевности, манирима и другоме) представља количину аналогу топлоти код физичких појава, коју зовемо општом речју капитал. У социјалној средини, као механизму, динамизам је окарактерисан везом рада и капитала у стварању социјалне енергије. Фазе су социјалних механизама оцртане у флуктуацијама рандмана, у величини искоришћења рада из капитала и обратно, што је такође у вези са душом народа и социјалних средина. Један проналазак, на пр. фаланга макадонска, чини да је рандман већи у Македонаца но у Персијанаца. и јачина тог рандмана даје већу енергију из рада и капитала спојеног у фаланзи но у стројевима Персијанаца. Последице су овога победа на страни бројно слабијих, јер је друга количина, брзина, којом се енергија изражава, а која је зависна од нових стројева, нове тактике, већа код Александра но код Дарија. Ако се надмоћност једне расе, народа, племена пренесе на брзину од чијег квадрата зависи енергија, онда је у овоме објашњење надмоћности не само Македоније, но доцније и свих других завојевача

културних и некултурних. Као што рандман игра велику улогу у висини енергије, тако исто играју рад и капитал. Народи без икаквих тековина, самим радом тешко могу постићи оне успехе, које са толиким истим радом постигну они, којима је прошлост у капиталима разним резервисала радове њихових предака. Обратно је неефикасна средина, која се само на капитале наслања, не ангажујући оне силе виталне, које рад треба да даду. Удружен рад са капиталом даје нове вредности, нове енергије.

Сваки покрет социјални, који се манифестује у покретима материјалним, или се рестаурира путем асоцијација продукованих речима, писмом, тоном или ма чим другим, комплекс је из физичких и психичких мотива. Грађевина ма каква исто је тако дело физичких и психичких сила као и песма, књига, статуа. Енергије, према овоме, на ма ком пољу социјалном су манифестације физичко-психичких сила, па се оне директно или индиректно могле мерити. Ово исто вреди за радове и капитале.

Кад се омогући егзистенција прве социјално-динамичке једначине (аналоге првој термо-динамичкој), онда су даља извођења са свим лакаји слична извођењима у физици. Интермитентност, ритам, ентропија, фазе разних стања, критичке тачке, разна агрегатна стања и друго, су само називи, који се имају аклиматисати на социјалне појаве и довести ближе у везу са квалитетом нових посматраних појава. Полазећи од енергетичких једначина лако налазимо пласман за шеме о којима је реч у овоме делу. Како су принципи механички симболизирани у поменутим шемама, то се сви принципи механички путем шема преносе и на домене социјалне.

На горњи се начин домен квалитативних аналогија у појава социјалних претвара у домен квантитативних аналогија и од данашње описне социологије прелази на праву социјалну механику појава. Механичке аналогије данас, а и за дужи још период времена, у општим принципима својим обележаваће само главне трасе по којима ће се ићи у механистичком тумачењу социјалних појава. За проучавање детаља далеко смо од прецизности, која влада у механици материјалних система, али као што, сем општих погледа на групе појава из хемије и физиологије, не знамо још све оно што је потребно за тачно сазнање наше на основима механике, така ће још доста времена проћи док све елементе, параметре и количине у социологији тако одредимо, да са њим можемо оперисати, као што са сличним

радимо у механици данас. Покушаји унифицирања метода и увођења принципа механичких за привидно диспаратне појаве чине, да наше научно сазнање добије потребно јединство и да се сама привидна диспаратност на неки начин протумачи. Елементи Математичке Феноменологије чине један значајан корак напред и праве увод у нову науку, која треба да замени морфолошку фазу, која је потребна али не и довољна за наше оријентисање у свету појава и процеса.

К. Стојановић.

О СРПСКОМ ИМЕНУ
ПО ЗАПАДНИЈЕМ КРАЈЕВИМА НАШЕГА НАРОДА

— наставак —

1690. год. (18. јуна): види у V. глави 1690. год. (18. јуна).

1691. год. (8. марта) даје маршал Антоније „de Caraffa" у име царево нека права *Србима* (Rasciani) који живе „између Саве и Драве" („intra Sauum et Drauum").[1]

1691. год. „24. марта (2. априла)" „потписао је цар Леополд одговор управљен": „Universitati gentis Rascianae in Regno Nostro Hungariae et signanter ad Osekiuum, Budamet Comaromium existenti".[2] Српскословенски пријевод тога одговора гласи: „Обштеству народа *сербскаго* во области нашеј Угарској, а најпаче Осијеку, Будиму и Коморану пребивајуштаго милост и всакоје добро јављајуште;"[3] („24. марта" 1691).

1691. год. (20. августа) даје цар Леополд нека права српском народу. У писму стоји спомен *српскога* народа (Nationis Rascianorum) православне вјере „у Угарској, у Славонији, Илирији, Мизији, Арбанији, Грчкој, Бугарској, у Херцеговини, Далмацији, Подгорју и Јенопољу и у осталијем придружнијем мјестима" („per Hungariam, Sclavoniam, Illiriam, Missiam, Albaniam, Graeciam, Bulgariam, Herzegoviam, Dalmatiam, Podgoriam, Jenopoliam, ceteraque annexa Loca"), даје му право да може „постављати архиепископа из *српскога* народа и језика" („ex Natione et lingua Rasciana constituere Archiepiscopum") и да може у градовима и селима постављати „српске свештенике" (Rascianos sacerdotes). За тијем се спомињу Срби „у цијелој Грчкој, Рашкој, Бугарској, Далмацији, у Босни, Јенопољу и у Херцеговини, исто тако у Угарској и Хрватској, у Мизији и Илирији, гдје заиста живе" („in tota Graecia, Rascia, Bulgaria, Dalmatia, Bosnia,

[1] Г. Витковић, Гласник срп. учен. др. II. од. 6 (1875) стр. 1.

[2] Ил. Руварац, О пећким патријарсима (1888) стр. 106.

[3] Г. Витковић, Гласник срп. учен. др. II. од. 6 (1875) стр. 174.

Jenopolia et Herzegovina, nec non in Hungaria et Croatia, Missia, Illiria, ubi de facto existunt").[1]

1691. год. каже Март. Сент-Ивањи (Miscellaneorum Decad. Secund. P. I. p. 148—150): „Славонија има са сјевера Угарску и ријеку Драву, која је између њих, са запада Штајерску, с југа Хрватску, од које је дијели ријека Сава, с истока *Рашку (Рацку, Српску)*. У дужину има 20 миља, у ширину 10 између Драве и Саве. Дијели се на три жупаније: крижевачку, загребачку и вараждинску. *Рашка (Српска)*, која је као и Хрватска одвојена од Славоније, има са запада Славонију, са сјевера Угарску и ријеку Драву, с истока уток Саве у Дунав, повелики дио Угарске, с југа Босну и Србију, од којих је раставља ријека Сава. Она има у дужини 20 њемачкијех миља, и низ ток (ријеке) Саве 25, у ширину 12 између Саве и Драве. Има исто тако три жупаније: пожешку, валповачку и сријемску" („Sclavonia habet a Septentrione Hungariam et Dravum amnem interiectum, ab Occasu Styriam, a Meridie Croatiam, a qua Savo fluvio secernitur, ab Ortu Rasciam. In longitudine sua habet 20 milliaria in latitudine 10 Dravum inter et Savum. Dividitur in tres Comitatus: Crisiensem, Zagrabiensem, et Varasdiensem. Rascia, prout Croatia,distincta a Sclavonia, ab Occasu habet Sclaveniam, a Septemtrione Hungariam et Dravum fluvium, ab Ortu confluentiam Savi in Danubium, bonam Hungariae partem, a meridie Bosniam et Serviam, a quibus Savo amne separatur. Haec in longitudine habet 20 milliaria germanica, et iuxta defluentiam Savi 25, in latitudine 12 Savum inter et Dravum. Continet similiter tres Comitatus: Posegiensem, Valponiensem et Sirmiensem").[2] Одавде видимо, да се цијела данашња Славонија звала *Рашком (Рацком, Српском)*. О том каже Czoernig[3]: „Von diesen rascischen Einwanderern wurden die drei Komitate Posega, Valkó und Syrmien, wie auch das Torontaler Komitat, seit Ende des sechzehnten Jahrhunderts und noch in der ersten Hälfte des vorigen Jahrhunderts im *gemeinen Sprachgebrauche Rascien* (Rascia) genannt".

[1] Eud. Hurmuzaki, Documente privitóre la Istoria Românilor, V 1 (1885) стр. 383. Испор. и цара Јосифа потврду (29. септ. 1706. год.). Леополдове привилегије у истом зборнику VI (1878) стр. 52—3. и у Г. Витковића, Гласник срп. учен. др. 73 (1892) стр. 278—9.

[2] Jos. Podhradczky, Slavóniáról mint magyarországnak alkatmányos részéről (1837) стр. 67—8. — Czoernig, Ethnographie, II (1857) стр. 161.

[3] Ethnographie, II (1857). стр. 161.

1692. год. (31. маја) ослобађа цар Леополд I. *Србе* (Rasciani) између Драве и Саве десетка и другијех некијех данака за вријеме рата.[1]

1693. год. (9. јануара) спомињу се у одлуци аустријске дворске канцеларије „*Срби*“ (Räzen), који су помагали при освајању Градишке.[2]

1694. год. (31. марта) потврђује цар Леополд унијатскога владику Петра Љубибратића у Сријему и спомиње „*српски* или влашки народ који живи у реченом Сријему“ („Plebem Rascianorum sive Valachorum, in dicto Sirmio habitantium“).[3]

1694. год. (31. маја) javља дворски војни савјет Арсенију Црнојевићу и Јовану Монастерлији, да је цар Леополд одобрио молбу *српскога народа* (gens Rasciana), који је молио да се пресели „у куманско поље и у славонске крајеве“ („in Campum Cumanum et partes Sclavoniae“).[4]

1695. год. (4. марта) заштићује цар Леополд митрополита Арсенија Црнојевића и *српски* народ („populum Servianum“ — „Rasciani seu Serviani populi“ — „populo Rasciano seu Serviano“ итд.) и нарочито спомиње српски народ у пожешком и у сријемском крају.[5]

1696. год. (у новембру) моли „сав *српски* народ у Славонији“ („Gesammte razische nation in Sclauenien“) за ослобођење деспота Ђорђа Бранковића.[6]

1696. год. освојише Турци Моровић и оплијенише и спалише неколико *српскијех села (Raitzische Dorffschafften)* негдје у западном дијелу данашње сријемске жупаније.[7]

[1] J. Радонић, Прилози за историју Срба у Угарској, I (1909) стр. 68—9. У овом писму управо цар зове Србе: „Valachi et Rasciani“.

[2] А. Ивић, Сеоба Срба у Хрватску и Славонију (1909) стр. 101.

[3] Jos. Fiedler, Archiv für österr. Geschichte, 37 (1867) стр. 123.

[4] „Новый Сербскій Лѣтопись“ т. j. Летопис Мат. Срп. 54 (1841) стр. 141. Г. Витковић, Гласник срп. учен. др. II. од. 6 (1875) стр. 19, гдје Г. Витковић каже, да је ово писмо писано 31. *марта*.

[5] Р. Лопашић, Spomenici hrv. kraj. III (1889) стр. 13—14. J. Радонић, Прилози за историју Срба у Угарској, I (1909) стр. 81—3.

[6] J. Радонић. Прилози за историју Срба у Угарској. I (1909) стр. 236.

[7] Theatri Europäi XV. Theil. 1696. S. 8: у Андр. Торкв. Брлића, Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten (1854) стр. 211. На 201. стр. спомињу се „*etliche hundert Raitzen*“ (1693. год.) негдје у Сријему.

1697. год. (13. јула) јавише *„вуковарски Срби“ („Die Raitzen von Bukowar“)*, да има 12.000 Турака у шабачкој околини.[1]

1697. год. био је попис народа у Осијеку и око њега. У том се попису спомињу на неколика мјеста Срби (Rasciani), а у селу Ретфали помињу се Мађари и *Срби католичке вјере* („Rasciani fidei catholicae“).[2]

1698. год. био је попис воћинскога „котара.“ У том се попису спомињу у неколико села око Воћина (к сјеверу од Пожеге) Срби православне („некатоличке“) вјере (Rascianis fidei accatholicae... inhabitatus).[3]

1698. год. Комисија за уређење Славоније крену се 29. децембра 1697. год. из Беча. „U Budimu uzeše za Slavoniju tumača za *srbski* jezik“ („einen der Raizischen sprache mächtigen“). У списима те комисије спомињу се *Срби* (Räzenvolk) у западној Славонији.[4]

1699. год. (26. маја) одређује цар Леополд, каква ће имати права сријемски унијатски владика Петар Љубибратић и спомиње „влашки или *српски* народ и то грчког обреда који живи у сријемском крају и у сусједном дијелу Доње Славоније“ („Valachorum siue Rascianorum Graeci nempe ritus plebem in Regione Sirmiensi et uicina Inferioris Slauoniae parte habitantium“).[5]

1699. год. (2. јуна) даје цар Леополд „заштитно писмо *Србима* у сријемској жупанији“ („Schutzbrief für die Raizen des Syrmier Komitats“).[6]

1699. год. (22. јуна) пише[7] угарска дворска канцеларија заповједнику Осијека и Доње Славоније Гв. Штарембергу о неслози између карловачкога архиепископа и унијатскога владике у Доњој Славонији Петра Љубибратића и спомиње народ, који

[1] Feldzüge des Prinzen Eugen in Ungarn (Wien 1788) 1. Abth.: у Андр. Торкв. Брлића, Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten (1854) стр. 233.

[2] Т. Смичиклас, Dvijestog. osl. Slav. II (1891) стр. (54, 60), 61, 64, 66.

[3] Т. Смичиклас, Dvijestog. oslob. Slav. II (1891) стр. 77, 79, 80. Смичиклас пише (стр. 72) „kotara vučinskoga“, а и у том старом попису стоји (стр. 72) „Vuchin“ (двапут): на више карата стоји данас „Vočin“, али у Шематизму прав. срп. епарх. пакрачке за год. 1898. стоји Воћин (стр. 26, 62, 64, 65).

[4] Р. Лопашић, Starine, 30 (1902) стр. 142. 148.

[5] Jos. Fiedler, Beiträge zur Union der Valachen (Vlachen) in Slavonien und Syrmien: Archiv für österreich. Geschichte, 37 (1867) стр. 125.

[6] Czoernig, Ethnographie der oesterreich. Monarchie, III (1857) Beilagen, стр. 96. Види на истом мјесту и код 1699. год. 22. јуна.

[7] Jos. Fiedler, у истој књизи стр. 127.

настаје „у самом *српском* народу“ (т.ј. тамошњем) („in ipso Rasciano Populo“) и његово познавање *српскијех* прилика („pro sua... rerumque Rascianarum notitia“) и иште, да јој о томе пошље извјештај.

1701. год. (9. јула): види у V. глави 1701. год. (9. јула).

1701. год. (27. августа) пише папин гласник из Беча у Рим и спомиње *Србе* (Rasciani) у Ђаковачком крају у Славонији.[1]

1701. год. (у октобру) моле калуђери манастира Раковца рускога цара за помоћ и кажу да је Раковац „въ *земли срьбскои* въ гори Фрушкои.“[2]

1701. год. (у децембру (?)) жале се Срби православне вјере у Славонији (и у Хрватској) царском комесару за уређење славонске границе Теодору Шлихтингу, што се газе права српскога народа, и казује какве је слободе имала прије „наша отаџбина и *српски* народ“ („nostra patria et gens Seruiana“), кажу да им је цар обећао, да ће им дати управитеља „који зна управљати с овијем народом *српскијем*“ („qui cum hac natione Rasciana dirigere sciat“). У писму се спомиње и „наш *српски* народ“ („populus noster Rascianus“) у Турској.[3]

1701. год. На карти Угарске (у: Theatrum Europeum 1701. год.) записани су *Рацка (Српска) и Раци (Срби)* (Rascia, Ratzen) између Драве и Саве к западу од Сријема.[4]

1702. год. записа игуман Теофан на књизи манастира Раковца, да је та књига „*земли срьбские* ѿ горы Ѳрушкїе манастира называемаго Раковаць“.[5]

1702. год. спомињу се у опису Славоније у селу Бзеници (к југоистоку од Пожеге) „Срби католичке вјере“: „Locum hunc sub dominio turcico partim catho[li]ci Rasciani inhabitabant, pro-

[1] A. Theiner, Vetera monum. Slav. merid. hist. ill. II (1875) стр. 238.

[2] Вас. Ђерић, О српском имену у Ст. Србији и у Македонији (1904) стр. 29.

[3] Eud. Hurmuzaki, Documente privitóre la Istoria Românilor, VI (1878) стр. 13—14. („1701 Decembre“). L. Petit, Serborum per Hungariam constitutorum ordinationes ecclesiasticae (1906) полустр. 511 B, D, 513 A. („1701 mense decembri“ каже Л. Пти премда у писму нема ни године ни мјесеца).

[4] Czoernig, Ethnographie, II (1857) стр. 161. — И на карти Ђ. Креквица записани су Раци (Срби, Ratzen) у валповачкој жупанији дуж Саве. На истом мјесту стр. 161.

[5] Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, II (1903) бр. 2101.

uti in praesens inhabitant".[1] Д. Руварац[2] мисли, да је испред ријечи Rasciani испала ријеч partim и као да ће имати право, и ако то није поуздано доказао.

1702. год. спомиње се у попису Славоније много села у којијем живе „*Срби*" грчкога закона (Rasciani)[3] или само *српски сељаци* (rustici rasciani, Rasciani rustici) или само *Срби* (Raschiani).[4]

1703. год. помиње кардинал и архибискуп острогонски Л. Колонић српски народ (gens Rasciana) у јужној Угарској и у Славонији, за тијем препоручује босанске Франовце за тамошње *Србе католичке вјере* („Rascianis... qui Catolici sunt").[5]

1706. год. (у априлу) пише неки пуковник из Осијека и спомиње *Србе* (Rätzen) у западној Славонији (у „Малој Влашкој").[6]

1706. год. (21. јуна) спомиње се у службеном спису бечкога „дворскога ком. савјета" „*српски* краљевски судија... у Славонији"(„königl. Raizen-Richter... in Schlauonien").[7]

1706. год. (18. септембра) потврђује цар Јосиф I. даровну повељу цара Леополда I. владици Исаији Ђаковићу и спомиње сријемски „манастир, који се зове Гргетек, у нашој краљевини *Србији*, и у округу који се зове иришки" („monasterium Gergetek dictum, in regno nostro Serviae, districtuque Iriska nuncupato existens"). Ова се мисао понавља још на два мјеста.[8]

1707. или **1708.** год.: види у V. глави 1707. или 1708. год.

1708. год. (7. јануара) био је у манастиру Крушедолу сабор и избор митрополита и у запису о том сабору спомињу се „народа *словѣносрьбскаго*... православнїи архїереи" и међу њима личкокрбавски и зринопољски владика А. Љубојевић и славон-

[1] Т. Смичиклас. Dvijestog. osl. Slav. II (1891) стр. 205. Кад су се Буњевци доселили 1687. год. у Угарску, препоручи их главни заповједник аустријске војске ријечима: Баварски изборни кнез препоручује... Србе католичке вјере (die kathol. Raitzen)..." И. Иванић, О Bunjevcima, стр. 15(16).

[2] Бранково Коло, 15 (1909) стр. 605б.

[3] Т. Смичиклас, Dvijestog. osl. Slav. II (1891). стр. 137, 163, 181, 182, 184, 185, 191, 193, 200, 206, 208, 213—14, 217—18, 219, 220(2), 222, 224—7, 230, 231, 233—5, 236(2), 237, 238(2), 292.

[4] У истој књизи стр. 183, 204, 208.

[5] Гр. Чевановић, Synoptico-memorialis catalogus (1823) стр. 184 (види и стр. 202).

[6] Рад. Грујић, Апологија српскога народа у Хрватској и Славонији (1909) стр. 58.

[7] Jos. Fiedler, Beiträge zur Union der Valachen (Vlachen) in Slavonien und Syrmien: Archiv für österreich. Geschichte, 37 (1867) стр. 133.

[8] J. Радонић, Прилози за историју Срба у Угарској, I (1909) стр. 151. 153.

ски владика С. Подгоричанин и сријемски Ст. Метохијац са више других посланика[1].

1708. год. (7. јануара) каже митрополит Исаија Ђаковић, да је на крушедолском сабору било много људи из „*србскїе земли*," а зна се, да су ти људи били из Хрватске, Славоније, Сријема итд.[2]

1708. год. пише славонски владика Софроније Подгоричанин писмо аустријскоме цару и потписује се овако: „*Софроније Подгоричанин*, славонски владика и посланик *српскога* народа" („*Sophronius Podgoriczanin*, episcopus Slavoniae et nationis Rascianae ablegatus"). Исте ријечи и на полеђини.[3]

1708. год. туже се православни Срби у Осијеку на осјечке језуите. 1. фебруара исте године одговара језуитски старјешина на „жалбе *Срба* грчкога закона" („Ad Rascianorum graecae fidei lamentationes") и у том их одговору назива Власима („Walachi")[4].

Око 1714. год. На старој штампаној књизи у манастиру Ораховици пише „св(ѧ)т(а)го Николи Славенїи, *србской земли*."[5]

1715. год.: види у V. глави 1715. год.

1719. год. (19. јула) даје цар Карло VI. диплому митрополиту В. Поповићу,[6] и у њој се спомиње „митрополит или архиепископ илирскога или *српскога* народа грчкога закона у славонском и сријемском крају" („Gentis Illyricae seu Rascianae Graeci Ritus in Slavoniae Syrmijque partibus Metropolita seu Archiepiscopus").

1721. год. (20. априла) пишу у Осијеку архимандрит Максим и још један калуђер карловачком митрополиту и кажу, да су дошли у Осијек и да тамо нијесу нашли генерала Петраша и „отидосмо до г. Каленика (кр. *рацки* (српски) судац и камерални префект) и преказасмо се"...[7]

[1] Р. Грујић, Апологија српскога народа у Хрватској и Славонији (1909) стр. 161 (из Беседе II, стр. 155—160).

[2] У истој књизи стр. 166.

[3] Ј. Радонић, Прилози за историју Срба у Угарској, I (1909) стр. 189.

[4] Р. Грујић, Апологија српскога народа у Хрватској и Славонији (1909) стр. 81.

[5] Л. Богдановић, Бранково Коло, IV (1898) 1596. Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, II (1903) бр. 4407.

[6] Д. Р(уварац), Српски Сион, XVI (1906) стр. 358.

[7] Д. Руварац, Српски Сион, XIV (1904) стр. 465. Ријеч „српски" биће тумачење Д. Руварца.

1721. год. (13. октобра) тужи се пакрачки унијатски поп Стефан Којиновић цару на славонскога православнога владику, који га је прогонио (као што он вели) због тога што се поунијатио и каже: постао сам унијат премда сам много претрпио „од *свога српскога* шизматичкога народа“ („a natione mea Rasciana schismatica“).[1]

1722. год. (18. априла) потврди цар пакрачкога владику Н. Стефановића допустивши му да извршује све владичанске послове, док год буде заједно са „*српскијем* народом свога владичанства“ („cum suae Dioecesis Populo Rasciano“) вјеран царском дому,[2]

(Наставиће се)

В. Ђерић.

[1] Jos. Fiedler, Beiträge zur Union der Valachen (Vlachen) in Slavonien und Syrmien: Archiv für österreich. Geschichte, 37 (1867) стр. 137. Види и стр. 143.

[2] У истој књизи на стр. 145. На писму пише и ово: „Confirmatio neoelecti Rasciani Episcopi Pakaraziensio Nicephorij Stephanovich.“

ПЕСМЕ СТАНИСЛАВА ВИНАВЕРА

— СВРШЕТАК —

Постоји једно мишљење, да је главна Винаверова књижевна снага у прози, којом је он још пре две године обратио на себе пажњу оног малог броја људи, који у нас прате књижевне појаве, и која је била необично гипка, звучна и мелодична („Из земље сунца које сажиже"). Овог пута нам, поред тога што то мишљење донекле потврђује, доноси кроз „Сумракове флауте" једну, за нашу поезију сасвим нову ствар. То је она ритмичко одмерена проза, и „прозна лирика", коју су безуспешно покушавали Пеладан и Мандес, а коју је тек створио и уметнички формулисао Пол Фор у својим „француским баладама". Та ритмички одмерена проза је у ствари проза, која се диже до поезије и поезија, која силази до прозе. Она стоји као посредник између поезије и прозе и и мири њихове супротне особине. Да би смо видели како то изгледа, навешћемо „Лили", једну од финих и пресрећно нађених идеја.

Свирô сам јој Бетовена болне и вреле
сонате успламтеле. Бетовена из кога
Везув бије, пурпурне симфоније.
Али се Лилијена плаши Бетовена.
Не воли Лила горостасног Бетовена.
Свирао сам јој Баха Фуге, чудне кô дуге,
пуне побожности и отмене туге.
Али Лилијена пуна страха од надземаљ-
ског Баха бежи. . .
И засвирах Шопена.
И прену се Лилијена, и заплака Лили, и
акорде плаве и бледе разумеде.
И ваздух, који љуби тонове Шопена,
пољуби Лилијена.

И у овим кратким, финим и духу драгим песмама „једног вилинског коњица" он је потпуно успео да спроведе и примени на српски језик идеје Пола Фора. И овде је главно и претежно његово осећање звука и хармоније.

Винавер је, дакле, пре свега музичар, хармониста, виртуоз, жонглер, човек који се бави сликом на првом месту као музичким обликом. Музички васпитан он је музичко и ритмичко схватање поезије „нових ефеба" и интегралиста хтео развити и остварити до краја на српском језику, у чему, кад се одбије она половина, у којој се он на доста смешан начин ставља у разне интересантне и бизарне песничке позе са често досадном, а за њега неодољивом жељом да нас епатира, што код многих изазива сумњу и отворене антипатије, Винавер је дакле, кад се одбије та рђава половина, у томе потпуно успео.

* *

Ако је тачна она Емерсонова реч („о Шекспиру"), да права генијална моћ није толико у оригиналном стварању, колико у прикупљању утисака и вештом примању и разрађивању оног што су други створили, онда Винавер није далеко од генијалности. Уопште, Винавер је производ културе, музике, читања, уметничког посматрања и размишљања. Нема, изгледа, много идеја ни лепоте коју он није додирнуо, осетио и разумео, често на свој оригиналан начин. Он је као и Пјер Лујн навлачио сандале и ишао за њим на извор античке лепоте, на исток, са кога још једино може да се роди сунце европским уметностима, како то каже писац „Афродите." Он је хаџијао и ишао на поклоњење свима свецима и походио света места европских литература и уметности, од којих се највише задржало код Француза и Пољака. У њега имамо свих врста, и све манифестације људског талента налазе код њега одјека и остављају своје утиске. Од хладне и научне Сорбоне, са њеним „немачким методама" и званичном литературом, овај чупави становник Латинског кварта прелази често „преко воде" и иде у „Престоницу Париза," на Монмартр, бескрајно весели, уметнички и апашки Монмартр, да тамо постане нека врста оног што се зове poéta-chansonier; од разумне философије и метафизике из Колеж де Франс силази до кабаретске духовитости и сатире, у чему је одличан; од античких поета и екстравагантних модерних песника до веома успелог и врло карактеристичног „Трајка Ћирића"; од високих метерлинковских симбола и зелених халуцинација Момберових до хајнеовски духовитих и баналних љубавних песмица, којих је врло мало, што је, вероватно, знак дискреције, а које нису ни сенсуалне ни идиличне, већ пуне лепих, нежних и празних речи.

Винавер је песник који избегава обично и предвиђено како у гесту, ритму, слику и речима, тако и у мотивима и сликама. Он воли да нас изненади, и то је лепо; али греши кад се, често, не задовољава нашим изненађењем и хоће да нас запрепасти. Он је „ловац интересантног" и необичног, поред тога што се, као и све символисте, склања под сенку сна и апстракције, који понекад иду до халуцинација. Његови символи у „Сумраковим флаутама" су једна рафинирана уметност пуна оригиналности и духа. Природа је приредила бал. Музику воде славуји уз звуке „виолина чије су жице мириси јасмина," руже на пурпурним флаутама певају своје чежње, хор црних чела „арпеџира меко дуж виолончела," на добошу су мрки бумбари, а шеф оркестра је палица плавог зефира. Гости у тоалети и по етикети долазе и приступају — једно „бледо Време обучено у хризантеме," затим „Часи који долазе у маси", једна анемична Чежња, и један Бол, у каруцама „што пужеви вуку, клања се пуку и дигнув отмену руку, скида цилиндер" и т. д. То је најраскошнији луксуз и богатство у уметности, који би неки назвали може-бити декаденством, али који би задовољио и њену највећу елиту и типове већ блазиране њоме.

И „Finale" и „Приче једног свитца на каменом зиду" су потпуно у мистичности једног Метерлинка. Ту је и „Плаво Село", „Дух духова", „Маћијски прстен", „Плави дух" из „пред-пред добâ", и т. д. У њима има и нацрта и боја и пластичности, ако се и тако може рећи, јер је Винавер, кад треба, врло добар сликар. Његова „Прича", на пример, даје једну модернистичку и символистичну преставу изсањаног „Плавог Села" са његовим језерима, паунима који болећиво моле и бокором тубероза „свенулим од ваја", и то у једном нарочитом, ефектном моменту

А судац се диже мрк, сав у црвено,
И прошапта мрачно — задрхташе: — „Смрт."

Али Винавер увек иде до краја и из символизма прелази у халуцинације. Ми примамо све правце у уметности под условом да буду уметности и да имају извесне лепоте, смисла и осећања. Ако је обична поезија песнички занос, надахнуће, онда су халуцинације у поезији песничка болест, грозница и ненормалност. У њима Винавер потсећа на Момбера, једног од млађих и луђих немачких песника, који цео свет виде кроз халуцинације и који настављају и развијају Бодлара до крајности. У опште, овај потенцирани бодлеризам, психичка и физичка перверзност и неоде-

каденство, чија је боја зелено (зелене сенке и т. д.), има у најновијој немачкој књижевности доста присталица, и читава гомила уметника, песника и песникиња се њима одушевљавају, манифестујући калуђерском ревношћу своје уверење и уметничку веру, зелену боју, оделом, шеширима, чарапама, па чак и џепним марамама. У „Сусрету (Maestoso)“ и још некима Винавер је сасвим у халуцинацијама, али које најзад, и имају извесног смисла и значења.

Неко је ту скоро рекао: „Да једно дело буде уметничко, треба да је симболистичко.“ Могуће је, да је симболизам један од највиших израза уметности, али је он за врло мали број људи. Симболизам је синтеза ранијих књижевности, класичне, романтичне и натуралистичке, и подразумева код читалаца извесну културу. Отуд симболизам разумеју само књижевно јако образовани људи, остали до пола, а већина никако. А ипак извесних дана, што је ствар моде, цео свет њиме парадира, труди се да се навикне на њега и да га воли, ма да он не одговара његову духу и потребама. У Француској нико није више поштован од Метерлинка, а нико мање разумеван и горе схваћен. И Винавер, у већини својих радова, није за оне, којима треба тек душевне и уметничке хране, али ће га зато они, чија су чула у томе изоштрена, разрађена и засићена, волети увек. Он је за финију публику и која је сасвим развила свој укус. Стога он, вероватно, неће никад имати много одушевљених читалаца, јер није од уметника, који могу да се допадну и узбуде и шире кругове. У томе су његови радови слични и имају драж оних мајушних и аристократских ствари рађених на емаљу и финој кожи, а при којима се, у музејима и на изложбама, врло мало њих заустављају.

Писац философских мисли „Ја“, а које имају ту још особину да су у већини уметничке, има дух филозофски, а у исто време и романтичан. Његова је мисао јака, али, изгледа, свестан илузорности свих мисли, он има извесну количину малог презирања н. гр. у ничеовском „Allepro apassionato“, скривеног у општој иронији, која тек почиње код њега да се развија и која ће се временом, вероватно, претворити у јаку и фину сатиру за коју он има предиспозиција. Најзад овом приликом да поменемо још једну његову особину, нама тако драгу, — он је духовит. Овде мислимо на ону интелигентну и књижевну духовитост, у којој је, част изузетцима, наша књижевност тако оскудна,

а књижевна критика напротив толико богата, да по готову засењује све остало и врло често крије отсуство идеја и садржине. Винавер је пун духа, који се манифестује кроз речи, ритме, замисли, слике, символе, обрте реченица, подражавањима, тражењима, финесама и новачењима свих врста, најзад целом „Мјећом." Он је успео да нам дâ преокрета и духовитости и да нам каже пуно ствари, за које смо ми мислили да је способан само француски језик. Ствари као „Природа", „Химна", „Будала" и „Песнички списи Трајка Ћирића", који изазивају грохотни смеј, одличне су, за нас нове, и апсолутно немају такмаца у нашој књижевности.

Рећи на основу свега реченог што год дефинитивније о Винаверу и правити закључке за будућност, немогуће је. Он је врло млад, сав у полету и развоју, тек се налази пред стварањем у већем стилу, а пун је изненађења и нема сумње да ће се десет пута порећи и одрећи самог себе, пре него што и први петли запевају. Стога ћемо се ми задржати само на утиску, који ова књига стихова даје. „Мјећа" је плод културе и писана је за културне људе. Њен је писац један таленат за књижевност, један новатор за српску књижевност и уопште, један интелигентан и уметнички образован Европљанин. Ми сви носимо, као бисерна зрна, своје таленте и интелигенције на Запад, у велику радионицу културе, да се тамо израде, добију сјај и своју праву вредност. „Мјећа" нам показује нешто у томе погледу већ мање-више израђено; она је срећна мешавина талента, културе, интелигенције и духовитости. У њој има много утицаја великих учитеља и великих уметности; она је производ једног књижевног дара, који се под њима развија. Њен писац има аристократски укус и осећања високог поштовања за уметност („Notturno"), али она у исто време код њега и одмара душу, разонođи je и забавља. У томе се он и разликује од многих модерниста, који, добри и одлични уметници, греше што често дочекују надахнуће у конвенционалном песничком ставу и навлаче беле рукавице, кад желе да буду отмени. Винавер, ма да се прави интересантним и ма да је често сав у позама и извештачености, има увек сувише духа, да би био конвенционалан. Он је у својој символистичкој и музичкој уметности, говоримо још увек само о његовим успелим стварима, много природнији и простији ма да ће то многима изгледати баш сасвим обратно, јер му извештаченост, кад је има, иде од руке и лепо му стоји, тако да и она код њега изгледа природном. Винавер је уметник разрађеног

укуса и неуморив у тражењу новог, невулгарног и необичног, у чему и успева, јер је „Мјећа“, на крају крајева, једна новина за српску поезију и једна лепа књига, која задовољава многе не задовољене потребе нашег духа, а у исто време и наше песничке технике.

* * *

Наши стари су имали много мање узора и стога су били много више своји. Војислав је, као што знамо, први унео мало угледа, културе и Европе и то из друге руке, преко Руса. Данашња наша поезија је сва у модернизму, речи која скоро ништа не значи, „европеизму,“ да га тако назовемо, и подражавању Французима, да по готову и нема изузетака. Све оне облике, слике, конструкције, речи чак и изразе, све мотиве које налазимо у нашој поезији наћи ћемо у свима великим европским књижевностима, тако да нам понекад наши садашњи песници, а у великој већини својих радова, личе само на она „општа места“ европских, или баш француске литературе. Само то није мајмунисање, већ потреба којој треба тражити узрока у нашим општим друштвеним и културним приликама. Званични и главни представници нашег модернизма, а у исто време и нашег данашњег песништва, у ствари су Французи који пишу српским језиком, а француским методима и понекад узимају за своје стихове нашу средину и наш моменат. Као и Госпођа де Ноај, која живи у пагодама и сву своју поезију искити кинеским шарама и мотивима, они остају Французи, који само праве екскурзије у егзотичне крајеве. Али оног надахнућа и силине мотива, оног мутног и тајанственог израза чудне, добре и сурове српске душе и неутоливог осећања, које је инспирисало наше уметнике из народа, резбаре, сликаре и гусларе, у њих је врло мало и слабо манифестовано. Стога и наша данашња поезија, у својој целини, није плод наше снажне и сирове земље, и личи на цвеће из стаклених башта, које смо увезли из иностранства и које сада по парковима прилагођавамо нашем сунцу.

И то је оно што многе, оправдано или неоправдано, брине и буни. Српски народ, који је имао онаку силну и оригиналну народну песму, нема данас своје, личне и карактеристичне, модерне песме. А међутим циљ свих наших модерниста треба да буде стварање једне оригиналне, српске и само наше поезије, јер најзад културе се не пресађују и не могу увозити као фабрички производи. Оне ничу из народа. Уметност се развија из услова, које

нација пружа. Српска уметност не може да се развија у једну велику светску уметност, јер нема још довољно услова. А пресадити је не можемо, односно и можемо, али у томе неће бити успеха ни славе, јер то не би била никад наша уметност. Стога треба створити најпре те услове, моралне и материјалне, јер је још увек велика разлика између оног што се хоће и оног што се може.

Да би наставили рад наших старих и да би се ослободили једног страног утицаја, треба најпре да му потпуно подлегнемо. Да би се ослободила Вагнера, француска музика га је прво примила, па је затим створила Дебисиа. То је вечити закон реакције, који се у књижевности и уметности толико пута доказао.

Ми треба да пустимо да овај „европеизам“ и модернизам потпуно овладају нама. Он ће нам дати још у много већој мери онога, што је г. Скерлић ту скоро назвао „општим капиталом поезије“, и створити нам и изоштрити укус финоће, финеса, луксуза и крајњих лепота. Он ће нам дати сва она потребна и неопходна знања и тајне, формалне вештине стварања, које сваки уметник мора, претходно и пре почетка свога дела, да стекне. Он ће бити спрема и култура, којом ће будући српски маестри отпочети зидање својих зграда. И када нам он једном задовољи све те потребе, када се у њега толико уживимо и њиме заситимо, да и нама постане обичан и недовољан и једно опште место, што он у ствари и јесте, ми ћемо, њиме спремани и образовани, увидети своју заблуду и његово туђинство. Тада ће се наш српски дух пробудити и реакција ће се против конвенционалног, и то туђег конвенционалног, појавити, као што се у декоративном сликарству појавила кроз Инкиострове цртеже, у скулптури кроз Мештровићеве храмове, као што ће се кроз који дан, јер ми то сви предосећамо, појавити у нашој музици. Ми смо за национализацију уметности, јер свака народност треба да дâ човечанству лепо кроз свој дух и кроз своје срце. И зато ће оно велико наше, и тако карактеристично по нашу природу, осећање, које је, у разним облицима манифестовано, задивљавало свет, доћи до свога израза, и оно силно срце и велика српска душа наћи ће своје песнике и уметнике, и узвишена и топла проговориће кроз њих.

Божидар Пурић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

КАРИЕРА ГРАФА ЕРЕНТАЛА.

Његова дипломатска кариера; министар спољних послова; анексија Босне и Херцеговине; Енглеска и анексија; Фридјунгови документи; односи с Немачком; Ерентал и Тројни Савез.[1]

ИТАЛИЈА И ТУРСКА: ДЕЈСТВО РАТА НА НЕМАЧКЕ ПЛАНОВЕ У СРЕДОЗЕМНОМЕ МОРУ.

Дипломатска кариера графа Ерентала.

У графу Ерenталу одлази из јавног живота Европе једна од најнеобичнијих и најмаркантнијих личности међу модерним државницима. Ни један министар спољних послова, чак ни његов учитељ и углед, Калноки, није, од Андрашиева пада, имао тако једну маркирану индивидуалност нити у таком степену особине које, како неки мисле, прате величину. О „величини“ графа Ерентала судиће историци. Савременици могу само да нагађају да, не будући никако човек осредњих способности, он нити је толико славан као што тврде његови обожаваоци нити тако без талента као што говоре његови потцењивачи; и мора да се труди непристрасном студијом његова рада — рада полускривеног у претањеној атмосфери дволичности која је окружавала Балплац за време његова министровања — да дође до приближно тачног појма о његовим циљевима и његову карактеру.

Пре него што је наименован за министра спољних послова њега су познавали само они који су с њим долазили у додир у

[1] Чланак о кариери графа Ерентала је из „Тајмса“ од 19. фебруара п. н. о. г. Он показује, с једне стране, колико је „Тајмс“ добро обавештен о догађајима који су се дешавали; а с друге, колико је страним владама било тешко радити с графом Еренталом. Цео чланак је интересантан и можда ћемо се ускоро вратити на извесне догађаје који су у њему само наговештени.

Посланству у Букурешту или у амбасади у Петрограду јер његове функције као шефа кабинета графа Калнокиа биле су сувише безличне да би се из њих могли извести какви поуздани закључци. Румунски краљ, који није рђав судија о људима, волео га је и дивио му се. У Русији је за неколико година имао велики утицај и чак је био популаран, али је он при крају његова бављења у Петрограду био осетно ослабио. У међународноме дипломатском свету првобитно је имао глас јакога русофила; и кад се 1901 године говорило да ће он да наследи графа Голуховског као аустроугарски министар спољних послова, немачки дипломати су примили глас са извесном зебњом. Тада се је веровало да је његов циљ био успостављање Тројецарског Савеза коме би Беч био стожер. Доиста је изгледало да је он брижљиво радио на јачању и проширењу Аустро-Руског Споразума од 1897 који, схваћен као одговор на Бизмарково обелодањење, у октобру 1896, тајног уговора о реосигурању између Немачке и Русије, узео је био прво облик једне заједничке аустро-руске опомене Балканским Државама за време Турско-Грчког Рата од 1897, и довео је, у почетку 1903, до објаве аустро-руског фебруарског програма за маћедонске реформе и, у октобру исте године, до ширег мирцштегског програма.

У колико је у истини срце графа Ерентала било у овоме послу знаће се можда тек кад угледају света његови мемоари и архиве одаду своје тајне. Он је веровао у стару конзервативну, аутократску Русију; и своје погледе о руским пословима а донекле и о неруској европској политици црпео је из свога општења са људима као што је покојни Павле Шванебах — околност која објашњава неке од његових каснијих погрешака у методу и суђењу, нарочито у погледу Енглеске. Да ли је он икада био искрен русофил може да се сумња, ма да је он извесно веровао да би се једном вештом аустроугарском спољном политиком Русија могла корисно да употреби. Један проницав дипломатски посматрач који је с њим био интиман у Петрограду мало после постављења графа Ерентала на Балпацу, рекао је: „Ерентал ће окретати Русе око свог прста; он их познаје скроз и скроз; они су довољно прости да мисле да га имају у своме цепу што говори њихов језик и што је према њима учтив; у дну душе он их презире.“ Један од главних разлога његова наименовања на Балплацу била је његова проницљивост да предскаже руско-јапански рат у времену кад су кнез Било и други

државници веровали да Јапан само игра блаф. Говорило се да је извештај у коме је он то предсказао био основао на информацији коју му је дао један новинарски тајни агенат кога је он употребљавао и који га је, у овом случају, добро послужио. Доиста, он је, и као амбасадор и као министар, показао да воли тајне и недопуштене информације, не разбирајући много на који је начин до њих дошао. Има се доста разлога веровању да му је ова склоност понекад задавала непријатности у Петрограду, онако исто као што је касније учинила могућним онај чудан низ будалаштина и сплеткарења што су откривене за време Фридјунгове парнице и после ње.

Министар спољних послова.

Барон Ерентал изабран је за наследника графа Голуховског у јесен 1906, пошто је умирио немачку владу једном претходном посетом у Берлин. У аустроугарској спољној политици отпоче нова ера. У години пре ове у Русији су наступиле многе промене. Револуционаран покрет и успостављање уставног облика владавине ослабили су или потиснули у позадину странке и елементе с којима је он био најбоље упознат. Руски уставни либерализам постао је стварност. и неки од његових присталица, нарочито Извољски, дошли су на владу. Ерентал није симпатисао рускоме либерализму. Англофилске тенденције Извољског у спољној политици испуњавале су га неповерењем. Док је још био у Петрограду, он се противио да мирцштегски програм поступно добије међународни карактер, јер је он сматрао Маћедонију као аустроруску политичку резерву и одбијао је да с другим силама, нарочито с Енглеском, буде на равној нози у питањима Блиског Истока. Ипак, финансиска реформа за Маћедонију постала је међународном и функционисала је добро. Кад је он дошао за министра дискутовало се о судској реформи. На Божић 1906 он је био извештен о готовости Извољског да пристане да се и судска реформа интернационализира. Ерентал је сакрио своје незадовољство али је решио одмах да Аустроугарска у будуће на Балкану води своју политику и поред, или чак и на рачун, Аустро-Руског Споразума.

Има околности по којима се види да је он још у јануару 1907 начинио план за новопазарску железницу, који кад је годину дана касније објављен у Делегацијама практички је уништио Аустро-Руски Споразум. Али, међутим, он се трудио да

спречи закључење Енглеско-Руског Споразума, и, после једне посете у Берлину у почетку лета 1907, покушао је да куша Извољског пространим предлозима којима се циљало да се Енглеска искључи из непосредног учешћа у балканским пословима. Извољски је те предлоге одбио, закључио је споразум с Енглеском, и у септембру и октобру 1907 посетио је Беч да са Бароном Ереналом коначно утврди план за судску реформу у Маћедонији. С погледом на његов потпун споразум с Ереналом о томе предмету, руски министар је био непријатно изненађен кад је по своме повратку у Русију примио један поверљив извештај из Цариграда да је Аустроугарска дала Порти на знање да ће она престати да потпомаже судску реформу ако јој се одобри концесија за новопазарску железницу. У децембру су се амбасадори аустроугарски и немачки, на Конференцији Амбасадора у Цариграду, фактички противили Извољски - Ереналовој судској реформи! Ова тако створена затегнутост у аустро-руским односима повећала се кад је Барон Еренал објавио у Делегацијама у јануару 1908 да је он тражио од Порте допуштење за трасирање железничке пруге.

Историја ове недонесене авантуре — железница никад није била сграђена — карактеристична је за Ереналов темпераменат и методе. Он је знао да су Русију ослабили рат с Јапаном и потоњи унутрашњи нереди и решио је да, ако Русија не би хтела да уђе у орбиту аустроугарске балканске политике, да јој дâ осетити своју слабост. Њен споразум с Енглеском сматрао је он као заблуделост једног сујетног и амбициозног дипломате — јер је он тада, и доиста све док анексиона криза није променила његове погледе, сматрао Енглеску као један нестабилан елеменат у европској политици и као једну пренебрегљиву количину у спољној политици Аустроугарске. План о новопазарској железници он је без сумње схватио више као једну демонстрацију него као какав потез практичне политике, и као једно средство да покаже своју независност од Русије док је у исто време у Делегацијама имао личног успеха. Он је тако мало био студирао вредност овог плана да, кад је објавио да ће он вероватно да пружи „један нов пут из Средње Европе за Египат и Индију," он фактички ништа није знао о техничкој немогућности да се пруга уског колосека од Сарајева до границе Санџака претвори у пругу нормалнога колосека. Он је наставио, међутим, да укршта мач с Русијом у погледу супротног плана Извољског за

Дунавско-Јадранску железницу, док га састанак између Краља Едварда и Цара у Ревалу, јуна 1908 није довео до веровања да Енглеска и Русија намеравају да отпочну једну драстичну реформну политику у Маћедонији и убедио га да се Аустроугарска мора да спрема за акцију.

Анексија Босне и Херцеговине.

Између њега и Изволског фактички се била вршила измена мисли о анексији Босне и Херцеговине кад је турска револуција од 24 јула изменила делове проблема. Барон Ерентал је вероватно унапред одредио да се анексија изврши пре краја 1908 године, године Дијамантског Јубилеја аустријскога цара. Не марећи много за одушевљење које је у Европи изазвао сјајан успех Младотурака, он је рачунао да би Русија била немоћна за ма какав озбиљан отпор, и да се незадовољство Енглеске не треба озбиљно да узме у рачун. Два су му пута била отворена. Оба су дискутована и он је изабрао гори. Аустроугарска је могла да се такмичи с Младотурцима и да окупираним провинцијама дâ устав. На тај би начин задобила и европске симпатије и извршила би један акт неоспорног суверенства. Кад би босански Мусломани злоупотребили — као што се тврдило да би они могли да злоупотребе — слободе које би им биле дате, Аустроугарска би могла да анектира те провинције у самоодбрани без легитимног протеста ма с које стране. Ова мудра метода је, међутим, одбачена у корист једног насилног проширења суверенства, везаног с обећањем евентуалне уставне аутономије. Одлуку о анексији одобрио је био у Аустрији министарски савет држан 18-тог августа 1908-ме године.

Енглеска и анексија.

Пет дана пре тога Краљ Едвард је био посетио цара Фрању Јосифа и примио Барона Еренталa у Ишлу. Ништа се није рекло о намераваној анексији. Барон Ерентал је само питао Сера Чарлса Хардинга да ли Енглеска намерава да анектира Египат, и изгледао је изненађен кад је добио негативан одговор. У почетку септембра Изволски, тада у Карлсбаду, знао је да је анексија већ решена ствар и да ће се у вези с тим да прогласи независност Бугарске. Стога се он саветовао са српским министром спољних послова о могућим „компензацијама" за Србију, и пошто је о томе добио сугестије, отишао је да се с Бароном Ерен-

талом састане у Бухлау, у Моравској. Ту су се оба државника споразумела „о свачему“, али су се споразумели још и о томе да Аустроугарска не предузима никакву акцију док се Русија зарана не извести да јој се дā времена да добије пристанак својих пријатеља на намераване аранжмане. Изволски је хтео да се на једној европској конференцији изврши ревизија Берлинског Уговора. Барон Еренталь није ни мало симпатисао такој једној амбицији. У почетку октобра он је укратко известио свога руског колегу да он мора да предузме акцију, и у исто време аустроугарским амбасадорима послао је својеручна писма цара Фрање Јосифа којима је европским дворовима саопштавао анексију. Ови су амбасадори знали рано 1-ог или 1-гог октобра да ће анексију да прати проглашење бугарске независности, али њима је било наређено да царево писмо не предају пре 5-тог октобра. Један од њих, граф Рудолф Кевенхилер-Меч, амбасадор у Паризу, није се држао упустава и председнику Фалиеру преда писмо у суботу 3-ћег октобра. У одговор на питање које му је поставио Председник о проглашењу бугарске независности, граф Кевенхилер је признао да је све уређено и додао је: „La Bulgarie nous devancera d' un jour.“ Ово важно признање је француска влада саопштила британском амбасадору у Паризу, који је одмах о томе известио своју владу.

Истог дана после подне, у суботу 3-ћег октобра, британски амбасадор на аустроугарскоме двору званично је питао Барона Еренталa у Будимпешти да ли аустроугарска влада зна што о предстојећем прогласу бугарске независности. Барон Еренталь је одговорио да он ништа о томе не зна, да не мисли да ће тај проглас да се изврши тако брзо, и додао је да о њему нема никаква помена у аустроугарским извештајима из Софије. Британски амбасадор је телеграфисао овај званичан демантн у Лондон, где је стигао готово у исто доба с телеграмом из Париза о изјави графа Кевенхилера Председнику Француске Републике. Проглас бугарске независности 5-тог октобра и анексија Босне и Херцеговине дан после показали су да је граф Кевенхилер говорио истину.

Фридјунгови документи.

Ова болна епизода је неповољно утицала на енглеско-аустријске односе који су већ били нешто затегнути антиенглеском тенденцијом политике графа Еренталa. Један даљи елеменат сумње

уведен је изненадно изјавом да је Аустро-Угарска била приморана да обе провинције анектира због открића једне јако раширене завере међу Србима и Хрватима у монархији у вези са Србима у Босни и Херцеговини и у Краљевини, да оснују једну „Већу Србију“ на аустроугарски рачун. Барон Ерентал је веровао, или се чинио да верује, у „заверу“, и својим представницима на страни послао је упутства да страним владама на њу скрену пажњу. За време анексионе кризе он је „тајне документе“ који су се односили на „заверу“ ставио на расположење своме пријатељу и помагачу, познатоме историчару Dr. Фридјунгу, који је на њима основао један чланак, у коме су многи угледнији Срби и Хрвати у монархији оптужени да одржавају издајничке односе са српском владом. Њега оптуже за клевету и на суду се докаже да су они „документи“ били груби фалсификати. Годину дана доцније (децембар 1910 — јануар 1911) откриће једног српског шпијуна по имену Васића и истраживања аустријског словенског политичара, професора Масарика, показали су да је аустроугарско посланство у Београду било умешано у прављење тих фалсификата. За време суђења граф Ерентал се одрицао Dr. Фридјунга и кроз своју штампу изјавио да „„завера“ никад није утицала на аустроугарску политику, а Масарикова открића је третирао са презирањем док њиховом јачином није био дотеран дотле да је аустроугарског посланика морао да премести из Београда и да сву кривицу свали на шефа пресбироа у Министарству спољних послова. Овако његово држање створило је ванредно непријатан утисак у Аустроугарској и у иностранству и допринело је да потамни сјај славе коју је задобио својом анексионом политиком.

Популарност анексије.

Да је ова мешовита историја била једина страна дипломатије графа Еренталa (титулу графа он је добио 18 августа 1909), положај и углед које је он ипак и даље уживао били би необјашњиви. Чак у Аустрији, где се из разних разлога одступања од строге истине и употребљавање средстава која нису беспрекорна блаже суде него у неким другим земљама, он би имао скупо да плати за све непријатности што су му се десиле да он није имао једно јако право на царску захвалност, и да он већ није владао народним осећајем. И поред компликоване природе аустријских и угарских послова и борбе раса и странака, код Аустријанаца

и Маџара, а још више код једне не врло многобројне класе „Аустро-Маџара“, постоји једно осећање које је дубоко: да њихова монархија постоји не просто по милости, зато што се трпи, него по своме властитоме праву и да она има и право на своју засебну индивидуалност у свету. За много година томе осећању није дата никаква сатисфакција. Аустроугарска је Европи била представљана, с једне стране, као једна проста допуна Немачкога Царства; а с друге, као једна трошна бесформна маса од неслождљивих раса и области које само чекају да Цар заклопи очи па да се оцепе или да их прогутају лакоми суседи. То осећање је немачки цар био ранио 1906 године својим телеграмом о „сјајноме секунданту“ графу Голуховском. Еренталов план о новопазарској железници, и још више његова анексиона политика силно су ласкали аустроугарскоме осећању. Он је учинио да се дани самониподаштавања забораве и пробудио је понос који је нашао израза у узвику „Wir sind auch noch da! Endilch, eine Tat!“ Ако су његове методе биле подозриве, зар су методе славнога Бизмарка биле беспрекорне? Ерентал се, бар, усудио да нешто ради, и кад су му две трећине Европе отпочели да читају лекцију он нити је попустио нити се збунио, него је седео неумитан и хладан на своме месту док су се његове војничке колеге спремали за најгоре. Он чак Немачку није молио за помоћ, него је сасвим оштроумно рачунао да ће Немачка, у своме рођеном интересу, морати да га помаже; и кад су погрешке његових противника, његово смело постојанство и миролубива чврстина Царева извели земљу из кризе без рата, он је крштен „Аустријски Бизмарк“, и задобио је славу већу него сви снови његова частољубља.

Односи с Немачком.

Али у решењу анексионе кризе леже клице његова опадања. Немачка није опростила Еренталу његову независност у планирању и извршењу анексионе политике без њеног пуног знања и пристанка. Кад је, дакле, за време треће недеље месеца марта 1909, Русија била решила да више не анкуражира српски отпор према анексији — одлука донесена на два дана пре немачке интервенције — немачки амбасадор у Петрограду поднео је био један „ултиматум“ чија садржина никад није избила на јавност, али који је био прерушен у један mise-en-demeure péremptoire, међутим у ствари само једно стварање прилике за Русију да попусти Немачкој а не Аустроугарској, онако као што је Бећри

попустио Русима а не Аустријанцима на Вилагошу, 60 година пре тога.

Граф Еренгал се никад није показивао сувише захвалан за „помоћ“ коју му је на тај начин Немачка указала, што се после назвало „Нибелуншком верношћу“, јер је он несумњиво осетио да би дејства тога било: да се лаворов венац скине с његове главе, да се олакша зближење између Петрограда и Берлина и да се прекид између Петрограда и Беча учини трајним. Он је укратко послао упуство аустроугарском амбасадору у Берлину да захвали кнезу Билоу; и кад је немачки Цар у септембру 1910 учинио оно своје чудно надметање за популарност у Аустрији својим говором о „сјајној опреми“ у бечкоме Ратхаусу, графа Еренгала једини израз захвалности која се тако тражила била је реченица у његовој каснијој изјави у Делегацијама „скорашњи догађаји показали су да у нашим савезима има стварне вредности.“ Ипак он није чинио никакав непосредан напор да спречи раширење легенада о „Нибелуншкој верности“ и „сјајној опреми“ — као што он, доиста, никад није увиђао колико је опасно допустити да једна рђаво вођена или подмитљива штампа ствара неспоразуме. Исто тако изгледа да он никад није разумео да обмањујући Извољског он није вређао само једног дипломату супарника, него званичног представника једне Велике Силе; нити да досадне полемике у које се он после упустио са руским министром спољних послова морају још више да отрују аустроруске односе.

Еренгал и Тројни Савез.

И поред озбиљних недостатака темперамента и способности опажања, неоспорно је да је главни и стални циљ графа Еренгала био да своју земљу стави на равну ногу с осталим Великим Силама у Европи, а нарочито с Немачком. Он није био ни Германофил нити Германофоб, него Аустромаџар. Он је постпуно научио да, сем у васпостављању Тројецарског Савеза, васпостављање коме је он циљао али нашао да је неизвршљиво, слободу дипломатске акције Аустроугарској може дати само пријатељство с Италијом тако да оно неутралише традиционалну немачку тенденцију да завади једног од својих савезника с другим и онда својим „добрим услугама“ да једног од другог „спасава.“ Кад је граф Голуховски увидео ову истину он је пао; граф Еренгал ју је научио, као што је он научио многе друге

ствари, силом искуства, трудио се да је и он практикује, и постао је предметом једне помамне кампање која је убрзала његово ишчезавање из јавног живота. У томе његову нестајању има, међутим, један трагичан елеменат који је, као и сви елементи праве трагедије, са неумољивом нуждом произлазио из сукоба између индивидуалног карактера и непобедљиве околности. Ерентал је био схватио дух којим се његови земљаци прожимају, али он није био одређен нити доиста погодан да потпуно буде његов тумач. Кад је био најбољи, он је био један „Млади Аустријанац“, али се о староаустријски дух који је дејствовао и у њему и око њега толико спотицао да је унапред био осуђен на пропаст. Он је понекад радио и говорио као да је веровао у једну нову „Аустрију“, један нов ипак не безнадежно хетероген политички режим, који је одговарао позиву једног просвећеног заједничког патриотизма; и у таквим моментима он је дирао у најосетљивију жицу својих земљака не само у Цислитанији. Али њему су недостајале особине истинскога вође. Његов темпераменат, и ако енергичан, био је у велико негативан, и чак у тој негацији наклоњен двосмислености. Његово „старо-аустријско“ васпитање и тренирање учинили су да не види колики је то недостатак ослањати се на полицијске методе у једној модерној држави, и то га је доводило до тога да сваки знак независнога суђења код других сматра као непријатељство. Он је више волео оруђа него сараднике. Казуистика и нелојалност покварили су његову штампу и нису увек били одсутни и у самим његовим изјавама. Ипак он је био далеко од „црножуте“ биготерије. Док је јавно био следбеник „реалполитике“ и често опортунист до нескрупулозности, он је неколико пута откривао трагове идеализма без кога се ниједан дипломата не може да рачуна у државнике и ниједан јавни радник не може да задобије народну оданост. Чистије вене његова утицаја и боље стране његова примера остаће као подстицај онима који, без његових недостатака, верују као он у будућност хабсбуршке монархије и у њену снагу и право да стоји чврсто, на својим ногама, у Европи.

ИТАЛИЈА И ТУРСКА: ДЕЈСТВО РАТА НА НЕМАЧКЕ ПЛАНОВЕ У СРЕДОЗЕМНОМ МОРУ

До доласка Младотурака на владу спољна политика данашње Италије могла се је свести на једну реч: Аустрија. Али од како је нов режим завладао у Турској, поред Аустрије је у та-

лијанској спољној политици Турска заузела била најважније место. Око тих земаља се у главноме кретала дискусија о спољним пословима у парламенту и штампи, и о Министру спољних послова се поглавито судило по политици коју води према њима.

Италија је од 1882 члан Тројног Савеза, који се обнављао у 1887, у 1891 и у 1902 години, и чији би рок истекао у Мају 1914 ако се опет не обнови. Првобитно основан као осигурање против Француске и Русије, Тројни Савез је одавно престао да служи циљевима ради којих је био створен. Благодарећи напорима Луцатиа, трговински односи с Француском су обновљени после прекида од једанаест година, и дуго бављење Барера као француског амбасадора у Риму учинило је да се појачају њихове пријатељске везе. Данас нико у Италији и не мисли о каквим новим утврђењима према француској граници: према Аустрији, и једино према њој се Италијани данас утврђују. То је већ једна обична ствар да у италијанскоме парламенту после аустрофилскога говора Министра спољних послова, његов колега у марини тражи нове кредите за утврђење Венеције или за повећање флоте у Јадранскоме Мору: тако је нелогичан положај у који је запала италијанска спољна политика. Присталице Тројног Савеза, кад их нападну због ове недоследности, бране се да кад Италија не би била с Аустријом, аустријска војничка странка објавила би рат Италији, и да стога више воле да је имају као колегу него као непријатеља.

Међутим, страх од онога што Аустрија може да учини не само на граници Италије, него још више овамо на Балкану постао је права мо́ра италијанске спољне политике, онако као што је за европску дипломатију Русија до скора била у Средњој Азији и као што је Немачка сада у Северној и Средњој Европи овамо све до Цариграда, и даље. Ма да је италијанска флота много надмоћнија од аустријске, географска преимућства су у велико на страни Аустрије. Далмација има огромну стратегијску вредност за Аустрију с њеним сјајним мрнарима из Боке Которске и са њеном разгранатом обалом у случају рата на мору; док Италија почев од Венеције па све до Бриндизиа нема ни једног важнијег пристаништа тако да би италијанска поморска база била далеко у Таранту, у Јонскоме Мору, дотле Аустрија има сјајну Боку Которску, Шибеник и Полу у Истрији. И кад би још турско пристаниште у Авлони, кључ Јадранскога Мора, пало у аустријске руке положај би био још гори: тиме се објашњава

нервозност која се осећа у Риму кадгод се ма шта дешава у Јужној Арбанији. Ни на суву Италијани не стоје боље. Најбољи стратегијски положаји на граници према Аустрији су у аустријским рукама и аустријске железнице којима им се приступа многобројније су од италијанских. Из тих и других разлога Италијани желе мир с Аустријом, нарочито још и стога што би они мало добили после једног успешног рата, јер Трентино није богата земља, и немачки Цар не би допустио да Трст постане италијанско пристаниште. Такав је сада једини raison d' être Тројног Савеза.

И док се тако италијанска спољна политика у Црној Гори и Арбанији стално спотиче о обзире према Аустрији, јер Италија не жели да чини ма шта што би штетило или помагало Аустрији на Балкану, дотле су Младотурци задавали много неприлика италијанској влади. Један низ инцидената, сваки за себе безначајан али који кад се узму скупа састављају једну серију изазивања са предумишљајем, увредили су народни понос и оштетили стварне интересе Италије. Под Луцатием, који је Јеврејин по народности и стога сасвим природно Туркофил, чињени су пре две године озбиљни напори да се поправе трговински односи између Италије и Турске: резултат је био фијаско младотурскога путовања по Италији, када је известан број солунских Јевреја, који су агенти аустријских фирми, провели врло пријатно по Италији и на њен трошак један месец дана. Одмах је дошло одбијање турске владе да допусти Италијанима да врше ископавања у Триполису, међутим се после тога Североамеричким Сједињеним Државама допушта да тамо пошљу једну археолошку мисију. Затим су надошли и други инциденти с Турском — и затегнутост која је настала није се ни мало могла да ублажи посетом турског престолонаследника у Рим — док италијански државници најзад нису научили лекцију да има само један аргуменат који Турци разумеју а то је сила.

Сви који имају инстинкта и воље за студију међународних проблема могли су да виде да ће рат између Италије и Турске да нанесе штету снази и угледу Немачке у Средоземноме Мору где њени животни интереси захтевају да остали чланови Тројног Савеза буду у срдачним односима с Турском која је њен пријатељ.

До пред сам рат, средоземни положај Немачке за случај рата, ослањајући се на аустроиталијански савез и на споразум с Турском, био је необично јак, и материјална и морална помоћ

нове Турске ценила се скоро исто толико колико и ратне залоге Аустрије и Италије. Васкрснуће турске флоте било је већ на дневном реду и са провалијом између Турске и Енглеске која је постајала све дубља скоро је било на прагу остварење једне политичке и стратегијске замисли о каквој се у Европи није ни сањало од времена Наполеонових ратова.

Немачка је сада у једном врло незгодном положају што има да бира између два непомирљива пријатеља и тако озбиљно да увреди једнога или чак оба. Закључак је неизбежан: не само да је порушена кохезија Средоземне Лиге коју је Немачка тако брижљиво организовала него је озбиљно оштећена и сама снага њених саставних делова. Нико више не верује да ће Турска предати Триполис за какву компензацију или без очајног отпора. Такви су изгледи ванредно непријатни за Немце који виде како су уништене све њихове наде о свемоћности у Средоземноме Мору. Доиста, изглед просто разочарава, и није чудо што по некад какав немачки лист и ову недаћу хоће да припише „обичним енглеским махинацијама", којима се ишло с једне стране на то да се осујете немачки планови а с друге да се Египат ослободи турског војничког притиска. Али данас већ сви знају да првобитна погрешка лежи баш у Берлину. Факт је да Вилхелмштрасе поред извесних јаких преимућстава има ту слабост да велике могуће користи жртвује ситним непосредним добитима. Другим речима, турско-италијански рат због Триполиса, као непосредан резултат мароканскога предузећа, потпуно ће да неутралише поморске користи које је Немачка очекивала од своје брижљиве неге подмлађене Турске, од њеног вештог измирења Турске с Аустроугарском и од њеног подстицања турских и аустријских амбиција на мору.

В. А.

КЊИЖЕВНО-НАУЧНИ ПРЕГЛЕД

Dr. Milan Prelog, Povijest Bosne od najstarijih vremena do propasti kraljevstva. Sastavio... Sarajevo. 16°. 78. (1912). —

Г. Милан Прелог је један од најсолиднијих и најспремнијих млађих радника на нашој прошлости. Његове Študije iz bosanske povijesti (1908) долазе у најбоље радове на босанској историји. Сад је г. Прелог написао кратак преглед босанске и херцеговачке историје од најстаријих времена до пропасти босанске краљевине (1463 год.). Књижица је ова писана за ширу публику, у тексту нису навођени извори и литература, само су на крају поменута дела, по којима је она састављена. Штета је што у књизи нема ни једне карте.

Историја Босне г. Прелога написана је врло лепо: јасно, прегледно и разумљиво. Написати Историју Босне да она буде и занимљива, — то је немогуће, из простог разлога што сама историја Босне није занимљива. У прошлости Босне има врло мало крупних догађаја, великих момената и маркантних личности.

Босна до средине XII века дели у главном судбину осталих српских области, она је готово у сталном хаосу и непрестаној борби, коју воде разне српске области међу собом. У моментима кад појединим областима полази за руком, да окупе остале око себе и да тако створе, наравно привремено, неку чвршћу државну организацију, Босна је бивала саставни део српских држава. Али је то доба босанске, и у опште српске прошлости врло мало познато у сваком погледу, тако да се оно једва може само маркирати у најкрупнијим цртама.

Од средине XII века почиње Босна да живи самосталним животом. Али је и тај период босанске прошлости прошао без

великих потреса, без јаких обрта и без снажних личности. Једино је занимљива у то доба изразита борба босанских богомила за верску и државну независност против католицизма и против Мађара, а једина је маркантна личност у том перијоду снажна особа краља Твртка I, чија влада чини најсјајнији моменат у босанској прошлости. Али је у главном и његова владавина без значајних и великих догађаја.

Од краја XIV века настаје борба с Турцима, која од тога времена до пропасти заузима готово целокупну босанску историју. Тај је перијод босанске прошлости најмонотонији: стереотипно се понављају исте борбе и скоро исти догађаји; личности се разликују готово једино по томе што носе разна имена. Чак је и сама пропаст босанске краљевине прошла без снажног потреса и трагичних момената.

Од тако простог материјала тешко је начинити нешто занимљиво, о монументалном делу, чак и по мерилу наше културе и наше науке, и да не говорим. Г. Прелог се ипак искрено трудио да и од тог рђавог материјала створи оно, што се може створити. Он је у томе и успео. Ја мислим да је г. Прелог у лакоћи стила, у прегледности и прецизности дао у својој књизи много, а у занимљивости готово највише од онога, што се за босанску прошлост у опште може дати.

По себи се разуме да у књизи г. Прелога има ствари са којима се ја не бих сложио. Особито има доста места где је понешто сувише сумарно изнето, те се добија непотпуна, или чак и погрешна престава о по неком догађају (ср. стр. 6, 9, 16, 29, 65). Има наравно поред тога на више места и погрешних података (ср. стр. 7, 9, 10, 11, 20, 22, 35, 38, 42, 45, 51, 61, 62, 65, 74). Није овде место да улазим у подробну анализу тих података, тим пре што их ја не наводим да нешто докажем, него их само узгред помињем. То су махом ситне и безначајне ствари, које не обарају вредност и значај Прелогове књиге. У другом издању то је лако исправити.

Да напоменем још да се и са поделом босанске историје, како је извео г. Прелог, не могу сложити. Но о томе ћу опширније говорити другом приликом и на другом месту, кад будем говорио о подели и периодима српске прошлости у опште и појединих српских области посебно.

Ст. Станојевић

Dr. Radowan Kasimirovitsch: Das serbische Ehescheidungsrecht, Bonn 1911.

Питање о разводу брака долази несумњиво у најинтересантнија социјална и правна питања. Два основна интереса ту се укрштају која треба измирити. Једно је интерес државе, да одржи на достојној висини установу брака, на којој се заснива унутарњи склоп данашњег друштва, а друго је интерес појединаца, да се лична слобода поштује и да се избегавају све мере, којима би се ишло на то, да се брак безусловно одржи у снази, без обзира на особене околности појединог случаја. У колико ће државе успети да та два супротна интереса измире и нађу неко средње решење, то зависи од многих околности, а највише од тога, да ли ће се држава ослободити извесних укорењених предрасуда, које коче сваки развитак на боље.

Да би се дошло до доброг законодавства у овом питању, треба многе односе свестрано проучити, оценити тежину и значај сваког од њих, обазрети се на постигнуте резултате у другим земљама и тако тражити онако решење, којим ће се у највећој мери задовољити и општи и појединачни интереси. А наћи такво решење није ни мало лака свар. У Србији је у опште породично законодавство занемарено, па се ни о брачном праву, као делу породичног права не води довољно рачуна. Шта више, опажа се једна несумњиво погрешна тенденција, да се безусловно одржи веза између брака и брачног права с једне стране и цркве с друге стране, тако да се брачно право са свим одвоји од опште правне еволуције и веже за црквено право и црквене догме, чија је главна одлика непромењљивост. Тиме се врло штетно и неповољно утиче на породичне односе, јер и то су животни односи, који се стално мењају, трансформишу, према општем културном развитку. Место еволуције проповедати стагнацију није никакав напредак, већ само назадак. И зато треба поздравити сваки покушај, да се та тенденција сузбије и да се и брачном праву отвори слободан пролаз у т. зв. модерно право. Такав један покушај преставља и књига Г. Казимировића.

Г. Казимировић је у овој студији, која је примљена за докторску тезу на универзитету у Тибингену, расматрао питање о разводу брака и појединим узроцима за развод у српском праву, у вези са руским и немачким правом. У првом делу изнети су неки историски податци из старог српског права, из византиског

права и протестанског црквеног права ради бољег разумевања основних начела, на којима почива данашње законодавство о браку. Други део је посвећен излагању појединих узрока за развод брака у српском праву, односно у руском и немачком праву. Ту бисмо само две примедбе имали учинити. Прва се односи на прељубу као узрок за развод брака. Писац сматра, да је прељуба узрок за развод брака тек онда, када постоји више радња, више поступака, којима је супружанска верност повређена. По писцу потребно је, да је супруг један више пута имао недозвољених односа са једним лицем, да је тако рећи постојала нека трајнија веза између њих, да би било прељубе. То је мишљење несумњиво погрешно. У § 94. Грађанског Законика, где су побројани узроци за развод брака и где се говори и о прељуби, не прописује се као услов за прељубу постојање такве везе. Друга би примедба имала да се односи на недовољно тумачење чл. 218. зак. о црквеним властима. Писац о том члану говори у одељку о одвојеном животу, док тај пропис у ствари обухвата све оне случајеве развода брака, који се означују једним општим именом: немогућност заједничког живота између супруга. Постојање те немогућности утврђује се једино том околношћу, што су супрузи и после петогодишњег одвојеног живота остали при томе, да им се брак разведе. Закон не допушта никакво друго срество и кад супрузи траже развод брака наводећи да им је услед неких околности заједнички живот немогућ, суд не разводи брак одмах, већ осуђује супруге на одвојени живот, који има да траје пет година. Ако и после тога рока било један било други супруг тражи развод брака, брак се разводи, јер се сматра да је немогућност заједничког живота несумњиво утврђена.

Интересантнији део у овој студији су расматрања пишчева о реформи брачног права у питању о разводу брака. Писац на првом месту тражи, да се укине надлежност духовних судова и да се сви брачни спорови пренесу на редовне судове. Питање о разводу је једно чисто правно питање, које се има расправити по одредбама позитивног права, па је несумњиво боље поверити расправу тог питања правнички образованим судијама. Остварење овог са свим умесног захтева претпоставља наравно претходно укидање свих прописа чисто црквеног права о разводу брака и оглашење прописа грађанских закона као једино меродавних. Писац се даље забавио и питањем о појединим узроцима за развод брака. Ту је стао на гледиште немачког законика и

тражи да се само они узроци за развод брака признају, које је немачко право усвојило. Остале узроке, нарочито пак развод узајамним пристанком супруга или услед неодољиве мржње одбацује и сматра да их не треба признати као законске узроке за развод брака.

Како је сад на дневном реду питање о новом грађанском законику и како је израда пројекта породичног права поверена већ од стране Министарства Правде г. Андри Ђорђевићу, то ће књига г. Казимировића бити један прилог за што боље решење тог тако важног и деликатног питања, као што је питање о разводу браку.

Dr. Л. Марковић

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

ПУСТОЛОВ

КОМЕДИЈА У ЧЕТИРИ ЧИНА ОД АЛФРЕДА КАПИСА.

Алфред Капис је по свему примамљив писац. Он у својим делима слика живот онакав какав је, просто и природно, обичним речима, износећи пред публику свакодневне догађаје и познате типове. Он репродукује целу човекову душу, која се ломи, колеба, радује и мучи. За њега је живот дуга путања, којом се крећу људи добри и рђави, срећни и несрећни. Сваки од њих живи, ради, осећа, мисли. Сви имају своје склоности, своје жеље, своје страсти. И отуда избијају разноврсни контрасти и судари, на чијој се основи развијају многе занимљиве ситуације.

У Пустолову је врло јасно престављена слика савремене породице. Глава те породице јесте Героа, богати провинцијски фабрикант, који у Паризу прима министре и више свега чува свој углед. Фабрику је предао сину Жаку, те сада само надгледа рад. Поред њих су Жакова одана жена Марта и Женовјева, добра, симпатична девојка. Осим тога ту је и Женовјевин вереник Андре Варез, млади посланик, кога у кући дочекују са особитом почашћу.

На први поглед изгледа да у свему око њих влада потпуна хармонија. Героа је задовољан и безбрижан. Он је уверен у напредак синовљевог труда и спокојно помишља на дан, када ће добити виши степен ордена и розету. Женевјева и Варез пријатељски сневају о своме будућем животу. Једино мрачно лице Жака и забринутост његове жене из далека наговештавају наступајућу несрећу.

У томе моменту долази Рансон, пустолов, човек који је дуго година провео далеко од свију, усамљен, лутајући по свету.

О њему се већ на време сазнало, јер је проузроковао неки сукоб у Африци и на тај начин оборио владу. Героа је испрва очајан што је толику сензацију изазвао члан његове фамилије, па се спрема да га отера од куће. Међутим Рансон долази као богат човек. Исплатио је све повериоце, па се одужује и њему. Уз то се још, после неколико дана, доказало у парламенту да он у ствари и нема кривице. И тако, убрзо, Рансон постаје у кући омиљена личност.

Драма се развија. Жак је још раније изгубио новац на берзи и довео фабрику до пропасти. Да би се спасао срамоте, наговара оца, који о томе ништа не зна, да прими Рансона као ортака. Долази до преговора. Рансон одбија предлог. Жак признаје кривицу.

За то време Рансон је заволео Женевјеву. Он то не крије, него одлучно изјављује Жаковој жени да ће их спасти, ако једног дана увиди да га Женевјева воли. То исто казује доцније и самој Женевјеви. Он је отворен. Говори како нема разлога да их избави, да својим пожртвовањем баци њу у руке другог човека. Већ је спреман да њих остави за свагда, кад наилази Жак са женом, која га спречава од самоубиства. Тек ту Рансон попушта, руковођен љубављу и неком чудном добродушношћу. Он жртвује све ради њих, али у исто време постаје и господар куће.

После тога Женевјевин вереник се повлачи. Он не може да гледа према себи Рансона, кога је дотле нападао као непријатеља. Жаневјева је сад слободна. Она се отргла старе љубави. Рансон јој импонује. Најзад се цела ствар завршава њеним верењем са некадашњим пустоловом.

Пустолов је комад од вредности. Има у њему радње, тачних опсервација, лепих речи и лаких дијалога. Има стварности у појединостима и склада у целини. Његов писац познаје исто тако добро драмску технику, као и човечију душу. Он, до душе, не полаже много на ефекте и не удешава призоре, али даје живот. Код њега нема театралности и позирања. Све се развија постепено, умерено, донекле чак и без интересантности. Због тога је, вероватно, наша публика и остала непокренута.

Све су личности у комаду довољно окарактерисане, али се над свима истиче Рансон. Његов је карактер рељефан и одређен, израђен до детаља. Од почетка до краја, он корача напред, са истом снагом и истрајношћу, свесан онога што се догађа око

њега и у њему. Он је одлучан, енергичан. У најтежим моралним ситуацијама, пред његовим је оком стварност. Околина, коју треба да подигне, није га разумевала. Она га је на против, погрешно ценила. Али је он патио и познаје живот. Зато и може да се заложи за њу са онолико философске мирноће.

Г. Тодоровићев је Героа доста живописан. Ипак, на више места, поред своје добре инвенције, био је под улогом. Г. Гавриловић је дао само један део онога, што би могао да изведе. Од осталих је вредан помена г. Гошић. Он се добро држао у роли. Код њега се све више опажа озбиљна студија. Г-ђа Таборска, преко очекивања, била је без израза.

— m —

ХРОНИКА

ВОЈНА КЊИЖЕВНОСТ у 1911. ГОД.

Тако се мало зна о војној књижевности у опште, и о српској напосе, да многи мисле да и не постоји. Међутим и војна, као и свака друга књижевност, има своје класике и своја велика дела. Зашто она није разграната, зашто код ње нема великих и дебелих књига, томе има много узрока, а један, можда од најважнијих је то, што се ратна вештина не постиже књигама и теоријама, што се она не да научити, већ што је то увек и само природни дар, таленат и способност. Велики и генијални команданти тежиште су војне вештине, а не теорије и принципи. Тип научника противан је типу ратника; и кабинетски рад ретко ће када дати стварну слику и прави појам те најтеже вештине.

Специјално пак у српској војној књижевности има још пуно и пуно узрока. Српска је војска млада, без довољно искуства, поред тога је мала и сиромашна. Нема довољно читалаца, нема се срестава, па се нема ни воље. Који би од књижара издао војну књигу? Треба књигу написати, треба је сам издати, а то је тешко и ми знамо много лепих, неиздатих дела, услед немања срестава или довољног броја претплатника. А истина је, да и тежња за читањем није дубоко продрла, још она није правилно схваћена, а томе се понајчешће и понајвише противи рђаво разумевање онога што смо горе поменули, да је ратна вештина дар а не наука. Њу не морају учити генијалне војсковође, јер је они стварају, али је за широку масу медиокритета она неопходно потребна.

И ми ћемо покушати да изнесемо општи поглед на стање војне књижевности прошле године, судећи по издатим књигама

и листовима, и одмах ћемо видети, да ако оно није баш сјајно, ипак показује напретка и доказа о стварном раду и усавршавању, као што се то осећа у свима правцима наше мале, али чврсте војске.

Година 1911 богата је оригиналима и преводима. Опажа се извесна разноликост у радовима, али то је зато што је и сам војнички посао разгранат, што ту налазе употребу сви научни и технички проналасци, поред чисто војних знања.

Ђенералштабни п.пуковник П. Пешић пише највише па и најбоље. Он спада у најспремније официре, међу најбоље познаваоце ратне вештине као теорије, и важи као уман човек. Па ипак много пише. Његова „Виша Тактика“ је највеће и најглавније дело, што је изишло прошле године. Из ње се добијају сва тактичка знања, по њој су израђени у војничким правилима упути за борбу, из ње се учи за испите, и она у опште преставља дело, писано на широкој научној основи и значајно у војној књижевности. Па ипак, не можемо а да не заборавимо један утисак, она је писана изгледа, што се хтело да пише, а то је учинило, да се на многим местима осећа као нека празнина, као речи које не подупире мисао, оно исто, што се код већине војних писаца налази, а што можда долази и од саме природе војне вештине.

Новија његова књига „Сто тактичких задатака донела је многе користи свима официрима, указујући пут како се састављају и решавају задаци и у којој је показано много знања и умења.

Исцрпну и веома марљиву студију о Пруско-аустриском рату 1866. г. пружио је ђенералштабни п.пуковник Милован Недић. У делима те врсте, тако ретким у српској војној књижевности, она је јединствена. Кад се зна колика је важност познавања историје ратова, може се разумети колика је вредност и корисност ове лепо написане књиге.

„Стратегија“ коју су саставили мајори Комненовић и Аранђеловић, изишла је више као књига за полагање мајорског испита, онако исто као што су они издали и „Тактику“ у истом циљу.

Потпуковник М. Туцаковић и мајор Ж. Протић, инжињерски официри, у друштву још неколицине стручњака издају „Пољску војну,“ и већ су издали две књиге тог великог дела: „Борба око утврђених положаја“ и „Ратни обичаји по међународном праву,“ као за сада најпотребније књиге.

Оне су попуниле осетан недостатак у том смислу, а кад изиђе целокупно дело у 20 књига, онда ће се тек моћи оценити права вредност овога посла, у који је уложено тако много рада и воље, као и много разумевања.

Поред тога има још брошура, мањих издања, обично о каквом новом проналаску, или намењених војницима у васпитном циљу, или као резимеи знања и рада појединих редова војске. Ипак прошла година није дала све војне писце, нити је све то што може дати научна спрема нашег официрског кора. Има их доста што лепо пишу и који треба да пишу, па су изостали. Зар се не очекује с правом од ђен.штабног п.пуковника Ж. Павловића још једна књига, попут оне „Дaљно (стратегиско) извиђање“? Томе истина има узрока, али се ми надамо да ћемо их ускоро видети све.

Доста се и преводило. То је разумљиво, а нарочито кад се узме у обзир природа војне вештине и прилике у нас.

„Студија о борби“ — Ардана ди Пика, у преводу Драг. Ж. Стојановића арт. ппуковника, међу првим је преводима и по вредности и значају.

Ардан ди Пик је војни мислилац. Нико дубље и тачније није испитивао борбу, човека у борби, његове осећаје и мисли; ретко је ко онако изразито и сјајно описао некадању савремену битку, као што ни психологија борбе није нашла вернијега тумача. Он је живео у Другом Царству, погинуо 1870 год. и оставио недовршене списе, чије идеје, на француску несрећу, није могао привести у дело, јер је рано погинуо. Његово је име међу првим војничким француским писцима, њега читају и војници и грађани и ми ову књигу особито препоручујемо свима онима који се интересују за војску.

У издању уредништва „Ратника“ изашла је књига „Особине војних елемената и спрема војске за рат и борбу“ п.пуковника Бојкова, превод В. Живановића, п.поручника. Ниједна књига није тако потребна грађанину, државнику и политичару, свакоме који се бави и интересује питањем народне одбране, и разуме се, у првом реду војницима, као ова књига.

Пораз на Дaљном Истоку освестио је Русе и ово дело је отуда потекло. Поред испитивања основних елемената Тактике, кроз целу књигу осећа се проповедање здраве и снажне на-

ционалне идеје, ширење војничког духа, стварање јаке војске и васпитање народа у том правцу. Елементарна тактика нашла је нашла је најбољег познаваоца, а политичар се при расправљању војних питања не може ослонити на бољу књигу.

Чисто стручна књига: „Пољска фортификација“ — „Практични део“ од А. Игнатович Гаранског, у преводу инжињер. капетана В. Ковачевића. Име писца јамчи за ваљаност књиге, која је све дала у своме стручном одсеку и она је несумњиво добитак за нашу књижевност.

Пешад. пуковник Мих. Јанковић преводи с немачког доста, и прошле године добили смо два дела од немачког мајора Имануела: „Ноћне борбе, упути и савет за обуку пешадије“ и „Ратна служба, објашњење примерима“, као и једну разно историјску студију Тила фон Фрота: „Од Дунава до Плевне.“

У издању „Ратника“ имамо „Борбена обука пешадије“, генерала Конрада Фон Хецендорфа, бившег начелника аустријског главног генералштаба, књиге добро дошле свима пешад. официрима.

Стање у књижевности, а нарочито војној, не може се ценити само по књигама, већ и по листовима. Код нас „Ратник“ и ако готово сам, достојно заступа војну књижевност и може се мерити са свима војним листовима великих држава, као што по уређењу и своме правцу не изостаје ни иза ког другог.[1]) Он је не само званични преставник војне литературе, који издаје главни генералштаб, већ лист где се скупљају сви војни радници, где се објашњавају идеје и мисли, расправљају питања, у опште где се највише пише и преводи, то је управо пулс, по коме се суди о стању теориског расправљања и рада војних питања, као што он игра важну улогу одржавајући јединство мисли и доктрине у свима војним питањима, што је од великог значаја. Поменућемо и лист „Српска Војска“, који је донео доста лепих ствари; као и „Узданицу“ лист за образовање подофицира.

Ово ће довољно бити да да̄ једну општу слику. Занимљиво је опазити да се у војној литератури цене књиге по корисности и потреби, по њиховој практичној вредности, а ређе се јављају књиге ради самих теорија, са ширим и дубљим тумачењима војних појава, и довођење у везу са осталим појмовима. До скора

[1]) За њега је један Бугарин непристрасно рекао да вреди колико цела бугарска војна књижевност.

је код нас у томе правцу било много једностраности. Тога већ нестаје, и као једну знатну тековину у томе правцу, која чини част војној литератури, помињемо књигу L' idéal démocratique et la discipline militaire" мајора Dr Тод. Павловића, о којој је писано у „Делу".

У опште једнострани се појмови губе, знања су се проширила и повећала, проширују се хоризонти, појављују се нова дела, нове мисли и нове снаге. Осећа се рад у свима правцима. Нема више искључиво војничких стручних књига, писаних често пута неразумљиво и неписмено, сада се и на то обраћа пажња, свуда се тежи усавршавању. Закон еволуције не оставља недирнуту ни војску. У њој нема скокова и наглих промена, али је зато и развијање сталније и чвршће. И у нашој војној литератури јасно избија тај правац, а наше младе војничке генерације показују много импулса, жеље за радом и стварањем, тако да се већ с поуздањем може гледати на њихово војничко и опште знање.

Војислав Марковић.

ИЗБОРНА БОРБА

Приликом изборне борбе, која се налази у пуном јеку, показала се једна чудна појава, која мора искрено забринути сваког разумног и мисленог човека. На политичким зборовима свих странака лична борба између масе посланичких кандидата потисла је у страну сваки други рад. Појединци доводе своје присталице на збор и траже да буду кандидовани за посланике, иначе не пристају да раде за странку и шта више прете, да истакну своју особену листу, па ту претњу и приводе у дело. Посланички положај тако рећи издвојио се од положаја у једној странци, па се почео сматрати као једно особено, чисто лукративно звање, које доноси искључиво користи ономе, који тај положај има. У место једне јавне дужности, какву преставља у суштини посланички положај, почела је хватати корена идеја, да је то лична синекура, за коју се треба грабити свима срествима. Непосредна последица оваког схватања је ничим неоправдана претензија многих сасвим безначајних сеоских „политичара" да буду посланици. Па не само то, већ ти исти елементи, потпомогнути и другим полуписменим и полукултурним паланачким политичарима раде сложно противу свих истински интелигентних и културних људи, који би чинили част парламенту.

Борба против интелигенције узела је толико маха, да се испољава чак и према првацима странака, према онима који су странку створили и који једино и раде у странци.

Ова појава може бити од врло штетних последица по развитак политичког и опште културног живота у Србији. Прави напредак може потећи једино од једне Скупштине, која би била свесна високе културне мисија, која припада народном представништву у модерној, слободоумној држави. Зато у Скупштину треба да буду послани најумнији и најспособнији људи. У томе управо и лежи добра страна народне владе, што она одабира најспремније и најдаровитије људе и истиче их на чело заједнице, без обзира на ма чија лична расположења и наклоности, личне везе и традиције. У Србији почиње та тако проста истина да се заборавља и шири слојеви народни шаљу у Скупштину људе, који по својим личним способностима и свом угледу нису у стању корисно да послуже држави. Скупштина је један најважнији орган државни и чланови Скупштине треба да јој омогуће свршавање свих оних послова, које законодавно тело има да свршава. Колико су ти послови озбиљни и тешки довољно је позната ствар. Према данашњем политичком уређењу Србије центар државног рада и државне иницијативе преставља Скупштина и каква буде Скупштина, таква ће бити и влада, таква и цела држава и њена делатност.

Очигледно је према томе, да борба против интелигентнијих и умнијих елемента нема никаквог оправданог разлога, да је шта више директно штетна по саму земљу. У Скупштини треба радити, а да се ради треба умети. И зато је потребно свима срествима сузбијати овај покрет, који потиче махом од незнања и необавештености и који подржавају из чисто личних интереса паланачки политичари. На првом месту треба народ правилно обавестити о улози једног народног посланика. Кад би народ био обавештен о томе, кад би он разумео, какви озбиљни задаци очекују једног члана Народне Скупштине, онда би несумњиво овакве појаве биле ређе. Један обавештени бирач увек ће умети боље да се определи, него један необавештени. Да би се дошло до те обавештености, треба радити на политичком васпитању народа, треба народ поучити, објаснити му и убедити га, па од једног несвесног и послушног бирача створити слободног и независног грађанина, који уме да цени значај избора и да се према томе опредељује.

Даље треба отклонити и други један узрок оваким појавама, који лежи у познатом факту, да се све политичке странке ослањају више мање на поједине истакнуте људе из народа, који радећи за странку сматрају да треба прво за себе да раде. Тако се партијски агитатор почео да претвара у партијског првака, што нема никаквог смисла. С друге стране странке као такве и њихови главни преставници изгубили су непосредну везу са народом, са бирачима. Бирачи почињу да не познају оне људе, који стварно врше државне послове и који су најзад једино у стању те послове да врше, па опште само са људима из своје средине, који у суштини треба да имају подређенију улогу. Та истакнутост људи из народа сасвим оправдана и умесна док не пређе границе, почела је да узима размере сасвим недопуштене. И ово се може лакше, него оно напред отклонити. Политичке странке треба да спроведу друкчију организацију. У место ослањања на појединце, на лични елеменат, странка треба да се ослања на своје организације, окружне, среске и месне одборе. У таквим организацијама личност се истиче само онда, ако стварно вреди. Одржавањем сталне и непосредне везе између централне странкине организације и мањих, потчињених организација сузбиће се сваки недопуштени и неоправдани лични култ. Свест чланова странке, да раде за странку, за целину, за државу, ојачаће се и сви поступци ће се управљати према томе. Сваки покушај одвојеног рада наићи ће на отпор баш у тим месним организацијама и неће бити ни потребна интервенција централне власти.

Најзад у питању кандидовања посланика треба прекинути са досадашњом праксом, да зборови врше те кандидације. Збор није у опште способан тако једно питање о кандидовању правилно да реши. То је маса која ради по инстинкту или по наговору, а не по памети. Кандидације треба ставити у надлежност партиских организација и њихових преставника. Кад те организације одржавају странку, кад оне раде непрестано за странку, најправилније је дати њима право кандидовања, јер оне најбоље и познају људе. Статут нови радикалне странке већ је у том погледу учинио једну корисну реформу, укидајући окружне зборове и установљавајући окружне конференције од преставника свих партиских организација. Тим путем треба и даље ићи и среске зборове по могућству ограничити у решавању, као на пример оставити им, само да приме или не једног кандидата, а не да га и предлажу.

Dr.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА.

Српска Краљевска Академија Наука. — Етнографски одбор имао је свој састанак 14 фебруара ове године и на њему су свршени ови послови: 1. Примљена је знању одлука председселништва да се у будуће сви списи, који говоре о насељима, штампају у зборнику „Насеља.“ — 2. Према реферату д-ра Тих. Р. Ђорђевића примљен је за Етнографски Зборник рад Стевана Тановића „Обичаји у Ђевђелији.“ — 3. Одлучено је да се спис д-ра Тих. Р. Ђорђевића „О занатима и еснафима у Србији“, које је израдио према архивској грађи, штампа заједно са упуствима за прикупљање грађе о занатима и еснафима, које је израдио д-р Ђорђевић, као засебна књига Етнографског Зборника. — 4. Према реферату д-ра Т. Р. Ђорђевића, одлучено је да се спис „Занат, занатлије и еснафи у моравском и крушевачком округу“ врати писцу да га преради према упуствима д-ра Ђорђевића. — 5. Према реферату д-ра Т. Р. Ђорђевић примљен је за Етнографски Зборник спис Саватија М. Грбића „Српска народна јела и пића у срезу бољевачком.“ — 6. Према реферату д-ра Јов. Ердељановића одлучено је да се спис Јеремије Павловића „Народни живот у Блазнави“ састави са списом „Народни живот у Божурњи“ од истог писца, па да се као један спис штампа у Етнограф. Зборнику. — 7. Одлучено је да д-р Јов. Ердељановић, поводом огледа Стевана Радаковића „Народ и народни живот у Славонији“ да Радаковићу упуства за даљи рад. — 8. Према реферату д-ра Јов. Ердељановића одлучено је да се из списа Милана Матића „Народни живот у Жупи и у суседном делу западне Мораве“ издвоје одељци о насељима и предаду на употребу д-ру Јов. Цвијићу, а остало да писац, у споразуму са д-ром Ердељановићем уреди за Етнограф. Зборник. — 9. Према реферату д-ра Алек. Белића одлучено је да се збирка народних пословица и изрека у моравском округу од Ст. М. Мијатовића и збирка гусларских песама од Крсте Божовића, приме као грађа и придруже осталим збиркама народних умотворина. — 10. Одлучено је да се за Етнограф. Одбор откупе шаре, које су биле приложене уз рад. Тод. М. Бушетића „Радови Срба сељака у Левчу.“

Академија друштвених наука имала је свој скуп 15 фебруара ове године и на њему су свршени ови послови: 1. Према реферату Ст. Новаковића примљен је за „Споменик“ II разреда спис д-ра Драг. Н. Анастасијевића „Српски архив лавре Атонске.“ — 2. Према реферату Ст. Новаковића примљена је за „Глас“ I разреда расправа д-ра Бож. Прокића „Постанак охрид-

ског патријархата." — 3. Према реферату Љуб. Ковачевића примљена је за „Глас" II разреда расправа д-ра Николе Радојчића „Прва женидба Стевана Првовенчанога" — 4. Примљена је за „Глас" II разр. расправа Јов Н Томића „Млетачки покушаји тровања митрополита Василија Петровића у години 1756" — 5. Примљена је за „Глас" II разреда расправа д-ра Ст. Станојевића „Студије" из српске дипломатике. II Интитулација." — 6. Спис д-ра Јов, Ердељановића „Етничко сродство Бокеља и Црногораца" упућен је на оцену д-ру Јов. Цвијићу. — 7. Према усменом реферату Ст. Новаковића примљене су за Академијина издања „Две Душанове грчке хрисотовуље," од д-ра Драг. Н. Анастасијевића.— 8. Расправа д-ра Драг. Анастасијевића „Немањин отац," у којој је и раније приказана расправа „Немањин отац беше владалац", упућена је на оцену академику Љуб. Јовановићу. — 9. Спис Леонтија Нинковића „Споменици манастира Острога" упућен је на оцену академику Јов. Н. Томићу. — Спис „Прилози за историју Србије од 1817. до 1826," од Гргура Јакшића, упућен је на оцену Јов. Н. Томићу. — 11. Одлучено је да се „Документи о породици Јакшића", од д-ра Јов. Радоњића, штампају у „Споменику" II разреда. — 12. Према реферату д-ра Јов. Радоњића примљена је за Академијино издање „Автобиографија попа Јевтимија Ратковића."

Председништво Академије имало ја свој скуп 17 фебруара ове године на коме је, поред осталих редовних послова, одлучено да академици Мих. Валтровић, Ст. Тодоровић и Андра Стевановић са Богданом Поповићем израде план по коме ће се извршити снимање и издавање споменика наше старе архитектуре и сликарства са текстом на српском и француском језику, за коју је циљ Државни Савет ставио Академији на расположење суму од 8000 динара из задужбине „Велимиријанум." Сем тога на истом скупу одлучено је да се д-ру Драг. Н. Анастасијевићу, доценту Универзитета, изда 600 динара из задужбине д-ра Ник. Крстића ради прикупљања докумената српске историје по светогорским манастирима.

Академија Наука имала је свој свечани годишњи скуп 22 фебруара у дворници Друге београдске гимназије. Скуп је отворио председник Академије Стојан Новаковић, који је у свом кратком говору, нагласивши да је ово 25. годишњи скуп, поменуо досадашњи рад Академијин на унапређењу српске науке. Новаковић је констатовао да је Академија у свом досадашњем раду имала доста успеха, и то је нарочито потврдио изневши шта је Академија досад урадила на проучавању прошлости српскога народа. Потом је секретар Академије Љуба Ковачевић прочитао извештај о Академијином раду у 1911 години.

Српска Књижевна Задруга. — На седници Књижевне Задруге од 23 децембра прошле године, према предлогу тајника П. Поповића, одлучено је да у XXI коло Задругиних издања уђу ова дела: 1. „Краће песме" П. П. Његоша, у редакцији М. Решетара а са предговором од П. Поповића; — 2. „Нове", роман Јелене Ј. Димитријевић. — 3. „Сањало", од М. П. Шапчанина, у редакцији д-ра Ј. Скерлића; — 4. „Антологија хрватских приповедача", у редакцији д-ра Ђ. Шурмина. За остале три књиге одлучено је да тајник П. Поповић одабере од ових дела: Превод: Stephenson „Treasure island", или A. de Vigny „Servitude et grandeur militaires, или „Рудин" од Тургењева, или „Путописи" од Хајнеа. — 2. Песме: М. Ракића или Милете Јакшића. — 3. Поука: „Стара српска архитектура од А. Стевановића, или „Бомарше" од од Б. Поповића, или „Apollo" од S. Reinach-a.

Матица Хрватска. — Матица Хрватска издала је у 1911 години ови дела: 1. „У регистратури“, роман Антуна Ковачића (у 8⁰, стр. 479); — 2. „Туђинац“, приповијест Динка Шимуновића (у 8⁰, стр. 192); — 3. „Братски рат“, драма у 5 чина од Павла Крстинића (у 8⁰, стр. 140). — „Антологија новије српске лирике“, саставио Богдан Поповић, професор упоредне књижевности на Универзитету у Београду (8⁰, стр. XX + 212). — 5. „По Албанији“, дојмови с пута Фра Ловра Михачевић (у 8⁰, стр. 141 са картом Арбаније) — 6. „Без догме“, роман Хенрика Сјенкијевича, у преводу Исе Великановића (у 8⁰, стр. 432). — 7. „Чешки народ на почетку XX стољећа“, написао Стјепан Радић (8⁰, стр. XII + 260).

„Матица Хрватска“, као и наша „Срп. Књ. Задруга“ издаје сваке године по једно коло књига забавне и поучне садржине. У сваком њеном колу има најмање 6 књига (оригинала и превода) и претплата на њих стаје 6 круна годишње без поштарине за неповезане, а за повезане још 7·20 круна. Претплату на издања „Матице Хрватске“ примају повереници Срп. Књижев. Задруге.

НАУКА.

J. Péritch. De la forme du mariage dans le droit international privé d'apres la législation serbe (Bruxelles 1912).

У овој студији расправља се питање о форми брака са гледишта српског међународно-приватног права, т.ј. о форми у којој се има закључити брак између два странца у Србији, односно два српска поданика у иностранству. И ако је правило међунар. прив. права, да се форма правног посла одређује по прописима закона онога места, где се правни посао предузима (locus regit actum) ипак то правило не важи безусловно. Има дакле правних односа, при којима је веома ангажован и јавни интерес, јавни поредак (ordre public) па држава сматра, да форма правног посла, којим би се заснивао такав један однос, треба увек да буде сагласна са прописима домаћег права, макар се правни посао закључивао и на другом месту. То је случај са црквеним браком у Србији. Брак између српских поданика или и странаца у Србији, увек је црквени чин. Брак између српских поданика закључен у иностранству, да би био у Србији пуноважан, треба да је закључен у црквеној форми. Г. Перић замера, и то с правом, српском законодавцу, што је овде био сувише једностран, па је српске грађане неправославне вере обвезао да закључују бракове пред свештеницима своје вере, који често пута нису ни српски поданици. И ова студија послужиће као користан прилог за реформу брачног права, која предстоји у Србији. Л.

ВЛАСНИК
АЦА М. СТАНОЈЕВИЋ

УРЕДНИК
ДР. ДРАГОЉУБ М. ПАВЛОВИЋ

Штампарија „Доситије Обрадовић“ Димитрија Гавриловића (пређе А. М. Станојевића)
(Кнегиње Љубице улица бр. 6)